

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӨ ӘСЭРЛӘР

Айрат СУФИЯНОВ. Хаталансам – кичерерләр мине... <i>Шигырьләр.</i>	3
Рафис КОРБАН. Әхмәров. <i>Роман-хроника.</i>	8
Рашат НИЗАМИ. Сөрлекмәде тугры бүз атым. <i>Шигырьләр.</i>	49
Әхтәм ЗАРИПОВ. «Әфганьч». <i>Повесть.</i>	54
Лилия ФӨТТАХОВА. Мәсәлләр бәйләме.	85
Равилә ШӘЙДУЛЛИНА-МУРАТ. Карт шомырт хатирәсе. <i>Роман.</i>	89
Руслан СӨЛӘЙМАНОВ. Казан урамында адаштым мин... <i>Шигырьләр.</i>	139

ЯҢА ИСЕМНӘР

Айзилә АБДРАХМАНОВА. Ялгыш атылган йолдыз. <i>Хикәя.</i>	142
Жәһәт тәнкыйть: сәхифәне Дания ЗАҒИДУЛЛИНА алып бара.	148

РИМ ИДИЯТУЛЛИННЫҢ ТУУЫНА 80 ЕЛ

Рәдиф ГАТАШ. «Хәерле булсын жиһан!»	152
Рим ИДИЯТУЛЛИН. Барысы да кешеләргә кала... <i>Шигырьләр.</i>	152

«ИЛЕҢ ТУРЫНДА УЙЛА» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Марат ӘМИРХАНОВ. Алман мордары. <i>Бәян.</i>	155
<i>Истәлекләр:</i> Әзһәр ШАКИРОВ. Шакир карт.	171

СӨНГАТЬ

Мәңгелеккә китеп барам... (<i>Татарстанның халык шагыйре Разил ВӘЛИЕВ белән Нәсим АКМАЛ әңгәмәсе.</i>)	173
<i>Балалар китапханәсе:</i> Зинаида ЗАХАРОВА. Галәм серләрен ачам... <i>Шигырьләр.</i>	177
<i>Бәләкәйләр:</i> Сәйдәш ГАРИФУЛЛИН. Бәләкәй Сәйдәш.	179
<i>Кызыл кара белән:</i> сәхифәне Рамил ХАННАНОВ алып бара.	184
<i>Шаян сәхифә:</i> Уены-чыны бергә. Сәхифәне Мәгъсүм ГӨРӨВ әзерләде.	186
«Казан утлары» архивыннан. Сәхифәне Равил ФӘЙЗУЛЛИН алып бара.	150
Ижтимагий-мәдәни торышыбыздан.	190

**БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН**

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжәв
Ринат Закиров
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Данил Салихов
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

**Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжәв, Фирүзә Җамалетдинова,
Айсылу Имамиева, Камил Кәримов.**

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Рәзилә Хәйретдинова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыйров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

III Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.01.2020, график буенча 30.01.2020, басылып чыгу вакыты 10.02.2020.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-208. Тираж 4049.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2011 елның 23 мартында теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-44362.

Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

Айрат
Суфиянов

ХАТАЛАНСАМ – КИЧЕРЕРЛӘР МИНЕ...

Бер бөгелсәң...

Бер бөгелсәң, тураясы килми.
Яман гадәт... күнегәсең...
Хөр атла дип, сине кем игәсен?
Бөрешкәннең зураясы килми...
Хәер, килгән очракта да инде
Көчең кими.
Кысылудан йөрәк чәчи-чәчи
Биеклеккә күтәрелә алмый,
Кага чәнчи-чәнчи.
Асылыңны жуйсаң, бар яктан да
Төшенкелек камый.
Нәрсәгәдер өмет итеп,
Яшисе дә калмый.
Бөгелгәннең карашында
Кояш балкымый да.
Азат көннәр күңел ишегенә
Килеп шакымый да.
Сөтле хәтер сеңгән бишеге дә
Юкка чыгу шаукымында.
...Үз-үзеңне яклар өчен,
Сөйсәң дә тынычлык төсен,
Басып торганда да кыл очында,
Калканың да булсын, кылычың да
Тутыкмасын кында...
Без яшәргә мәжбүр ителгәнбез
Көрәш дулкынында...

Ышанам

Тук күшәгән гамьсез рәхәтлекнең
Мамык түшәгендә изрәгән
Мин түгелмен... Әмма тынгысызлык
Таҗы тумыштан ук бизәгән.

Мин дөньяга кирәк... Дөнья миннән
Аз гына да әле бизмәгән...
Шул ышаныч кочагында яшәп,
Гомер узганын да сизмәгән

Мин кем икән? Тинсез шигъриятнең
Гөлеменме гүзәл багында?
Әллә шыксыз тигәнәгеменме
Аунап яткан заман кагында?

Юлдан язып, бергә бутамыйммы
Бу тормышның кара, агын да?
Уйлыйм һаман басып торам диеп,
Матурлык һәм вөҗдан сагында.

Хаталансам, кичерерләр мине...
Чын йөрәктән шуңа ышанам.
...Күзе яшьле, хәтта гөнаһым да
Савап нуры көтә жиһаннан...

Кабат туып

Исеменче кара гайбәт камаса,
Жирдә сине аңлаучы да калмаса,
Ялгызлыкта йөрәк яраң канаса,
Савабың да бинахакка каргалса,
Нигә яшәп торырга соң, дисең дә...
Балачакка алып кайткан хисеңдә –
Күз карашың яктылыктан камаша.
Булмаса да тормыш бәйрәм төсендә,
Ач күзеңне, күр, гажәеп тамаша!
Бал кортлары ак чәчәкләр түшендә,
Исертерлек хуш исләренә эчендә
Без-без килеп, алсыз-ялсыз кайнаша.
Жазибәле ихлас балкыш илендә,
Чикерткәләр тансык сөю телендә
Тереклекнең үзе белән аңлаша.
Һәр тарафтан сафлык, бәлзәм агыла.
Чәчләреңдә фәрештәләр канаты
Газиз әткәң, әнкәң кебек яратып,
Сыйпый-сыйпый йомшак кына кагыла.
Сизелерлек көчәң арта шул мәлдә.
Рәхмәт, Раббым! Калдырмадың түбәндә,
Очкыныңны коткардың Син, дисең дә,
Балачакка алып кайткан хисеңдә
Кешелеккә кирәклегең тоясың...

Тоясың да кабызасың янадан
Өметөңнөң сүнөп торган кояшын...
Үз исемен аклар өчен дөньяга
Кабат туып, яңа оя корасың...
Нидер көтөп, күккә карап торасың.
Һәм... күрәсең бәхетөңнөң торнасын!..

Күңел – тургай

Дөнья куган ижтиһадның
Түгел лә, ярсу ижатның –
Корбаны булдым бугай.
Төрлө хисләр дулкынында
Тирбәлгән күңел – тургай
Сайрый-сайрый биеклектән
Төбәлә туган жиргә.
Тамырларым тарткан чакта
Өверелмәм мөһажиргә...
Тәсирләнөп әсирләнәм,
Әсәрләнәм көн саен.
Үземне үзем кайгырту
Мәшәкате, мөгаен,
Борчымый мине...

Йомылмас
Әллә яралы моңмын?!
Саркылган канны туктатып,
Жилемләргә дә соңмы?...
...Кемнәргә хезмәт иттем соң?
Атлыммы дөрөс юлдан?
Сүзләр энжесе эзләдем
Сагаймый саргаюдан.
Уйлый күрмәгез, акланмыйм...
Ни кылым?
Пешмәгәнмен.
Күкләрне гизгән хыялда
Калганмын...
Төшмәгәнмен...

Елмаер ул...

Хәллә – кулына йокмый...
Халкым йоклый... Йоклыймы ул,
Әллә киткәнме мәрткә?
Киләчәген...
Кара төстәгеләр
Оттырмаганмы кәрткә?

Халкым йоклай... Вакытлыча
Язмаганмы һушыннан?
Кымшанып, башын да сузмый
Өнсезлек куышыннан.

Халкым йоклай... бәлки, гайрәт
Туплайдыр бәдәнөнә.
Язмышына хач куячак,
Иң түбән бәндә генә.

Халкым йоклай... Ләхәттәме?
Кабатлайм: «Тәүбә! Тәүбә!»
Шикләнмим, канын яңарта
Күтәрелгәнче – тәүдә.
Кабат туып, елмаер ул
Актан да ак биләүдә...

Чишмә

1

Элек чыңлап улагыннан аккан,
Магнит кебек, балачакка тарткан
Чишмә тынсыз...
Томаланган соңгы күзәнәге.
Янына да кунмый, урап уза,
Ефәк канат – үзе бер могжиза –
Туган якның ап-ак күбәләне.
Шуңамы соң, әллә шуңамы соң,
Ничек инде авыр суламыйсың?

Талларның да шавы күлэгәле.
 Сулган чишмә бездән мэдәт сорый,
 Сырхаулаган, ул үлмәгән әле...
 Төпкелендә чак-чак тоемларлык
 Тормыш сулуй, көчкә-көчкә аксап.
 Һәлакәткә юлыкканнарны да
 Яктый белсә безнең изге максат,
 Табигатьне үз анабыз күреп,
 Шәфәгатьле сөю белән баксак,
 Савап орлыклары чәчә-чәчә,
 Асыл бердәмлекне якынайтсак,
 Камилләшер идек... госел алып,
 Иман тажы – намазга да бассак.
 Бөтенләйгә инде китмәс өчен
 Чишмә аша үзебезгә кайтсак...

2

Бисмилланы әйтеп, жиң сызганып,
 Сүткәннән соң черек бураларын,
 Терелсен дип, күпме ләм көрәдек.
 Күкрәкләрдә күкрәп гамь көрәйде,
 Торкылдавын тыңлап торналарның.
 Су тамыры тирән, аста икән –
 Йөрәк булып каккан, ашкынулы.
 Бастырылганга да төпкә китеп,
 Үзегендә ачканнарын көтеп,
 Агып яткан ирек – ташкын юлы.
 Болганчыкланмасын гомер бакый...
 Чишмә йөзе – кояш... балкый-балкый,
 Чыңлый-чыңлый күтәрелде өскә!
 ...Бар табигать, дөнья, заман үзе,
 Авылдашлар рухы, ил нигезе
 Манылгандай булды изге төскә.
 Саф чишмәдә – авылымның жаны!
 Суын эчеп бастык сусаганны.
 Кодрәт тойды тәндә күзәнәкләр.
 Тургай тавышының дулкынында
 Бөтерелде ап-ак күбәләкләр...

Ирек сүрәсе

Канат кагып, ачык тәрәзәдән
 Саташыпмы, кошчык бүлмәмә
 Очып керде... Зинһар, уйларым да
 Чыгар юлын аның бүлдәмә!

Алдына су куйдым. Кагылмады.
 Күрмәде дә икмәк валчыгын.
 ...Тәрәз төбендәге гөлләр койды
 Кош күз яшен, әллә... таң чыгын?

Икебезнең йөрәк кушылдымы?
 Чәбәләнәп какты йөрәгем.

Энэ... энэ янэшэдэ генэ
Шаулуй-шаулуй дэшэ тирөгөң!

Тавышымны нигэ ишетмисең
Зэңгэр ачыклыкка өндөгөн?
...Канатлы да килеш, чиклэнгәнлек
Билэмәсен кем соң өнэгән?

Сайрамыйсың... бары кычкырасың
Котың очып, ачыргаланып.
...Әйтерсең лә, соңгы өметең дә
Мәхбүслеккә дучар, таланып...
Кояш балкый күктә алланып.

Һәм... ниһаять... ah! Көтелгән мизгел –
Тышка чыктың уктай атылып!
Киерелде жилкән-канатларың
Киңлекләргә таба тартылып.

Синең арттан карап, кабатладым
Бертуктаусыз ирек сүрәсен.
...Кешедә дә иң-иң үзәк тамыр
Бәйсезлеген даулуй... күрәсең...

Хәерле көн теләп

Намаз укып таллар тезләнә,
Төнбоеклы күлгә төбәлеп.
Камыш сабаклары кушыла,
Саба жилләрендә тирбәлеп.
Кояш салган алсу күпердә
Сәждә кыла парлы аккошлар.
Таң күзеннән тама догалы
Иман, мөнәжәтле балкышлар.
Яшел чапан кигән таулар да
Гыйбадәткә илдәш иләмән.
Тирә-юньне даһи, илаһи
Тәкъва сәмавилек биләгән.
Тәсбих тартып чыңдый чишмәләр...
Һәр күзәнәк Аллаһ исемен
Кабатлый да китә ачылып,
Исен чәчеп чәчәк хисенен.
Юк, яшисе килми ачынып...
Таң калырлык уңай үзгәреш
Фанилыкны биләп алганда,
Галәм белән тоеп бәйләнеш,
Өвереләм сабый балага.
...Хәерле көн теләп дөньяга,
Һәр тарафтан изге өн ага...

ӘХМӘРОВ

РОМАН-ХРОНИКА

15

Санаулы вакыт тиз үтә. Павловның Америкага командировкага китәр вакыты да җитеп килә. Апрель башларында Фитин, Павлов белән Әхмәровны үзенә дәшеп, аларны нарком чакыртуы турында әйтте.

– Сезнең әзерлек ничек анда? Иртәгә Берия отчет сорый. Очрашуга әзерләнегез, – диде Павел Михайлович.

– Иртәгә чыгып китәргә дә без әзер.

– Икегезне дә җибәреп булмас шул. Берия Исхак Абдулловичка һаман ышанып бетми.

– Мин шулай да берәр иптәш белән баруны кирәк дип саныйм, – диде Виталий Григорьевич. – Куркудан түгел, ышанычлырак булсын өчен. Кыюлык өчен. Ә болай бөтен нечкәлекләренә хәтле кереп әзерләндек кебек.

– Кемне тәкъдим итәсез?

– Дипкурьерлар сыйфатында безнең бүлектән Михаил Корнеев белән бергә йөрөп кайтсак? Аның инглизчәсе дә әйбәт.

– Нарком нәрсә дияр. Әйтеп карарбыз. Тик килешер микән? Операция турында күп кеше белергә тиеш түгел дигән шарт куелды.

– Уайт белән очрашуга ул бармас.

– Ярар, иртәгә барысы хакында да сөйләшербез. Әзерләнегез.

Сөйләшүдән соң Исхак һәм Павлов, бүлмәләренә чыгып, алда торган операциянең һәр деталенә тукталып, тагын бер кат үзләренең әзерлекләрен тикшерделәр.

Исхак Уайт белән очрашуның бөтен нечкәлекләрен берәмтекләп күздән кичерде. Кайда очрашырга? Очрашу турында ничек сөйләшергә? Үзенең кем дип таныштырырга? Кем аркылы элементгә керергә? Гомумән, ничек элементгә керергә? Бәлки, турыдан-туры үзенә телефоннан шалтыратып сөйләшергәдер? Ул очракта, нинди телефоннан? Урамнанмы, берәр йорттанмы? Ни өчен әле мин Япония-Америка мәсьәләләре турында борчылам, һәм ни өчен моны ниндидер чит кеше аркылы житкерәм? Кыскасы, сорауларның берсен дә Исхак үз игътибарынан читтә калдырмады. Барысын да Уайтта шик тудырмаслык итеп башкарып чыгарлык дәрәжәдә хәзерләргә тырышты.

– Син үзенең Уайтка минем хезмәттәшем итеп таныштырырга тиешсең. Имеш, безнең икебезне дә Япониянең Ерак Көнчыгышта алып барган басып алу саясәте нык борчый. Имеш, бу саясәт Америка мәнфәгатьләренә дә каршы эшли. Имеш, шушы борчылу безне, бигрәк тә Биллны минем Америкага командировкага баруымнан файдаланып, сезнең белән очрашу турындагы

Ахыры. Башы узган санда.

фикергә этәргән һәм мин очрашу вакытында сезнең өчен махсус тәкъдимнәр язып биргәнмен. Шул кәгазьне Уайтның кулына тапшырырсың. Мин ул кәгазьне чынлап та яздым. Менә ул, – дип, Исхак куен кесәсеннән бер бит кәгазь чыгарып, Виталий Григорьевичка сузды.

Павлов, кәгазьне ачып, һәр сүзенә кат-кат тукталып, андагы язуны укып чыкты.

– Сөз әйткән ультиматум сыман бит инде бу, Исхак Абдуллович. Моңы Президент Рузвельтның үзенә биреп, японнарға тапшырасы гына калган.

– Шулай гына да бит. Тик японнарға барып житкәнче, никадәр зур эш башкарасың бар әле синен. Аннары, бу текстны укып чыккач, Уайтның реакциясе ничек булыр бит? Аңлармы ул мине? Безнең ул сөйләшүдән бирле фикере үзгәрмәгәнме? «Ни өчен әле Кытай мәсьәләләре буенча синолог мондый сәяси проблемаларга тыгыла?» – димәсме. Кыскасы, бик куркыныч эшкә алынабыз.

– Шулаен шулай да, ятып калганчы атып кал, дигәннәр. Үзең әйтсәң бит, японнарны авызлыкклауның бердәнбер дөрес һәм ышанычлы юлы шушы.

– Ярар, иртәгә күз күрер. Нарком нәрсә дияр. Аллага тапшырдык.

Иртәгесен нарком да сүзне эзерлекнең барышы белән кызыксынудан башлады.

– Бу операция белән Сталин үзе кызыксына. Аны үткөрү разведканың иң зур эше булачак. Ул Ерак Көнчыгышта японнар белән сугышның булу-булмау мәсьәләсен хәл итәчәк. Шуңа күрә беренче сорау: эзерлек ничек бара?

– Егетләр иртәгәдән юлга чыгып китәргә эзер, Лаврентий Павлович.

– Операциянең схемасы белән кайсыгыз таныштыра ала?

– Кәгазьдә язган схемасы юк. Телдән сөйләп чыга алам, – дип, Павлов сүз башлады.

– Сөйлә.

– Операцияне башкарып чыгуда Америка ягыннан төп таянган кеше – Америка Кушма Штатларының финансы министры Генри Моргентауның киңәшчесе Гарри Декстер Уайт. Уайт коммунист булмаса да, фашистларны күрә алмый. Япониянең Ерак Көнчыгышта алып барган экспансиясен авызлыкклау өчен Америкада болай да күп эш алып бара. Менә шул кеше аркылы финансы министры Генри Моргентау аша – госсекретарь Корделл Хэллга һәм Президент Рузвельтка Американың Япониягә каршы ультиматум ясавына ирешү – безнең операциянең төп максаты. Бу ультиматум Америка белән Япония арасында низаг китереп чыгарачак. Низаг сугыш белән тәмамланарга мөмкин. Бу сугыш башланса, Япония ике фронтка сугыша алмаячак, Советлар Союзына каршы сугыш башларга жөрҗәт итмәячәк.

– Уайтның бу уенда катнашуына йөз процент гарантия бармы?

– Гарантия бар дип әйтеп булмый, Лаврентий Павлович. Ләкин аның антифашистлыгы һәм Ерак Көнчыгышта япон экспансиясенә каршы булуы операциянең уңышлы чыгасына өметләндерә, – дип, Фитин Павлов сөйләгәннәренә раслап куйды. – Операциянең инициаторы Исхак Абдуллович Американың Япониягә ясаычак ультиматумының караламасын да эзерләде.

Шулай диде дә, Павел Михайлович алып кәргән папкасыннан Әхмәров эзерләгән шул караламаны чыгарып, Бериягә тоттырды.

Ике генә пункттан торган ультиматум Япониянең Ерак Көнчыгышта алып барган хәрби сәясәтен, биредәге халыкара хәлне, Бөтендөнья сугышы барганда, дөньяның бу төбәгендәге илләр арасындагы каршылыклы мөнәсәбәтләрне һәм аларны хәл итү юлларын ачык күрсәтеп язылган иде: «1. Америка Кушма

Штатлары үзенең мәнфәгатьләре булган Тын океан регионында Япониянең чикләnmәгән экспансиясе белән килешә алмый.

2. Житәрлек хәрби һәм икътисади көчкә ия буларак, Вашингтонның япон агрессиясенә каршылык күрсәтергә хәленнән килә, ләкин ул үзара файдалы шартларда килешүгә барырга да риза, моның өчен Япония: а) Кытайда һәм аңа караган районнарда агрессиясен туктатырга; б) материктан үзенең хәрби көчләрен чыгарырга һәм бу регионда экспансия планнарын туктатырга; в) үзенең гаскәрләрен Маньчжуриядән чыгарырга тиеш».

Бу, асылда, Япония Кытайга, Индонезия, Тын Океан утрауларындагы илләргә, Советлар Союзына каршы экспансия алып барудан ваз кичәргә, ул территорияләрдән барлык гаскәрләрен дә чыгарырга тиеш, дигән сүз иде.

Әгәр дә Америка мондый ультиматумны куйса, Япония үзенең соңгы унбиш ел буга алып барган хәрби-икътисади сәясәтеннән баш тартырга тиеш булып чыга. Ләкин Япониядә мондый кисәтүне бүгенгә көндә беркем дә кабул итмәячәк һәм Америка белән ике арада хәл кискен рәвештә начарланачак. Моңы Америка хөкүмәте дә яхшы аңлый. Шуңа күрә бу ультиматум Американың үзе өчен дә гаять куркыныч адым булчак.

Берия караламаны бик озаклап, кат-кат укып чыкты. Соңыннан шактый гына уйланып, сүзсез торганнан соң:

– Баш китәрлек эш. Әгәр дә бу авантюраның Советлар Союзы тарафыннан оештырылганлыгын белеп алсалар, беттек, егетләр. Сөз шуны аңлайсызмы? – дип куйды.

– «Кем рискка бармый, шул шампан шәрабын эчми», – дигәннәр французлар. Ятып калганчы, атып калырга кирәк, Лаврентий Павлович. Сугыш барыбер башланачак. Японнар барыбер ул сугышка катышчаклар. Шуңа күрә Америка белән Япония арасында конфликт килеп чыгу безгә зыянга булмаячак. Иң мөһиме: без ике фронтта сугышмаячакбыз, – диде Павел Михайлович, Берияне тынычландырырга теләгәндәй.

– Анысы шулай. Бу көзгәгезне хужага күрсәтеп алмыйча ярамас.

Ул шулай диде дә караламаны үзенең папкасы эченә яшерде.

– Бу көзгәгезне Уайтка кем тапшырчак инде?

– Исхак Абдуллович үзе тапшырса, эшнәң уңышлы барып чыгасына йөз процент гарантия бар, Лаврентий Павлович.

– Әхмәров турында авыз да ачмагыз! Ул карантинда! Тикшерү әле бетмәгән. Бүлектә тынычлап утырырга мөмкинлек биргән өчен дә Аллага шөкер итеп яшәсен!

– Операцияне башкарып чыгу өчен Виталий Павловны хәзерләдек, Лаврентий Павлович.

– Бик әйбәт! Үзәң эзәрме соң, психологик яктан?

Бериянең соравына ничек дип тә җавап бирергә белмичә, беркадәр аптырап, дәшми торганнан соң, Павлов:

– Болай, эзер дә... – дип куйды.

Виталий Григорьевичның икеле-микеле җавап бирүен күрәп, Фитин аны яклап, сүзгә кушылуны кирәк дип тапты:

– Шулай да ышанычлырак булсын өчен иптәшкә бүлек хезмәткәре Михаил Корнеевны да җибәрик мәллә, Лаврентий Павлович? Дипкурьерлар сыйфатында йөрәп кайтсалар, дим?

– Операция бик җитди. Мөмкин кадәр азрак кешенең белүе яхшы. Кеше күбрәк катнашкан саен, яшеренлек статусы югалу куркынычы арта.

– Корнеев операция хакында берни дә белмәячәк. Аңа Павлов, бер оператив

задание үтәп кайтырга куштылар, дип кенә әйтәчәк. Уайт белән очрашуда ул катнашмаячак.

– Шулай булса гына! Карагыз аны, бу операция бернинди отчетларда да күрсәтелмәячәк. Аның турында менә шушы биш кешедән кала беркем дә белергә тиеш түгел: Сталин, мин, Фитин, Павлов һәм Әхмәров! Сер ачылса, үзегез беләсез алда нәрсә көткән. Ике тапкыр кисәтү булмаячак!

16

Павлов белән Корнеевның Америкага сәяхәте апрель азагына билгеләнде.

Май урталарында алар утырган пароход, Атлантик океанны кичеп, Нью-Йорк портына килеп туктады. Биредә аларны автомашина белән Советлар Союзы генераль консуллыгы вәкиле каршылады. Дипкурьерлар дипломатик почта алып килделәр. Юлда ул-бу була калса дип, аларны пистолетлар белән коралландырганнар иде.

Пароходта икесенен дә әле беренче тапкыр гына йөзүләре булганга, беренче көнне үк диңгез авыруы белән чирләп киттеләр. Икесенен дә чырайларында кан әсәре калмаган иде, башлары әйләнде, күңелләре болганды. Юньле-башлы йокы күрмәделәр. Шуңа күрә почталарын тапшырганнан соң, бер-ике көн ял итеп алырга булдылар. Юл шулкадәр йончыткан иде, хәтта шәһәрне карап йөрергә дә чыгасылары килмәде.

Исхак, ничшиксез, Уайт белән атна уртасында күрешергә кирәк дип кисәтте. Дүшәмбе – гадәттә, төрле киңәшмәләр, утырышлар, атналык эшләрен планлаштыру көне. Шуңа күрә Уайт белән телефоннан элементгә сишәмбе көнне чыгарга, күрешүне чәршәмбегә билгеләргә кирәк, диде.

Исхак киңәшен тотып, Вашингтонга дүшәмбе көнне барырга уйлаштылар. Ике көн ял үзенең иткән иде: алар тынычландылар, сәламәт хәлгә кайттылар. Күңел болгану, баш әйләнү кебек нәрсәләрнең эзе дә калмады. Консуллык автомашинасы көне буге башкала урамнары буйлап йөртте. Шәһәр булуга карамастан, тирә-якта яшеллек, агачлар чәчәк ата, май кояшы көлеп карый. Күңелдә бәйрәм хисе тантана итә иде.

Икенче көнне дә күңелдә шундый ук күтәренкелек сизелде. Алар иртүк торып, Вашингтон урамнары буйлап йөрергә чыгып киттеләр. Автомашинада шәһәрнең аулак урамнары буйлап үттеләр. Бер кафега кереп чәйләп алдылар. Уайтка шалтыратырга иртәрәк иде әле. Исхак аңа сәгать ун белән унберләп арасында гына шалтыратырга кушты. Шунда гына аның иртәнге эшләре беткән, күрешәсә кешеләре белән күрешкән, сөйләшәселәре белән сөйләшкән булырга мөмкин, диде. Ул хәтта аңа кайсы урамдагы телефоннан шалтыратырга, сөйләшкәндә, инициативаны үз кулына алырга, Уайт ниндидер тәкъдимнәр ясаганчы, очрашырга тиешле кафенә әйтеп өлгерергә кушты. Павлов Корнеевны алдан Исхак билгеләгән бер парк янында төшереп калдырды һәм шунда көтеп торырга әйтеп, шофёр белән Исхак күрсәткән урамдагы телефон будкасын барып таптылар. Ул машинадан төшеп, телефон будкасына кадәр араны жәяүләп кенә үтте. Сәгать ун тулып авышкан иде.

Дулкынланудан Павловның йөрәге күкрәгеннән атылып чыгарга теләгән кебек ярып тибәргә тотынды. Туктап, тирән сулыш алды, тынычланырга теләде. Беркавым шулай басып торгач, ниһаять, йөрәге үз урынына утыгандай тоелды. Як-ягына каранып, кеше-кара юклыгына ышанганнан соң, тәмам тынычланып, будкага керде һәм күңелендә эллә кайчан ук ятлап куйган телефон номерын жыйды. Трубкада озын-озын гудок тавышлары яңгырады. Озак та үтмәде, микрофонда «Уайт тыңлый», – дигән тавыш ишетелде.

– Исәнмесез! Сезде Павлов атлы кеше борчий. Мин сезгә Билл Грейк исемле танышыгыз кушуы буенча шалтыратам.

Уайт берәз дәшми торды. Күрәсен, Биллны искә төшерергә тырышкандыр.

– Әйе. Хәтерлим, ул Кытай һәм Ерак Көнчыгыш мәсьәләләре буенча синолог?

– Әйе, шул үзе. Ул әле һаман да Кытайда.

– Ничек яши ул анда?

– Әгәр дә аның хакында күбрәк белергә теләсәгез, мин сезнең белән очрашырга әзер. Шунуң өстенә ул сезгә тапшырырга бер хат та биреп җибәрде.

Уайт тагын тынып калды. Павлов Исхакның киңәшен искә төшереп, тизрәк кайда очрашырга икәнлегә хакында әйтергә ашыкты. Исхак аңа Уайт белән үзе беренче тапкыр очрашкан Финанс министрлыгы каршындагы кафега чакырырга кушкан иде.

– Мин сезне ланчка¹ чакырам. Әгәр иртәгә вакыт тапсагыз, сезнең Финанс министрлыгы каршындагы кафега килегез.

– Яхшы, иртәгә 11 сәгатәгә булырмын, – диде Уайт.

– Үзем берничә минут алданрак килермен. Мин блондин, өстәлемдә «Нью-Йоркер» журналы булып.

– Яхшы, – диде дә Уайт трубкасын куйды. Телефонда кыска гудок тавышлары ишетелде.

Кыска гына шушы сөйләшүдә Виталий бер йөк утын тураган шикелле манма тиргә баткан иде. Ул «Уф!» дип куйды, күлмәк изүләрен чиште, чалбар кесәсеннән кулъяулыгын алып, маңгаен, муен тирәләрен сөртте. Күкрәк кесәсеннән сәгатен чыгарып карады. Сәгать төп-төгәл унберенче ярты иде. Финанс министрлыгы моннан ерак түгел. Исхак махсус шушы будканы һәм үзе Уайт белән беренче тапкыр танышкан кафены сайлаган иде, эзләп йөрергә ерак булмасын, диде.

«Беренче этап уңышлы үтте, – дип, җиңел сулып куйды Виталий. – Икенчесен ерып чыгалсак, ярый инде. Моңысы тагын да җаваплырак. Уайтны ышандырып булырмы? Биллның тәкъдимен ничек кабул итәр?»

Ул өч ай буе эзерләнгән текст вариантларын яңадан кабатлый башлады.

Икенче көнне дә алар иртәдән үк Вашингтон урамнары буйлап йөрергә чыктылар. Консуллык шофёры, башкаланың кызыклы урыннарын күрсәтеп, кыскача гына экскурсия ясады. Алар Капитолий калкулыгындагы Конгресс бинасын да, 169 метр биеклегендәге Вашингтонobeliskын да, Ак йорт, Кафедраль собор биналарын да, Линкольн монументын да зур кызыксыну белән карадылар. Аеруча ошаганы Потомак елгасы буйлап сузылган Джорджтаун районына сәяхәт булды. Мондагы һәр урам, һәр йорт үзенчәлекле архитектура һәйкәле кебек иде.

Ул арада, озаклап карап йөри торгач, вакытның узганы да сизелми калды. Павлов сәгать унбер тулырга ун минутта министрлык каршындагы кафедра иде инде. Аны тагын җиңелчә дулкынлану хисе биләп алды. Үзен кулга алырга тырышып, зал түрәндәге бер өстәл артына барып утырды. Өстәл ишеккә туп-туры һәм кергән кешегә бик яхшы күренә иде. Ул өстәлгә, яхшы күренерлек итеп, «Нью-Йоркер» журналын куйды. Озак та үтмәде, Уайт та күренде. Павлов аны Исхак сурәтләннән чыгып, тиз танып алды. Уайт үзе дә ишектән керүгә туп-туры аның өстәленә таба атлады.

Виталий торып басты һәм Уайтның исемен атады:

– Мистер Уайт?

¹ Ланч – инглизләрдә иртәнге чәй белән төшке аш арасында тамак ялгап алу.

Уайт башын какты һәм аңа да исеме белән дәште:

– Мистер Павлов?

– Нәкъ үзе. Исәнмесез!

Шулвакыт алар янына официант килеп басты. Виталий беренче булып Уайттан икесе өчен дә үзе теләгәнчә заказ бирүен сорады. Аннары үзенң инглиз телен бигүк яхшы белмәвен, озак еллар инде «цивилизациядән читтә», Кытайда яшәвен әйтте.

– Бу безгә бер-беребезне аңларга комачауламас дип уйлыйм, – диде Уайт.

Ул, чынлап та, очрашуга теләп килгәнгә охшый иде. Аның карашы бу очрашудан ниндидер яңалык көткән кешенеке кебек, кызыксынучан. Урындыкка утыруга:

– Биллның хәлләре ничек анда? – дип сорады.

– Ул сезгә күп сәламнәр тапшыруга кушты. Билл – минем якын дуслым. Дөресрәге, минем остазым, – диде Виталий. – Билл миңа сезнең турыда беркадәр сөйләде. Миннән сезнең өчен дә бик кирәкле булган мәсьәлә буенча бер язуны тапшыруымны үтенде.

– Билл үзе кайчан Америкага кайтырга жыена соң?

– Мөмкин кадәр тизрәк кайтырга уйлый, ләкин ел азагынан да иртәрәк барып чыкмаска мөмкин. Ул Америка-Япония мөнәсәбәтләре буенча эшли һәм бу өлкәдәге проблемалар, Япониянең Азиядәге экспансиясе аны бик нык борчый. Шуңа күрә аны борчыган мәсьәләне хәл итүне озакка калдыруга ярамый дип, миннән менә бу язуны сезгә тапшыруымны үтенде. Ул проблемалар сезне дә борчыйдыр, диде. Әгәр дә каршы килмәсәгез, аның башында туган идея белән сезне дә таныштыруымны сорады. Аны тормышка ашыруда сез – Америкада бердәнбер ышанычлы кешем, дип әйтергә кушты.

– Кызык, Билл белән моннан бер-ике ел элек очрашканда, үзе бик акыллы, үзе Америка-Япония мөнәсәбәтләре буенча проблемалардан яхшы хәбәрдар кеше дигән фикер калган иде.

– Алайса, ул жиһәргән язун белән танышып чыгыгыз әле, – дип, Павлов баядан бирле кулында тотып торган кәгазьне, ниһаять, Уайтка тоттырды.

Уайт язуны кызыксынып, туктый-туктый, кат-кат укып чыкты да:

– Кара син аны, гел минем кебек уйлый! Безнең фикерләр ничек туры килә икән! – дип кычкырып жиһәрде. – Шуннан ни тели соң инде Билл?

– Шушы идея кәгазьдә генә калмыйча, Президент Рузвельт тарафыннан бу мәсьәлә буенча ниндидер карар чыгаруга этәргеч булса иде дигән уй белән сезгә мөрәжәгать итәргә теләде ул.

– Аңлашыла.

Уайт кәгазьне бөкләп, кесәсенә тыга башлады. Ләкин Мәскәүдә бу кәгазьнең башка кеше кулына күчмәве хәерлерәк, дигән сүз булган иде бит. Шуңа күрә Павлов кәгазьне кире бирүен сорап, Уайтка кулын сузды:

– Билл кәгазьдә язылганнарны телдән генә житкерүемне үтенде. Гафу итегез, кәгазьне кире кайтарсагыз иде, – дип куйды.

– Пардон, гафу, гафу. Аңлашыла.

– Мин тиздән яңадан Кытайга китәм. Билл миннән һичшиксез безнең очрашу хакында сораычак. Сезнең фикерегез белән кызыксыначак. Аны: «Америка житәкчелеге Япония экспансиясенә ничек карый, аны авызлыктар өчен ни дә булса эшләргә жыенамы?» – дигән сорау кызыксындыра.

Уайт безаз исәпләп торганнан соң:

– Биллның бу мәсьәләләргә битараф булмавы мине шатландырды, – диде.

– Өйтегез ана, бу мәсьәләдә безнең карашлар уртак икән. Мин үзем дә бу хакта нидер эшлэргә кирәк, дип уйлап йөри идем. Биллның тәкъдимнәре фикерләремне тагын да ныгытты. Шушы мәсьәләләр буенча компетентлы белгечләр белән киңәшеп, әлеге юнәлештә һичшиксез нинди дә булса карар кабул итүгә ирешербез дип уйлыйм.

Уайт һәр сүзен уйлап, пауза ясый-ясый сөйләде. Ахырдан: «Аңлата алдыммы?» – дип сорап куйды.

Виталий әңгәмәдәшен ышандырып өчен аның сөйләгәннәрен сүзгә-сүз кабатлап чыкты.

– Хәтереп яхшы икән! – дип, Уайт аның иңеннән какты да, официантны чакырып, икесе өчен дә акча түләде.

Алар урыннарыннан тордылар һәм ишеккә юнәлделәр. Аерылганда Уайт:

– Очрашуыбызга мин бик шат. Биллга миннән кайнар сәлам! – дип, сөйләшүдән канәгать калуын белдерде.

Кафедан чыккач, Павлов өч квартал ераклыктагы паркта үзен көтүче Михаил янына ашыкты. Аннары алар зур канәгатьлек белән яңадан Нью-Йоркка кайтырга чыктылар. Аеруча Виталий Павловның күңеле күтәренке иде. Консуллыкка кайткач та, ул Мәскәүгә Павел Михайлович Фитинга бер генә жөмләдән торган шифрограмма жибәрде: «Бар да тәртиптә, планлаштырылганча. Клим».

Алар Вашингтоннан поездда Сан-Францискога юл тоттылар. Аннан зур гына япон пассажир судносында Тын океан аша Владивостокка юнәлделәр. Аларның юлы Гавай утраулары, Япония аша үтәргә тиеш иде. Гавай утрауларына житкәч, пароход Американың Пёрл-Харбор хәрби-диңгез базасы янындагы Бриллиант гаванена тукталыш ясады. Павлов белән Корнеев бу утрауларның матурлыгына сокланып, бик озаклап карап, басып тордылар. Аларны табигатьнең матурлыгы да, кешеләрнең чибәрлеге дә, тирә-яктагы тынычлык, диңгез дулкыннарының берсен-берсе куып, ярга йөгөрүләре – барысы, барысы да таң калдырды, күңелләрендә, оҗмах булса, менә шушындадыр ул дигән матур тойгылар уятты.

Пароход Япония ярларына житкәч, Германиянең Советлар Союзына каршы сугыш башлавы турында коточкыч хәбәр килеп иреште. Транссебер тимер юл магистралә буенча Мәскәүгә кайтып житкәнче, бер айга якин вакыт үтте. Виталий белән Михаил юл буе тәрәзәдән Ерак Көнчыгыштан Көнбатышка таба агылучы хәрби машиналарны, эшелоннарны, тимер юл станцияләрендәге хәрби киёмле һәм әле хәрби киём алырга өлгөрмәгән солдатларны, халык төркемнәрен карый-карый кайттылар. Кешеләрнең узара сөйләшүләрен, елашуларын күрделәр. Колакка фашистларның гаять зур тизлек белән Советлар Союзы территорияләрен басып алулары, инде озакламый Мәскәүгә килеп житү куркынычы барлыгы хакында сүзләр аларны куркуга сала иде. Алар Мәскәүгә 21 июль көнне аяк бастылар.

Мәскәүдә Павлов, иң беренче итеп, Исхак Абдуллович белән очрашты. Виталий Уайтның аерылышканда әйткәннәрен сүзгә-сүз, түкми-чәчми Исхакка кабатлады:

– «Бу мәсьәләдә безнең карашлар уртак икән. Мин үзем дә нидер эшлэргә кирәк дип уйлап йөри идем. Биллның тәкъдимнәре фикерләремне ныгытты. Шушы мәсьәләләр буенча компетентлы белгечләр белән киңәшеп, әлеге юнәлештә һичшиксез нинди дә булса карар кабул итүгә ирешербез дип уйлыйм»...

– Уайт мине дөрөс аңлаган. Без аны сайлап ялгышмаганбыз. Ул сүз кешесе,

Америка бу мәсьәлә буенча хәлиткеч сүзен әйтмичә калмас. Начальствога курыкмыйча кереп, отчёт бирә аласың, – диде Әхмәров һәм Павловның кулын кысты. Ул шунда ук Виталийга үзен бик сөендергән яңалыкны да әйтергә ашыкты: – Безне Америкага жибәрергә дигән карарга килде нарком.

– Һелен Джоовнаны дамы?

– Һеленны да. Хәзер аның кушаматы Вера булачак. Ә минеке – Рид. Иң кызыгы: Америка резиденциясенң башлыгы итеп, Зарубин билгеләнде. Берия барыбер миңа тәмам ышанып бетәргә теләми.

– Котлыйм, Исхак Абдуллович! Бу барыбер зур жинү!

17

Сугыш көтмәгәндә башланды. Аның буласын Сталин бик яхшы белсә дә, Молотов – Риббентроп килешүе нигезендә, ул әле аны 1941 елда ук башланыр дип көтми иде. Совет разведчикларының, Гитлер сугыш башларга 1941 елның июнендә үк әмер бирәчәк, дип жибәргән хәбәрләрен ул провокация дип кенә кабул итте. Сугышның башлану көнен төгәл хәбәр иткән Рихард Зоргены әле 1940 елда Фин сугышы йомгакларына багышланган киңәшмәсендә үк Германия һәм Япония разведкалары агенты дип атаган иде. Киңәшмә вакытында исә өстәлгә яткан фоторәсемне алып, Бериядән:

– Бу фотода кемнәр сурәтләнгән? – дип сорады.

Фотода бер-берсе белән кул кысышып торган кешеләрне Берия Германиянең Япониядәге илчесе Герберт фон Дирксен белән япон императоры Хирохито, ә алар янында басып торучыны Рихард Зорге дип белә иде.

– Император Хирохито белән Германия илчесе Герберт фон Дирксен, Иосиф Виссарионович.

– Ә алар янында?

– Рамзай.

– Армия контрразведкасы разведчигымы?

– Шул үзе.

– Шул разведчик хәбәрләренә ышанырга кушасыңмы инде? Ике яклы гына түгел, өч яклы агент түгелме соң ул?!

Һәм менә шул вакытта ук Зоргега карата ышанычы беткән Сталин аның, Германия сугышны 22 июндә башлаячак, дигән хәбәрәңә берничек тә ышанырга теләмәде. Житмәсә, бу рәсемне Мәскәүгә жибәреп, Зорге Үзәкне алдаган булып чыкты. Соңыннан тикшерә торгач, японнар рәсемдә бернинди дә император түгел, ә аның энесе принц Титибу сурәтләнгәнлеген ачыклаганнар. Шуңа күрә Сталинның Зоргега карата ышанычы тәмам беткән иде. Ул аны «япон разведкасы агенты» дип белдерде.

Сугышның беренче көннәрендә «Молотов – Риббентроп Пакты»на нык өметләнгән Сталин тәмам югалып калды. Ул хәтта сугышның беренче сәгатьләрендә үткәргән киңәшмәсендә моны чираттагы провокация гынадыр дип атады. Ләкин Молотов Германия илчесе Шуленберг белән очрашканның соң, Германиянең СССРга каршы сугыш игълан итүе турындагы хәбәрнең дөрес булуын белгәч, ул бүлмәсенә кереп бикләнде. Бары тик 30 июндә дачасына килгән Микоян, Молотов, Ворошилов, Маленков һәм Берия белән булган сөйләшүдән соң гына, шушы иптәшләр составындагы Оборона Дәүләт Комитеты төзелеп, Сталин үзе аның башлыгы итеп билгеләнгәч, ниһаять, үз хәленә килә башлый. 3 июльдә ул радио аша халыкка мөрәжәгать белән чыга. Житәкчелекне кулына ала.

Дошман Мәскәүгә ыргыла. Беренче июльгә инде ул Белоруссияне басып

алды. Ерак Көнчыгышта японнар да басып керсә, Яна елга Советлар Союзы дигән ил төмам туздырылып, бүлгәленеп бетәргә мөмкин иде.

Сталин Оборона комитетының беренче утырышында ук разведчикларның эшчәнлеген активлаштыру турындагы мәсьәләне күтәрде.

– Лаврентий Павлович, Америкага жибәрелгән дипкурьерларыгыздан нинди хәбәрләр бар? – дип, Сталин «Кар» операциясе турында искә төшерде.

– Операция уңышлы үтте, Иосиф Виссарионович. Ышанычлы чыганаclar аша Дәүләт секретаре Корделл Хэллның Япония белән ике арада мөнәсәбәтләрне жайга салу өчен меморандум кабул итүе хакында мәгълүмат алдык. Меморандум япон ягын канәгәтләндерми. Шуңа күрә Америка белән Япония арасында киеренкелек үсә бара. Моңың нәтижәсе безнең файдага булырга тиеш.

– Шулай да булсын, ди. Америкада резиденцияне кабат торгызу буенча нинди чаралар күрелә?

– Бу уңайдан резиденциягә яңа житәкче билгеләп, сотрудниклар жибәергә карар кылдык. Резиденция житәкчесе итеп Василий Михайлович Зарубинны билгеләргә булдык. Зарубин легаль рәвештә эшләячәк. Төп эш урыны – Нью-Йоркта вице-консул.

– Лаврентий, Зарубин белән минем очрашуны оештыр. Ә Әхмәров? Ул ни эшләп йөри? Аннан карантинны алырга кирәк. Агентларын эшкә жиксен, урынына кайтарырга кирәк. «Кар» операциясен уңышлы үтте, дисең бит.

Шушы сөйләшүдән соң Берия Фитинга Әхмәровтан карантинның алынуы хакында әйтте. Үзе аның белән сөйләшеп торуны кирәксенмәде. Исхак Абдулловичны һәм Һелен Джоновнаны яңадан Америкага жибәрү мәсьәләсен хәл итәргә боерды.

Яңалыкны ишетүгә, Исхак Валя белән Робертны күрәргә ашыкты.

Роберт инде унынчы класска укырга барырга жыена. Алар хәзер Можайскидан Мәскәүгә күчәделәр. Валя Тышкы эшләр министрлыгыннан китеп, Мәскәү һәм Мәскәү өлкәсе буенча дәүләт куркынычсызлыгы идарәсендә эшли башлаган иде.

* * *

– Мин сезнең белән сабуллашырга килдем, – диде Исхак Валяга, алар яшәгән коммуналка ишегеннән кереп, хәлләр белешүгә.

– Безне дә эвакуацияләргә тиешләр, дип ишеттек. Идарәне Куйбышевка күчәрәчәкләр икән, – диде Валя, Исхакның «сабуллашырга килдем» дигән сүзенә каршы.

– Безне дә күчәергә телеләр, ди бугай. Тик мин ул турыда түгел...

– Ә нәрсә турында?

– Фитин бүген чакырып, миннән карантинның алынуын әйтте. Киредән Америкага жибәергә булганнар.

– Һелен беләнме?

– Икебезне дә.

– Димәк, аерылабыз...

– Күпмегә булыр, аерылышырга туры килә. Роберт кайда соң әле?

Бу көннәрдә халыкны Мәскәү чигенә окоп казырга, танкларга каршы киртәләр корырга, валлар өяргә йөртәләр иде. Бу эштә мәктәп балалары, өлкән классларда укучылар күп катнаша. Роберт та шундадыр, дип уйлап куйды Исхак.

– Окоп казуда. Кайтыр инде.

– Үсте егет. Тагын бер елдан фронтка да алып китәргә мөмкиннәр. Унынчыга бара бит.

– Күптән түгел паспорт алды.

– Шулаймыни?! Гражданин булган бит, болай булгач. Советлар Союзы гражданы!

– Иң кызыгы: милләтен татар дип күрсәткән. Атасын күргәнә дә юк. Ә үзен атасы милләтеннән яздырган.

– Соң, тагын кем дип яздырсын инде? Татардан туган булгач. Телне дә яхшы белә.

– Исеме татарча түгел бит.

– Инглиздән алынган. Аннан ни булган? Татарда читтән кергән исемнәр бихисап. Исхак, Мисбах, Хисмәт, Хасият кебек исемнәр кушсаң, яратмаган булыр идең әле. Шул сиңа ярыйм дип ризалашкан идем бит. Оныттыңмыни? Роберт Исхакович аның каравы. Әхмәров!

– Гажәп инде.

– Йә, ярар, турсаеп утырма.

– Улын үзең охшаган. Үзең кебек үк үжәт, үзсүзле. Шыпырт кына үзенекен эшләп йөри. Мәскәүдән беркая да китмим, ди.

– Китмәсә, калсын. Көчләп жибәрмиләр бит.

– Дошман Мәскәүгә килеп житкән. Кичә энә төнлә немецлар Мәскәүгә һава һөжүме ясадылар. Беренче тапкыр. Сугыш башлаганнарына бер ай да юк. Фугас бомбалары ташлаганнар. Мәскәү арьягында янгыннар булды. Агач йортлар янган.

– Дошман Мәскәүгә үтеп керә алмас анысы. Сталин Мәскәүне калдырмаска куша.

– Аның каравы халыкта курку хисе барлыкка килде.

– Халыкта патриотизм да көчле. Кичә мәктәп тәмамлаган егетләр-кызлар класслары белән сугышка жибәрүләрен сорап, хәрби комиссариатларга киләләр.

– Безнең Роберт та шулай дип жилкенеп йөри.

– Аның бер ел укыйсы бар әле. Укып бетергәч, армиягә түгел, НКВД мәктәбенә бирергә кирәк. Үзенә дә разведчик булырга теләге зур. Анда уку сугышка жибәрелү белән бер. Мәктәптән соң барыбер НКВД солдаты итеп билгеләчәкләр.

– Кем алсын аны?! Троцкийчы малае дип, якин да жибәрмәсләр. Аннан сиңең кебек йөрергәме, илдән илгә?

Исхак хатынының бу сүзенә көлемсерәп куйды.

– Үзеңгә бел.

– Сина ияргән – мин жүләр.

– Котыласың инде.

Исхак шулай диде дә, хатынын кочагына алып, битеннән үпте. Аның Валяны күкрәгенә кысып, яшь, әле беренче танышкан чакларындагы шикелле назлап, иркәлисе килде. Әле генә аның белән салкын гына сөйләшкән Валя да, барысын да онытып, иренең кочагына сенде. Хатынның күңеле нечкәрәп китте, йөзен Исхакның күкрәгенә терәп, елап жибәрде. Исхак бер сүз дә әйтмичә, аны тагын да ныграк кысты. Шул вакыт ишектән уллары Роберт килеп керде.

– Оһо, әти! Сәлам, әти!

Исхак Валядан аерылып, улына карады, учлары белән хатынының күз яшьләрен сөртте.

– Исәнме, улым! Кайттыңмы?

– Кайттым. Без Можайскида булдык. Беләсезме, кемне күрдем мин анда?

– Чамалыйм.

– Һелен Джоновнаны!

– Шулайдыр. Ул әйткән иде, Можайский чигендә оборона линиясе төзөргә, окоп казырга, танкка каршы киртәләр корырга барабыз, дигән иде.

– Безне дә бүгөн шунда алып бардылар. Иртәгә тагын барабыз. Әни, иртәгә ашарга алып килергә куштылар. Мәскәүгә кайтып тормыйбыз, диделәр.

– Иртәгә без дә барабыз, улым. Бергә булабыз икән. Әтине дә күрербез әле, бәлки. Энекәшләр фронтта. Әти инде карт булса да, ополчениегә ызылган. Окоп казырга йөртәләр, ди.

– Ашыйсы килде, әни, капкаларга нәрсә бар?

Роберт шулай диде дә, әнисенң җавап биргәнән дә көтмичә, өстәл өстенә ябылган ашъяулыкны ачып, табынга куелган нәрсәләрне карарга тотынды.

– Ашыкма, улым, хәзер бергәләп утырырбыз. Безнең дә ашыйсы килә. Мин хәзер табын эзерлим. Әнә, әтиң белән сөйләшә тор. Ул безнең белән сабуллашырга килгән.

– Сабуллашырга? Шулаймы, әти? Китәсеңмени? Кая? Тагын Америкагамы?

– Китәбез, улым. Шунда.

– Ничек китәбез? Без дә китәбезмени?

– Юк, улым, сез әниң белән монда каласыз. Елена Ивановна белән без икәү китәбез.

Мәскәүгә кайтып, Сталиннан өйләнешергә рөхсәт алгач, Исхакка Һелен белән законлы никахлашырга туры килде. Хәзер аның исемен Елена Ивановна дип рәсмиләштерделәр. Исхак үзе Һеленны «Елена Ивановна» дип атый башласа да, Валя да, Роберт та урысча атарга өйрәнә алмадылар, һаман да элеккечә дшәләр иде. Ләкин Америкага аларны бөтенләй башка исемнәр, башка паспортлар белән жиберәчәкләрән әйттеләр.

– Безне Куйбышев шәһәрәнә жиберәчәкләр, улым, – диде Валя, табын эзерли-эзерли. – Бүгөн көне буе киштәләрне, шкафларны бушаттык, архивларны тартмаларга тутырдык. Мөмкин кадәр тизрәк җыенырга куштылар.

– Мин беркая да китмим, әни.

– Үзең генә калырга уйлыйсыңмыни?

– Юк, без класс белән калабыз. Шулай бит, әти, калырга ярый бит?

– Белмим, улым. Мәктәбегездә ничек дисәләр, шулай эшләгез.

– Йорт түбәләрендә немецлар ташлаган фугас бомбаларын сүндереп йөрергә өлкән класс укучыларына кушачаклар икән. Югыйсә әнә бүгөн дә әллә ничә йорт янган. Кемдер эшләргә тиештер бит инде ул эшне.

– Кирәк икән, димәк, каласың инде. Мәскәүне саклау – изге бурыч!

– Менә, менә! Әти дәрәс әйтә!

– Ярар, ярар. Калырысың. Тик кара аны, ул түбәдән егылып төшеп, харап була күрмәгез тагын. Сакланып кына йөрегез.

– Есть, сакланып йөрергә!

Роберт солдат кебек төз басып, уң як чигәсенә кулын куеп, честь бирде.

– Йә, кыланма, әйдә, утырыгыз. Аш пешергән идем. Щи. Ашагыз.

Валя үзе дә табын артына утырып, кулына кашык белән ипи тотып ашарга кереште.

– Тәмле булган! – диде Роберт, беренче кашыкны авызына озаткач.

– Өрәп кап, авызыңны пешерә күрмә, – диде Валя. – Монда калсагыз, кемнәр ашатыр инде үзегезне?

– Курыкма, әни, кызлар да калачак. Алар ашарга пешерә беләдер.

1934 елда Исхак белән Валяны Америка Кушма Штатларына жибергәндә, ОГПУның Чит илләр бүлеге начальнигы Артур Христианович Артузов үзе кабул итеп, уңышлар теләп озатып калган иде. Ә бу юлы озатып калучы да булмады. Разведка идарәсендә Артузов заманы үткән иде шул инде. Артур Христианович үзе 1937 елда шпионлыкта гаепләнеп атып үтерелде.

Фитин үткәргән чираттагы киңәшмәдән чыккач, Будков, Павлов белән Әхмәровны үз янына чакырып, Америкада резиденцияне кичекмәстән эшләтә башларга дигән бурыч куелуын белдерде һәм Исхак Абдуллович белән Елена Ивановнага Нью-Йоркка барып урнашу өчен легенда уйлап чыгарырга кирәклеген әйтте.

– Мөмкин кадәр тизрәк хәл итәргә кирәк, Берия ашыктыра, Исхак Абдуллович, – диде Фёдор Алексеевич.

Америкага жиберә-нитә калсалар, бер-бер легенда уйлап чыгарырга туры киләчәк дип, Исхак күптән уйлап йөри иде инде. Аның хәтта уйлап куйган бер версиясе дә бар иде. Ул шунда ук Будковка андый легенданың барлыгын әйтте:

– Егерменче июнь тирәләрендә Советлар Союзына Канададан ирле-хатынлы ике турист килә. Егерме икесендә сугыш башлана. Алар кире илләренә кайта алмыйча, Мәскәүдә калалар. Тормышларын куркыныч астына куймас өчен алар Канадага Америка Кушма Штатлары аша кайтырга булалар. Ә Америкага барып житкәч, үзләрен көнчыгыш дингез яр буйларындагы штатларның берсендә Калифорниядән килгән уртача хәлле америкалылар гаиләсе итеп таныталар. Шунда үзләренең зур булмаган бизнесларын ачып, гадәти Америка гражданнына әвереләләр.

– Димәк, ике төрле паспорт ясаттырып алырга кирәк.

– Бер төрле генә дә житәдер дип уйлыйм. Чөнки безнең Америка гражданны булуыбызны раслаган паспортларыбыз бар инде. Мин – Билл Грейк, ә Лена – Хелен Лоури. Хәтта өйләнешүбез турында таныклыгыбыз да кесәдә.

– Бигрәк тә әйбәт. Паспортларны әзерләү озакка китмәс дип уйлыйм. Әзерләнгән башлагыз, Исхак Абдуллович.

Паспортлар озак көттермәде. Август башларында Канада гражданны булуларын раслаган таныкчылар Әхмәровларның кулларында иде инде. Алар Америка аша туган илләренә кайтырга тиешле Канада туристлары буларак, «Националь» кунакханәсенә урнаштылар. Исхак транзит визалары алып өчен Америка илчелегенә барырга жыенды. Ләкин кунакханәнең беренче кат вестибюленә төшә торган баскычта көтелмәгән хәл килеп чыкты. Аның каршына Кытайдагы Бэйпин көллиятендә бергә укыган сабакташы басып тора иде.

– О-о! Мостафа! – дип, колачларын жәйдә танышы.

– Әхмәт! Синме?! Каян килеп чыктың монда?

Американың Бэйпиндагы көллиятендә төрле илләрдән килгән егетләр укый иде. Исхак Америка акцентлы инглиз телен өйрәнүче төрөк егете иде ул чакта – Мостафа Дакмак. Ә Әхмәт Гыйрактан иде булса кирәк. Әхмәтнең әле кунакханәгә урнашырга гына килеше иде, ахры, бер кулында чемодан, икенчесенә плащын салып тоткан.

– Мин Мәскәүгә илчелек эшләре белән килдем. Син ничек? Ни эшләр бетереп йөрисең?

– Мин дә вакытлыча гына. Аэропортка ашыгам. Кызганыч, кичә күрешкән булсак, сөйләшеп утырган булыр идек. Гафу, бер минут та вакыт юк. Йөгәрдем.

– Хәерле юл! Сау бул!

Исхак Әхмәт белән сабуллашып, ишеккә юнәлде. Ишектән чыккач, ул вестибюль тәрәзәсеннән танышының кунакханәгә урнашканын карап көтеп торды да якындагы телефон будкасына кереп, Виталий Павловка шалтыратты.

– Виталий Григорьевич, хәерле иртә! Минем монда ЧП.

– Нәрсә булды? Нинди ЧП?

– Кичектермичә «Националь»дән башка кунакханәгә күчәргә кирәк. Кытайда бергә укыган сабакташны очраттым. Аңа башка күрәнергә ярамый. Ул ниндидер илнең дипломаты булса кирәк. Мин әле Америка илчелегенә юнәлдем, визаларга заказ бирергә.

– Яхшы, хәзер үк начальствога житкерермен. Елена Ивановнаны барып алырмын. Эшең беткәч шалтырат.

Исхак илчелеккә барып, транзит визалар алып, билетларга заказ биреп, эшләрен кичке якта гына бетерде дә Павловка шалтыратты. Павлов начальство белән сөйләшеп, барысын да хәл иткән, һеленны «Метрополь» кунакханәсенә күчереп, Исхак өчен дә номерга заказ биреп куйган иде.

Бер атнадан «Канада туристлары» юлга кузгалды. Әхмәров янадан Рид кушаматы белән яши башларга тиеш булды. Елена Ивановнага «Вера» дигән исем тактылар.

Аларны озатырга вокзалга Валентина Михайловна белән уллары Роберт та килде.

– Сау булыгыз, – диде Исхак, аерылышканда.

Ул буга белән үзен узып киткән улын иңнәреннән алып кочаклады да аркасыннан кагып:

– Егет булып киләсең, әниңне кара, әйткәннәрен тыңла, кәефен кырма, – диде, аннары аны Павлов янына алып барып: – Виталий Григорьевич, бу минем улым Роберт, – дип таныштырды. – Виталий Григорьевич, Роберт быел унынчы класска укырга бара. Урта мәктәпне тәмамлагач, теләге – безнең системада эшләр. Мәктәптән соң үзен НКВД каршындагы махсус мәктәпкә урнаштырырга иде. Бу минем сиңа гозерем. Ярдәм итә алсаң, әйбәт булыр иде, – диде.

– Ярдәм итәрбез. Алма агачыннан ерак төшми, диләр бит. Атасы юлыннан китмичә, кая барсын инде, – дип, Павлов Робертның кулын кысты. – Таныш булайк, мин Виталий Григорьевич Павлов, Исхак Абдулловичның стажёры.

– Начальнигы дигән, – дип, Исхак аны төзәтеп куйды. – Стажёр – мин.

– Начальник булсам да, эшкә сездән өйрәнәм.

Павлов белән Роберт сөйләшеп калдылар, Исхак Валя янына барып, аны кочагына алды.

– Ачуланма инде миңа. Тәкъдирдә шулай язылган булган, күрәсең. Аерылырга туры килә. Кем белә, бәлки, бу соңгы күрешүбездер. Дөньяда сугыш бара. Алда ни буласын бер Алла гына белә. Хуш, гаепләр калма, – диде.

Алар шулай аерылыштылар. Ләкин бу гаилә буларак аерылышу түгел иде әле. Валя һаман да паспортында Исхакның хатыны дигән мөһер белән Әхмәрова фамилиясен йөртте.

Август урталарында сәфәргә чыгып киткән «туристлар» Кытай, Сингапур чикләрен үтеп, октябрь башларында гына Нью-Йоркка аяк бастылар. Мәскәүдә аларның исән-сау барып житүләре турында хәбәрне зарыгып көтәләр иде. Нью-Йоркка килеп житүләре хакында докладны «туристлар» консуллыктан киткән дипкурьерлар аркылы жиберде. Ләкин Америкадан киткән пароходны Атлантик океанда Германия субмаринасы һөжүм итеп, суга батырды. Бу хакта

Исхаклар үзләре дә соңыннан гына белде. Икенче тапкыр жибәрелгән хәбәр Мәскәүгә бары тик ноябрь башларында гына барып иреште.

Нью-Йоркта «Националь» кунакханәсендәге шикелле хәл тагын кабатланды. Бу юлы Исхак көтмәгәндә, Пекиндагы Америка көллиятендә үзен укыткан профессорга тап булды. Гади генә укытучы да түгел, Исхак белән шактый яқыннан аралашкан, хәтта аны еш кына өендә кунак иткән кеше. Ул аның иң яхшы укучыларынан берсе булып санала иде. Исхак бу юлы да үзенә Америкага мөһим коммерция эшләре белән генә килеп чыгуы, тиздән киредән Төркиягә кайтып китәргә тиешлеге турында алдап котылды. Бу ЧП хакында ул дипкурьерларга биреп жибәргән докладында язган иде. Ләкин дипломатларның пароходта океан төбенә китүләре турында ишеткәч, яңа докладында бу хакта язып тормаска, Мәскәүне борчымаска дигән карарга килде.

Ниһаять, алар Нью-Йоркка килеп төпләнде. Исхак бу юлы да легаль булмаган резидент итеп жибәрелде. Хәзер аның кушаматы – «Рид». Ләкин Америка резиденциясенң башлыгы бу юлы үзе түгел. Зарубин. Василий Михайлович вице-консул вазифаларын башкарырга тиеш. Димәк, Исхакның Үзәк белән турыдан-туры элемтәсе бетте. Ул хәзер тапкан бөтен мәғлүматларын Зарубин аша гына хәбәр итеп торырга тиеш булачак. Ә Зарубин бу эшнә легаль резидентураның яшь сотруднигы, әлегә стажёр булып кына саналучы Яцков Анатолий Антоновичка йөкләде. Элемтәче булып, Исхак үзе түгел, Һелен-Вера йөрергә тиеш булды.

19

Нью-Йоркның Манхэттен районындагы элек яшәгән йорты күршесеннән генә фатир алып, эшкә керешәбез дип йөргәндә, Исхак арадашчы Яцков белән күрешеп, аннан резиденция башлыгының беренче йөкләмәсен алды. «Рид, фатирны Парк-Авеню урамындагы 1060 йорт тирәсеннән алырга тырышыгыз. Ул йортта Россиянең соңгы Премьер-министры А.Ф.Керенский яши. Бу – сезнең булачак күзәтү объекты», – дип язылган иде Зарубин жибәргән хатта.

Керенскийны күзәтүгә алу турында сүз әле Мәскәүдә чагында ук булган иде. Россиянең экс-премьеры революциядән соң Англиягә качкан иде. Аннан соң ул Франциягә күчкән. Ә икенче Бөтендөнья сугышы башлангач, фашистлар басып алган Париждан Америкага килә. Аңа каршы агентура эше әле 1938 елда ук ачылган иде. Америкага китәр алдыннан Сталин белән очрашу вакытында Зарубинга Керенскийны күзәтү астына алырга дигән махсус күрсәтмә бирелде. Зарубин исә бу эшнә Әхмәровка тапшырырга уйлады.

Исхак яңадан Америкага жибәреләчәкләрен белгәч, әле Мәскәүдә чагында ук Нью-Йоркта 1939 елда консервацияләндерелгән агентлары исемлеген барлап чыкты. Аның башына, яңадан кайтып эшли башлагач, иң элек шушы агентларны эзләп табарга кирәк дигән уй килде. Дөрәс, ике ел шактый зур вакыт. Агентларның кайберләре резидентның эзсез юкка чыгуы аркасында, эшсез калуларына, акча чыганагын югалтуларына аптырап, үзләренә башка бер шөгыль тапкан булулары да мөмкин. Шуңа күрә күрсәтмә алуға, Рид белән Вера, беренче чиратта, агентлары белән очрашулар эзли башладылар.

Керенскийның Англиядә яшәгән чагында да, Франциядә дә, Советлар Союзына каршы оештырылган төрле акцияләрдә катнашуы билгеле иде. Мәскәүдә аның турында Америкага күчкәнчә тә, бу эшчәнлеген туктатмагандыр, дип уйладылар. Һәм ялгышмаганнар иде. Вакытлы хөкүмәт рәисе әле Европада чагында ук үзенә чыгышларында Германиянең СССРны

жиңәчегенә ышануын һәм Россиягә янадан хөкүмәт башлыгы булып кайтырга жыенуын ачыктан-ачык әйтә иде. Ләкин ни өчендер ул фашистик Германиягә түгел, бәлки, капиталистик Америкага китәргә уйлаган.

Гитлер Германиясе Советлар Союзына каршы сугыш башлагач, Мәскәүдә Америка Кушма Штатларының кайсы якны хуплавы, кайсы илнең жиңуен теләве, кемгә ярдәм итәргә уйлавы хакында ачык кына билгеле түгел иде. Хәтта бу хакта Америка дәүләт департаментында «Советлар Союзы белән Германия арасында сугыш башланган очракта Америка Кушма Штатларының СССРга карата мөнәсәбәте» дип аталган меморандум кабул ителде. Бу документта: «СССРның Германиягә каршы сугышуы ул әле аның халыкара мөнәсәбәтләрдә без тоткан принципларны тотуы турында сөйләми», – дигән сүзләр бар иде. Бу Советлар Союзына Америкага бернинди дә ышаныч булырга мөмкин түгеллеген күрсәтә. Шуңа күрә Керенскийның да Америка идарәче даирәләре арасында СССРга каршы коткы таратуы, сугышта Германиягә ярдәм күрсәтергә өндәве ихтималы зур булганлыктан, Исхакка аның һәр адымын күзәтү астында тотарга, һәр очрашуын, матбугаттагы һәр чыгышын белеп торырга кирәк иде.

Исхак икенче көнне үк дәүләт департаментында югары пост биләгән агентларының берсе Эрих Кийны эзләп тапты. Ул әле һаман да элекке телефоны буенча утыра икән. Рид телефоннар кенәгәсеннән аның номерын эзләп табып жыюга, трубкада: «Эрих тыңлый», – дигән таныш тавыш ишетелде.

– hello Erich!²

– Jung, are you?³

– Did you find out?⁴

– Sure. Where did you go?⁵

– I've found it. We must meet⁶.

Исхак сүзгә артык озынга сузмыйча, Эрихны иртәгесен элек очраша торган «Алтын бәрән» ресторанына, көндөзгә сәгать унберләр тирәсенә ланчка чакырды.

Алар күптән күрешмәгән якын дуслар кебек кочаклашып исәнләштеләр. Эрих шактый гына тазарып, тулыланып киткән кебек күренде. Аның корсагы шактый кабарган. Сыраны яратып эчә торган иде, күрәсәң, аның белән артыграк мавыга башлаган, бүксәсе күпереп, костюмы кечерәеп калган, хәтта төймәләрен ычкындырган, ул аларны төймәли дә алмый торгандыр шикелле тоелды. Исхак үзе чандыр гына, бәлки, шуңа күрәдер, буе метр да житмеш сантиметр гына булса да, озын булып күренә иде.

Алар зал түрендәге бер почмактан өстәл сайлап утырыштылар. Исхак ым кагып кына официантны чакырды.

– Син нәрсә эчәсәң, чәйме, кофеми?

– Кофе да, чәй дә түгел, хәзер үзем, – дип, Эрих официанттан ике чәркә виски китерергә сорады. – Күптән күрешмәгән. Очрашу хөрмәтенә.

– Ярый алайса, син теләгәнчә булсын, – диде Исхак.

– Исән икәнсең, шпионлыкта гаепләп атып үтерделәр микән әллә, дип уйлаган идем. Сездә бит шпион дип, һәр икенче коммунистны аталар, ди.

– Алай ук түгел дә түгелен. Мине атмадылар. Минем бит юкка чыгып торуымның сәбәбе бар.

² Исәнме, Эрих!

³ Юнг, синме әллә?

⁴ Таныдыңмы?

⁵ Әлбәттә, син кая югалдың?

⁶ Менә табылдым, очрашырга кирәк.

- Нинди, сер булмаса?
- Сер түгел. Өйләндем бит мин. Америка кызына. Яшь кәләшне күрсәтергә дип, СССРга кайткан идем, берәз тоткарланымга туры килде менә.
- Шулай укмыни? Котлыйм, котлыйм.
- Ничек соң монда хәлләр? Америка ни уйлый бу дөнья сугышы уаеннан? Кайсы якны яклайлар? Аннан соң бер нәрсә: миңа хәзер Рид дигән исем белән дәшәрсен.
- Шулаймыни? Яхшы. Безнекеләр нейтралитет сәясәте алып баралар кебек.
- Миңа калса, юк кебек. Германиянең жиңүен теллиләр шикелле тоела.
- Нидән чыгып шулай әйтәсез?
- Советлар Союзының Германия белән сугышуы ул әле аның Америка белән бер үк төрле сәси караштагы ил булуы турында сөйләми дигән принциптан чыгып, меморандум кабул иткән бит дәүләт департаментыгыз. Димәк, Германияне хуплай.
- Халыкның күп өлеше фашизмга каршы.
- Сөзгә әйбәт, немецлар океан артына хәтле килеп житә алмыйлар.
- Дөрөс, идарәче даирәләр арасында Германия Советлар Союзын жиңсә, Америкага каршы сугыш игълан итәчәк дигән фикердәгеләр дә бар.
- Германиянең диңгез флоты юк бит океаннар кичәрлек.
- Англия, Франция, Италия һәм Япониянеке бар аның каравы. СССР жиңелсә, Германия шуларның флотилиясе белән кичәчәк океанны.
- Шулай булгач, нейтралитет сәясәте алып бармавыгыз дөресрәк булып чыга түгелме соң? Советлар Союзына ярдәм итәргә кирәк. Ул бит Американың иминлеген саклап калу өчен дә сугыша. Үзең күрә торасың. Шунның өстенә Американы СССРга каршы сугышырга котыртучыларны да асрап ятасыз.
- Кемнәр инде ул?
- Германия Франциягә каршы сугыш башлагач, Советлар Союзыннан качып, шунда яшәп ятучы Россиянең соңгы Премьер-министры Керенский Нью-Йоркта үзенә жылы оя тапкан. Хәзер Америка башлыкларын СССРга каршы сугышырга котыртып ята, ди. СССР жиңелсә, Россиягә хөкүмәт башлыгы булып кайтырга хыяллана икән.
- Ишеттем, ишеттем. Рузвельт белән очрашырга аудиенция сораган, имеш. Ләкин Рузвельт акылсыз кеше түгел. Кабул итәргә бик ашкынып тормый. Беләсез килсә, Керенский дустаныгыз Вашингтонда Англия илчесе Галифакс белән очрашканнан соң, әгәр дә Сталин колхозларны таратып, халыкка ирек һәм жир бирсә, аны якларга әзермен, дип игълан иткән. Имеш, ул чакта халык Гитлерны большевиклар тираниясеннән коткаручы дип кабул итмәчәк. Шулар очракта гына СССР Германияне жиңүгә ирешәчәк, ди икән.
- Дуслар әңгәмәгә шулкадәр бирелеп киттеләр, хәтта чәркәләргә салып, виски алып килгән официантка да игътибар бирмәделәр. Эрих, башлаган сүзен төгәлләп фикерен очлагач, алдына куелган касәсен кулына алды да тост тәкъдим итте:
- Мин шуны әйтәргә теләм: син телгә алган меморандумда: «Әгәр Советлар Союзы жиңелеп, совет хөкүмәте Россияне ташлап качса, без совет хөкүмәтен танудан баш тартачакбыз, СССРның Вашингтондагы илчесен Россиянең дипломатик вәкиле итеп танымаячакбыз», – дигән пункт бар. Ләкин Америка СССР белән дипломатик элемтәләрен өзгәндә дә, совет разведчиклары Америкада үз эшчәнлекләрен давам иттерәчкеләр. Минем моңа иманым камил. Мин касәмне совет разведчиклары исәнлегенә күтәрергә теләм.
- Әйбәт тост! Браво! – диде Исхак һәм чәркәсен чәкештерергә дип Эрихка таба сузды.

Исхак Эрих Кий белән очрашуга аннан Керенский турында мәғлүмат туплауда ярдәм итүен сорарга дип барган иде. Ләкин әңгәмә барышында ул болай да үзенә житәрлек кызыклы мәғлүматлар ишетте. Ул хәтта Керенскийның Германиянең Советлар Союзын жиңүенә йөз процент ышанычы юк икәнен дә аңлады. Ул чәркәсен бушатып, өстәлгә куйгач, вакыты бетеп барганын аңлатып, түш кесәсендәгә чылбырлы сәгатен чыгарып карады һәм урыныннан торып басып, Эрихка кулын бирде:

– Ике еллык өзеклектән соң, янадан күрешүебезгә шатмын. Хезмәттәшлекне ике ил өчен дә файдалы булсын өчен алга таба да дәвам иттерик, – дип, хушлашырга теләвен белдерде.

Эрих та торып басып, аңа кулын бирде.

Исхак өйгә кайткач, кәгазь-каләм алып, Үзәк өчен ике-өч жөмлөдән генә торган кыска ғына хәбәр язды:

«НКВДның Инче идарәсе башлыгы П.М.Фитинга.

Ышанычлы чыганаклардан алынган мәғлүматларга караганда, Россия Вакытлы хөкүмәте председателе А.Ф.Керенскийның Советлар Союзына каршы алып бара торган эшчәнлегенә Америка Кушма Штатлары җитәкчелеге тарафыннан җитди кабул ителми һәм аның инициативасы белән АКШ тарафыннан СССРга каршы булган планнар корылмый.

Яңа күрсәтмәләр көтәм. 02.10.1941. Рид».

Хәбәрне Вера икенче көнне консуллыкка илттеп, Анатолий Антонович Яцковка тапшырып кайтты.

20

Исхак алдында зур бурыч тора иде: шәхси фирмасын ачып, эшмәкәрлек белән шөгыльләнә башлау. Үз эшенә ачу – разведчик өчен бер дигән саклану чарасы. Тегендә-монда командировкага йөрергә дә уңайлы, беркем дә, нишләп йөри икән бу дип, артыңнан күзәтми, чөнки белеп торалар – эш өчен нәрсәдер эзлисез, җитештергән товарыңны урнаштырасың. Исхак әле былтыр Кече Битаманга кайтканда, Хәкимжан бабасының тире жыеп күн эшләвен, тире илөп, тун тегүен искә төшергән иде. Башына, Америкага янадан кайтырга насыйп булса, шул эш белән шөгыльләнәргә кирәк, дигән фикер килгән иде. Менә бит, азмы-күпме, бабасыннан өйрәнөп калган осталыгы да бар, форсат та чыгып тора.

Бу уен ул Һеленга әйтеп, аның белән киңәшләшәргә булды. Бәлки, үз тәкъдире дә бардыр.

– Юк, Исхак, башта кемгә дә булса ялланып эшләп карыйк, – диде Һелен.

– Кичә мин 57 нче урамда, беләсезме, кемне очраттым?

– Кемне?

– Синең элекке агентың Генри Букманны.

– Шулаймыни? Мин үзем дә искә төшергән идем аны. Һаман да шул кибетендәме?

– Әйе. Хатын-кызлар күлмәгә кибетенә кәргән идем. Хужасы шул Генри Букман булып чыкты. Эш бармый, акча җитми, дип зарланды. Менә шуңа ялланып. Мин сатучы булырмын, син – хисапчы. Бераз эшкә өйрәнгәч, үз кибетебезне ачарга да мөмкин.

– Яхшы, эшкә алып микән соң ул безне? Заманында хисапчы булып эшләгән идем бераз.

– Акча саның беләсез, димәк. Иң мөһиме шул. Акча санаганны ярата. Товар

кайтарту өчен бөтен Америка буйлап йөрергә була. Агентлар белән элемтә тоту өчен бер дигән мөмкинлек.

Икенче көнне алар әлеге киберка барып, берсе – бухгалтер, икенчесе сатучы булып эшкә урнаштылар. Кибер хужасы Генри Букманның кәефе әйбәт иде.

– Мин шат сезнең яңадан әйләнеп кайтуыгызга. Югыйсә кая югалды икән Юнг, дип йөри идек.

– Юнг түгел, мин Рид хәзер.

– Әйләнеп тә жибергәнсең икән.

– Булды андый хәл.

– Рид, мин сезне үземә эшкә алам. Вера сату итәр, син исәп-хисап эшләрен алып барырсың. Минем үземә генә бик авырга туры килә. – Букман урыныннан торып, дивардагы сейфны ачты һәм аннан өч-дүрт папка алып, Исхак алдына китереп салды. – Менә бухгалтерия кәгазьләре. Әйрән, тикшер. Очына чык. Югыйсә минем генә баш җитәрлек түгел. Ә мин товар кайтару, урнаштыру эшләре белән шөгыльләнәргә.

– Яхшы, әйрәнәргә, – дип, Исхак папкаларны берәм-берәм кулына алып, өстәлнең икенче ягына күчәрәп куйды. – Урындагы әфәндегәр белән сөйләшүләр алып баруны да онытмаска иде. Бүген бу безнең өчен бик мөһим мәсьәлә. Үзәк шуны таләп итә.

– Ачыграк әйткәндә, кемне күз алдында тотасың? Яки нәрсәне?

– Үзәкне Американың Германия белән Советлар Союзы арасындагы сугышка карата мөнәсәбәтләре кызыксындыра.

– Рид, син Гарри Гопкинсны беләсеңме?

– Рузвельтка Американы икътисади кризистан чыгарырга ярдәм иткән кеше. Быел Германия СССРга каршы сугыш башлагач, ул чит илләр сәясәтчеләреннән иң беренче итеп, Сталин белән очрашты. Ә нәрсә?

– Менә шул кеше иртәгә безнең киберка килергә тиеш. Хатынына туган көненә бүләк итеп, күлмәк тегәргә заказ бирде.

– Кит инде. Табыш бит бу безнең өчен. Сәгать ничәдә килә? Аның белән танышасы иде. Ул фашистларга каршы карашлы кеше бугай. Заказы әзерме соң?

– Әлбәттә. Төш алдыннан килергә тиеш.

– Яхшы. Аның белән ланч капкалап, табын артында әңгәмә корып алганда, начар булмас иде.

– Минем кабинетта утырып алырбыз, үзе китәргә ашыкмаса.

Исхак Генри Букман биргән папкаларны өенә күтәрәп кайтты. Шактый гына актартып утыргач:

– Башың бетә монда. Бу кадәр дә буталчык булып икән, – дип көрсенеп куйды.

– Ник алай дисең? – дип кызыксынды Һелен.

– Кәгазьләренең тәртибе булмау бер хәл, дебет белән кредитның очы очка ялганмый. Ничек эшли ул? Салымнарын ничек түләп бара? Дөресен генә әйткәндә, банкрот икән бит безнең Генри, – диде дә Исхак бухгалтерия документларын жыештырып, папкаларга салып куйды. – Ярар, иртәгә эшкә баргач ачыкларбыз. Гопкинс белән очрашуга әзәрләнәргә кирәк. Бу кешене мәгълүматлар туплауда файдаланып булмас микән. Аның аша хәтта Рузвельтның үзенә йогынты ясарга мөмкиндер...

Гарри Гопкинс – Президент Рузвельтка Американы бөлгенлектән, тирән кризистан чыгарырга ярдәм иткән кеше. Утызынчы елларда Америка Кушма Штатлары тирән кризиска бата. Икътисад түбән тәгәри. Җитештерү юк, эшсезлек, халык ачыга. Иң куркынычы: халыкны рухи торгынлык, өметсезлек

хисе биләп ала. Ил житәкчелеге халыкны бу авыр хәлдән, депрессиядән ничек чыгарырга белмичә аптырый. Төрлө планнар корыла, халыкка ярдәм итү буенча төрлө оешмалар барлыкка килә. Рузвельт идарә иткән Нью-Йорк штатында губернатор аппараты каршында фәкыйрьләргә вакытлы ярдәм администрациясе оештырыла. Аңа житәкче итеп, Гарри Гопкинс билгеләнә. Башка штатларда шуңа охшаган комиссияләр төзелә. Эшсезләргә дип бүлөп бирелгән акчаны ул комиссияләр үз мәнфәгатьләрендә тотып бетерәләр, халыкка аена нибары өч доллар акча эләгә. Ә Гарри Гопкинс Нью-Йорк штаты эшсезләренә, жәмәгать эшләре оештырып, егерме өч доллар күләмендә айлык пособие өләшә. Бу губернатор Рузвельтның халык арасында абруен күтәрә. Алдагы сайлауларда җиңелгән Рузвельт 1933 елдагысында җиңеп чыга, АКШның утыз икенче Президенты итеп сайлана.

Америка тормышында зур эш башкарган менә шул кеше иртәгә Букманның киёмнәр кибетенә килергә тиеш. Мондый җай гел чыгып тормый, мөмкинлектән файдаланып калырга кирәк. Президентка сүзе үтә торган, аңа акыллы киңәшләрен бирә алырдай иң ышанычлы кеше – Гарри Гопкинс. Исхак энә шул хакта уйлады.

Франклин Рузвельт Президент булгач, Гопкинсны Американың көньяк-көнчыгыштагы штатлары буенча Кызыл Хач оешмаларының житәкчесе итеп билгели. Аннары ул Америка фәкыйрьләренә тормыш шартларын яхшырту ассоциациясе башлыгы итеп билгеләнә, Нью-Йорк туберкулёз ассоциациясенә идарәче директоры булып тора. Икенче Бөтендөнья сугышы башлангач, Гопкинс Гитлер Германиясенә каршы сугышучы илләргә ярдәм оештыру уе белән яши башлый. Америкада Ленд-лиз программасын уйлап тапкан кеше дә – ул. 1941 елның мартында Англиягә беренче ярдәмне күрсәтергә дә Рузвельтны ул күндерә.

Икенче көнне Гарри Гопкинс кибеткә әйткән вакытында, төгәл унбер сәгатәтә килеп керде.

– Хелло, мистер Гопкинс! – дип, колач жәеп каршы алды аны Букман.

– Хелло! Хәерле көн! Эшләрегез барамы?

Исхакның, Гарри Гопкинсны төрлө чараларда күргәне булса да, болай якыннан әле беренче мәртәбә генә очрашуы иде. Ул Исхак шикелле үк чандыр гына, аның белән бер үк буйдагы, алгы яктан чәче коелып пеләшләнә башлаган, илле яшьләр тирәсендәгә кеше икән. «Моны хәтта минем игез туганым дип әйтергә дә мөмкиннәр», – дип уйлап куйды Исхак. Өстендәгә киёмнәре дә гел аныкына охшап тора: костюм-чалбары, әйтерсәң лә, икесе өчен дә бер үлчәмдә итеп, бер үк фабрикада тегелгән; ак күлмәге, галстугы, кара костюм өстеннән кигән соры көзгә пальтосы гел Исхак өстеннән салдырып алган төсле. Бик зур түрә булса да, гади, шаян-шук кешегә охшаган. Букманның Исхакка күрсәтеп: «Таныш булыгыз, Гопкинс эфәнде, Рид эфәнде минем уң кулым», – дигән сүзенә ул:

– Кулыгыз үзегездә бит, – дип шаяртып көлдә һәм Исхакка күрешергә кулын сузды.

– Эшен күздә тотып әйтүем, Гопкинс эфәнде. Исәп-хисап эшләрен алып баручым, – дип аңлатты Букман.

– Шаяртам гына, Букман эфәнде. Исәп-хисап эшләре – бизнеста иң мөһиме! Акча санаганны ярата. Санап-исәпләп тормасаң, ыштансыз калуыңны көт тә тор.

– Бик дөрес әйтәсез, Гопкинс эфәнде.

– Йә, ничек анда минем заказ? Хатыныма затлы бүләк әзерме?

– Рәхим итегез.

Букман аерым элгечтә эленеп торган затлы күлмәкне Гарри Гопкинска алып бирде. Анысы элгечне әйләндереп-әйләндереп, күлмәкнең сыйфатын тикшерде, жиңнәрен, итәкләрен тотып-тотып карады. Аннары:

– Булган бу. Төрөп бирегез, – дип, күлмәкне Генрига тоттырды. – Мин күпме тиеш?

– Төрөп тапшырыгыз, – дип, Генри күлмәкне Һеленга сузды. Аннары Исхакка: – Чек язып бирегез, – дип кушты да, яңадан Гопкинска борылып: – Гарри әфәнде, ланч вакыты. Тамак ялгап алырга тәкъдим итәбез. Вакытыгыз булса, берәз сөйләшеп утырырбыз, бәлки. Дөньяда тыныч түгел. Дөнья хәлләре хакында сезнең дәрәжәдәге кешедән ишетү үзе бер кызык, – диде.

– Рәхәтләнәп, – диде Гопкинс һәм өстеннән пальтосын сала башлады.

Букман пальтоны алып, элгечкә чек язып, клиент каршына килеп баскан Исхакка карап:

– Гарри әфәнде, ланчка Рид әфәндене дә чакырсаң, каршы килмәссез бит? – дип рөхсәт сорады.

– Әлбәттә, әлбәттә. Бергә-бергә әңгәмә жанлырак барыр.

Алар директор кабинетына кереп, алдан хәзерләп куйган табын артына утырыштылар. Гопкинс өстәлдәге виски белән өч персонага дип куелган касәләрне күрәп:

– Моңысы кирәкмәс. Миңа кофе китерегез, – дип сорады.

Жайлап утырышкач, сүзне нидән башларга аптырап торган Генри белән Исхакның хәлен аңлагандай, Гопкинс үзе сорап куйды:

– Ниләр кызыксындыра инде әфәнделәрне?

Сөйләшү, нигездә, Гопкинс белән Рид арасында барды. Букман башлыча тыңлап, ара-тирә генә сораулар биргәләп утырды. Китчән үк хәзерләп куйган сорауларын искә төшереп, сүзне Исхак башлады:

– Германия Советлар Союзына каршы сугыш башлагач ук, сез, Гарри әфәнде, беренчеләрдән булып, Сталин белән очраштыгыз. Сер булмаса, очрашу нинди тәэсирләр калдырды? Жавап ишеткәнче үк үз фикеремне белдерергә рөхсәт итегез. Миңа калса, Советлар Союзы бу сугышта жиңүче булып чыгар шикелле.

– Алайса, мин дә сорауга каршы сорау белән башлыйм әле сүземне: нидән чыгып, шундый фикергә килдегез?

– Советлар Союзы гражданныр сугышыннан соң узган ике дистә ел эчендә жимерек, таланган, таркау илдән алга киткән индустриаль державага әверелде, колхозлар төзеп, авыл хужалыгын аякка бастырды, үзен азык-төлек, ит, сөт, яшелчә, жиләк-жимеш белән тәмин итә башлады. Шуның өстенә ул гаять зур чимал базасына ия. Файдалы казылмалар, нефть, газ, руда... Урман турында әйтсә дә юк. Болары икътисади яктан. Сәяси яктан караганда, коммунистик хәрәкәт СССРда гына торып калмыйча, бөтен дөньяга жәелде. Коммунистик интернационал – шуның мисалы. Коммунистлар Америкада да зур көчкә ия. Алар хәтта президент сайлауларында катнашырга батырчылык иттеләр. Кыскасы, СССРда патриотизм рухы бик көчле дип әйтсәм килә. Ә патриотизм ул бик зур нәрсә. Ул – көч! Андый көчкә ия илне жиңел генә жиңеп булмаска мөмкин.

– Германия дә бик көчле бит. Өч айда Мәскәү янына барып житте. Сугышның беренче көннәрендә мин дә сезнең шикелле үк уйлаган идем. Сталин белән сөйләшүдән мин аның фашистларны жиңүгә ышанычы шундый нык икән дип кайттым.

– Мәскәү янына барып житте дә туктап калды бит Гитлер. 7 ноябрьгә Мәскәүне алам, жиңу парадын шул көнне Кызыл майданда үткәрәм дип шапырына да шапырынуын. Булдыра алыр микән?

– Гитлер 30 октябрьдә радиодан Мәскәү өчен хәлиткеч «Тайфун» операциясен башлау турында чыгыш ясады. Чыннан да тагын ун көннән, 12 октябрьдә Мәскәү яулана чак, дип игълан итте. Мәскәү өчен Германиянең Европаны буйсындырган иң гайрәтле көчләре, мотоцикллы укчылары, өч танк бригадасы сугыша.

– Гитлер Мәскәүне алгач, СССР жиңелде, дигән сүз бит инде, Гарри әфәнде. Аннан соң ул Америкага каршы сугыш башлап жибәрмәс микән соң? – дигән сорау белән сүзгә Букман кушылды.

– Бик мөмкин.

– Шуңа күрә Советлар Союзына ярдәм күрсәтү безнең файдага булачагы әллә каян күренеп тора бит.

– Бу хакта дәүләт департаментында кызу бәхәсләр бара. Сенатор Трумэн, әгәр дә Германия жиңә башласа, Россиягә ярдәм итәргә кирәк, ди. Россия жиңә башласа – Германиягә.

– Бу бит сугышны тагын да озакарарак сузу дигән сүз, – дип куйды Исхак.

– Мондый мөнәсәбәт артында ниндидер мәкер ята шикелле.

– Бөтен бәла дә шунда шул. Безнең сәясәтчеләр ике яклы уен алып барырга телиләр. Сугыш министры Германия бер ай булмаса, өч ай дигәндә, СССРны жиңәчәк дип фаразлаган иде. Диңгез министры Нокс, немецлар сентябрьдә Мәскәүне һәм Ленинградны алачаклар дип бәхәсләшеп, оттырды да хәтта.

– Менә бит, фаразлар чынбарлыкка туры килми. Шуңа күрә СССРга ярдәм итү безнең өчен файдалырак. Ленд-лиз программасы буенча быел безнең тарафтан Англиягә ярдәм күрсәтелде ләбаса. Советлар Союзына да күрсәтергә мөмкиндер шул ярдәмне. Сугыш кирәк-яраклары, техника, самолётлар, кораллар, медикаментлар.

– Әйе, Мәскәүдә СССРга ярдәм күрсәтү буенча Америка һәм Англия делегацияләре катнашында халыкара конференция әле ике көн элек кенә тәмамланды.

– Нәтижәсе ничек инде, сер булмаса? – дип сорады Исхак. Конференциядә нинди карарлар кабул ителүе хакында ул хәбәрдар иде. Форум тәмамланган көнне үк аңа Германия радиосы өчен конференциянең СССР өчен уңышсыз тәмамлануы хакында ялган хәбәр оештырырга туры килгән иде.

– Конференциядә Америка ягыннан катнашкан делегация башлыгы Гарриман да, Англия вәкиле, Англиянең хәрби тәэминат министры Уильям Бивербрук та, СССРга ярдәм күрсәтеләчәк дип, Сталинның үзенә ышандырып кайттылар. Ленд-лиз программасы буенча ярдәмнең беренче траншы Англия аркылы, Черчилль ярдәме белән Архангельскига август ахырында ук жибәрелде. Ә хәрби кирәк-яраклар, медикаментлар жибәрү турында килешүгә конференциядә кул куелды.

– Дөрәс аңлагыз, Гарри әфәнде, изге эш эшлибез. Россиядә коммунистлар идәрә итсә дә, алар безне генә түгел, бөтен дөньяны фашизмнан коткарып калу өчен сугышалар.

– Мин аңлыйм да ул. Дәүләт департаментында аңларга теләмәүчеләр бар. Президентны гел кире якка тарткалап торучылар күп.

Сөйләшү озакка сузылды бугай, Гарри Гопкинс сәгатенә карап алды да, стаканындагы инде суынырга өлгергән кофесының соңгы йотымнарын ясап, урыныннан торырга жыенды. Исхак вакытның шулай тиз узуына эче пошып,

әңгәмәдә күтәрергә өлгерми калган тагын бер мәсьәлә турында искә төшерде. Ул әрсезлек булса булып, мөмкинлектән файдаланып калырга кирәк дип, гафу үтенеп, Гопкинска мөрәжәгать итте:

– Гафу итегез, Гарри әфәнде, сезне дәүләт департаментында иң гуманлы кеше буларак, Президентка иң кирәкле сүзгә әйтә алырдай персона буларак, тагын бер мәсьәлә турында фикерегезне беләсе килә иде.

– Рәхим итегез, Рид әфәнде, артык озынга китми торган булса, бер-ике сүз белән генә белдерергә тырышырмын фикеремне. Тагын нинди мәсьәлә кызыксындыра?

– Бу сугыш бит Германия белән Советлар Союзы арасындагы сугыш кына түгел, – дип, сүзен ерактан башлады Исхак. – Бу бит Бөтендөнья сугышы. Монда Төркиядән кала барлык Европа илләре катнаша. Ә Ерак Көнчыгышта СССРга Япония милитаристларының сугыш башлау куркынычы зур. Белүемчә, Япония бүген Америка мәнфәгатьләрендәге территорияләргә тулысынча диарлек басып алды. Индонезия утраулары, Кытай, Маньчжурия, Монголия японнар кул астында. Япониягә милитаристик планнарын тормышка ашырырга безнең дәүләт житәкчеләребез күрәлтә торып юл куя шикелле. Ә бит ул Советлар Союзына каршы да сугыш башларга бик мөмкин. Чөнки моны аннан Германия, Италия һәм Япония арасында төзелгән Өчлек Пакты составында булу таләп итә. Бу мәсьәләгә карата сезнең һәм, гомумән, дәүләт житәкчеләгенәң фикере кызыксындыра.

– Әйе, бик урынлы һәм катлаулы сорау. Сез, егетләр, гап-гади алу-сату эше белән генә шөгыльләнсәгез дә, сәясәт өлкәсендә бик тирән йөзәсез. Кайбер сәясәтчеләр башына да килмәгән сораулар кызыксындыра сезне. Миңа ошыйсыз. Ешрак килгәләп йөрергәдер, ахры, сезнең янга. Үземә дә кызык сезнең белән әңгәмәләшеп утыруы. Югыйсә ул дәүләт департаментында гел икейөзлө, астыртын эш йөртә торган, аумакай кешеләр. Алар арасында үзеңнең дә шундыйга әйләнүең бик мөмкин. Алла сакласын. Ә япон мәсьәләсенә килгәндә, ул гади генә түгел. Японнар егерменче гасыр башыннан бирле инде гел басып алу сугышлары белән мавыгалар. Моңа кадәр ул кеп-кечкенә утрауларында ничәмә гасырлар буге ничек итеп тыныч кына яшәгәннәрдер, бик сугышчан халыкка әверелделәр. Россия Себерне, Ерак Көнчыгышны үзенә буйсындырган заманнарда нишләп ятканнардыр ул утрауларында, бүген тоткан сәясәтләренә караганда, бу һич кенә дә акылга сыймый.

Японнар, дисез инде. Тәфсилләп сөйли башласаң, бик озакка китә, кыскача гына әйткәндә, японнарны авызлыкларга исәп. Аларны басып алган территорияләреннән дә, Өчлек Союзыннан да чыгарту буенча планнар корыла. Бу мәсьәләләргә шулай ук озакка сузарга ярамый. Германия Мәскәүгә басып алганчы ук эшләргә кирәк. Югыйсә соңга калуыбыз бар, халыкара хәл тагын да катлауланып китәргә мөмкин. Кыскасы, менә шулай. Ярый, егетләр. Иркәнләбрәк сөйләшеп утыру өчен тагын килермен, Алла боерса. Миңа китәргә вакыт. Бүген хатынымның туган көне. Өйгә дә иртәрәк кайтырга кирәк.

– Зур рәхмәт, Гопкинс әфәнде, юк вакытыгызы бар итеп, шулай безнең вак-төяк сорауларыбызга сарыф иткәнегез өчен. Гафу итегез. Сезне тагын көтеп калабыз. Ланчларга безгә йөргәләгез. Киём киетеге генә булса та, кофе белән сыйлар өчен жаен табарбыз, – диде Букман, Гарри Гопкинска элгечтән пальтосын алып биреп.

Гопкинс белән сөйләшү бик вакытлы һәм файдалы булды. Исхак өйгә кайткач, Үзәк өчен бик мөһим ике хәбәр тексты әзерләде.

«НКВДның Инче идарәсе башлыгы П.М.Фитинга.

Ышанычлы чыганаклардан алынган мәғлүматларга караганда, Ленд-лиз программасы буенча СССРны стратегик сугыш кирәк-яраклары, техника, азык-төлек, медицина җиһазлары һәм дарулар белән тәэмин итү мәсьаләсе АКШ дәүләт департаментында уңай хәл ителде.

04 октябрь, Рид».

«НКВДның Инче идарәсе башлыгы П.М.Фитинга.

Ышанычлы чыганаклардан алынган мәғлүматларга караганда, Америка Кушма Штатларының якын көннәрдә японнар белән конфронтациясә тагын да көчәячәк һәм Тын океан регионында хәл катлауланарга мөмкин.

04 октябрь, Рид».

Генри Букман Үзәктә «Хужа» дигән псевдоним белән йөртелә иде. Үзәктән килә торган күрсәтмәләргә Хужа төгәл һәм вакытында үтәп килде. Ләкин ул сатучы буларак сәләтсез иде. Шунлыктан, Үзәк җибәрәп торган резиденция акчаларын шактый эрәм-шәрәм итте.

Исхак белән Һелен аның кишетенә урнашсалар да, аларга монда озак юаньрга туры килмәде. Бөтен эшнә дә энәсеннән җебенә хәтлә өйрәнәп, асылына төшенәп башкарырга яраткан Исхак, кәгазьләрдә казына башлагач, бухгалтериядә бар да тәртиптә булмавына тиз төшенде. Букман, кәргән акчаны рәсмиләштермичә, уңга-сулга тараткалап яткан булып чыкты. Кишетнең банкрот икәнлеген бары тик рәсми рәвештә таныйсы да, кишетне ябып куясы гына бар иде.

Аннары, Исхакка элекке агентлар белән элемент урнаштыра башларга кирәк иде. Ә монда таркалган бухгалтерияне тәртипкә китереп, төп эшенә вакыт та калмый. Шуңа күрә ул, кешегә ялланып эшләгәнчә, үзгә эш башларга кирәк, дигән уена кире кайтты.

– Һелен, безгә Нью-Йорктан китәргә кирәк. Нью-Йорк белән Вашингтон арасында берәр шәһәрдә төпләнәп, мех киёмнәр тегеп сатар өчен үзбездән зур булмаган салоныбызны ачаргадыр. Мин мех юнәтү артыннан йөрермен, син сату итәрсен. Ә Хужаны киём кисүчә итеп эшләтербез. Ике-өч тегүчә оста ялларбыз. Өзәр киёмнәр сатуны да җайга салырга мөмкин. Салон ачып җибәрү өчен уңайлы гына бер шәһәр табарга кирәк. Нью-Йоркка да якын булсын, Вашингтоннан да ерак китмәскә иде.

Һелен ике башкала арасындагы бәләкәй шәһәрчеләргә барлап чыкты.

– Иң уңайлысы Балтимор булырга тиеш. Вашингтонга бер сәгатьлек чамасы юл. Нью-Йорктан өч йөз чакрымлап булыр. Ике шәһәр дә безнең өчен бик кирәк.

Балтимор – коры жир, юл өстендә булуы белән генә түгел, зур гына порты белән дә бик әһәмиятле иде. Ленд-лиз программасы буенча союздаш илләргә озатыла торган бөтен нәрсә: сугыш кирәк-яраклары, техника, азык-төлек, медицина җиһазлары һәм дарулар, стратегик чимал, шул исәптән, нефть продуктлары әлегә портта тупланган. Ә бит резидентлар алдына кайсы илгә күпмә әйбәр җибәрелүе хакында мәғлүмат табу бурычы да йөкләнде.

Шулай итеп, алар Балтиморда мехтан киём тегеп сату салоны ачарга булдылар.

Көзгә кәргәч, немец командованиесә башка фронтларда сугыш хәрәкәтләрен туктатып, тулысынча диярлек Мәскәүгә алу өчен һөжүмгә күчте. Бөтен көчләр «Үзәк» армияләр төркеменә тупланды. Немецларның Мәскәүгә алуын Япония

дә түземсезләнеп көтә иде. Мәскәү өчен һөжүмне башлар алдыннан, Гитлер үзенә бер төркөм иярченнәре белән берлектә Япониянең Германиядәге илчәсе генерал Осиманы кабул итте.

– Хөрмәтлем, без инде Бресттан башлап, бөтен фронт буенча жиңүле һөжүм алып барып, Мәскәүне яулау өчен сугыш башладык. Европада Италия, Өчлек Пактына тугрылыгын күрсәтеп, безгә каршы илләр белән жиңүле сугышларын дәвам итә. Румыния, Венгрия, Финляндиянең 37 дивизиясе сугышның беренче көннәреннән үк СССРга каршы сугыша. Ә Өчлек Пактында торган Япониянең шушы көнгә кадәр тавыш-тыны юк. Сөз нәрсә анда, Маньчжурия, Индонезия, Океания утрауларын басып алдык та вәссәлам дип уйлыйсызмы? – дип, кискен нотада башлады сүзен Адольф Гитлер.

– Мистер Гитлер, Япония, СССРга каршы турыдан-туры сугыш башламаса да, безнең коалициягә куркыныч янауы Америка Кушма Штатларын сугыш хәрәкәтләреннән тоткарлап тора. Югыйсә Англия белән Франция, Германиягә каршы сугыш игълан иткәннән соң, Американың да аларны яклавын истән чыгармагыз. Ә Япония Тын океан регионнда Америка мәнфәгатьләрен авызлыклап тора.

– Хөрмәтлем, Америка Кушма Штатларының ничек итеп Японияне Тын океан регионнда сугыш алып бару өчен мөһим стратегик материаллар белән тәэмин итеп торыуы безгә яхшы мәгълүм.

– Без сугышка әзер, мистер Гитлер. Ләкин без Германия Мәскәүне алганнан соң гына сугышка керергә дигән карарга килдек.

– Моңы ничек аңларга, хөрмәтлем?

Илчә бу сөйләшүнең Император галижәнапларына түкми-чәчми житкереләчәген аңлаган хәлдә, Гитлер алдында аклану өчен ничек итеп дәрәс сүзләр табарга дип берәз уйланып торды һәм тамагын кырып сөйли башлады:

– Вашингтон белән Лондонда безнең Өчлек Пактын СССРга караганда, Америка белән Англиягә каршы оештырылган союз дип уйлыйлар. Рузвельт, әле Германия Советлар Союзына каршы сугыш башлаганчы ук, быел 27 майда Америка халкына мөрәжәгать итеп: «Нацистлар Латин Америкасын басып алганнан соң, АКШ белән Канаданы буып ташлаячаклар», – дип белдерде. Шуңа күрә Америка Япониядән Өчлек Пактыннан чыгуны таләп итә. Әгәр дә без бүген үк тотып СССРга каршы сугыш башласак, Советлар яклы Американың безгә каршы чыгу ихтималы зур. Димәк, бары тик Мәскәү алынган очракта гына без Көнчыгыштан урысларга каршы сугыш башлый алабыз.

– Аек фикер.

Гитлер бу аргументка каршы жавап таба алмыйча уйланып торды.

– Без Мәскәүне һичшиксез алачакбыз. Ул көнгә күп калмады! 12 октябрьдә без Мәскәүдә бөек жиңүне бәйрәм итәчәкбез! Менә шунда Япония Ерак Көнчыгыштан СССРга басып кереп, без аны бергәләп тулысынча җимереп, коммунистик афәтне Җир йөзеннән тәмам себереп ташлаячакбыз!

– Бирсен Ходай!

– Генерал-фельдмаршал Фёдор фон Бок! – Гитлер «Үзәк» армияләр төркеме башкомандующиенә мөрәжәгать итте: – Мәскәү өчен һөжүмгә күчәргә әзерлек ни хәлдә?

Фон Бок – немец армиясендә ин күренекле генералларның берсе, Вермахтның офицерлар корпусында зур абруйга ия иде. Гитлер Советлар Союзына каршы сугыш башлаганда, фельдмаршалны «Үзәк» армияләр төркеменә командующие итеп билгеләде. Генералның генеология агачында патша Россиясе аристократиясе

вәкилләренә каны да кушылган, аның Мориц Альбрехт Франц Фридрих Фёдор фон Бок дигән тулы исемдәгә Фёдор сүзә шуннан килә иде.

Генерал-фельдмаршал хәрбиләрчә төгәллек белән честь биреп сүз башлады:

– Юлбашчым минем! Мәскәүне алу өчен әзерләнгән «Тайфун» операциясендә моңа кадәр сугышларда жиңүле һөжүмнәр алып баручы Гот һәм Гудерианның икенче һәм дүртенче танк корпуслары, егерме дүртенче мотоукчылар корпусы катнашчак. Хәрби разведка мәгълүматлары урысларның Мәскәүне саклаучы гаскәрләренә бу көчләргә каршы тора алмаячагын раслый. Мәскәүне, нигездә, ополченецлар саклый. Ун көн дигәндә, без жиңүгә ирешәчәкбез дип ышандыра алам.

– Бик яхшы! – Гитлер инде зур көрәштә жиңеп чыккан кыяфәт белән япон илчесенә карап: – Император Хирохитога хәбәр итегез, 12 октябрьдә СССРга каршы сугышны башларга әзер торсын, – диде.

22

30 сентябрьдә Гитлер Мәскәүне алу буенча «Тайфун» операциясен башлау турында боерыкка кул куйды. Ә бу вакытта Мәскәүдә СССР, АКШ һәм Англия державалары вәкилләренә конференциясә бара иде. Ул алдагы көнне, 29 сентябрьдә башланды. Конференциядә СССР ягыннан делегация башлыгы тышкы эшләр халык комиссары В.Молотов булды. Америка Кушма Штатлары делегациясен Президент Рузвельтның ышанычлы вәкиле Аверелл Гарриман, Англия делегациясен Премьер-министр Уильям Черчилльнең ышанычлысы, хәрби тәминат министры Уильям Бивербрук житәкләде. Конференция эшендә Сталин үзә дә катнашты. Конференция бер-берсенә капма-каршы яктагы, ләкин Гитлерга каршы илләрнең әле беренче тапкыр шулай жыелып сөйләшүләре иде. Америка белән Бөекбританиянең шулай итеп СССРның немец агрессиясенә каршы тора алу-алмавын үзенә күрә бер тикшерүе булды. Сталин союздашлар алдында югалып калмыйча, үзен нык тотты.

– Әфәнделәр, яхшы беләсез, Гитлер Советлар Союзына каршы сугышны мәкерле төстә, үзара тынычлык пактын бозып, кинәттән башлады. Ул безне үзенә «Барбаросса» планы буенча, ике-өч ай эчендә тар-мар итеп ташламакчы булды. Күрәп торасыз, аның бу уе барып чыкмады. Инде менә яңа план корып, исемнәрен дә уйлап таба бит фантазёр: «Тайфун», имеш... Атна-ун көн эчендә Мәскәүне алмакчы була. Россияне жиңгән ил әлегә тарихта юк! Шуңа күрә безне Германия агрессиясә алдында куркып калдылар дип уйламагыз. Ләкин сезнең өчен дә сугышуыбызны аңлавыгызны сорыйм.

Сталинның сүзләре Америка вәкиле Гарриманның беркадәр ризасызлыгын тудырды. Ул аның союздашлары алдында мескенләнүен, күбрәк үтенү рухында чыгыш ясавын көткән иде. Дөрәс, Сталин кискен, кыю чыгыш ясаса да, күңеле тыныч түгел, нык борчылуы кыяфәтенә чыккан. Ул әледән-әле «якын дустын» – төрепкәсен кабызды, аннан азга гына да аерылмады. Бу да аның борчылуын сиздереп торды. Борчылмаслык та түгел, Сталин хәрби разведка мәгълүматлары буенча иртәгесен Германиянең Мәскәүне алу өчен һөжүм башлаячагын белә иде. Шулай да ул чыгышларында кыю булырга тырышты.

– Лорд Бивербрук, безнең алда торган гаять катлаулы мәсьәләне хәл итүдә ярдәм күрсәтергә теләвегезне югары бәялибез һәм моның өчен зур рәхмәтебезне белдерәбез, – диде Сталин, Англия делегациясә башлыгы алдында югары итагатыллек күрсәтеп. Америка Президенты ышанычлысы Гарриманның чырае үзгәрүен күрәп, шунда ук аның күңелен күрергә ашыкты:

– Сезгә дә рәхмәтләребез зурдан, Гарриман әфәнде. Сугыш безнең өчен хәлиткеч этабына кергәндә, теләктәшлек күрсәтергә алынуыгыз өчен Ходай рәхмәтеннән ташламас.

– Алланы искә төшерүегез бик вакытлы, Иосиф Виссарионович. Бу чынлап та сезгә Гитлерга каршы көрәштә зур жинүләр яуларга ярдәм итәр, – дип, Сталинның сүзен куәтләде Аверелл Гарриман.

– Әгәр дә сез дә Гитлерга каршы көрәштә ихлас күңелдән ярдәм кулы сузарга алынсагыз, Аллаһы Тәгалә ярдәменнән ташламас, шәт, иншаллаһ, – диде Сталин аңа җавап итеп. – Үзегез күрдегез, фронт яны шәһәре булса да, күп заводларыбыз көнчыгышка күчәрелсә дә, Мәскәүдә промышленность предприятиеләре һаман да эшләвен дәвам иттерә. Без Мәскәүне дошманга бирергә җыенмыйбыз. Мәскәү өчен сугыш фашистларга әле тәмуҗ булып күренәчәк. Шулай да безгә сезнең дә ярдәм кирәк, әфәнделәр! Без Гитлерның муенын сындырып, сезне дә саклап калачакбыз. Шуны истән чыгармагыз.

Конференциянең беренче көнөндә делегацияләргә Мәскәүдән көнчыгышка эвакуацияләnmичә калган предприятиеләрне күрсәтеп йөрделәр. Алар, фронт сызыгы Мәскәү чикләренә килеп терәлгән килеш тә эшләвен дәвам иттергән заводларны күреп, совет кешеләренең дошман алдында куркып калмыйча, җинүгә тирән ышаныч белән яшәүләренә шаккатканнар иде.

Сталин тагын төрепкәсен кабызды һәм өстәл тирәли әйләнеп килде. Шулай йөрөнүе аның кунаклар алдында бу җыенда төп рольне башкаручы кеше булуын күрсәтә иде.

Черчилль дә, Рузвельт та ышанычлы вәкилләре аша үзләренең СССРга матди ярдәм күрсәтергә әзер икәнлекләре хакында хатлар юллаганнар иде. Сталинның ярдәм күрсәтүегезне сорыйм дигән сүзләреннән соң, алар берәм-берәм шул хатлар хакында искә төшерделәр. Ләкин конференциягә әзерлек вакытында, Бивербрукка биреләчәк директиваны төзегәндә, Черчилль дә, Британия хәрби даирәләре дә Советлар Союзына матди ярдәм күрсәтүгә каршы чыкканнар иде. Бивербрук исә ярдәм кирәклеген раслады һәм моны ул бары тик Советлар Союзы җиңгән очракта гына Англия сугыштан җиңүче булып чыгачак, дип фаразлады. Нәтижәдә, Черчилль энә шундый хатны язарга мәҗбүр булды. Ләкин ул төп ярдәмне Америка Кушма Штатлары күрсәтергә тиеш, дигән фикердә калуын белдерде.

Америка Кушма Штатлары исә конференциягә әзерләнгәндә, Германия белән ике арада сугыш котылгысыз, шуңа күрә урыслар Германияне җиңә алмасалар да, аны мөмкин кадәр күбрәк хәлсезләндерсеннәр дигән максаттан чыгып, СССРга матди ярдәм күрсәтергә кирәк дигән фикергә килгәннәр иде. Матди ярдәм күрсәтүне яклаучылар «Советлар Союзы безнең урынга, безне яклап сугыша» дигән карашны алга сөрде. Рузвельтның ярдәмчесе Гопкинс бу ярдәмне «файдалы инвестиция» дип атады. Рузвельт та, «ярдәм урысларның сугышны озаккарак сузулары өчен кирәк», дигән фикердә тора иде.

Бивербрук һәм Гарриман алдында торган төп бурыч, ни дә булса вәгъдә итү түгел, бәлки, Советлар Союзы нәрсәләргә мохтаж икәнне ачыклау һәм аларның күпме күләмдә кирәклеген белеп кайту иде. Сталинны исә кышкы суыкларга хәтле ничек тә фашистларны Мәскәүгә якын жибермәү һәм моның өчен Америка белән Англиядән мөмкин кадәр күбрәк матди ярдәм алуга ирешү мәсьәләсе борчыды. Вәгъдә ителгән ярдәмне ул мөмкин кадәр тизрәк алу турында уйлады.

Конференция өч көн дәвам итте. Икенче көнне эш ярдәм күрсәтелергә

тиешле төрләр буенча комиссияләрдә барды. Авиация, армия, хәрби-дңгез, транспорт, чимал һәм жиһазлар, медицина кирәк-яраклары буенча алты комиссия эшләде.

Көн ахырында делегация житәкчеләренә Сталин белән очрашуы вакытында көтелмәгән кискен хәл килеп туды. Сталин аларга комиссияләрдә сөйләшүләрдән канәгать калмавын белдерде.

– Әфәнделәр! Американың да, Англиянең дә без теләгән кадәр матди ярдәм күрсәтергә теләмәве аңлашылды. Сугышның иң авыр йөген тартып баручы илгә хәлегездән килгән кадәр дә ярдәм күрсәтергә теләмәвегез зигенгә барып житми. Нәрсә, монда очрашып, кафвә эчәр өчен генә килдегезме? Конференциянең һәр як өчен дә файдалы нәтижәсә булырга тиеш, – диде Сталин.

– Без үзбезнең миссияне тиешенчә үтәдек дип санийм, – дип акланды Бивербрук.

– Советлар Союзы Америка Кушма Штатларының Ленд-лиз программасы буенча матди ярдәмен тулысынча алачак, – дип ышандырды Гарриман.

Һәммәсә үз фикерләрендә калды. Очрашу тәмамлангач, Бивербрук та, Гарриман да Англия илчелегенә ашыкты. Күрәсең, килеп туган киеренкелекне йомшарту өчен үзара сөйләшү-киңәшләшү кирәк дип тапканнар иде булса кирәк. Ә Сталин шул минутта ук үзенә Берияне чакыртып китерде. Ставка башлыгының көннең-төннең теләсә кайсы вакытында шалтыратуына күнегеп беткән баш шымчы, гадәттәгечә, кара папкасын култыгына кыстырып, ун минут дигәндә, Сталин кабинеты ишеге төбөндә басып тора иде инде.

– Яшерен фронтта хәлләр ничек тора? – дигән сорау белән каршы алды аны Башкомандующий.

– Эшлибез, Иосиф Виссарионович. Конференциядә катнашучы һәр кунакны күзәтү өчен бер кадр беркетелгән.

– Лаврентий, Бивербрук белән Гарриманны Гитлер алдында уңайсыз хәлдә калдырырга кирәк.

– Аңлап бетермәдем, Иосиф Виссарионович, ничек итеп?

– Кем анда сезнең Берлинда резидент, Коротковмы, Бородинмы, кайсы? Шуларның берсе аркылы, бүгенге конференция уңаеннан, Гиббельс штабына «үрдәк» жибәрергә кирәк.

Сталинның бу сүзеннән Берия беркадәр югалып калды. Чөнки Берлинда Сталинның үз фәрманы белән бернинди дә легаль һәм легаль булмаган разведка эшләми, булганнары Троцкий белән бәйле рәвештә юк ителгән иде. Германия фашистлары тормышыннан хәбәрләр нигездә чит илләрнең – Америка, Япония, Англия, Франция разведчикларының агентлары аша алынды. Берия каушавын Сталинга сиздермәскә тырышып:

– Нинди «үрдәк» жибәрергә кирәк? – дип сорады.

– Америка һәм Англия делегацияләре без сораган кадәр матди ярдәм күрсәтергә теләмиләр. Гиббельс хезмәткәрләренә «Мәскәү конференциясендә американнар һәм инглизләр большевиклар белән уртақ тел таба алмаган, СССРга тиешле күләмдә матди ярдәм күрсәтү турында килешү төзелмәгән» дигән хәбәр жибәрергә кирәк.

– Ә андый хәбәрнең безнең өчен нинди файдасы бар?

– Син кушканны эшлә, Лаврентий, артык сораулар бирмә.

Берия эшнен нәрсәдә икәнән төшенеп бетермәсә дә, «Эшләнер» дип, Сталин яныннан чыгып китте. Наркоматка кайтуга ул үзенә чит илләр бүлегә башлыгы Павел Михайлович Фитинны чакырды.

– Павел Михайлович, Хужадан фәрман бар. Хәзер үк Германия мәгълүмат идарәсенә «Мәскәү конференциясе уңышсыз тәмамланды. Америка белән Англия делегацияләре Германиягә каршы сугышта СССРга матди ярдәм күрсәтергә теләмиләр» дигән ялган хәбәр жиберергә кирәк. Шуны кем аша эшләп була?

Фитин беркавым уйланып торганнан соң телефонга үрелде.

– Зарубинга шифр жиберик, Нью-Йоркка. Аның аркылы Әхмәровка чыгарга. Әхмәровның агентлары арасында Германия белән элемтәдә торучылар булырга тиеш, – диде Павел Михайлович шифр төзүченең телефон номерын жыя-жыя.

Икенче көнне Берлин радиосыннан халыкка: «Көнбатыш буржуазиясе илләре большевиклар белән беркайчан да килешүгә бармаячак. Мәскәү конференциясендә Америка һәм Англия делегацияләре СССР сораган матди ярдәмне күрсәтүдән баш тарттылар», дигән яңалык тараттылар һәм Гитлерның 30 сентябрьдә Вермахт армиясенә Мәскәүне алу өчен хәлиткеч һөжүм башлавы турында халыкка мөрәжәгатен тапшырдылар. Бу хәбәр Бивербрук белән Гарриманн шок хәлендә калдырган иде. Кичен конференцияне ябу унаеннан оештырылган очрашуны Сталин шаярту белән башлады.

– Конференция уңышлы тәмамланды дип саным. Без теләгән кадәр үк булмаса да, Америка Кушма Штатлары делегациясенә дә, Бөекбритания вәкилләренә дә уртақ дошманга каршы көрәштә Советлар Союзына ярдәм кулы сузарга эзәр икәнлекләрен күрдөк. Моның өчен зур рәхмәт. Ләкин, хөрмәтле Бивербрук һәм Гарриманн әфәндәләр, өчөбезгә дә Геббельсның ялганчы икәнлеген исбатларга туры киләчәк. Чөнки Берлин радиосы бүген Мәскәү конференциясенә уңышсыз тәмамлануы хакында ялган хәбәр таратты. Бу хәбәрнең чынлап та ялган икәнлеген исбатлар өчен килешенгән күләмдә матди ярдәмне күрсәтергә кирәк булачак. Югыйсә үзөбезне ялганчылар дип фах итәчәкләр. Ә без ялганчылар түгел, күрсәтелергә тиешле матди ярдәм исемлегеннән без канәгать.

Берлин радиосының мондый хәбәрәннән соң, Америка да, Англия дә килешенгән исемлеккә яңадан өстәмәләр кертергә мәжбүр булдылар. Ләкин монысы әле соңыннан эшләнде.

23

Икенче октябрьдә Гитлер, Германия өчен гаять зур әһәмияткә ия булган хәлиткеч сугышка фатиха биреп, тагын бер тапкыр радиодан чыгыш ясады. Мәскәү янына Германиянең бөтен Европаны буйсындырган, Советлар Союзына басып кергәч тә, жинүле адымнар белән алга ыргылуы танк, самолёт һәм артиллерия тупларыннан, жәяүле укчы һәм мотоцикллы гаскәрләреннән торган хәрби көчләрен туплаган иде. Исәбе – ике атна эчендә Мәскәүне буйсындыру һәм 12 октябргә сугышны төгәлләү.

ВКП(б)ның Үзәк Комитеты, Оборона Дәүләт Комитеты, Югары Башкомандующий Ставкасы башкаланы саклау өчен көчләрне туплау буенча зур эш башкарды. Бишенче октябргә каршы төндә Ставка һәм Оборона Дәүләт Комитеты Мәскәүне саклауны оештыру буенча чираттагы киңәшмәгә жыйналды. Утырышны Сталин алып барды. Сталин бу көннәрдә, гомумән, бары тик Мәскәүне саклау турында гына уйлады. Ул фронтлардагы бөтен хәлләр хакында белешеп торды, һәр армиянең, дивизиянең хәленнән барысына караганда да яхшырак хәбәрлар иде. Шулай булуга карамастан, ул утырышта катнашучы һәр хәрби начальниктан фронтта хәлнең торышы турында аерым-

аерым сорашып, белешеп чыкты. Утырышны эле өченче көн генә тәмамланган Мәскәү Конференциясе турында мәгълүмат бирүдән башлады.

– Иптәшләр, ниһаять, Германиягә каршы сугышучы союздашларның беренче конференциясе булып узды. Конференцияне безнең өчен уңышлы тәмамланды дип әйтергә ярый. Америка Кушма Штатларының Ленд-лиз программасы буенча Германиягә каршы сугышучы илләргә күрсәтелә торган матди ярдәмне ала башлауны тизләтергә кирәк, – диде Сталин һәм Бериягә карап, сүзен дәвам итте: – Лаврентий Павлович, Берлин радиосына хәбәр бирү операциясен бик оператив оештырдыгыз. Кем башкарып чыкты аны?

– Әхмәров, Иосиф Виссарионович.

– Ә-ә, безнең Америка киявеме?

– Шул үзе.

– Рәхмәт белдерергә кирәк үзенә.

– Белдердек. Аның тагын ике мәһим хәбәре бар, Иосиф Виссарионович.

– Тыңлыйбыз.

– Ленд-лиз программасы буенча стратегик кораллар, техника һәм жиһазлар, медикамент һәм медицина кирәк-яраклары жибәрелә башлаячагы хакында хәбәр жибәрде.

– Димәк, Берлин радиосыннан аңгыраган хәбәр үз эшен эшләгән. Яхшы хәбәр. Икенчесе?

– Икенчесе дә яхшы. «Америка Кушма Штатларының японнар белән конфронтациясе көчәюгә таба юнәлеш алды. Тын океан регионында хал катлауланарга мөмкин», – дигән Әхмәров.

– Әгәр дә бар да без уйлаганча барып чыкса, Америка Япониягә каршы ультиматум игълан итәргә мөмкин. Ике арада сугыш кабынып китсә, японнарның безгә каршы сугыш башларга батырчылыклары житмәячәк. – Сталин урыныннан торып, кулына төрепкәсен тоткан килеш бүлмә буйлап йөрөп килде. Аннары яңадан урынына утырып, сүзен дәвам итте: – Лаврентий Павлович, Рамзайдан килгән хәбәрне резидентлар аркылы Америка идарәче даирәләренә житкерү дә безнең файдага эшләргә мөмкин. Шул хакта уйлап карамадыгызмы?

Рамзай – Рихард Зорге ике көн элек кенә Япониянең Пёрл-Харборга һөжүм ясарга жыенуы турында шифровка жибәргән иде. Бу хәбәрнең Америка житектәчлегенә барып житүе шулай ук аларның японнар белән мөнәсәбәтләрен һичшиксез кискенләштерәчәк. Сталин моны бик яхшы аңлый һәм бу моментта моннан файдаланып калырга кирәк дигән фикергә килгән иде.

Берия Сталинның ни әйтергә теләгәннән тиз төшенде.

– Ридка шифровка бүген үк китәр, Иосиф Виссарионович.

– Америка белән Япония арасындагы мөнәсәбәтләрнең кискенләшүе безнең файдага эшләрәчәк, – диде Сталин һәм янында утырган Генштаб башлыгы Шапошниковка мөрәжәгать итте: – Борис Михайлович, Генштаб директивасын әзерләп, Ерак Көнчыгыш фронты командующие Апанасенкога хәбәр жибәрәгез, андагы 40 дивизиянең яртысын Мәскәүне саклау өчен кайтара башласын. Бүген үк, кичекмәстән.

Борис Михайлович, иптәшләрне Вермахт армиясенең Мәскәү өчен сугышучы дивизияләре турында белешмә белән таныштырып үтегез.

Шапошников торып басты һәм тамак төбеннән чыккан көр тавыш белән сөйли башлады:

– Мәскәүгә Гитлернең өч танк төркеменә тупланган 51 дивизиясе һөжүме

бара. Көнъяк төркемгә фельдмаршал Бок, Үзәк төркемгә фельдмаршал Гудриан, Төнъяк төркемгә фельдмаршал Клюге командалык итә. Алар барысы да авиация һәм артиллерия ярдәменнән файдалана. Бөтен фронт буенча көчле каршылык күрсәтелә. Ләкин дошманның Мәскәүне төньяктан урап узу куркынычы бар. Мәскәүгә турыдан-туры юлда Можайск һәм Волоколамск линияләре тора. Бу юнәлешләрдә дошманны тоткарлау өчен Көнбатыш һәм резервтагы фронтларны берләштерү мөһим.

– Сездә нинди фикерләр бар, иптәш Жуков?

– Резерв өчен ун армия оештырырга кирәк, Иосиф Виссарионович. Борис Михайлович дәрәс әйтә, резерв белән Көнбатыш фронтны берләштерергә кирәк.

– Яхшы. Бу фронтка командалык итүне сезгә тапшырырга дигән фикер бар, Георгий Константинович.

Жуков торып басты.

– Утырыгыз, утырыгыз, Георгий Константинович. Дошманның Мәскәүгә төньяктан юлын кисү өчен Калинин фронты оештырып, аның командующие итеп, генерал Коневны билгеләргә дигән тәкъдим бар. Сиз ничек уйлыйсыз?

– Бик дәрәс булып, иптәш Сталин. Калинин фронты дошманга Калинин шәһәрен бирмәскә, Мәскәүгә төньяктан юлны бикләргә тиеш.

– Килешсезме, иптәш Иван Степанович?

– Килешәм, иптәш Сталин, – диде Конев, сүзен озынга сузмыйча.

– Килешсәгез, бик әйбәт. Иптәш Жуков, Иван Степанович сезнең урынбасарыгыз итеп билгеләнә. Фронтларның берсендә дә эшләр шәптән түгел. Тиз арада житәкчелекне үз кулыгызга алып, бер йодрык булып эшли башларга кирәк. Яңа төзелә торган армияләренә берсенә, Волоколамск юнәлешендә сугышучы егерменче армиягә башкомандующий итеп генерал Власовны билгеләргә тәкъдим итәм. Каршылар юкмы?

Шунда Жуков торып басып:

– Иосиф Виссарионович, ул бит яралы. Госпитальдә дәвалана, – диде.

– Дәвалансын. Сиз дә бит окопта торып сугышмыйсыз, штабта утырасыз. Госпитальдә ятып та командалык итеп була сугыш рәтен белгән кешегә. Андрей Андреевич Киев өчен сугышта оста командарм үрнәгә күрсәттә. Камалышта калганнан соң да берничә полкны чолганыштан алып чыга алды. Яралы булса да.

Сталинга каршы сүз әйтүче булмады. Барысы да ни өчендер дөшмәүне мәгъкуль күрдә. Аннары Сталин Мәскәү шәһәре партия оешмасы секретаре Щербаковка мөрәжәгать итте:

– Александр Сергеевич, ополчениене оештыру ничек тора? Халык арасында паника юкмы? Конференциядә катнашучылар, мәскәүлеләр арасында паника башланган, дигән сүз чыгардылар.

– Ич юк, иптәш Сталин. Халык Мәскәүнең көнбатыш чигендә окоп, траншеялар казу, каршылык киртәләре урнаштыру эшенә теләп йөри. Мәктәп укучыларыннан йорт түбәләренә төшкән фугас шартлаткычларны сүндерү өчен төркемнәр оештырыла. 170 мең ополченецтан торган 12 дивизия тупладык. Мәскәү һәм Мәскәү өлкәсә шәһәрләрендә ике меңнән артык предприятие эшләвен давам иттерә. Аларда, нигездә, корал, ППШ автоматлары, миналар, детонаторлар эшләнә. Купавин постау фабрикасы шинельләр, бишмәтләр тегүгә күчтә.

Сталин шуның белән Ставка утырышының төгәлләнүен белдерде. Халык

таралыша башлады. Сталин шунда Берия белән аның урынбасары Меркуловка берничә минутка тоткарланырга кушты.

– Лаврентий Павлович, бик мөһим мәсьәлә хакында сөйләшәсе бар, – диде Сталин, каршына килеп баскан Берия белән Всеволод Николаевичка урын тәкъдим итеп. – Утырыгыз.

– Тыңлыйм, Иосиф Виссарионович.

– Лаврентий, Мәскәүдә хәл чиктән тыш катлаулы. Безнең бу сөйләшү хакында өчөбездән кала беркем дә белергә тиеш түгел. Без менә планнар кордык, гаскәрләрнең урнашуын тәгаенләдек. Ләкин Мәскәүне дошманга бирмәбез дигән бернинди гарантия дә юк. Аңлайсызмы шуны?

Берия дә, Меркулов та нәрсә дип җавап бирергә дә белмичә, сорауны җавапсыз калдыруны хуп күрделәр.

– Дәшмисез... Аңлайм хәлегезне, – дип дәвам итте Сталин. – Дошман Мәскәүне алган очракта да ана каршы көрәшкә дәвам иттерергә кирәк булачак. Мәскәүне бирү ул әле Советлар Союзы жиңелде дигән сүз түгел. Аппаратны Куйбышевка күчереп бетердегезме?

– Бетте, Иосиф Виссарионович.

– Калган бүлекләрне дә Лубянкада калдырмаса кирәк. Бу дошман Мәскәүгә бәрәп кәргән очракта, сезнең иминлегегез өчен бик мөһим.

– Бу хакта уйлаштык, Иосиф Виссарионович. Калган хезмәткәрләрне Мәскәүнең төньягындагы янгын училищесы бинасына күчерергә булдык.

– Коминтерн штаб-квартирасы тирәсенәме? Бик яхшы. Мәскәү дошман кулына төшкәндә дә дошманга каршы диверсия эшләре алып бару бик мөһим. Моның өчен берничә команда оештырырга кирәк. Бер команда госпитальләрне контрольдә тотарга тиеш. Немец яралыларын дарулар белән тәэмин итү ул әле аларны дөвәләү дигән сүз түгел. Аңлайсызмы? Аннары немец агентуралары алып бара торган диверсия эшләрен алдан ачыклау һәм булдырмый калу буенча да махсус эш алып барылырга тиеш. Бусы булды – икенче юнәлеш. Ә инде Мәскәү алынган очракта, Гитлер һәм аның командованиесә башкалага килеп чыга калса, аны һичшиксез юк итү буенча махсус төркем эшләрә тиеш. Гитлерны юк итү ул Германия командованиесендә паника тудырачак, чуалышлар китереп чыгарачак. Ә бу безнең өчен бик кирәкле операция булачак. Бу хакта сез ни уйлайсыз?

Дошманның Мәскәүгә үтеп кәргән диверсантларына каршы эш алып баручы төркемнәр инде төзелгән иде. Берия, гадәтләнгәнчә, торып басты да:

– Без бу хакта да уйлайбыз, Иосиф Виссарионович, – дип җавап тотта башлады.

– Бу эшләрне оештыру өчен ышанычлы һәм тәҗрибәле кадрларны сайларга кирәк.

– Уйлашырбыз, Иосиф Виссарионович.

– Уйлашыгыз, Лаврентий, уйлашыгыз. Иртәгә үк эшкә керешергә кирәк, – дип, Сталин сүзен түгәрәкләде һәм китәргә мөмкин икән белдереп, ишеккә ым какты.

Американың Кытайдагы көллиятендә укучыларга Ерак Көнчыгыш, Индонезия илләренең тарихы шактый киң өйрәтелде. Шуңа күрә Исхак Кытайның да, Япониянең тә тарихларын бик әйбәт белә иде. Шунысы кызык: ике ил дә бик борынгы заманнарда ук шактый сугыш чукмарлары яшәгән

илләр булсалар да, дөньяның бу төбәгендә әллә ни зур жирләр басып алуға ирешмәгәннәр иде. Чиннар да, японнар да, нигездә, кешелек яралганнан бирле, бүген безгә билгеле булган территорияләрендә яшәгәннәр. Ара-тирә басып алу сугышлары алып барсалар да, шул тирәләрдә яшәгән монголлар, татарлар кебек, жирнең бер читеннән икенче читенә хәтле барып житәргә батырчылык итмәгәннәр. Кытайлар хәтта төньяк чикләренә күчмә халыклар һөжүмәннән саклану өчен буеннан-буена биек дивар салып куйганнар һәм шуның аргы ягына чыкмаганнар. Японнарның дөньяны басып алу хыялы, Ерак Көнчыгыштагы экспансия сәясәте дә әле чагыштырмача яңа, унтугызынчы гасыр ахырларында гына көчәеп китә. Ләкин инде дөнья бу вакытка Япониягә караганда шактый зуррак көчкә ия булган Англия, Франция, Америка Кушма Штатлары тарафыннан бүлгәләнеп беткән. Россиянең дә дүрт йөз елга яқын инде бүгенге территориясен бер генә чит ил басып алучыларына да биргәнә юк.

Егерменче гасырга кергәч, Япония сәясәтчеләре янадан үз илләренең территориясен киңәйтү хыялы белән яши башлый. Японнар 1904 -1905 елгы рус-япон сугышында җиңү яулап, дөнья аренасында моңа кадәр күрелмәгән зур данга ирешәләр. Шуннан соң аларның экспансия сәясәте тагын да көчәеп китә. 1910 елда Япония Кореяне яулап алуға ирешә. 1931 елда Кытайга каршы сугыш башлап, Маньчжурияне басып ала, аны үзенең протектораты дип игълан итә. 1933 елда Япония 1920 елларда дөньяда тынычлыкны саклау максатында төзөлөп, алтмышка яқын илне берләштергән һәм Кытайның Маньчжурияне басып алуын танырга теләмәгән Милләтләр Лигасыннан чыгуы турында белдерә. Мәнә шул Япония хәзер Гитлер Германиясе белән җинаятьчел килешүгә кереп, Советлар Союзына каршы сугыш башларга җыена. «Кар» операциясе бу килешүгә чик куярга тиеш. Исхак түземсезләнеп, шул операциянең нәтижәсен көттә.

Билл Грейнкның япон агрессиясен авызлыкка кирәклеге турында тәкъдимнәре Финанс министрлыгының валюта буенча эзләнүләр бүлегә җитәкчесе Гарри Декстер Уайтның башында йөргән уйлар белән тәңгәл иде. Ул бу хакта кичекмәстән министр Моргентау белән сөйләшеп карарга дигән фикергә килде. Фикерләренә Президентка җиткерү өчен бердәнбер ышанычлы юл шушы икәнне белә иде. Аның Президент Рузвельтка йогынтысы да зур.

Вашингтонда Япония илчәсе итеп, элек илчелекнең хәрби-дингез атташесы вазифаларын башкарган Номура билгеләнгәннән бирле, илләр арасындагы мөнәсәбәтләргә нормальләштерү буенча сөйләшүләр алып барыла башлады. Номура үзара килешеп яшәү һәм бәхәсләрдә бер-беренә юл кую сәясәтен үткәрү яклы иде.

– Генри, Япония белән үзара килешүчәнлек сәясәте алып барып, нык ялгышабыз бугай. Син ничек уйлыйсың, без моның белән Япониягә Тын Океанның көньяк-көнбатыш өлешендә хәрби-стратегик чималга ия булырга чикләнмәгән мөмкинлекләр бирәбез түгелме? Бу бит безнең мәнфәгатьләргә туры килми.

Уайтның соравы Моргентауны уйга салды. Чынлап та, Япониягә мондый ирек бирү Американың Филиппинда ныгып калу мөмкинлекләрен нык чикли иде. Дәүләт секретаре Хэллның 16 апрельдә Япония хөкүмәтенә эзерләгән үзара килешү меморандумы дүрт пункттан торып, һәр якның да территориаль бөтенлегенә һәм мөстәкыйльлегенә хөрмәт белән карау; башка илләренә эчкә эшләренә тыкшынмау; сәүдә өлкәсендә үзара тигезлекне хуплау; һәм Тын океан районында статус-квоны бозмау мәсьәләләрен җайга салырга тиеш булды.

– Японнар белән үзара мөнәсәбәтләрне тынычлык юлы белән көйләмәсәк, бу алар белән ике арада сугыш килеп чыгу куркынычын тудырачак. Ул чакта безнең флот Атлантикада Германиягә каршы сугышасы урында, Тын океанда барган сугыш хәрәкәтләренә жәлеп ителергә тиеш була. Андыйсыңмы, Гарри?

– Димәк, безгә Япониянең Германия һәм Италия белән берлектә төзелгән Өчлек Пактыннан чыгуын таләп итәргә кирәк. Бу Пакт Германиянең СССРга караганда Америка белән Англиягә каршы сугышуын күз алдында тотта. Германия белән Советлар Союзы арасын көйләгән Риббентроп белән Молотов Пакты да шуны раслый. Бу хакта мин күп уйландым, Генри. Һәм, беләсезме, нинди нәтижәгә килдем?

– Өйтөп бак.

– Японнар белән тынычлык килешүе төзөп, без Германия белән сугышырга тиешлегебезне күрсәтәчәкбез. Ә бу Япониягә файдага эшләрчәк. Моннан файдаланып, ул Ерак Көнчыгышта экспансиясен көчәйтәчәк. Шуңа күрә Хэлл белән Рузвельтны Япониягә каршы ультиматум ясарга күндерергә кирәк. Ул ультиматум Япониядән Тын океан регионында безнең мәнфәгатьләрдәге территорияләрдән гаскәрләрен чыгаруны таләп итәргә тиеш. Менә бу пактның кыскача гына тексты, – дип, Гарри Уайт папкасынан бер бит кәгазь чыгарып, Генри Моргентауның алдына салды.

Уайт биргән кәгазьне Министр жентекләп, бик зур игътибар белән укыды. Нигездә, Хэлл өчен инде эзер ультиматум тексты иде бу.

«1. Япониягә АКШ, Бөекбритания, Кытай, Голландия һәм Советлар Союзы илләре белән үзара сугыш башламау турында күпьяклы килешү төзөргә.

2. Франция һинд Кытае мәсьәләсе буенча күпьяклы сөйләшүләр үткәрергә.

3. Кытайдан һәм Француз һинд Кытаеннан жир өсте, диңгез һәм һава хәрби көчләрен һәм полиция гаскәрләрен чыгарырга.

4. Кытай территориясендәге Чунчин хөкүмәтеннән кала, барлык хөкүмәтләрне дә танудан баш тартырга, Маньчжурия һәм Нанкин хөкүмәтләрен танымаска.»

Моргентау текстын укып чыккач, уйга калды.

– Ө бит син дәрәс фикер йөртәсең. Авызлыктарга кирәк ул самурайларны. Беләсезме, минемчә, бу текстта Япониянең Өчлек Пактыннан чыгарга тиешлеге турында таләп житеп бетми. Документны Хэллгә эзерләп биргәндә, моны һичшиксез бер пункт итеп өстәргә кирәк.

Ә бу вакытта Япониянең үзгә Америка белән мөнәсәбәтләрен тагын да катлаулануына китерә торган планнар корылды. 5 ноябрьдә үткәрелгән император киңәшмәсе шушы мәсьәләгә багышланды. Киңәшмәдә төп докладчы тышкы эшләр министры Того булды.

– Америка безнең Тын океан регионындагы төбәкләрне буйсындыру буенча алып барган саясәтебезне авызлыктарга тели. Ләкин безгә Америкадан куркып торырга һич ярамый. Без үз юлыбызны давам иттерергә тиешбез. Америка белән нинди дә булса сөйләшүләр алып бару уңай нәтижәләр бирер дип уйламыйбыз, – дип башлады үзенең нотыгын министр Того.

– Америка белән сугышка керергә туры киләчәк бит, – диде император, аны бүлдөрөп.

– Император галижәнаплары, без сугышка эзер. Ә дипломатлар партнёр белән килешүләр төзү буенча сөйләшүләрне давам иттерсеннәр. Бу сугышның кайчан башлану мөмкинлеген сиздермәскә ярдәм итәчәк. Без уйламаганда, көтмәгәндә һөжүм итәчәкбез һәм дошманга күбрәк зыян китерәчәкбез, – дип давам итте чыгышын министр, бернинди дә икеләнүләргә урын калдырмыйча.

– Того әфәнде, 1 ноябрьдә кабул ителгән «Берләштерелгән эскадра буенча беренче номерлы боерык» турында онытып жибәрдегез шикелле.

Әлеге боерык Япония Империясенә АКШ, Бөекбритания һәм Нидерландка каршы сугыш игълан итүе турында иде. Боерыкта күрсәтелгәнчә, сугыш «х» көнәндә матбугатта игълан ителәчәк. Боерык мәгълүматлары «у» көнәндә гамәлгә кертелергә тиеш.

– Нич юк, Император галижәнаплары. Бу боерыгыгызны да истә тотып, без сугышны башлау һәм алып баруны көйли торган карар проекты әзерләдек. Шул проект белән таныштырырга рөхсәт итегез.

– Рәхим итегез, министр әфәнде.

– Рәхмәт, – диде министр Того, һәм император алдында беркадәр каушаудан тамагына тыгылган төерне йотып жибәрергә теләгәндәй йөткереп куйды һәм карлыккан тавыш белән укый башлады: – Карар дүрт пункттан тора:

«1. Сугыш хәрәкәтләрен декабрьнең беренче көннәрендә башларга; армия һәм хәрби дингез флотын операцияләргә әзерләүне тәмамларга. 2. АКШ белән сөйләшүләренә тәкъдим ителгән документлар («А» варианты, «Б» варианты) нигезендә алып баруны дәвам итәргә. 3. Германия һәм Италия белән хезмәттәшлекне көчәйтәргә. Сугыш хәрәкәтләрен башлар алдыннан Таиланд белән тыгыз элемәтләр урнаштырырга. 4. АКШ белән сөйләшүләр 1 декабрьнең 00.00 сәгатендә уңыш китергән очракта, сугышны кичектереп торырга».

Император галижәнаплары, 1 ноябрьдә чыгарган боерыгыгызда күрсәтелгән «у» көнен – 23 ноябрьдә, «х» көнен 8 декабрьдә дип тәгаенләргә рөхсәт итегез.

5 ноябрьдә Япониянең Америка Кушма Штатларындагы илчәсе Номура тышкы эшләр министры Тогодан император боерыгы турында депеша алды. Ләкин Америка махсус хезмәт оешмасы депешаны кулга төшерде һәм аның шифрын бик тиз укыды. Номура президент белән очрашканчы ук японнарның планы Рузвельт өстәленә салынды.

7 ноябрьдә Дәүләт секретаре Хәлл ашыгыч рәвештә хөкүмәт киңәшмәсен үткәрде.

– Әфәнделәр, Япониянең безгә каршы кайчан һәм кайда һөжүм ясаачагы билгеле булды, – дип башлады ул киңәшмәне. – Шул ук вакытта японнар белән ниндидер килешүгә килү турында сүз дә булырга мөмкин түгел. Әгәр дә без ниндидер юл куюларга барабыз икән, бу капитуляция ясауга бәрабәр.

– Кемдә нинди фикерләр бар? – диде Президент.

– Мөмкинме? – дип, хәрби-дингез флоты башкомандующие адмирал Старк сүз сорады. – Япония белән сәяси сөйләшүләр юлы аша маневр ясауны дәвам иттерергә кирәк. Бу конфликт килеп чыгуны озаккарак сузачак. Без генерал Джордж Маршалл белән меморандум әзерләдек. Рөхсәт итсәгез, Маршалл меморандум белән таныштырып китәр.

– Рәхим итегез, генерал.

Джордж Маршалл – Американың армия штабы начальнигы, – Президенттан рөхсәт булуга, урынында утырган килеш меморандум белән таныштыра башлады:

– Кушма Штатлар Ерак Көнчыгышта тиешле дәрәжәдәге көчкә ия оборона позицияләре булдырганчыга кадәр яки Япония АКШ өчен мөһим булган территорияләрдә турыдан-туры сугыш хәрәкәтләре башлаганчы, Япония белән сугыштан тыелып торырга тиеш.

Джордж Маршалл Американың Тын океандагы биләмәләрен күз алдында тота иде, әлбәттә.

– Шуңа күрә безгә Япония белән вакытлы килешү төзү мөһим, – дип дәвам итте сүзен генерал. – Японнар үзләре дә бу мәсьәләгә житди карыйлар булса кирәк. Номурага ярдәмгә Бельгиядә һәм Германиядә илче булып торган дипломатлары Курусуны жибәргәннәр.

– Дусларым, мондый килешү безгә зыянга булмас дип уйлыйм, – дип, сүзгә яңадан Старк кушылды. – Моңы капитуляция дип кабул итәргә кирәк түгел. Бу безгә вакытны сузарга мөмкинлек бирәчәк.

Старкның сүзен хәрби министр Стимсон белән диңгез министры Нокс та хуплады. Нәтижәдә, дәүләт департаментының Ерак Көнчыгыш бүлегенә якындагы өч айга Япония белән килешү төзәргә дигән карар кабул ителде.

19 ноябрьдә бу килешүнең проекты эзер иде инде. Проект буенча килешүләр ике якны да канәгатьләндерә торган булса да, Япониянең Төньяк Һинд Кытайны оккупацияләвенә юл куела иде. Шулай ук Кытайдагы ситуация турындагы сораулар да игътибардан читтә калган. Хәлл проектны кайбер илләрнең Америкадагы илчеләренә биреп, фикерләрен белергә теләде. Эмма Кытай хөкүмәте башлыгы Чан Кайши, Бөекбритания Премьер-министры Черчилль мондый килешүне хупламауларын белдерделәр. Черчилль Американың Япониягә карата тәвәккәлрәк адымнар ясавын таләп итә иде.

Хәлл, нәтижәдә, финанс министры Моргентау биргән ультиматум текстын яңадан карап чыгарга һәм, килешү проекты белән берләштереп, Япониягә нота эзерләргә дигән карарга килде. Аның фикерен Президент Рузвельт та хуплады. 26 ноябрьдә Америка Дәүләт секретаре Хәллның Япониягә кисәтү рәвешендә эзерләгән тәкъдимнәре япон хөкүмәтенә тапшырыла. Япония бу тәкъдимнәренә ультиматум буларак кабул итә. Император моңа җавап итеп вице-адмирал Тюити Нагумога Япониянең авианосецлар берләшмәсе карамагындагы палуба авиациясен Американың Пёрл-Харбор базасында тупланган хәрби диңгез флоты корабльләренә көтмәгәндә һөҗүм ясарга эзерләргә дигән эмер бирә. Һөҗүм көне 7 декабрьгә билгеләнә.

Ноябрь урталарында НКВДның беренче бүлек башлыгы Павел Фитин Исхак Эхмәровтан шундый хәбәр алды:

«Бишанычлы чыганаклардан билгеле булганча, Япония диңгез авиациясе Американың Пёрл-Харбордагы базасына һөҗүм итәчәк. 15 ноябрь, Рид».

Бу хакта Исхак шулай ук Президент Рузвельтның ярдәмчесе Генри Гопкинстан ишетте. Ә Президент аппаратына бу хәбәр Германиянең Кытайдагы илчесе Ганс Томсен аркылы барып ирешкән иде.

«Октябрь аенда Рихард Зоргедан килгән хәбәр дөрөс булып чыга болай булгач», – диде Берия һәм ул бу яңалыкны Сталинга житкерергә ашыкты. Сталин исә моңы Вашингтонга хәбәр итәргә кушты. Аның өчен Вашингтон белән Япония арасында конфликтның тизрәк килеп чыгуы кадерлерәк иде.

6 декабрьдә, кичке сәгать унынчы яртыда Рузвельтка Американың тышкы разведка идарәсе башлыгы Гувер телефоннан шалтыратты:

– Мистер Президент, кичектермичә тапшырасы хәбәрне тыңларга вакытыгыз бармы?

– Тыңлыйм, мистер Гувер.

– Безнең хезмәткәрләр Япониянең Америка Кушма Штатларына тапшырылырга тиешле нотасы турындагы хәбәрләргә кулга төшергән.

– Нотада ни хакында белдерелә?

– Анда 26 ноябрьдә безнең тарафтан ясалган ультиматумга җавап бар.

– Нинди җавап инде ул?

– Нота үзе иртәгә, көндөзгә бердә тапшырылырга тиеш, диелгән. Америкага каршы сугыш-мазар башлау хақында бер сүз дә юк.

– Аңлашылды, – диде Рузвельт.

– Нинди чаралар күрергә боерасыз, мистер Президент?

– Хәзергә берни дә әйтә алмыйм. Нотаның үзен күрик. Аннары хәл итәрбез. Тыныч йокы, мистер Гувәр.

Рузвельт телефонны куйды һәм берәз уйланып торды. «Димәк, сугыш», – диде ул үзалдына. Нишли алырлар икән ул японнар безгә каршы?

Төн буге Рузвельтның күзенә йокы кермәде. Бөтен дөньяда канлы сугыш барганда, бер Америка Кушма Штатлары гына бу афәттән читтә тора иде. Союздашлары Англия белән Франция аннан үз бурычын үтәп, фашистик чумага каршы солдатларының кулына корал тоттыруны сорыйлар, ә ул алар алдындагы йөкләмәсен үтәүне әле һаман кичектереп килә. Аның күңелендә, бәлки, Гитлер Мәскәүне алып да сугыш тәмамланыр дигән яшерен өмет яши иде. Димәк, бу өметкә чынга ашу насып булмаган. Димәк, сугыш котылгысыз.

Американың хәрби диңгез флоты кораблары һәм авиациясе тулысы белән диарлек Пёрл-Харбор бухтасының Көнчыгыш култыгындагы зур булмаган Форд утравы тирәсенә тупланган иде. Флотның 9 линкорыннан жидесе шушы базада, болардан тыш 29 эсминец, кечерәк күләмле 19 кораб, 390 самолёт, 5 су асты көймәсе, 188 зенитка пушкасы, 100 пулемёт бар. Әгәр дә разведка мәгълүматлары дәрәс булып, Япония чынлап та Пёрл-Харборга һөжүм итсә, андагы хәрби база утка тотылса, Американың хәле мөшкөл булчак. Бәлки, Япония андый һөжүмне ясарга батырчылык итмәс. Бәлки...

Рузвельт Хэлл нотасы белән хәлне катлауландырып жибәрдек бугай, ахры, дип борчыла ук башлады. Ул киеренкелекне беркадәр йомшартырга кирәк дигән фикергә килде.

Иртән ул ашыгыч рәвештә япон императоры Хирохитога Хэлл нотасын шактый йомшарткан яңа юллама жибәртте. Анда Япониянең бары тик Һинд-Кытайдан гына гаскәрләрен чыгарту таләбе куела иде. Ләкин бу хәбәр император кулына барып кергәндә, Пёрл-Харбор тәмуг уты эчендә кайный иде инде.

25

Сентябрь башларында Мәскәү өчен башланган сугыш моңа кадәр зур тизлек белән алга барган фашистлар өчен шактый озака сузылды. Гитлерның СССРны яшен тизлегә белән яулап алуны күздә тоткан Барбаросса планы барып чыкмады. Менә дүртенче ай инде ул Мәскәү янында жәфа чигүче генералларының: «Иртәгә Мәскәүне алабыз, юлбашчым!» – дигән шапырынуларынан гайрәтә чигеп, төкерекләрен чәчә-чәчә бундестаптагы рейхсфюрерларыннан жиңү таләп итә. Ә жиңү һич кенә дә килергә ашыкмый.

Декабрь башында Сталин оборона комитеты, политбүро һәм ВКП(б)ның Мәскәү шәһәре һәм өлкәсе комитеты әгъзаларын үзенә чакыртты.

– Иптәш Василевский, Мәскәү оборонасы бугенча хәлнең торышы турында таныштырып үтәгез иде, – дип, Сталин генераль штаб башлыгы урынбасарына мөрәжәгать итте.

Алексей Михайлович торып басты һәм ставка әгъзаларын фронтлардагы хәл белән таныштыра башлады:

– Дошман Мәскәүне урап алып һәм флангларны камап, тылга төшәргә тырышты. Ул көньяктан Тула, Кашира һәм Коломнаны басып алырга, аннары

төнъяктан Клин, Солнечногорск, Рогачёв, Яхрома, Дмитров шәһәрләрен алып, өч яктан торып Мәскәүгә һөжүм итәргә уйлады. Немецларның Көнбатыш фронтта 13 танк, 33 жәяүле һәм биш мотоцикллы-укчы дивизияләре 16 ноябрьдә Мәскәү өчен икенче тапкыр генераль һөжүмгә күчтеләр. Ләкин безнең башкаланы саклау өчен тупланган гаскәрләребез, ополчение һәм Ерак Көнчыгыштан кайтып житкән 23 дивизия көче белән без Наро-Фоминск, Кашира чикләрендә немецларның алга баруын тулысынча туктатуга һәм оборона сугышы алып барып, төп көчләрен юк итүгә ирештек. 16 ноябрьдән соң бүгенге көнгә дошманның 155 мең солдатын, 800ләп танкын юк иттек. Дошман алга таба сугыш алып барырлык хәлдә түгел дип саныйбыз. Бүгенге көндә без Мәскәү янында бер миллион йөз мең солдат, 7652 туп һәм миномёт, бер мең самолёт тупладык һәм 5 декабрьдә контрһөжүмгә күчәргә кирәк дигән фикердә торабыз.

– Ә фашистлар нинди көчкә ия?

– «Үзәк» армияләр төркеменең шәхси составы безнекеннән бер ярым тапкырга күбрәк. Артиллерия һәм танклары да шул чама. Безнең самолётлар немецларныкыннан бер ярымнан артыгракка күбрәк. Шуңа да карамастан, 5 декабрьдән дә соңга калмыйча контрһөжүмгә күчәргә кирәк. Немец солдатлары нык алжыдылар, салкыннан туңалар. Соңгы вакытта автомат күтәреп, һөжүмгә бару турында бөтенләй уйламыйлар. Шунның өстенә аларның оборона тотарлык та шартлары юк. Иптәш Сталин, Көнбатыш фронт гаскәрләренен башкомандующие, армия генералы Жуковның бу уңайдан сезгә юллаган аңлатма язуы бар. Шул аңлатма белән таныштырып китәргә рөхсәт итегез.

Сталинның рөхсәтен алгач, Василевский өстәлгә жәеп салынган карта өстенә иелеп, дошман божрасы эчендә калган Мәскәүнең тирә-ягына юнәлдерелгән укларга аерым туктала-туктала, Жуковның аңлатмасын укый башлады. Аңлатмада беренче пункт итеп 3-4 декабрьдә иртән 1-нче удар, 20-нче, 16-нчы һәм Голиков армияләренең, 5-6 декабрьдә 30-нчы армиянең контрһөжүм башларга диелгән иде. Икенче пунктта армияләренең составын картада күрсәтелгән тәртиптә урнаштырырга тәкъдим ителә. Беренче бурыч: Клин, Солнечногорск һәм Истра юнәлешендә хәрәкәт итеп дошманның уң канаттагы төркемен юк итәргә; Узловая һәм Богородицк юнәлешендә флангга һәм Гудериан төркеме тылына төшеп, сул канатка һөжүм итәргә, диелә. 5, 33, 43, 49 һәм 50-нче армияләр 4-5 декабрьдә һөжүмгә күчә. Авиациянең төп төркеме (4тән 3 өлеше) уң төркем белән бергә, калган өлеше сул төркем – генерал-лейтенант Голиков армиясе белән берлектә һөжүм итә.

Василевский сөйләп бетерде дә Сталиннан нинди күрсәтмә булыр икән дип көтә башлады.

– Аңлатмага Жуков үзе генә кул куйганмы? – дип сорады Сталин.

– Соколовский һәм Булганинның да куллары бар, Иосиф Виссарионович.

– Кемдә нинди фикерләр, тәкъдимнәр бар, иптәшләр?

– Килешергә һәм кичекмәстән һөжүмгә күчәргә, иптәш Сталин. Жуков дәрәс әйтә. Декабрь суыкларынан файдаланып калырга кирәк, – диде Молотов урыннан тормыйча гына.

– Башка фикерләр юкмы?

Кул күтәрүчеләр булмады.

– Алайса, килештек. Алексей Михайлович, 5-6 декабрьдән контрһөжүмгә күчү турында резолюция чыгарып, барлык фронтларга һәм армияләргә хәбәр итәргә кирәк, – дигәч, Сталин ставка утырышын ябык дип белдерде.

5-6 декабрьдә совет гаскәрләре контрһөжүмгә күчтә. 5 декабрьдә Калинин фронты, бсында Көнбатыш һәм Көнъяк-Көнбатыш фронтлары, көньякта Кара диңгездән алып, төньякта Ладога күленә хәтлә сузылган киң фронт белән дошманга каршы аяусыз сугыш башладылар.

Ә 7 декабрь сугышта катнашучы барлык илләр өчен дә көтелмәгән хәбәр алып килде: Япония Америка Кушма Штатларының Гавай утрауларындагы Пёрл-Харбор базасына урнашкан Тын океан флотына һөжүм ясап, ике сәгать эчендә аны тар-мар итеп ташлаган иде.

Бу хәбәр Сталинны шаккатырды. Ул шунда ук Берияне чакырып китерде.

– Гитлерны да уздырган бу японнар, – дип башлады сүзен Сталин, Берия килеп керүгә. – Безгә каршы сугыш башласалар, ни кыланмалар иде. Американы бөтенләй бетереп ташлаганнар бит. Тиз генә аякка баса алмас аның флотилиясе бу мәхшәрдән соң. Менә нинди афәт китерде Америкага безнең Америка киявенең идеясе. Ул операция турында ничә кеше белә?

– Биш кеше, Иосиф Виссарионович: сез, мин, Фитин, Павлов һәм Әхмәров үзе.

– Ә хатыннары? Бигрәк тә американкасы.

– Юк, Иосиф Виссарионович. Берсе дә белми. Операцияне үткәрер алдыннан аның белән сөйләшү булды. Ул жүләр кеше түгел. Бик хәйләкәр татар. Сер тоталар.

– Операция хакында бернинди документлар да калырга тиеш түгел. Америка белеп алса, бетте баш. Безгә бернинди дә ярдәм күрсәтелмәячәк. Әле сугышка хәтлә үк башлап жибәрмәсәләр... Әхмәровның үзенә хәбәр итегез. Онытсын бу операция хакында.

Пёрл-Харборда чынлап та гаять зур фажиға булган иде. Ике сәгать эчендә шундый дәрәжәдәге һәлакәт бер генә сугыш вакытында да булганы юк иде әле.

Коточкыч һәлакәтнең үзәгендә флотның «Аризона» линкоры тора иде. Аның өстенә ташланган бомба, палубаны тишеп, корабның борын өлешендәге дары базасына элгә. Монда линкорның бөтен хәрби запасы саклана торган була. 1400 кешелек экипаждан 1177 моряк бер мизгелдә һәлак була. Бу – һөжүм вакытында үлгән 2395 диңгезченең яртысы дигән сүз. Барлыгы дүрт линкор, сигез крейсер, сигез кораб, ике эсминец, берничә вак судно, 188 самолёт юк ителә. Японнарның исә бу һөжүм вакытында нибары 64 сугышчысы һәлак була һәм 29 самолёты жимерелә.

26

Президент Рузвельт 7 декабрьне Америка Кушма Штатлары өчен Хурлык көне дип белдерде. Икенче көнне ул конгресс утырышында «Америка халкына хәрби юллама» белән чыгыш ясады. Япониягә каршы сугыш игълан ителде. Шулай итеп, Америка Англия, Франция, Советлар Союзы һәм фашистлар тарафыннан басып алынган дистәләгән илләрнең союздашы булып, Икенче Бөтендөнья сугышына кушылды.

– Кичә, мәңгелек хурлык белән билгеләнеп үтелгән көнне, Америка Кушма Штатлары Япония хәрби-диңгез көчләре тарафыннан көтелмәгән һәм мәкерле һөжүмгә дучар булды, – диде Рузвельт үзенең чыгышында. – Япон авиация эскадрильялары Оаху утравын бомбага тоталар башлап, бер сәгать үткәннән соң, Япониянең Кушма Штатлардагы илчәсе Дәүләт секретарена безнең Япониягә жибәргән юлламабызга рәсми җавап бирде. Бу җавапта алга таба дипломатик

сөйлөшүлөр алып баруу файдасыз дйп белдерелсә дә, анда янау, сугыш яки хәрби һөжүм турында искәрткән бер сүз дә юк иде!

Исхак Әхмәров радиодан иртәнгә хәбәрләрне тыңлаганда, Пёрл-Харбор фажигасе хакында ишетеп, югалып калгандай булды. Бу илләр арасында хәлнең кискенләшүендә аның турыдан-туры катнашы бар бит. Әгәр дә «Кар» операциясен уйлап чыгармаган булса, Америка Япониягә каршы ультиматум куймас иде. Японнар да ул кадәр үк рәхимсез кыланмасылар иде. Әгәр дә бу «уен»ның башында Советлар Союзы торганын сизсәләр, Америка Кушма Штатлары беркайчан да СССРны кичермәячәк, икенче фронтны ачу гына түгел, Ленд-лиз программасын кабул итү турында сүз дә булмайчак. Ә ул программа Советлар Союзы өчен гаять тә әһәмиятле, сугыш кирәк-яраклары, корал, чимал, медикаментлар, азык-төлек белән тәәмин итүдә бәһаләп бетермәслек зур ярдәмгә юл ачачак.

Ә икенче яктан караганда, Америка японнарның Пёрл-Харборда флотилиягә һөжүм ясаячагын белде бит. Белде һәм көттө. Сугышка катнашу өчен бер сәбәп булып дип көттө. Америка разведчиклары да, Мәскәүдән дә Вашингтонга Пёрл-Харборга һөжүм булачагы хакында берничә тапкыр хәбәр иттеләр. Америка, Япония бу кадәр дә явыз кыланыр, бу кадәр дә зур жимерүләр китерер дип уйламады. Японнар Американың үзләреннән күпкә көчле икәнен белә иде. Әгәр дә сугышны беренче булып ул башласа, күбрәк зыян күрербез дип уйлады японнар. Шуңа күрә һөжүмне үзләре алдан ясарга карар кылдылар. Көтмәгәндә һәм Америка өчен иң мөһим урынга.

Шуңа күрә Исхак бу һәлакәт өчен үзенең алай ук битәрләмәскә дә мөмкиндер, дип уйлады.

Ләкин сугыш – сугыш инде. Советлар Союзы бу сугыш аркасында бәла күрмиме?! Гитлер бөтен Европа илләрен үзенә буйсындырып, шулардан таланган мал хисабына гаскәрен өр-яңадан коралландырып, японнар шикелле үк, көтмәгәндә сугыш башлап, өч ай эчендә Мәскәүгә хәтле килеп житте энә! Әгәр дә Япония белән Америка арасында конфликт чыкмаса, Пёрл-Харбор булмаса, бүген фашистларны Мәскәүдән көнбатышка йөзәрлэгән чакрымга алып ташлый алырлар иде микән алар?! Житмәсә, Япония Ерак Көнчыгышта СССРга каршы сугыш башлаячак иде...

Исхак шулар турында да уйлады. Үзен шулай тынычландырырга тырышты. Ватан язмышы хәл ителгәндә, үзенең дә өлеше кәргәнгә горурлык хисләре дә кичерде ул бу мизгелдә. Әйе, ул яшерен эш белән шөгыльләнә. Аларның хезмәте хакында гәзитләрдә язмыйлар, радиодан сөйләмиләр. Ләкин алар һәрберсе, уйлап карасаң, тулы бер дивизия, армия башкарган хезмәтне башкарадыр әле. «Кар» операциясе турында беркем дә белми энә. Белгәннәргә дә «Онытырга!» дигән әмер булды. Ә нәтижәсе нинди! Ничек онытсын ул аны?! Юк, онытылмас аның хезмәте; еллар узгач, барыбер искә алырлар, нинди зур эш башкарган бит дип сөйләрләр. Ә бит гап-гади бер авыл малае. Казан артындагы Кече Битаман дигән бәләкәй генә бер авылда уйнап үскән хыялый бер малай ул...

Автордан:

Исхак Габдулла улы Әхмәров (1901–1976) – разведчик, 1934–1945 елларда Америка Кушма Штатларында яширен разведка хезмәтендә була, 1945–1955 елларда Мәскәүдә НКВДның яширен разведка бүлегендә начальник урынбасары, разведка мәктәбе укытучысы. «Почёт билгесе» ордены, ике тапкыр «Кызыл Байрак» орденнары, «Кызыл Йолдыз» ордены, «Сугышчан батырлык» өчен медале белән бүләкләнгән. 1976 елда Мәскәүдә вафат була. Мәскәүнең Химки зиратында җирләнгән.

Исхак Әхмәровның туган урыны төрле чыганаclarда төрлечә күрсәтелә. Бер төрлесеңдә 1901 елның 15 апрелендә Чиләбе өлкәсенең Троицк шәһәрендә, чыгышы белән Казан губернасының Царевококшайск (Чар) өязе Кече Битаман авылы крестьяны булган Габдулла Габдулвәли улы Әхмәров гаиләсендә туган дип язылган. «Внешняя разведка СССР» дип аталган энциклопедиядә 1901 елның 7 апрелендә Казан губернасының Царевококшайск өязендәге бер авылында туган дип күрсәтелә. Ничек кенә булса да, Исхак туып, алты ай үтсә, 1901 елның 12 октябрендә аның әтисе Габдулла вафат була, әнисе Хәдичә Кече Битаманга кайтып, үзенең атасы Хәкимҗан абзый гаиләсендә яши башлый. Малай, 1912 елда бабасы вафат булганчы, аның тәрбиясендә үсә.

Троицкида Исхак Әхмәровның тууына кагылышлы документларда төгәл генә ачыклык юк. Исхак Габдулла улының сугыштан соң Троицкига кечкенә улы белән кайтып китүе турындагы легендалары да шактый буталчык. Мулла тарафыннан гарәп графикасында язылган метрика кагазьләрен дә әлегә хәтле төгәл укып чыгучы булмаган. Ул битләренең күчәрмәсен мин үземә алдым. Бу буталчыклык турында чиләбелеләр үзләре дә таный.

Мин Исхак Әхмәров эзләреннән йөрөп, Чиләбе өлкәсе Троицк шәһәрендә дә булдым, Мәскәүдә яшәүче ике кызының берсе Екатерина Исхаковна белән дә очраштым. ФСБ музееңнан да Әхмәров турында белештем. Троицкида Исхак Әхмәровны, биредә туып, алты ай гына яшәгән булуга карамастан, үзләренең геройлары дип санылар, ул туган йорт сакланмаса да, бүген шул йорт урынында салынган бина диварына мемориаль такта элөп куелган. Чиләбенең үзәк ял паркына Исхак Әхмәровның һәйкәлен бастырганнар. Татарстанда аның хагында әле соңгы елларда гына телгә ала башладылар. Мин моннан ун ел элек Исхак Габдулла улы хөрмәтенә Казанның бер урамына аның исемен бирергә, туган авылында музеең ачарга, Россия Президентыннан (ул чакта Д.А.Медведев иде) күрсәткән батырлыклары өчен Россия Герое дигән исемгә тәкъдим итеп, М.Ш.Шәймиевкә мөрәҗҗәгать иткән идем. Кызганычка каршы, ул хатым М.Ш.Шәймиев кулына барып ирешмәде.

2017 ел ахырында Казанның меңгеллыгы музееңда «Якташларыбыз – яширен фронт геройлары» дигән экспозиция оештырылды һәм анда Исхак Әхмәровка багышланган почмак та бар иде. Әхмәровның Мәскәүдә яшәүче кызларының берсе Екатерина Әхмәрова әтиләренең истәлегә итеп, музейга аның алтын сәгатен һәм кояштан саклый торган кара күзлеген бирергә вәгъдә иткән иде. Музей фондының баш хезмәткәре Индусә ханым Минһажева аларны Мәскәүгә барып алып кайтты. Казан шәһәре мэры Илсур Метшин Казанда Әхмәров исеме белән бәйле урыннарда мемориаль такталар куелачак, бер урамга исеме биреләчәк, дип вәгъдә итте. Илсур әфәндегә зур рәхмәт белдерергә телөм, ул сүзендә торды: Жуковский урамындагы 4нче йорт диварына мемориаль

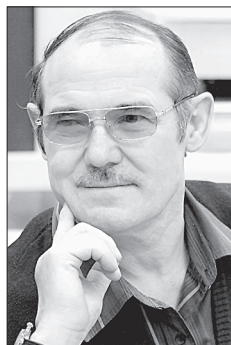
такта куелды, элекке Артиллерия училищесы территориясендә барлыкка килгән яңа урамнарның берсенә Разведчик Әхмәров урамы дигән исем бирелде.

2009 елда «Идел» журналында басылып чыккан мәкаләмдә язылган күп нәрсәләр инде искерде. Мәкаләдә Исхак Әхмәров Гелен исемле американкага өйләнә, диелә. Моннан ике ел элек ФСБ архивында Исхак Әхмәрова кагылышлы яңа документлар ачылды, аның тормышындагы моңа кадәр халыкка билгесез яңалыклар билгеле булды. Исхак Әхмәров әле 1923 елда ук Валентина Неугодова исемле кызга өйләнгән. 1924 елда аларның уллары Роберт туган. Исхак утызынчы елларда ук чит илләрдәге командировкаларына гаиләсе белән барган. Америкага да ул 1934 елда гаиләсе белән бергә җибәрелә. 1939 елда СССРга өйләнеп кайтуының да җитди сәбәбе була. Бу хакта романны укыгач аңлашылыр. Исхакның улы Роберт та әтисе юлыннан китеп, разведчик булып хезмәт иткән. Романда вакыйгалар 1941 елның декабре белән тәмамлана. Роберт әле ул чакта урта мәктәпнең соңгы сыйныфларында укып йөрүче үсмер генә. Исхак икенче тапкыр Америкага икенче хатыны Гелен белән китә. Валентина һәм улы Роберт Мәскәүдә кала. Валентина белән алар бары тик 1952 елда гына рәсми аерылышалар. Валентина Михайловна 1976 елның 25 сентябрендә, ире Исхак Әхмәров вафатыннан соң нәкъ ике ай узгач, вафат була. Аны туган шәһәре Можайскида җирлиләр.

Исхак Әхмәров, аның тормыш юлы, гаиләсе һәм улы Роберт турында Чиләбедә яшәүче тарихчы Анатолий Шалагинның 2018 елда чыккан «Отец и сын Ахмеровы: выбор резидента» дигән китабыннан укып белергә була.

Мин Исхак Әхмәровның рухи мирасына кагылышлы материаллар белән тәэмин иткән музей хезмәткәрләренә, разведчикның кызы Екатерина Әхмәровага, киңәш-тәкъдимнәре белән ярдәм иткән тарихчы-язучы А.Шалагинга (бу урында Виталий Павловның авылдашым хакында язарга этәргән «Операция «Снег» китабын да искә алып үтәсе килә) һәм башкаларга тирән рәхмәтемне белдерәм.

Рашат
Низами

СӨРЛЕКМӘДЕ ТУГРЫ БҮЗ АТЫМ

Якташлык

Авыл чите. Бәбкә чирәмлектән
Башланадыр олы юл башы.
Кырга чыксам – житү арышларның,
Сайрап тургайның мин юлдашы.

Жир белән күк арасында, бәгырь,
Сайрап-сайрап тәмам очына!
Моң дәрәҗәсін нинди генә көчләр
Биргәндер бу Ходай кошына?!

Нәни генә канатлары белән
Кояш-барабанга кагыла.
Нокта кадәр генә могжизадан
Симфония гүя агыла...

Өрфиядәй дулкыннары белән
Уйный рәшә, кырга түгелеп.
Туган якның изге таңнарында
Ятим түгел минем күңелем.

Саумы, чишмә?..
Күңелемә аның
Салып куям йомшак, ак ташын.
Биредә бит таллар гына түгел,
Һәр сандугач – минем якташым.

Урман юлы. Уелып калган анда
Арба эзе, тояк эзләре.
Яратып һәм мөлдерәмә итеп
Карап тора урман күзләре.

Рашат НИЗАМИ (1950) – шагыйрь, прозаик; *Һ.Такташ* исемендәге әдәби премия лауреаты. Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. «Кызыл җәй», «Яшлеккә хат», «Яшәүгә гимн» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

Аланда һәм кояш асларында
Нигә эле яшәп калмаса, –
Каен жиләгенең яфрагында
Үбешә энә ике кырмыска...

Сибелгән...

Авырттырып, кысып ала Хәтер:
Сибелгән шул татар, сибелгән...
Меңәр чакрым кордоннарны кичеп
аерылган
Идел-йорттан, туган жиреннән.

Ак этюд

Каен төпләрендә – кызыл жиләк,
Авыз итим дисәң – балтырган.
Вақыт энә каен тузларына
Ак поэма язып калдырган.

Мин

Кояш нурын һәм йолдызлар жилен
Сыйдыргандыр күзем карасы.
Мин бит, дуслар, бөтен асылым белән
Кояш мәктәбенең баласы!

Безнең югалтулар

Чубайсның сәер ваучерлары
Булды ласа чып-чын дау чоры...
«Шомалар»ның калын кесәсенә
Яуды акча яңгыры!

Кайчакларны кинәт хәтерләсәм,
Шул чактагы чуар дау чорын, –
Әрни-әрни күңлем әйтеп куя:
«Хуш, югалган ваучерым!...»

Безнең югалтулар хәттин ашкан,
Юк, сөйлесе килми барын да.
Баш очында кояш балкытырбыз –
Бердәмлек һәм дәрман барында.

Килер бер көн: безнең татарыбыз
Чын Азатлык даулап алачак.
Тик шунысы жәл – безнең буын ләкин
Ул көннәргә күрми калачак,
Ирек тәмен белми калачак...

Кыш

Каян килде әкияти буран –
Котыптанмы, әллә Уралдан?
Казанымның кичке урамнары
Ак биләүгә бүген уралган...

Юллар

Баганалы юллар дәште мине –
Атлап киттем дөнья буйлатып.
Фәлсәфи жил озата барды мине,
Сөрлекмәде тугры бүз атым.

Метаморфоза

Р. Сәгъди дуска

Агач мәктәп. Дәресләргә дәшеп,
Көмеш кыңгырау чың тарата.
Малайлар күп. Тик арадан берсе
Тәртип бозуларны ярата.

Әле кызлар толымын тарта ул,
Йә булмаса, энә, тукмаша.
Күпме тәрбияләр «ашатсаң» да, –
Нишләрбез соң рәт чыкмаса?..

Укытучы, якасыннан тотып,
Яңагына аның сугачак:
«Киләчәктә синнән йә хулиган,
Яки инде бандит чыгачак...»

Әй, сез еллар! Төптән каерылып
Үткәннәргә борылып карагыз:
Бүген энә нинди егет булды
Гармун уйнап үскән балагыз.

Ташлады да бөтен шуклыкларын,
Атылып керде кайнар тормышка!
Ижатка ул башы белән чумды, –
Әйтерсең лә, эшчән кырмыска.

Тормыш кануннарын үзләштерде,
Үзләштерде сәнгать, сүз тәмен.
Күргәнегез бардыр яшь туйраның
Имән егете булып үскәнән.

Жир жимертеп эшләп йөри энә,
Күтәрмәстер ләкин борынын.
Сәнгатьтә һәм татар галәмендә
Эзләп тапты үзенең урынын!

Әкият батырының берсе итеп
 Чагыштырыр идем мин аны.
 Әһле каләм һәм дә ап-ак кәгазь –
 Аның язмышы һәм иманы.

Оптимизм тиңе аккордлар
 Агылып төшә биек түшәмнән.
 Алга таба барыр юлы аның
 Кызыл келәм белән түшәлгән.

Авылым

Чыңлап, чорнап карлар ява
 Авылымның күгендә.
 ...Моржалы, карлы йортларны,
 Сарык тулы абзарларны
 Төштә күрәм бүген дә.

Учак

Ялкыннары бии аягүрә,
 Очкыннары оча югары.
 Үлә учак. Учак урынында
 Фәлсәфи көл кала нибары...

Пенсионер

Кесә төбем саегыплар калгач,
 Гаип булды байтак дусларым.
 Көнләшерлек дан-дәрәжәм беткәч,
 Йомшап калды хәтта дошманым.

Каләм

Карлыган ботагы – каләм,
 Күкләргә нидер яза.
 «Дөньяда безнең яшәүләр –
 Үзе бер татлы җәза».

Сүз

Сүз – могҗиза! Тик белергә кирәк
 Кодрәтен һәм тәмен, кадерен.
 Күңелләргә яз китерер өчен
 Тик бер сүзгә җитә шагыйрьнең.

Карлыгач

Чү... – карлыгыч! Узып чыпчык-йолкышны,
 Оча уктай – күрсәгезче бу кошны.
 Оеп-изрәп яткан ялкау адәмгә
 Бирсәң иде, димен, шушы очышны!

Кошлар юлы

Кошлар ничек юлын таба диген
Жылы якка таба киткәндә?!
Күрчә: бездә үскән киек казлар
Африкага барып житкәннәр...

Югалтсакмы...

Тарих сәхнәсе ул зыр әйләнә...
Дөньялыкның, әйтче, без кеме?
Туган телне әгәр югалтсакмы –
Халыкның да иң-иң мескенә!

Уйлану

Умырткасыз шигырь укыдыммы –
Башны кашып, уйга каламын.
Шигырь – бомба!
Әгәр язылса ул йә кояшка,
Яки канга «манып» каләмең!

Фаҗига

Колония булып бүленеп беткән
Себер, Кырым, Казан ханлыклары.
Хәзер инде
Интер сөйләм белән тузгытылган
Туган телнең асыл сандыклары...

Әдип

Кайберәүләр кызыл сүз ярата,
Йөри, сайрый – акыл өләшеп.
Милли хисне тирәнәйтү өчен
Житми кайчак Аяз Гыйләҗев!

Ак-кара

Ходай безгә жете күзләр биргән
Аеру өчен акны карадан.
Сөю килсә, моны аеру өчен
Аерым талант кирәк, фаразан.

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез үзенең юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык, иҗат уңышлары телибез.

Әхтәм
Зарипов

«ӘФГАНЫЧ»

ПОВЕСТЬ

Үзе өчен бик четерекле хәлдә калгач, ул миңа: «Ышанычлы кешем – инагым булырсың», – дип, эч серләрен сөйләгән иде. Инде менә үзем шундый хәлдә калдым.

Нич тә уйламаганда, көтмәгәндә. Миңа ышанган шул авылдашымның хәбәрсез югалуы һәм һәлак булуы турындагы (төрле вакытта сугылган) ике телеграмма белән беркөнне өй адресына авылдашым Әсгатьтән «Ждём на торжественные похороны и на встречу опознания Афганыча», дигән сәер телеграмма алдым. Нинди очрашу, кемне-нәрсәне танырга? Әфганыч кем ул? Нинди криминалга бәйлиләр мине?

Шаяртуга да охшамаган, кеше ышанмаслык хәбәрләр.

Авылдашым Әсгать тә мәрхүмнең якын инагы... Ни булган авылда? Ник һәм кемгә кирәк ул очрашу?

Кесә телефоннары юк заман. Кайтырга булдым...

Һәр сәфәр беренче адымнан башланган кебек, һәр язма беренче сүздән башлана: беренче сүзем «Әфганыч». Сүзлекләрдә – андый сүз, авылда – Әфган исемле ир, аннан туган малай юк.

Яшәгән урыным белән барыр урыным арасын чакрымнар түгел – сәфәргә сәбәп билгеләгәч, бу юлы да шулай булырга тиеш иде. Әмма эш адресына килгән телеграммалар, мине генә түгел, сәфәр юлламасына кул куярга тиеш мөхәрриремне дә уйланырга мәжбүр итте: «Ждём на торжественные»...

Женазаның тантаналысы буламы?

Юлга жыена башладым.

Газета-журнал битләрендә язмаларым чыкканлыктан, җаваплы мөхәррирдән фатихасын алып, женазага бер көн кала үз «Москвич»ымда юлга чыктым. Ярты юлны узып, машинага бензин өстәргә тукталсам, кесәмдә акча юклыгы һәм диктофон белән видеокамерага алган тасмаларның боздырырга ярамаганлыгы ачылды. Ярый әле АЗС хезмәткәре танышым иде, «служебное

Әхтәм ЗАРИПОВ (1935) – режиссёр, актёр, сценарист, прозаик һәм публицист. Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. Казанда яши.

удостоверение»не калдыру исәбенә, Казанга кайтып житәрлек бензин өстәде. Эмма женазага соңлаудан коткара алмады.

Авылга кайтып, клубтан мәчеткә әверелдерелгән бина каршындагы мәйданда тукталсам, анда кабыргасына кызыл хач сурәте төшерелгән «УАЗ»ик маркалы санитар машинасы һәм мәчет болдырында дүрт-биш әбинен мәрхүм авылдашыбызның диварга беркетелгән, кара тасма белән әйләндерелгән курсант формасындагы зурайтылган фотосына карап, әңгәмә корып утыруларыннан һәм араларында ир заты булмаудан женазага соңлавымны аңладым да болдырга таба юнәлдем. Анда утыручылар мине машинадан чыгуга таныганнар иде – көтүләре белән каршыма килә башладылар. Тукталып, һәркайсы белән кул биреп күрешсәм дә, авылның соңгы хәбәрләр чыганагы буларак даны таралган Әнисә ападан башка берәүне дә танымадым. Женаза хөрмәтенә генә яулыкны мөселманча бәйләп, әбиләрчә киенгән яшьләр иде. Күрешү мизгелләрен истәлеккә калдыру максатында, кинога төшерергә рөхсәтләр белән камерамны алырга машинага таба юнәлсәм, барысы да миңа ияреп, күргән-белгәннәрен сөйләргә ашыкты. Алар сөйләгәннәрдән аңлаганнарым шул булды: кургашын табутта бикләнгән мәет кайтканчы ук авылга кызыл хач сурәтле «буханка» машинасы килеп туктаган икән. Озата килүченең сүзләреннән авыру гарипнең шушы авыл кешесе булуын танып раслау кирәклегә аңлашылган. Чөнки бу гарип дөваланган Новосибирскидагы махсус госпиталь мөмкин булганның барысын да эшләгән, инде гарип аягына да баскан, кул калдыгы белән кашыкны үзе тотып ашый да башлаган, тик сораган сорауның берсенә дә җавап бирә алмый – ни сорасаң да, гел «Әфганыч» дип кенә әйтә икән. Госпиталь житәкчелеге бу инвалидны госпиталь карамагынан, шундагы авырулар өчен махсус ачылган интернатка күчерергә карар кылган. Эмма инвалидның кем булуын расларлык бер документи да юк икән. Кургашын табутта кайткан мәрхүмнең соңгы хезмәт иткән частеннан килгән җавапта: «Лейтенант Әсфәндъяров тигезсез сугышта һәлак булды» гына.

Хәрби комиссариатка шушы хәбәрне ишетергә барган Илсәяргә исә тагы да тирәнрәк яра өстәп, кул куйдыручы хезмәткәр: «Ул йә әсир төшкән, йә үзе бирелгән», – ди. Бу хәбәрне күтәрә алмыйча йөрәк өянәгеннән мәрхүм булган әбисе белән янәшә ятсыннар дип, куш кабер казысалар да, озата килгән офицер табутны анда күмдерми, башка кабер казыта. Әүдәкин хәзрәтнең Коръян сүзләренә игътибар итүче булмый.

Табутны озатучы командирга ияреп килгән ике рядовой, автоматлардан күккә атып, мәрхүмгә хөрмәтләрен күрсәткәч, клуб-мәчет алдында митинг ясап, самолётка ашыгу сылтавы белән аэропортка китеп тә баралар...

Табутны ачып карарга һәм хәер таратып, Коръян чыгарга рөхсәт ителмәгән моңарчы да ишетеп белгән халык һич гажәпләнми, хәрбиләрне «тагы килегез» дип озатып кала.

Шушы колхозга кергән керәшен авылыннан солдатка алынган Анатолий атлы егетнең дә табутын ачтырмыйлар. Ләкин аны күмгән көнне гарип «Әфганыч» кайтып төшми бит!

Сорау арты сораулар туса да, аларның берсенә дә төпле җавап бирүче булмый. Шәхсән минем өчен «бикле табуттагы Әхмәтзыйя мәете белән «Әфганыч»ны очраштыру кем өчендер махсус оештырылган мәкерле бер эшме, әллә очраклылык галәмәтеме?» – дигән сорау бик мөһим иде.

«Әфганыч»ны озата килгән госпиталь вәкиленең дә «хужалар» белән булган һәм булачак (туачак) сорауларга рәсми җавап әзерләп, авыл советы

бинасында бикләнеп утыруларын белгәч, «УАЗ»да яткан гарипне күрәсем килү теләге ихтыярымны жиңеп, «буханка»ның ишеген шақыдым. Телеграммада «на встрече опознания» диелгән иде бит. Ә күз белән күрмичә нәрсәне белеп, танып була? Бу сорау ишекне ачтыру өчен минем ачкычым иде. Ишекне култык таягына таянган, сыңар аяклы авылдашым Мидхәт исемле егет ачып, «озатучы врач беркемне дә кертмәскә кушты, ул килгәч керерсең дә, күрерсең дә, белерсең дә», – дип, ишекне ябып та куйды. Бик кыска гына арада махсус колашада чалкан яткан чәчсез, колак-борынсыз башны һәм шул башны кашырга маташкан сул кулының ыргак кебек кәкрәйгән бармакларын гына күреп калдым. Тере мәет ятуы шик тудырмады.

Мидхәткә: «Әллә танымыйсыңмы?» – дип кенә әйтергә өлгердем.

– Миңа министр Язов үзе килсә дә, кертмәскә кушылды. Сорауларың булса, җавап бирермен. Күргәнсеңдер, мин дә – Әфганыч. Тиешле протезны гына һаман кайтармыйлар.

– Сәбәбе?

– Син генә түгел бит, – диләр.

– Тизләтү чарасын күрергә тырышырмын, кайткач.

– Мондый сүзне шәһәрдән килгән һәркем әйтеп китә дә оныта.

– Мин, беләсең, һәркем түгел бит.

– Ә мин – чын әфганчы. Аякны югалткач алган орденом да бар. Күрсәтимме?

– Аяк югалткан өчен бирелми бит орден – илгә хезмәт иткән өчен бирелә.

– Илгә түгел, системага, режимга, – диде дә Мидхәт, тәрәзәне ачып, сүзен эчтән дәвам итте. Ул сөйләде, мин видеокамерамны эшкә җиктем. Әмма ул күпме сөйләсә дә, табуттагы мәрхүм Әхмәтзияның «Әфганыч» белән очрашу моменты буенча жөмлэләр әйтә алмады: «засада», «снаряд шартлау», «машина ватылу», «әсирлектә», «жәза», «котылу» ишетелгән сүзләр иде. Ә менә табутны озата килгән офицерны каргавында кулланган «нецензурный» сүзләрен язу аны да, мине дә бизәмәс. «Андыйларны хөкемсез ату дәрәс булып иде», – дип дәвам итте ул монологын пышылдабрак.

– ...Ул бит үз частенда хезмәттә чакта үлгән танкистның мәетен озата кайткан. Димәк, ул аны күреп тә белгән. Монда аңа шул ук 40 нчы бригадада хезмәт итеп гарипләнгән «Әфганыч»ны карап, кем икән ачыкларга гына кушылган. Госпиталь вәкиле аңа Казан танк училищесында тапкан архив материалларыннан чыгып, «Әфганыч»ның шушы авыл кешесе булуына дәлилләрен китерә, табутны ачып карауны сорый. Намуслы кеше булса, ул табутны ачтырудан курыкмас иде. Ә ул, режим сакчысы буларак, тизрәк Язов эмеренә каплана, «Әфганыч»ны кереп карарга да жөрәт итми, «приказы не обсуждаются, а выполняются», – ди. Аңа тизрәк бу табутны күмдереп, чираттагысына кайтырга, погонында йолдыз арттырырга, улларын көткән бәхетсез аналарга, ятим калган балаларга стандарт нотык укып, ачы хакыйкатне майлап-тәмләп йоттырырга гына кирәк.

Нотык формаль-стандарт иде: «Интернациональ ярдәмгә алынган (чакырылган) һәр сугышчыга, яраланып, дөваланып ятучыларына, хәтта хәбәрсез югалганнарына да, аларның гаиләләренә Ватанның рәхмәтенә өстәп, бүген җир куенына тапшырылган Әхмәтзия Әсфәндьяровның утны үзенә төбәп атуны сорап, сигнал бирүгә ирешүе күпләргә үрнәк булчак.

(«Офицер вызвал огонь на себя!» янәсе). Аңа «Кызыл йолдыз» ордены бирелүен юллап, Югары Советка язган хатның күчermәсен һәм генералның

рәхмәт хатын гаиләсенә тапшырырга рөхсәт итегез. Авылдашлары өчен дә зур бүләк бу!..»

– Шунда мин түзмәдем, «бүләгегез үзегезгә булсын», дип кычкырдым. Халык тын калгач: «Ни өчен орден үзе түгел, ә юллама язуы гына? Ни өчен үлем күпләргә үрнәк булырга тиеш?» – дигәч, районның хәрби комиссары: «Исерекне алыгыз моннан!» диюгә, мине менә шушы «буханка»га китереп яптылар.

– Кемнәр?

– Халуйлар авылда да житәрлек, ияреп килүчеләре дә өчәү. Әмма мин барыбер үз фикеремдә калдым: «ӘҒҒАНЫЧ» безнең кеше, дидем, Галилей кебек.

– Молодец!

Мидхәт хезмәткә Әхмәтзиядан бер елга соң алына. Батальоннары төрле булса да, ул да Әхмәтзия хезмәт иткән 40 нчы бригадага элэгә. «КамАЗ» машинасында Үзбәкстандагы Термиздан бензин, керосин ташый. Соңыннан ишетеп белә – ул ташыган ягулык резервуарлары элек башка урында жир өстендә булган, хәзер күренерлек түгел – күмелгәннәр һәм өсте бетон белән капланган. «КамАЗ» машинасын гына бетон түбә белән каплап булмый. Засадага элөгеп, машинасы да, үзе дә «шартлый», «эләгә», «коткарыла».

Гарипләнеп, бер ел да тугыз айдан соң илгә озатыла. Әхмәтзияны бүген генә «озаттык» дип отчет бирелсә дә, ул әле һаман сугыша, «ӘҒҒАНЫЧ» булып сугыша.

– Аңлыйм...

– Рәсми чыганақлардан беләсеңдер, – без яклаган хөкүмәткә каршы төп өч төркем сугыша. Алар Ислам дәүләте төзүне максат итеп куя: Гөлбетдин Хикмәтъяр житәкчелегендәге «Ислам партиясе» дә, житәкчесе профессор Борһанетдин Раббани булган «Ислам җәмгыяте» дә, «Исламны коткару союзы» да, тагын берничә төркем башлыкларын «кыр командирлары» дип атыйлар. Гәзитләрдән укыйсыңдыр.

– Мидхәт, гафу ит, син сөйләгәннәр аерым китапка лаек булсалар да, миңа «ӘҒҒАНЫЧ»ка кагылышлы эпизодларны хәтерләвең мөһимрәк.

– «ӘҒҒАНЫЧ» үлем тегермәннен әйләндергән механизмдагы бер «шөреп» кенә ул... Деталь ул! «ӘҒҒАНЫЧ»лар турында ни язсаң да, кем белән кем, ни өчен сугышалар дигән сорауларга жавабың булмаса, югалтуларны санап чыгу гына булачак. Ә югалтуларны санау мөмкин түгел. Ул тукталмас афәттә, юрап булмас эҗәлләрдә үзен күрсәтә. ӘҒҒАНЫЧ гомер-гомергә кулга ияләшмәс, кануннарны танымас кыргыйлар иле ул.

– Сак сөйлән, Мидхәт.

– Сак түгел, хак сөйләү кирәк.

Ә менә хаклык яшеренгән.

– ӘҒҒАНЫЧ хөкүмәтенә каршы сугышучы төркемнәрнең үзәге Пакистанның Пешавар каласында икәннен беләсеңме? Газеталарда аларны «Җиделек берлеген» дип язалар.

«Җиделек» түгел – җитмешлек берлеген ул. Күп алар.

ӘҒҒАНЫЧ чыккан төркемнәрне жирле халык азык-төлек, акча белән тәмин итеп яшәтә. Хөкүмәт моны белә, әмма тыюга ирешә алмый. Хикмәт шунда: бу төркемнәр үзара да тату түгел. Кайберләренең совет гаскәрләренә ярдәм күрсәтү очрақлары да була. Әхмәтзиялар ротасының һәлакәте шул «ярдәмчел» әҒҒАНЫЧ төркеменә ышану нәтиҗәсенә булуы бик ихтимал. Соңыннан ишетелгәннәргә ышанганда, «Саланга үткелен»

саклаучы 2 нче миномёт взводына ярдәмгә «милли коткару фронты»н житәкләгән Сибгатуллага буйсынган 40 башкисәр бирелә. Аларның «Ислам революциясен кузгату» житәкчесе белән яшерен килешүе нигезендә, иң хәтәр сугыш нәтижәсе ята. Менә сиңа «Әфганыч»: колак-борың урынында тишәкләр генә, тешләре сындырылган, бер күзә чыккан. Кара, күр: хатыны да, бабасы да «Әхмәтзия» дигән бу жанлы «жыелма»дан бер әгъзасын да аныкы дип танымадылар.

– Ә син танийсың.

– Аны тану миңа үзем өчен кирәк. Ә менә хатыныма аның үлгән булуы файдалырак.

– Ягъни?

– Минем хатын – безнең авылның фельдшеры. Ул сиңа да таныш булырга тиеш. Гөлсем. Заманында аңа Әхмәтзия да гашыйк булган. Нәтижәдә гарип бала туган. ДЦП. Ул хәзер Чистайдагы интернатта дәвалана. Терелүенә өмет юк, диләр. Әгәр баланың атасы мәрхүм Әхмәтзия булуы расланса, аңа тиешле пособие бермә-бер артык булачак.

– Син шуңа ризамы? Ире син бит.

– Сер түгел – Гөлсемнең миңа кадәр ирләре күп булды. Ә ул гарип дип тормады – ире итеп мине сайлады. Мин аның күп гөнаһларын шуңа гафу иттем. Ә менә гарип баланың атасы Әхмәтзия булуга ышана алмыйм. Нушына килсә, мин аннан иң элек шуны гына сорар идем.

– Шундый ваклыклар белән яшисеңдер дип уйламас идем сине, Мидхәт. Оныт!

– Иң матур кувшины да, «Собор Парижской Богоматери»да гади үзлә балчыктан. Диндарлар кеше үзе дә балчыктан яралган, ди.

Мин балчыктыктан, ягъни гадилектән түгел, ялганнан качам. Ә дәрәжәләргә, энә ята, аңа барыбер: янгыннан калганын жыйган тере мәет.

Идарәдә киңәш корып утыручыларга, күрәсәң, дәрәжәләргә түгел – тынычлык кирәк. Нинди сорау туса да, аны үлгән кешегә юнәлтергә мөмкин. Чөнки үлгәннәр дәшми, ә исәннәргә шул уңай. Миңа гарип баланың балчыгы каян булуы беләсем килү – кемнеләр гаепләү өчен түгел. Әгәр «Әфганыч» айныса (терелсә), күп сорауларга җавап булыр иде.

– Сиңа соравым бер генә: сиңең өчен Әхмәтзияның үлеме сенсацияме, әллә терелеп-айнып өйгә кайтуымы?

– Ничек әйтсәм, дәрәжәләрсен икән?

– Күңелендәгине әйтсәң, аңлармын.

– Күңелемдәгесе шул: Әхмәтзияның үлеме дә, терелүе дә безнең илдә сенсация түгел – хәзергә сугышта була торган хәлләр. Ул татар милләтеннән. Безнең милләтне үтерү-бетерү өчен ниләр генә кылмыйлар – ә милләт яши, үрчи. Әхмәтзия үле булса, «Әфганыч» булса да, олы милләтнең бер улы булуы раслый. «Татар бар жирдә хәтәр бар», диләр. «Хәтәр бар жирдә татар бар», – ди шагыйрь. Татар ышанычлы, чөнки. Кайсыдыр милләтне яклау кирәк булганда, гел татарны чакыралар. Ватан сугышында герой булганнарны санап чагыштырсаң, күпчелек – татарлар. Әфганстан корбаннарын санасаң да, күпчелеге – татар егетләре. Тагын кирәкме мисаллар?

– Кызык сөйләсәң.

– Кызык түгел – кызганыч бу. Аппаратыңны сүндерсәң – Әфган сугышы сәбәпләренен чын-дәрәжә, кайчан бетчәген дә әйтәм... Тормыш миннән күрәзәчә ясады.

Видеокамерамны сүндереп, тыңларга жыенсам да, Мидхэт күрээ сүзен давам итә алмады: идарә йорты ягыннан мәчет болдырында утыручылар янына ике хатын килеп туктады. Берсе миңа таныш Илсәяр – Әхмәтзияның хатыны, ә икенчесе таныш түгел иде.

– Ярамаган сүзләр ычкынган булса, язманда минем башны ашарлык кулланмассың инде. Жан әрнүгә түзә алмаудан әйтелде, кире жыеп алырлык түгел.

– Үлгәннәр терелгән заманда мөмкин булмаган эш юк, борчылма.

– Сөзгә һаман сенсация гына кирәк шул. Сенсация – телем ачылып, сиңа «сайрау».

Мидхэт белән репликалар алышкан арада, таныш түгел хатын «буханка» шофёрына язу бирде дә Мидхәткә: «Төш, сиңең кирәгең калмады, госпиталь вәкиле бабайдан анализлар өчен биоматериаллар ала да Казаннан Новосибирскига очалар», – диде.

– Нинди карарга килделәр? – дип сорады Мидхэт хатыныннан.

– Үлгән артыннан үлеп булмый, диделәр дә кул куйдык.

– Ә гарипне нишләтергә?

– Сугышта һәр хәрбигә бирелә торган шәхси номерын югалткан жанлы мәетне кая куюны госпиталь-интернат үзә хәл итәр, сиңең эш түгел.

– Аның хәле самолётта хәл ителсә кем гаепле? Үлсә, дим?

– Глупый сорауларың белән нервамны чыгарма. Шофёрга әйт: госпиталь вәкилен идарәдән алып, Илсәярләр өенә барсын, анда эшләре беткәч – ферма ашханәсенә. Бу абыйны да көтәләр анда.

– Гөлсем, телевидение абыйсын ферма ашханәсенә жиберү килешмәс, үзәбезгә алып кайтабыз.

– Мәшәкәтләнмәгез.

– Минем Гөлсем ботканы бик тәмле пешерә.

– Миңа эштәгеләр белән телефоннан сөйләшеп, мондагы «ботка»ның нинди ярмадан булуын аңлатырга кирәк. Башка чакта туры сезгә килермен. Сорауларым бетмәсә дә, биргән җавапларың өчен рәхмәт.

– Нинди соравыгыз калды? Үзем әйтәм, – диде Гөлсем.

– Сеңлем, Гөлсем, әйтсәңче: номерлы жетонның югалганмы, алынганмы, ташланганмы булуы турында госпиталь вәкиленнән берәр мәгълүмат ишетелмәдеме?

– Жетоны турында мәгълүматы булса, ул аны монда алып килмәс иде. Юк белән баш катырмагыз, – диде дә китте Гөлсем.

– Жетонның нәрсә икәнән дә белми ич ул... Сугышта үлгәнә салышу очраклары да була. Шундый тере мәетләрдән сәгатен салдыру, акчасын, жетонын алу ихтималлары турында ишеткәнем булды, күрүен күрмәдем. Аннары моргта ятканда, жаны барлыгы сизелеп, госпитальгә озатылу ихтималы да булгалый, дип сөйләделәр. Ихтималга таянып, мин әйткәннәрдән чыгып, язсаң да, минем исемне кулланма. Дөрөслек чыганагы, энә, ята. Шулаймы, «Әфғаныч».

– Рәхмәт сиңа, Мидхэт.

Почтада редакция белән сөйләшергә заказ биреп, 45 минут көтсәм дә, сүз минем файдага булмады:

– Буш табут күмүләр дә, гарипләнеп кайтулар да бүген була торган хәлләр. Гарипнең үзен күмүне күрүенә һәм шуннан аңын югалтуына ышандыра алсаң...

– Ул бит госпитальдән кайтканчы ук үз аңында булмаган.

– Ни язсаң да, сенсация кирәк! Булмаса, колхозларны бетерәләр дигән сүзләр йөри. Гайбәт кенәме? Әллә ихтималмы? Командировкаң аклансын өчен шушы сорауга да җавап алып кайт!

Председатель Гофран белән сөйләшәргә керсәм, ул инде килгән кунакларнын кайсына нинди күчтәнәч биреләргә тиешлекне бухгалтерга әйткән дә үз эшләре белән киткән.

Миңа берни дә кирәкми, дисәм дә, 3-4 килолы сазан балыгы белән рамдагы кәрәзле балны машинага чыгарырга дежур апага кушканни ишеткәч, председателгә биреләсе сорауларны бухгалтерга бирдем. Аның җавабы бер һәм берәгәйле булды:

– Колхозны бетерәсе юк, аның нигезе черек – үзеннән-үзе бетәчәк! – диде ул. ...Шунда җилләнеп һәм җенләнеп, Әнисә апа килеп керде:

– Кая югалды дисәм, дуңгыз итеннән пешергән аш көтеп, идарәдә утырасың икән. Киттек – бөлеш суына!

– Әхмәтзияның улына бүләкләр алып кайткан идем, шуны илтәсем бар, Әнисә апа, башка чакта...

– Эмильгәме? Аны татарчалап «Жәмил» дип үстерделәр. Илсәяр аны үз әниләренә Казанга илтөп куйды. Укый башлагач, үз исеме белән дәшкәндә генә җавап бирә башлады Жәмилебөз.

– Укыймыни инде?

– Быел өченчегә бармаса, икенче класска баруы шиксөз.

– Ятимлеген сизенәме?

– Сигезе тулгач, пособиесен кисәләр бит, сизенәдер.

– Илсәяргә авыр булыр инде.

– Көндәшләре «Илсәярне ир сөяр» дип тел чайкасалар да, акчага мохтаж түгел ул. Төш врачы буларак авылда да, районда да кәсебе бар. Авыл халкы үзөбезнең авылда төпләнеп эшләвен тели. Син сөйләшөп, Казанда шул мәсәләне хәл итә алмассыңмы?

– Фельдшерыгыз үз көчөндә кебек бит әле.

– Көчө дә, теле дә бар анысы. Белеме генә төш суырырлык түгел. Бар белгәне аспирын да, шикәр авыруы.

– Сәләмәтлек саклау министрина языгыз!

– Аны хәрби комиссариат үзеннән җибәрми, ди. Солдат комиссиясенә «годен-не годен» язында аның имзасы беренче тора икән. Аннан соң гына Рәхимовныкы, ди.

– Рәхимовы кем?

– Шул инде районда хужа кебек әфицәр.

– Сөз инде шуңа таянып...

– Ышанычлырак таянычыбыз да бар...

– Женазада булдымы анысы?

– Барысын ул оештырды... Керәм, дисөң бит – үзе белән сөйләшөрсөз, Әсгать ул.

Күчтәнәч-бүләкләребезне калдырырга Илсәяр яшәгән бабай йортына керсәк, улыннан биоматериаллар алдырырга килене «УАЗ»да Казанга киткән, бабай янында Әсгать кенә утыра иде. Бабайның хәле мөшкеллеген сәбәп итөп, сөйләшүне башка чакка күчөрдөк.

Әнисә апаның бөлөшөн ашап, чәен эчкәч, мин дә кайтып китәргә ашыктым.

Гомер узды, редактор көткән сенсацион мәкаләм язылмады. Моңа минем булдыксызлыгым гына сәбәп түгелдер, инде онытыла башлаган, гаеплеләре

билгеле жинаытьлар турында яңа сүз әйтеп булмас дип тынычланып, жыйган материалларымны шүрлеккә куйдым.

Әмма алар һаман күнелемдә үзләренң барлыгын сиздереп ятты.

«Әфғаныч»ны махсус интернатка салганнар, үзенә аерым караучы билгеләгәннәр, терелә икән, дигән хәбәрләргә өстәп, бабайдан, Эмильдән, «Әфғаныч»ның үзеннән алган биоматериалларны (ДНК) Мәскәүдә тикшерткәч, интернатка «Әфғаныч»ның Әхмәтзия Әсфәндъяров икәнлеген расларлык мөһерле белешмә килүе язу-язмау мәсьәләсенә тирәнрәк һәм кинрәк карарга этәрде.

...Әфғанстанда интернациональ бурычларын үтәп, гомерләрен биргәннәр дә, аларга багышлап язылган шигырь, поэма, хикәя-повестьлар да күп, әлбәттә.

...Шундыйларның берсе – «сугышчы-интернационалистлар» жыры:

«Күпме утлар-сулар кичмәдек без,
Кемнәрнендер жирдә хакын хаклап.
Туган илне сөю-сагынуларны
Йөрәк түрләрендә генә саклап.
Тарлавыклар, кыя-кичүләр
Төштәгедәй хәтерләрдә калды.
Газиз гомерләрне кыя-кыя,
Өстебезгә үлем уты яуды.
Тир, каныбыз белән сугардык без,
Чит-ят жирне, ялган хакны хаклап.
Кемнәрнендер иминлеген яклап.
Башны салдык. Без бит бары солдат.

Утлы ядрә аның йөрәгеннән
Узалмады ары.
Үлемсезлек жыры булып жирдә
Тик исеме калды...»

Ул исемнәрне беләбезме без? Беләп, ни эшли алабыз? Кургашын табутта кайтарылып күмелгән 15 мең мәрхүмнең барысының да исемнәре билгелеме? Ун елга сузылган жиңүсез һәм жиңелүсез сугыш тукталып, исән калган 520 мең гаскәр илгә кайтарылып, 415 солдатның хәбәрсез югалуына, 36 меңнең яраланып кайтуына гаепле булуын Үзәк Комитет 1989 елда таныгач, бу мәгънәсез сугыш турында аны башлаучыларга нәфрәттән башка ни әйтергә була? Ихтимал, безнең заманның Толстой «Сугыш һәм солых» романына тиң әсәр язарга утыргандыр? Бирсен Ходай, язсын. Безнең максат бары тик бер солдатның ышанычын аклау – Әхмәтзияның инагы булу һәм башлаган язмамны төгәлләүдән гыйбарәт. Кеше үлгәч, «йөрәге туктау сәбәпле», диләр. Үлгәч, йөрәк кенә түгел, кешенең һәр әгъзасы яшәүдән туктый. Язмамны кеше үлмәсен өчен аның әгъзаларын яшәтүчегә юнәлтәм дисәм, миңа үзенең инагы итүчәк үпкәләмәс.

Язмамны башлаганда, авылдашның четерекле хәлдә калуын телгә алган идем. Аның хәзергә хәле четерекле генә түгел – фажиға. Четерекле хәлдән чыгу, котылу ихтималы була. Ә фажиғадан котылу юлы – үлем. Үлем белән күзгә-күз очраша ул. Әмма утта янмый, суда батмый. Ә менә терелүгә килгәндә, анысы кешенең үзеннән генә түгел – терелтүче көчтән дә тора. «Әфғаныч»ка шундый көч очрый. Бу очрашу сенсация гына түгел, мөмкин.

Сүз башында язып узган, яшылектәге четерекле мәсьәлә буенча эш, судка барып житми, Әхмәтзия үзенә гаепсез икәнәнә тикшерүченә беренчә очрашуда ук ышандырган (исбатлаган) булып чыкты. Мин: «Ничек котылдың?» – дип сорагач, гыйбрәтле жавабы хәтердә: «Һәр ялган дәрәсләктән башланьрга тиеш. Ә миңа ялганның кирәге булмады».

Бу язманьны мин авылдашымның шул афоризмы белән дэвам итәм: «Һәр ялган дәрәс сүз белән башланьрга тиеш». Шулай булганда гына, ул ышандыра. Ләкин икенчә жөмләмдә үк мин, үземә-үзем каршы килеп: «Кеше ышанмаслыкны дәрәс булса да, сөйләмә» дигән әйтемнә хәтерләтәм. Әйтемнән үз дөньясы, ә тормыш – әйтемнәргә дә, мәкальләргә дә карамый – үз агымы белән ага: сүзем кеше ышанмаслык хәлләр турында.

Бик авырлык белән укып эшли башлагач, мин студент авылдашларыма, хәлемнән килгәнчә, ярдәмлә булырга әманәт әйттем. Үз фатирьыбыз югында әманәтем үтәлмәсә дә, фатир алгач, авылдашлар өчен генә түгел, якташлар өчен дә ишегебез ачык, чәебез кайнар иде. Бигрәк тә, газеталарда авыл тормышын чагылдырган мәкаләләрем басылып чыга башлагач, абруем бермә-бер артты. Шул чорда миңа инак булу тәкъдимә ясалды. Тәкъдим ясаучы авылдашым Казан танк училищесы курсанты иде. «Четереклә хәл» дигәнәнә аның катнашы юк икән. Курсташы Арсень дигән егет Казаннан булып, обкомда эшләүчә безнә район кешесә әтисенә бердәнберә икән. Рәхсәт булмаса да, иркенләп чыгып йөри, ярамаса да «кызлар алып кайта, дежур торучылар моңа күз йома икән». (Болар Арсеньның үзеннән чыккан сүзләр.) ...Ниндидер бер бәйрәм кичендә алып кергән кызына әдәп кагыйдәләренә сыймаган тәкъдимнәренә өстәп, кул көченә күчә башлагач, кыз «коткарыгыз» дип кычкырып, бөтен тулай тораканы уята. Кыз белән Арсень бикләнгән бүлмәдә Әхмәтзия да яши. «ЧП» вакытында бүлмәнә Арсеньга калдырып, спортзалда бильярд уйнаган. «Коткарыгыз!» дигән тавышны ишетүгә, бүлмәсенә күтәрелсә, кунак кызның чәчә тузган, кофтасы ертылган, иренәнә кан таплары икән...

Кешә жыела... Тынычлык саклаучы дежур офицер:

– «Кайсыгызның эшә?» – дип кычкыра. Арсень Әхмәтзияга күз кыса, бүлмәдәшә буларак, өстенә алырга ымлый. Чөнки Әхмәтзияның мондый эшләр белән тотылганы юк, курста тәртибә белән үрнәк, өлгереш буенча да алдынгы.

– Гафу итегез, мин гаеплә, – ди Әхмәтзия һәм шунда ук: – Озатып куярга рәхсәт итегез! – ди.

Дежур офицер башкаларга бүлмәләренә кайтырга, Әхмәтзияга кызны озатырга рәхсәт бирә. Шуның белән «ЧП»ны беттегә санап, кызны озаткач, бүлмәсенә кайтса, Әхмәтзияны кызарырган, бүртенгән Арсень: «Йә, ничек – булдымы?» – дип каршылай.

Күңелендә кер булмаган Әхмәтзия:

– Утыртып жибәрдем, – ди.

«Алайса, мә – үзәң дә утыр!» – дип, Әхмәтзияның авызына суга. Кан күренә. Авылда үскән юаш малай, дисәң дә, жавапсыз калмый Әхмәтзия, сугышу булып ала. Кабат дежурлар менеп, акт төзегәндә, карасалар – «обком улы» Арсеньның икә тешә сынган, күзенә берсә ачылмый. Эш зурга китә. Яшереп булмый. Танк училищесы дирекциясә бик тырышса да, тикшерүчеләр Әхмәтзияның гаепсезлеген раслыйлар.

Шулай минем «инак»лыгымның кирәгә калмый. Шушы хәлләрдән соң, Әхмәтзияның әбисә белән бабасында үскән ятим егет булуын, әтисенә

Воркута шахтасында газ белән агуланып үлүен, анасының, икенче иргә чыккач, улын авылга әби-бабасына кайтарганлыгын белдем.

Дөресен әйтим, авылдашыма карашым үзгәрәп, аның белән очрашуларым тиешле бер йола үтәүгә әверелде. Ул үзе дә безгә бик теләп килә иде. Кунып чыгу, ашау-эчү өчен генә түгел, Әхмәтзия минем гитараны ошатып, уйнарга өйрәнә иде. Бер килүендә ул, безне гажәпкә калдырып, ничә ел бие мин өйрәнә алмаган гитарада уйнарга, нота танырга өйрәнәп, укудан бушаганда, театр оркестрында эшли башлавын әйтеп шатландырды. Алган акчасына әби-бабасына «посылка» сала икән.

Укуын тәмамлайсы елны, тагын барыбызны гажәпкә калдырып, өйләнергә булды ул.

– Хезмәт итәргә кая жибәрүләрен белмәгән килеш өйләнүенә яклый да, акый да алмыйм! – дип үгетләвемә каршы:

– Кая жибәрсәләр дә минем белән китәргә риза! – дигән җаваптан соң, булачак киләчәккә кем булуы белән кызыксынгач, ул бик жидди:

– Булачак балабызның анасы! – диде. Сорауга урын калмады. Хатыным Зәлифә туйны безнең фатирда ясарга рәхсәт итеп кенә калмады, аш-су әзерләү мәшәкәтләрен үз өстенә алачагын да белдерде. Шуңа җавап итеп, Әхмәтзия туйга чакырылган кунакларның исемлеген һәм күпмедер сумма акча бирде. Зәлифә: «Икегез дә эшли башлагач, бирерсез», – дип, ул акчаны алмады. Тагын да гажәпләндергәнә шул булды: чакырылчулар арасында Арсень да бар иде. Кияү егете буларак чакырылган ике егетнең берсе ул, икенчесе авыл хужалыгы институтының механизация факультеты студенты, тирә-якта танылган Сабантуй батыры Әсгать Хөснуллин иде. Бусын без, алай-болай Арсень «чебенли» башласа, саклык чарасы дип уйлосак та, алай булып чыкмады. Арсень танковыйдан артиллерийскийга күчкән, инде лейтенант погоны таккан, хәзер аның хәрби хезмәткә үзәбезнең районга китәргә повестка көтеп йөргән чагы икән.

Булып узган «ЧП»ларда ул үз гаебен таний, теләрен ялтыратып көлә-көлә Әхмәтзияга «акылга утырттың», – ди.

Рәхмәтле булса да, Әсгатьне Арсень янына утырту дөрес булып чыга. Егет ягынан түрдә хатыным белән мин утырсам, кыз ягынан ике урын да буш булды. Чакырып килмәгәннәрме, әллә чакырылмаганнармы – ул кичне белә алмады.

Студентлар туге статусында мәҗлес ярыйсы гына күңелле узып, ахырдә Әхмәтзияның үзе язган көйне гитарада уйнап җырлавы белән тәмамланды. Көен хәтерләмим, ә менә җырының бер куплеты онытылмый: «Алда туйлар тагын булыр әле. Бу узганы уен туй гына. Олы туйда хужа булыр. Бездән туар улыбыз яки кыз гына».

Тик «олы туйларны» Әхмәтзияга күрү насыяп булмады. Газеталарда Әфганстанга интернациональ ярдәм күрсәтү солдатлары жибәрү турында хәбәрләр өстенлек итте. Әсфәндъяров Әхмәтзияларның имтиханнарын, Әфган җирендә бирүен мәгъкуль күргән әмер чыкты, яшь офицерларның кулына чакыру язуы – повестка тапшырылды.

Булачак эти хатыны белән туачак сабыен авылдагы әби-бабаларына кайтарып куярга гына өлгәрә... 1979 елның 27 декабрендә була бу эш.

Шушы чордан соң минем дә Әсфәндъяров Әхмәтзия һәм гаиләсе турында белгәннәрәм читтән ишетелгәннәр, ягъни «слушлар» буенча гына: «Малае туган икән», «хатыны академический отпусказынан чыгып, укуын тәмамлаган

икэн», «теш врачы булып, район больничасында эшли икэн», «Әхмәтзыядан хат килми икэн»...

Бу хәбәрләрнең берсе дә ул чор өчен аерым игътибар юнәлтерлек түгел. Хәтта солдатлар озатуында авылга кургашын табутта кайтарып, мылтыктан ата-ата жирләүләр дә гадәти вакыйгалардан санала башланган чак. Әмма Әхмәтзыяның әбисе белән бабасы һәм хатыны Илсәяр өчен түгел, чөнки Әхмәтзыя соңгы хатларының берсендә «барыгызны да шаккатырып, көтелмәгән яктан кайтуыма эзәр булыгыз» дип язган икән.

«Көтелмәгән як» – кайсы як ул? «Шаккатырыр нәрсәсе ни булыр?» «Геройлык орденымы?» «Медаль-фәләнме?» Юраганнарның берсе дә туры килмичә, көннәрдән бер көнне, Әхмәтзыяның гаилә әгъзаларын хәрби комиссариатка чакырып, язу килә.

«Табутны ачып карамаска» дигән эмер белән риза дип култамга салырга чакырганнар икән. Кул куюы бер кыен, ә Илсәяргә Әхмәтзыяның үлем хәбәрен әби белән бабайга әйтү – мең кыен! Табутлы йөк машинасына утырган, кап-кара чәчле Илсәярнең авылга ап-ак чәчле булып кайтуын әби көтмәгән, жаны оныгының жанын эзләп, мәңгелеккә очкан иде. Соңыннан ачыкланды: хәрби комиссар Рәхимов «яхшылык йөзеннән» авыл советына шалтыратып, кабер казуны «бик тиз» оештырырга эмер биргән һәм бу турыда әбигә ишеттергәннәр булып чыкты.

Алга таба җавап бирә алмаслык күп сораулар туа. Аларга җавапны әлегә кадәр эзләсәләр дә, канәгатьләндерерлеге юк. Мәрхүмнәр рухына исәннәрнең Коръән укуы йола үтәү генә түгел. Әхмәтзыя белән әбисенең елын бергә уздыру көнен билгеләү проблемага әверелсә дә, чиркәүдә тәрә тагып, мәчеттә чалма чалып, ике авылга хезмәт күрсәтүче Әүдәкин хәзрәт изге китапларның кайсыннандыр «шәһит киткәннәр рухына кайда, кайчан укылса да, дога кабул ителер» дигән аят тапканлыгын әйткәч, ике тавык суелып, ураза тотып, намазга йөрүче 12 пенсионер Коръән ашына чакырыла. Аларның һәркайсына хәер итеп, Казандагы мәчет кибетеннән кайткан ак яулык белән кара түбәтәй өләшенгәч, хушлашу намазына утырышканда, көтелмәгән кунак килеп керү барысын да гажәпкә калдырып, намазларын бүлдәрә. Килеп керүче үзе генә түгел, аңа катыргы тартма тоткан бер солдат ияргән була.

Погонында йолдызлар жемелдәгән офицер, катыргы тартманы ачтырып, аның эчендәге печенье, карамель, чәй пачкаларын өстәлгә куйды да куркып калган йолачыларга русчалап: «Не стесняйтесь, угощайтесь, эти гостинцы от вашего односельчанина, храброго интернационального солдата» дигәч, татарчалап: «Ә бусы аңа бирелгән орден. Рәхим итеп алуыгызны үтенәм, Илсәяр ханым», – диде.

Әлбәттә, аның кем булуын Әсгать белән Илсәярдән башкалар танымый шикелле. Алар өзелгән намазларының дэвамын ялгап укыгач, өлешләрәнә тигән күчтәнәчләрне алып китәргә ашыгалар. Погонлы исә Илсәяргә конверт тапшыра да «на службу» дип саубуллаша.

Өйдә чит кешеләрдән Әсгать кенә калгач, бабай аңа сораулы караш белән: «Бу кем булды соң? Килең Казанга киткәч тә килеп, язу калдырып киткән иде», – диде.

Әсгать: «Бу, бабай, военкомның бер җаваплы начальнигы», – дигәннән дә башка җавап тапмады. Чөнки ул бу гаилә тынычлыгы өчен үзенә дә җаваплы «начальник» булуын белә иде. Тик җаваплылыкны нинди гамәлләрдә эшкә ашырып була?

Бу сорауга жавап аңа һич көтмәгәндә табылды: Әхмәтзияның елыннан соң, хәрби комиссариаттан бирелгән пособие акчасына үзеннән өстәп, Илсәяр бозавы белән савым сыеры сатып алган иде. Авылда ирле хужалыклар кыш чыгар өчен мал азыгы әзерли. Бабай урыннан тора алмый авырып ята. Әсгатьнең, хәл белергә дип, бер керүендә, ул пәһлеван егеткә карап:

«Улым, көчәнне кая куярга белми йөргәнче, безнең өлешкә тигән печәнне чабып китертә алмассыңмы? Кар явып, бозауны чалгач, итен уртаклашыр идек», – диде.

Шуннан башланды диюргә була. Әсгать печән чабарга китә, улын ияртеп, Илсәяр аңа ашау илтә. Печәннәр чабылып, чүмәләләр машинага төялеп, абзар түбәсенә кайтарылгач, бабай шатлыгыннан тагын бер тәкъдим ясый: «Улым Әсгать, үлгән артыннан үлеп булмый, оныгыбызны ятимлектә үстерүне Әхмәтзиябыз кабул итеп ятмас. Көрәшче даның тирә-якка таралган булса да, өйләнмәвенә сәбәпләрне төрлечә сөйләләр. Гайбәтләргә чик куеп, әллә соң киявебез буласыңмы? Риза булсаң, тыныч күңел белән мин сезгә бәхиллегемне бирер идем...» Әсгать сүз озайтып маташмый: «Бу эш минем ризалыктан гына тормый бит», – ди. Бабай: «Тезгенне үз кулыма алсам, каршы түгелме?» – ди. Авыру булса да, бабайның кулы – көчле, сүзе – үтемле. Илсәяр бер-ике көн уйланып йөри дә: «Мин Әхмәтзияга чыкканда да, эти-әниемнән рөхсәт сорамый, аларның рәнжешенә дучар булдым. Кабат гөнаһлы булмас, картларны рәнжетмәс өчен Казанга барып, эти-әниләрнең дә фатихасын алсак, мин каршы түгел», – ди.

Әсгать – авылның инженер-механигы. Машиналар үз кулында. Беркөнне алар «Казанга туп-туры карап», кыз сорарга китә. Аннан канатланып кайткач, туй итеп, дүртәүләп яши башлый алар.

Дөнья матур, дөнья киң! Әмма беркөнне алар өчен күк күкрәп, яшен яшнәп, дөнья караңгылыкка чума, аяк астында жир уба, чишмә, кое, елгаларда су бетә. Моңың сәбәбен үлгән Әхмәтзияның кинәт терелеп кайтуыннан күрәләр. Әсгать белән Илсәяргә күтәреп булмастай яла ягалар.

Әйе, Әхмәтзия кайта. Дөресе: озатучы ярдәмдә ул авылга кайтарыла. Озатучысы – Новосибирск каласы интернат хезмәткәре Рәмилә атлы татар хатыны. Госпитальгә кадәр Кемерово поликлиникасында эшләгән. Әфганстаннан каты яраланып кайткан ирен карар өчен Новосибирскига күченеп килгән. Яралары төзәләрлек булмаган ире үлгәч, ул Кемеровога кайтып китмәгән, үз теләге белән ире кебек авыруларны карарга госпитальдә калган. Әхмәтзия аның ире белән бер частыта хезмәт итеп, бер үк сугышта әсирлеккә элгеп, аннан бергәләп качкач, тагын әсир ителгәннәр икән. Үлем көтеп ятканда, Әхмәтзия сигналы аркасында, дошманнарның оясын Рәсәй авиациясе бомбалары туздыргач, батальонның мәетләренә жыю группасы аларны табып, номерлы калайларын алып, кайсын кая озатканда, ике танкистның пульслары барлыгы белән. Аларны «госпитальгә» дигән бирка тагып, махсус машинага күчәрәләр. Табылган номерлар буенча Әхмәтзия адресына да, Кемерово егетенә гаиләсенә дә аларның фажигале үлеми турында хәбәр ителә. Боларны Рәмиләгә теле бар чакта ире Камил фаразлаган. Әхмәтзияның тәгаен кем һәм каян булуын да, гаилә хәлләрен дә анык белмәвен, Казаннан икәнән генә әйтергә өлгерә. Күрәсәң, Камил белән Әхмәтзия соңгы операция алдыннан гына танышканнар. Хәзер исә «Әфганыч»тан белешеп сораудан фәтүа юк. Ул гарип, хәтерен, акылын жуйган, контужен булган 1 группа инвалид. Кайда булуын да, кемлеген дә белми. Докторларга да, инъекция, системалар куючыга

да реакциясе юк: терелеген белдергән бердәнбер сүзе – Әсфәндьяровтан үзгәртелгән «Әфганыч». Ашамлык китерсәләр дә, «Әфганыч», – ди. Чишәндереп, мунчада юындыручы Рәмиләгә дә «Әфганыч». Кыскасы һәм иң хәтер: аның өчен хатын-кыз женесе юк, булса да, аларга тиешле табигый реакциясе юк. Бу хәлне табиблар, безнеңчә әйткәндә, алаша авыруы, диләр. Имеш, көтөлмәгән көчле бер тетрәнүсез терелү ихтималы юк. Шул тетрәнүне көтеп, күпме гомер узачагын фараз иткәндә, терелү очрагы йөз меңгә бер чагыштырмасында икән.

Әхмәтзияның кайту хәбәре авылда гына түгел, районда, республикада сенсация ясый. Һәр орган үзләренә зыян килмәү чарасын күрә. Иң башлап, чараны районның хәрби комиссариаты күрә, Әхмәтзияны тикшерергә медкомиссия жиһәрә. Комиссариатта сакланган фото белән чагыштырып та охшашлык тапмагач, комиссия «авантюра» дигән нәтижә чыгара.

Рәмилә мондый хәбәр ишетүгә эер түгеллектән, каберне казып, эксгумация ясау проблемасын куя. Ә Илсәяр, белүебезчә, «табутны ачып карамаска» дигән язуга кул куйган. Нишләргә? Әхмәтзияны кире алып китәргәме? Кая? Кемгә? Борчылуларын Әсгать һәм Илсәяр белән уртаклашкан, Илсәяр Казанга, этиләренә китеп берәз вакыт торырга, ә шул арада табутны ачып карау ихтималын әйтә. Шулай эшлиләр дә. Ләкин бер нәрсәне искә алмыйлар: үлгән өчен комиссариаттан түләнгән акчаны кем кире кайтарып бирәчәк? Көтмәгәндә килгән «извещение»не укыгач, Рәмилә хәрби комиссариаттан бирелгән ул акчаның Әхмәтзияның пенсиясенә тәсире бармы, булса – ничек һәм, иң мөһиме, пенсия почта аша киләчәкме, аны алу өчен кемнән, нинди документлар кирәк булачагын ачыкларга почтага барса, анда бер офицер Новосибирск госпиталеннан телефон звоногы көтеп утыра. Авылда саклык кассасы эшләрен дә почта хезмәткәре башкарганлыктан, Рәмилә, гафу үтенеп, үз йомышын әйтә, паспортын биреп, Әхмәтзияны озатып килүче икәннән тәфсилләп аңлата.

– Озатучылар күп булып, Әхмәтзияның пенсиясе белән кызыксыну хокукы биргән нинди документгыз бар?

– Юлга билет алганда, скидка тиеш, дигән белешмәм бар.

– Сөз ялгыш килгәнсез, апакай, монда поездга да, самолётка да билет сатылмый. Безгә доверенность яисә ЗАГС мөһере булган паспорт кирәк. Ә сезнең паспортта ирегез бөтенләй башка кеше.

– Мин кемгә барырга тиеш соң хәзер?

– Анысын юлга чыкканчы уйларга кирәк иде.

Шул арада шәһәрәра телефон шалтырап, хәрби хезмәткәр Новосибирск белән бәйләнешкә керә. Телефонда сөйләшүләреннән Рәмилә «выписан после лечения» дигән хәбәргә игътибар итә. Димәк, Новосибирскидан нинди дә булса өстәмә документ күтү – гомерне заяга уздыру гына булчак.

Теләсә-теләмәсә дә, озатучы хатын Рәмилә, хәрби комиссариатка барырга тиешлеген аңлап, Әсгатькә киңәшкә кайта. Әхмәтзияга ашау эерләп бирә. Гадәттәге «Әфганыч» дигән сүзгә «рәхмәт» сүзенә тиңләп, карашын Әсгатькә юналтеп:

– Йә, нишлибез? – ди.

Әсгатьнең жавабы эер: «Казыйбыз да карыйбыз». Бу жавапны көтмәгән Илсәяр шаһит булмас өчен тагын Казанга китә...

Төне бие казып цинк табутны ачып күрсәләр – анда утта көйгән гимнастёркага төрөлгән зур гына чуерташ белән кызыл балчыктан башка нәрсә

юк. Нишлэргә? Ачык калдырсаң, Илсәяр гаепле; күмсәң, «Әфғаныч»ның тере Әхмәтзыя икәнлегенә ничек ышандырырга? Бабайдан киңеш сорарга дип, өйгә кайтсалар, ул урынында юк. Эзләү башлана...

Баксаң-күрсәң, бабай, оныгының мәетенә дога кылып, күмәргә ниятләп, зиратка барган: кулында Коръән белән намазлык. Тик теләгенә ирешә алмый егылган. Әсгать белән Рәмилә аны эзләп тапканда, әле тәне суынмаган да була. Әсгать, җавапчылыкны үз өстенә алып, бабайның җәсадын кургашын табутка салып күмү тәкьдиме ясаса да, Рәмилә каршы булгач, каберне ничек булса, шул хәлгә китерәләр. Бабайның гәүдәсен өйгә алып кайтып, урынына салалар.

Аны жирләү йолаларының ничек үтәлешенә тукталганда, барысы да авылча, тиешенчә, шәригатьчә башкарыла. Өчесен дә, җидесен дә Диния нәзарәте җибәргән укымышлы мулладан Коръән укытып, кунакларны хәлэл ризыклар белән сыйлап уздыралар. Шунысына гына гажәпләнәләр: нигә киленнәре Илсәяр юк? Әсгатьнең телеграммасына да җавап булмау күрше-күләнне шикле, шомлы уйларга этәрә. Кемдер аны ике ут арасында янучы дип кызганса, кемнәрдер гарип ирен ташлап китүдә гаепли, күпчелек Әсгатькә чыгуын хуплый.

Төрле фаразларга, гайбәтләргә чик куеп, көннәрдән бер көнне улын иярткән Илсәяр кайтып төшә һәм күп сорауларга җавап табыла: Казанда 2-3 көн генә була да, улын эти-әнисе карамагына калдырып, Новосибирскига юл тотта ул. Госпиталь врачлары белән сөйләшеп, Әхмәтзыяның хәзерге хәле һәм киләчәге турында белгечләр фикерен тыңлагач, Рәмилә турында белергә Кемеровога бара. Рәмиләне яхшы белгән таныш-белешләреннән сорашып, аның фәрештә холыклы изге жан икәннә ышангач, Казандагы улын ияртеп, авылга кайта.

Әсгать тә, Рәмилә дә улы белән Илсәярнең кайтуына сөенәләр, ләкин көенерлек сәбәпләр дә күп була. Аларның иң катгыйларынан – Рәмиләнең әнисе карамагында калдырган кызының авыру булуы. Әнисенң хатында язылганнар дөрес булса, ул үзе дә авырый, оныгы да эти-әнисен сагынутан авыру хәлендә икән... Рәмилә «каты авыру хәлендә» дигәнне үзенчә аңлый һәм ашыгыч сәфәргә жыена.

Миңа килеп ирешкән хәбәрләр буенча, Рәмилә Кемеровога кайтып кызы Камиләне алгач, Новосибирскида тукталып, андагы эшләрен түгәрәкли. Госпиталь-интернат администрациясенң үзләре системасында эшләп калуны үтенүләренә дә карамастан, «Әфғаныч»ны ташлый алмавын, ташласа – мәрхүм ире васыятенә хыянәт иткән булуы белән аңлата. Госпиталь-интернат чиновниклары аны аңлыйлар. Тиешле документларын кабул итеп, ярдәмләшү йөзеннән тиешсезләренә дә кул куеп, шундый ук Әфғанстан корбаны Камил хатыны Рәмилә белән кызы Камиләне «Әфғаныч»ны «кеше итәргә» авылга озаталар.

Кызы белән Рәмилә кайтканда, «Әфғаныч»ның «кеше» булуына ышанмасаң да, бактың исә, ул инде кулына, көрәк-сәнәк тотып, күрсәтеп биргән эшләргә башкара, аркылы пычкының бер башын тотып, Әсгатькә утын кисешә. Калун белән түмәрләргә ярып, эрдәнә итеп өюдә дә үз өлешен кертә ул.

Юлым төшеп, үз күзләрем белән күрәп сөйләшәргә теләсәм дә, Әхмәтзыя мине дә «Әфғаныч» дип кенә каршылады – танымады. Рәмилә ханым бу хәлне табигыйлеккә санап, мине тынычландырырга ашыкты:

– Хатынын да, бабасын да, баласын да танымады, – диде.

– Шулай булгач?..

– Шулай булмасын өчен тырышабыз бит. Мин яну-пешүдән гарипләнгән

авыруларны дэвалау докторы профессор Мишурин методы белән эшлим. Прогресс бар. Мишурин әйтә: «Әгәр пациент берәр эш эшлэгәч канәгәтьлек мимикасы күрсәтә икән – бу терелүгә аванс», – ди. Әхмәтзияның елмайганын да күрдем, елаганын да. Димәк, физик эшләргә инстинктын уятудан, хәтерен уяту гамәлләренә күчәргә кирәк.

– Хәтер – акыл жимеше. Акылы кайтса, барысы да булыр.

– Барысы булмаса да, хәтере уянса, хезмәтемне акланганга санар идем.

– Сәер теләк, тели белмәсәң – имгәк.

– Сәер булмаган ни бар дөньяда? Сугыш сәерлек төене түгелме? Миңа калса, сугышлар байлык өчен түгел, акылларны юк итү өчен чыга. Гомере буге жыйган акылын кеше пуля тию белән, снаряд ярылу белән күз ачып йомган мизгелдә югалта да үзе дә юкка чыга.

– Әхмәтзия юкка чыкмаган бит.

– Ләкин әлегә ул кеше түгел шул. Аның кешелеген кайтару өчен көрәшүчеләргә тере материал гына ул.

– Материя юктан бар булмый, бардан юк булмый, Рәмилә ханым. Сөзгә изге эшегездә теләгегездә ирешүне телим. Тормышта көтелмәгән хәлләрдә калуыгыз ихтимал, адресымны һәм телефон номерымны калдырам. Хәбәрләшеп тору минем өчен дә, сезнең өчен дә кирәк.

– Ситуациядән чыгарбыз инде.

Теләге булмадымы, вакытымы – шалтыратмады да, хат та язмады Рәмилә. Ә менә Әсгать язганнарны укысаң... үзе бер романлык материал.

Әхмәтзияның «Әфганыч»лыгы бетеп барса да, Әсгатьнең борчылып хәбәрләре күплегә язманның юнәлешенә тагын үзгәреш кертә.

Алты авылны берләштереп төзелгән «ХХ партсъезд» колхозының «Урт күле» дип йөртелгән балыкчы күле була. Язгы ташу чорында бу күлгә Чулман суы кереп тула, үзенә коя торган «Нәзер» дигән инеше дә бар икән.

Колхозда кайсы рәис хужа булган чор икәнән хәтерләмиләр, ә менә каяндыр алып кайтып жибергән маймыч нык үрчегән. Рәис балыгы дигән көзгеле сазанны тотып «рәхәтләнәләр». Кунак-фәлән кайтса, шәһәрдән яисә районнан тикшерүчеге, вәкилме килсә, авылда «балыкчы» кушаматына лаек Зәкәрия бабайга кушып тоттыргач, Әнисә ападан кыздырталар да: «Рәис балыгыннан авыз итегез!» – диләр. Вәкилнең вәкиллеге, тикшерүченең тикшерүе шунда онытыла.

Беркөнне Әсгать «Әфганыч»ны ияртеп, әлегә күлгә балык каптырырга төшәргә ниятли. Максаты балык тоту гына түгел. Иң әһәмиятлесе – «Әфганыч»ны кармакка суалчан кигезеп, калкавыч батуга балыкны ычкындырып, кәржигә салырга өйрәтү. Әсгать үзе өчен бик мөһим ачыш ясаган: «Әфганыч», күрсәтеп бирә белсәң, нинди эшне дә башкара ала икән! Чалгы тотып печән дә чаба, көтүдән кайткан сыерны да кертә, күрсәтсәң, электр лампочкасын да, газ плитәсен дә сүндерә. Прогресс! Молодец, Рәмилә!

Күл буена төшкәч, суалчаннарын чыгарып, кармакларын кулларына алу белән Әсгать камышлар арасында резина көймәдә ятмә салып маташучыны күрәп кала.

Кармакка каптыру колхоз эгъзаларына бушлай булса, читтән килүчеләргә, ничә кило тотуына карап, түләү куелган. Ятмә яки ау белән тоту, гомумән, тыела. Штраф!

«Әфганыч»ны ияртеп, китә Әсгать, браконьерга карап. Барып житкәч, кычкырым, дисә – таныш кеше түгел. Агачлар арасында «Жигули»е

яшерелгән, кабинасындагы элгечтә капитан кителе, арткы урындыкта бульдогы «ырлап» ята.

«Әфғаныч» белән киңәшләшүдән әлегә файда юк. Әсгать үзенң көчен сынамакчы булып, өстенә су үтмәс плащ кигән, маңгаена кара күзлек элгән кунакка кычкыра: «Яшьтәш, синме соң бу?»

Арсень Рәхимов башта, дәшмичә генә, ятмәсен судан көймәсенә чыгара, әлегә балыкларына тими. Шуннан соң гына күзлеген салып, Әсгатькә җавап бирә:

– Председателегез кисәтмәдемни? Мин аңа кичтән үк киләсемне әйткән идем.

– Әйтү-әйтмәү бер нәрсә, браконьерлык – башка статья.

– Статьялар синең белән минем өчен түгел ул...

– ?

– Мә, тот бауны, көймәне чыгарабыз да... Минем службага кайту вакыты җитте. Балыкларны тизрәк чүпләп, ычкынырга кирәк.

– Уйнама, моннан ычкынсаң да, җаваптан котыла алмассың, яшьти.

– Бергәләп бирербез җавапны. Чүпләш, давай.

Әсгать ни кылырга да белми Арсеньның балык җыйганын карап тора. Эреләрен генә сайлап капчыгына тутыргач, Арсень өстен алыштырып, «Жигули»ена утыра да, фотоаппаратын чыгарып, жиргә ташланган вак балыкларны җыючы «Әфғаныч» белән Әсгатьне фотога төшереп:

– Тагын кайчан күрешә алуыбыз билгесез. Истәлек булыр! – ди һәм машинасыннан төтенен калдырып китеп тә бара. Кармаксыз тотылган балыкны үз кәржиннәренә тутырып, авылга кайткач, колхоз бухгалтериясендә 8 кило «рәис балыгы» өчен акча түлөп, гайбәтләргә урын калмады дип уйласа да, Әсгать үзенң бөтенләй икенче кармакка элгүе турында уйламый...

Атна ахырында чыга торган «Коммунизм таңы» газетасының «Кыска хәбәрләр» рубрикасында «Әфғаныч»ның балык җыеп торган фотосы урнаштырылып, 1 группа инвалидның эшкә ярый башлавын мактау сүзләре язылган була. Дөрөс сүзгә җавап юк. «Әфғаныч» чынлап та мактауга лаек. Башка фамилия куелса да, мәкаләнең авторы аның Рәхимов икәнен аңлый һәм «кармактан» ычкындыруда үзен-үзе сүгә Әсгать. «Башлаган эшне ярты юлда ташлау гадәткә кереп бара» дип, көндәлегенә язып та куя.

Икенче яктан караганда, бу мәкаләнең Рәмилгә файдасы да тия: аны идарәгә чакыртып, «Әфғаныч»ны авылның телсез-чүкрак Мәсәбигы белән бергә янғынчылар каланчасында дежур торырга чакыралар.

– Күзе күрә, колагы ишетә, кулына чүкчә тотта ала. Менсен каланчага, сакласын авылны ут-күздән. Мәсәбих белән тигез хезмәт хакы алыр! – ди бригадир Локман абзый.

– Безнең пенсиябез ризыкка җитә, кәгазьдәге хезмәт хакының кирәге юк.

– Салам өләшкәндә кирәк була ул...

– Ә саламы нигә кирәк?

– Тавыкларыгыз астына җәяргә.

– Тавыкларга салам түгел, бодай кирәк бит, абый.

Рәмилгә сүз озайтып торуның кирәге калмый. «Әфғаныч»ның кайда да булса «эштә» булуы аны күздән ычкындырмый саклап торудан коткара, бу «Әфғаныч»ның сизелерлек терелүен күрсәтә, кызы Камилгә игътибарын арттыра ала. Юкса кызы гел шул Илсәяр малае белән: мәктәптә дә, өйдә дә, уенда да. Әсгать – кеше ире, күп йомышны аңа кушып булмый. Иртән хатынын

эшкэ озатып кую, кич белэн барып алу – аның өстендө. Укучылар аз булу сәбәпле, авыл мәктәбе ябылып, төрлө классларда укучы тугыз баланы колхоз машинасында район мәктәбенә илтөп, алып кайтуны оештыру да Әсгатькә тапшырылган.

Шулай тыштан тыныч кына, бөртөрлө генә ага авылдагы тормыш елгасы. Суы үз ярларынан читкә чыкмый кебек.

Эш көчөндөгө ирләр «вахта» белән Себер сазлыкларында акча эшлөп кайткач, ай буена эчү белән мәшгуль булсалар, авылда калганнар жәй бую бәрәңгә бакчасындагы колорадо коңгызы белән көрөшә, кышка кергәч, кибеттә икмәк, пакетлы сөт алырга чират тора.

Әхмәтзияга килгәндә, ул, үз өлөшенә төшкән «тузга язмаган», «кеше ышанмаслык» эшләрне һаман эшлөп, «Әфганыч»лыгына хилафлык китерми. «ГКЧП» булган төнне телевизорлар аша берөзлексез «Аккош күлө» балеты күрсәтелгәндә, дөнья бетереп, чаң суккан тавыш авылны уяткан, ди. Чаң сугу тукталмагач, бригадир Локман абзый каланчага менсә, «Әфганыч» аңа торбадан чыккан мунча төтенен күрсәтә. Коллегасы Мәсәбиһ ымлавынча, эссе көнне мунча ягу ярамый, шуңа күрә янгынчылар аны сүндөргәнче алар чаң сугуны туктатмыйлар. Шулай да авыл халкында «ГКЧП» сүзө, шул көнне кинәт кенә колхоз рәисен алыштыруга бәйләп аңлатыла: тыныч кына яшәп ятканда, районнан идарә эгъзаларын жыярга эмер килә. Әнисә ападан бөлөш пешертеп, Әнвәр абзыйларда мунча яктыралар. Тик мунча идарә утырышында була: Рәис Гофранны сәбәбен аңлатмый гына урыныннан алып, «гаишник» Апаңаевны куялар. Аптырашкан идарә эгъзаларына «ГКЧП»ны оңытмаса пышылдап, «ситуация», диләр. Ничек булса да булган – Гофран төшөрелә, ә «Әфганыч»ның кушаматы бер баскычка «күтәрелә», «ГКЧП» «Әфганыч»ка әверелә.

Тагын бер кушаматы бөтенләй уйламаган, көтмәгән яктан ябыша: «Беловежская пуца». Яңа хужа эмере белән, янгын каланчасында дежур торучыларга бинокль бирелеп, күл буена килгән-киткәнне «шәйләү» бурычы йөкләнә.

Күл – колхозның бердәнбер керем чыганагы. Шәһәрләрдән кайткан балыкчылар чын акча түлөп, бухгалтериядән рөхсәт талоны алалар да тоткан сазаннарын авыл кибетендә үк сатып, бер алган талонга атна бую кәсеп итәләр.

Каланча хужаларының кулында бинокль, килгән балыкчылар кулында квитанция. Бәйләнер сәбәп юк. Эзлөгән таба, диләр. «Әфганыч» күл буена килеп туктаган номерсыз «Москвич»тан төшөп, берәүнең күлгә коючы инешкә юнәлгән күрә. Кулында арыш капчыгы. Капчыкта зур шешә-бутылка булып, аның эчендөгө сыекчаны «Москвич» хужасы инешкә агыза да, машинасына утыра. Резина көймә кабартып, ау яки ятымә салуны көткән «Әфганыч» гажәпләнүеннән Мәсәбиһның чүкече белән чаң кага башлый. Озакка сузылган чаң тавышына бригадир Локманны ияртеп, яңа рәис күтәрелә. Ни булуын сорасалар, «Әфганыч» машина килеп киткән юлдан башка нәрсә күрсәтә алмый. Рәистә власть чиксез: ул «Әфганыч»тан бинокльне алып, Локманга бирә:

– Боларны алыштыр, – ди. – Күпне күрәләр.

Рәис сүзө – закон. «Әфганыч»ның карьерасы шунда өзөлә. Аны жәйләүдә сыер савучылар вагончыгын саклаучы итеп күчәрәләр. Саварга сыерлары калмаса да, колхозның анда электән калган сөт бидоннары, ватык телевизор, сепаратор, халатлар һәм аш-су эзәрләү эсбаплары саклана икән. Күлдә балык каптырырга читтән килүчеләр, вагон ишегенә йозагын ватып кермәгәннәрме

дип тикшеру Локманның үз вазифасы булса да, бу эшне ул кызулык белән «Әфғаныч»ка тапшыра.

– Әнисә апа сер тотмас үрдәк дип шикләнәп, кайбер кирәкле кешеләрне шул вагонга алып барып сыйлый идек. Хәзер урман уртасына кереп, шашлык куырабыз да егылганчы салдырабыз, – дип сөйли Локман абзый соңгы очрашуыбызда, үзенчә ачылып, гомер буге колхоз рәисе булырга хыялланыуын да яшермичә.

Аның тагын ниләр сөйләгәнән гомумиләштереп язганда, колхозны ике инвесторга сатып, «чикләнгән хокуклы хужалык» инвесторлары белән күлне арендага алган банкирны вагонкада уха белән сыйлаудан соң күпме вакыт узгандыр, шул вагонка урнашкан урман да, аның яңа каравылчысына да «Беловежская пуца» кушаматы ябыштырыла... Әхмәтзия «Беловежская пуца» коменданты «Әфғаныч»ка әверелә.

Күлдә балык үлеп, аны жыеп ашаткач, кырылган тавыклар саны күбәю «Беловежская пуца» комендантына мөрәжәгать итәргә этәрә. Комендантның ымлап, кул белән аңлатуларына өстәп әйткәне бер генә сүз: «Әфғаныч». Шуннан соң банкир күлнең үзен һәм үлгән балыкларын тикшертергә Казаннан белгечләр чакыртырга була. Исемсез хужалыкның яңа хужасы да моны яклай.

«Әфғаныч» белән Рәмилә яшәгән авыл йорты. Аркасын мичкә терәп куйган диванда Әхмәтзия – «Әфғаныч» йоклап ята. Караңгылы-яктылы, таң атар-атмас вакыт. Чаршау каплаган караватта Рәмилә белән Әсгать. Тыныкны стенага элгән телефон шалтыравы боза. «Әфғаныч» аны ишетә дә чаршау эчендәгеләргә кычкыра... Телефон шалтыравы янә кабатлана. Трубканы алып, җавап бирүче юк. Өченче шалтыраудан соң, чаршау ачылып, Рәмилә күренә. Ул эчке күлмәктән генә, яланаяк, чәче-башы тузган. Дүртенче шалтырауга трубканы алып:

– Рәмилә тыңлый. Алло, ник дәшмисез? Кем бу? Кызым Камилә синме бу? Кемеровога барып життегезме? Әбиенәрдән шалтыратасыңмы? – ди.

– Кирәк булса, тагы шалтыратырлар, куй трубкаңны, мондагы кеше бу вакытта шалтыратмас. Кемеровода вакыт 4-5 сәгатькә алданрак йөри. Барып урнашкан, сине тынычландыру өчен шалтыраталардыр. Соңрак үзең заказ биреп сөйләшерсең. Хәзер ят...

– Әгәр Казаннан Илсәяр булса?

– Нигә монда сиңа шалтыратыр икән ул? Минем мобильныйга ни булган?

– Мобильный телефоның эзли, таба алмый. – Машинада калган, ахры. Ярый, паниковать итмә, барыбер сизенә иде инде ул.

– Нәрсәдән? Корсактан, дисеңме?

– Барысыннан да бигрәк, косуыңнан, битендәге тимгелләрдән.

– Косканымны күргәнә юк бит аның.

– Әнисә апага әйткәнсең. Әнисә апа күседән арыслан ясарга күп сорамый. Шулчак өйалды ишеген шакыйлар. Рәмилә өй ишеген ачып сорый:

– Кем бар?

– Мин бу, Локман абзаң.

– Менә сиңа мә, кодагый. Ачмый тор – чоланга чыгып ятыйм, күрмәсен, чалбарны бир.

– Хәзер, Локман абзый, өстемә берәр нәрсә элим инде...

– Кип торма, Әсгать үзе генә чыксын.

– Әсгать машинасын куйган жирдә, Илсәярдәдер. Мобильнына шалтыратып кара.

– Мобильныен машинасында калдырган булып чыкты шул. Өй ишеген шакып та ачмагач, монда шалтыраттым. Әйт инде – чыксын. Эш ашыгыч. «Никитка» үзе жибәрде.

– Кем соң ул «Никитка?»

– Колхозны таркатса да, рәислеген саклаган Апанай ул.

Әсгать чыгып, өйалды ишеген ача.

– Әйдә, кер инде, мине бик тә күрәсең килгәч.

– Керәсем дә, күрәсем дә килми. Апанайның ашыгыч әмерен китердем.

– Тагын нәрсәне сатарга жыена?

– Сатарга түгел – ясарга. Мә, укы: анда кирпич заводы төзү буенча кая кереп нинди язу калдырырга икәне дә, тавык фабрикасыннан күпме продукт алырга икәне дә күрсәтелгән.

– Андый эшләр минем вазифама керми бит, абзый.

– Вазифаларны тикшермик. Синең белән склад мәдире Мидхәт тә барачак.

Аек булса.

– Ну Апанай! Күкәй алып кайтырга автобус кудыра!

– Күкәй генә түгел, бер центнер колбаса ясаудан калган «субпродукт» дигән деликатес, кибеткә куеп, халыкка сатарга мең баш бройлер чебешләре. Акчасы күчерелгән.

– Йөк машинасы белән акча күчергән кеше барсын. Чебеш ташу минем эш түгел.

– Синең эш институт белгечләрен алып кайту.

– Нигә кирәк булды белгечләр, Локман абзый? Институтта белгечләр түгел, профессорлар гына эшли бит.

– Әсгать, кулында шулар белән төзегән шартнамә, укыгыз икәүләшеп... Профессорлармы, белгечләрме – алар үлгән күлне тикшерергә тиешләр.

– Күл үлмәгән, балыклары гына һаман үлә, бәхәсләшмәгез.

– Ничә белгеч?

– Өчәү дигән бит – укыгыз.

– Өч кеше өчен клуб чаклы автобус куганчы, үз «Волга»сын гына жибәрсен. Багажнигына күкәйне дә сыйдырырга була, чебешне дә.

– Әрмәннәр белән тажикларны кая сыйдырырга?

– Алары кемнәр?

– Кирпеч заводы төзелешендә эшләячәк 20 кеше. Жыелып көткән адреслары да, бригадирларының телефон номерлары да кулында. Хатының Илсәярнең кайда яшәвен үзең беләсең. Аны да алып кайтырсың. Бер уңайдан, дим.

– Быел малае Казанда укыячак. Үзенә дә эш тапкан, кайтмаячак.

– Син дә күчәрсеңме?

– Күчкәнлегемне күрә торып, юри сорыйсың, Локман абзый.

– Машинаң анда торгач, әллә соң...

– Бозаулар абзарын сүтеп, көн буе кирпич ташыдык. Гаражны төзеп бетергәч, машина да монда торып, ЗАГСка да керербез, борчылма.

– Кирпечне күрмәсәм дә, Илсәяр белән арагыздагы кирпичне тоя идек.

– Әйе, аның законный ире бар.

– Мыскыл итмә гарипне, үзең гарипләнерсең. Әрмәннәрне башлангыч класслар бүлмәсенә урнаштырырсың, үзбәкләрне югары класслар бүлмәсенә. Белгечләрен интернат бүлмәсенә. Фәгыйлә апага әйтелгән, парталары чыгарып

өелгән. Матраслар жәелгән, простыня белән мендәрләрне эзерлиләр. Кайткач, сорауларың туса, киңәшләшеп хәл итәрбез. Зөфаф кичәгезгә таракан булып төшкәнәм өчен гафу итәрсез дигән өмет белән, хәерле юл теләп, хушлашам.

– Партбилетны тапшырсам да, «оят» дигәнә үземдә, синең дә күргән-белгәннәрән үзәндә генә калса, егетлегенне раслар идең, Локман абзый...

– Вәгъдә – иман.

Колхоз таркалмаган чакта Казанга автобус барасы булса, Әсгатьне кичтән үк күреп, урын алып куялар. Бу юлы әлегә сүтелмәгән колхоз гаражына менсә, бригада конторасының болдырында завхоз Мидхәттән башка «пассажир» күренми. Димәк, Әсгатьнең кесәсендә ни булса, шуңа гына исәп тотарга кала. Гараж капкасын ачып кергәч, инженер-механикның тәне эсселе-суыклы булып китте: элек гаражда велосипед куярга да урын юк иде, хәзер бер «Беларусь» тракторы, «ГАЗ»ик йөк машинасы һәм «ПАЗ»ик автобусы гына, үзләрен кайчан, кая озатырлар икән», дигәндәй, моңаеп утыралар.

Әсгать күнелендәге моңаюны завхоз Мидхәтнең кинәт кычкыруы жуйдырмаса да, тиз-тиз «ПАЗ»икка утыртты.

– Кая ашыгасың? – диде ул, Мидхәткә карап.

Завсклад кабызмаган автобус салонына кереп утырырга ашыкты.

– Мин ашыкмыйм – көн ашыга, кояшка кара.

– Кояш күзнә чагылдыра.

– Вақыт эшне. Сәгать кичке алтыдан соңласак, бүген кайтып булмаячак.

– Кайтмасаң, көткән... балаларыбыз юк.

«Хатыннарыбыз юк» диюдән Әсгать тыелды. Чөнки аны Казанда – Илсәяре, авылда Рәмилә көтәчәгенә ышана ул. Ә Мидхәтнең Гөлсеме аны беркайчан да көтмәгәнән Әсгать яхшы белә. Сынын тоталмаган гарип малайлары исә кайдадыр «зональный интернатта». Алып кайтсалар да, елга бер-ике тапкыр бәйрәм көннәрендә генә. Мидхәт үзе дә армиядән гарипләнеп кайткан 2 нче группа инвалид. Турниктан егылып, сырт сөяген дә сындыргач, исәп-хисап вазифаларын гына башкарырга ярый.

Авылны чыгып, асфальтка басканчы, сөйләшми бардылар. Әлегә таркатылмаган күрше колхоз жирләренә кергәч, Мидхәт сумкасынан чүлле шешә чыгарып, авызыннан гына бераз йоткач, Әсгатькә эндәште:

– Гафу ит, рульдә булгач, сиңа тәкъдим итмәдем.

– Тәкъдим итсәң, алып түккән булып идем. Эчмим дә, эчкән кешеләрне яратмыйм да.

– Мин ярату көтмим. Әмма «нигә эчәсең?» дип сораучы булса, җавап бирер идем.

– Сораучы бар, дип уйла.

– Мин гомер буге хатынымны көнләп яшәдем. Миннән бала тапмады.

– Интернаттагы малаегызны кая куясың?

– Минекә түгел ул.

– Сәламәт булса, синеке булып идеме?

– «Әфғаныч»ныкы ул. Хатын әйтә. Ышандым, Илсәярдән туган Эмильдән олырак булса да, дәлилләре ышандырырлык.

– Инде ничә ел узгач, нинди дәлил икән ул? Кем күргән дә, кем ишеткән?

– Андый эшне күрсәтеп тә, ишеттереп тә эшләмиләр! «Әфғаныч» Әхмәтзия чакта Минзәлә медучилищесы студенткасы Гөлсем, самолётка утырып, Казанда укучы классташы янына килә, кунакханәдә урын алып, Әхмәтзияны

чақыра, шунда қуналар. Самолёт билеті да, қунақханәгә түләгән қвитанциясе дә исән.

Қунақханәдә ул төнне ниләр булуын сөйләмәсән дә, аңлашыла. Әхмәтзияның шул айда туй ясаы ғына аңлашылмай.

– Миңа аңлашыла. Гөлсемен қаяндыр эләктереп, қабара башлагач, Қазанға қилгән дә Әхмәтзияны эләктермәк булған. Безгә дә қилде ул. Мине дә «Гостиницада қунасың қилмиме?» дип чакырып маташты. Тәҗрибәле булмасам да, мин шул чакта ук аның көмәне барлығын сиздем. Мондый эшләрне сүз белән аңлатып та, сакланған самолёт билеті яки қвитанцияләр күрсәтеп кенә ышандырып булмаячакны күздә тотып, Гөлсем телевизорларда үрчегән «ДНК»лар тикшерү үрнәгендә малаеңың да, Әхмәтзияның да селәгәйләре буялған мамықларны тиешле урынга тапшырыр өчен миңа биреп жиберде.

– Малаеңныкын да, «Әфғаныч»ныкын да тикшерү материалы алу проблема түгел. Ә менә «Әфғаныч» пробиркасын, малайның чын атасы пробиркасы белән алыштыру проблема булғандыр. Хәтерлә: Гөлсемен бу яқын-тирәдә қаядыр китеп, юғалып тормадымы?

– Минем белән яшәгәндә, аның юғалып торған көннәрен санасаң...

– Шулай булғач?

– Бирмиммени?

– Бир – ақчаң артық булса. Тикшерт. Балағызның чын атасы кем булуын белеп, жаның тынычланыр. Анысы да хатының ихтыярында. Теләсә, ул аны тикшерүсез дә әйтә ала. Күрәсен, аңа Әхмәтзия исеме башқа мақсатларда қирәк.

– Нинди мақсат?

Мидхәт бу сорауға жауап бирерлек хәлдә түгел: чөнки аның Әсгать әйткәннәренә қирә қағарлық дәлиләрә юк һәм булу мөмкинлегә дә юк иде.

Қазанға барғач, эшләнәсә эшләрне эшләп, алып қайтасы кешеләрне автобуска утыртқач, қайту юлына чықтылар. Юлда һәркем үз янындағы юлдашы белән генә сөйләште. Әсселектән зарланудан тыш, уртақ тема булмады. Әсгать янына утырған Мидхәт кенә бик зур сер ачқандай: «Беләсеңме нәрсә, Әсгать, Гөлсем, син һәм Әхмәтзия бергә укып, аттестатны бер көнне алып чығасыз. Шулаймы? Әхмәтзияда көмеш медаль. Қайсы институтқа қерсә дә, юл ачық. Син авыл хужалығы институтына, Гөлсем медицинскийға қермәкче. Әхмәтзия ғына сайлый, икеләнә. Гөлсем аны үзе белән медқа чакыра. Ниятен дә яшерми: имтиханда ярдәм алачағына өметләнә. Тик Әсгать танқ училищесын сайлый. Гөлсем беренче имтиханында ук яна. Елы бушқа узмасын өчен син аңа документларын Минзәләгә илтергә қиңәш итәсен. Ул сине тыңлый, илтә.

– Шуннан чыгып, ул гарип баланы минекедер, дисеңмени?

Шушы сөйләшүдән соң бу темаға артық тимичә генә, авылға қайтып житәләр. Иң элек юл уңае Мидхәтне қалдыралар. Аннары қирпеч заводы төзергә қилгән әрмәннәр белән үзбәк егетләрәнә хәерле йокы телиләр. Белгечләрне автобустан төшеп, үзенә иярергә қушса да, комендант вазифаларын үтәүче Фәғыйлә апаға үзен житәкчегә санаучы фән докторы Илтани Мақсатовна ғына иярә дә, шунда ук борылып та қилә.

– Шартнамәдә күрсәтелгән қунақханә түгел ул, миче қимерек, тәрәзәсенә фанера қакқан хәрабә. Төшмәгез – қунақханәгә илтсен, – ди фән докторы Илтани, үзенә кемлеген танытып.

– Минем пүтөвқада соңғы точка – интернат. Районнан урап қайтырлық бензин да қалмады, – ди механик Әсгать.

– Кунып калырсың...

– Миңа көнөндө кайтасы булгач, суточный да, квартирный да түлөмөделер.

– Анысын житәкчеләреге белән сөйләшеп хәл итәрсез...

Әсгать мәсьәләне аңлатып, Локманга шалтырата. Локман «Беловежская пуца»да килгән кунакларны эш белән таныштырып йөри икән. Эш дигәнә Мәскәүдән килгән продюсерга фильм төшерү өчен төзелгән су тегермәне белән урман эчендә Себергә куылганнар яши торган бүрәнә йортлар төзелешенә урыннарны билгеләп, киселәсе наратларга кләймә сугып чыгудан гыйбарәт икән.

– Ярты сәгатьтән бушыйбыз. Офис янында көтегез, – диде ул, боерык биргәндәй.

Локман абзыйларның бригада йортын «офис» дип атавы да, «продюсер» сүзен катыштыруы да Әсгать өчен генә түгел, күл тикшерергә килгән белгечләр өчен дә яңалык иде.

Әсгатьне йөз яшьлек наратларны кисеп, йортлар һәм су тегермәне төзү хәбәре телсез калдырса, ике яшь белгеч Люция белән Ринатны хыял диңгезенә чумдырды.

– Чем чәрт не шутит, бәлкем, аларга да кинога төшү насып булып, – дип хыялланды алар. Ләкин озак хыялланып утыра алмадылар, һәр сорауга үзенә җавабы булган, Ленин үлгән көнне суыкны, Сталин үлгәндәге жепшекне, Брежневны күмгәндәге чиратны хәтерләүче, колхоз төзүдә дә актив катнашкан, мәчет манарасын кем кисүен күргән Әнисә апаның килүен күрделәр.

Күл тикшерергә килгән белгечләргә ул – кулына кәржин тоткан авыл карчыгы булса, Әсгать өчен гомерлеккә сайланган авыл советы депутаты, бүгенге авыл тормышының мәғлүмат үзәге. Кешегә зыяны булмаса да, бәхәскә кереп, сорау биргәнне яратмый ул. Әсгать бу хакта белгечләрне кисәтеп куюны кирәк тапты. «Үзегез аз сөйләп, аны тыңлагыз», – диде.

Фән докторының:

– Үзем каршы алам дигән хужагыз шул буламыни? – дигән каһкаһәсенә каршы Әсгать:

– Күпкә түзгәнне азга түзәрсез. Каршы сүз әйтеп, бәхәскә кермәсәгез, озак тормас, алып килгән нәрсәсен калдырып да китәр. Аның яшен беркем дә белми. Без аны һаман «Әнисә апа» дип йөрибез. Сөз дә «әби» сүзен ишеттермәгез.

Шул арада Әнисә апа автобус янына килеп, тәрәзәдән карый, ишек шакый. Иң яхшы белгеч – аспирант һәркем ишетерлек итеп:

– Монда ачык ишекне дә шакый торган халык икән, – ди.

Моны ишеткән Әнисә апа: «Шәһәр халкыннан өйрәнәбез!» – дип, салонга уза. Әлегә жил-давыл юк. Әсгать инициативаны үз кулына алып:

– Көтүе булмаса да, көтү кайткан вакытта Әнисә апаны кем борчып, нинди йомыш белән мөсафирлар янына килергә мәжбүр итте икән? – дип тактик хата жибәрде.

– Минә беркем дә, бернәрсәгә дә мәжбүр итә алмый. Мин – мәжбүри заемга да язылмый котыла идем. Бригадир Локман интернатта өч профессор урнашып яшәячәк, шуларны мич ашы пешереп каршыласаң, күнелләре булып иде, дигәнгә әзерләнеп барсам, анда бер көтү әрмән белән үзбәкләр урамда пылау пешерә. Бәрәңге кыстыбыемны әрмәннәргә күрсәтеп тормадым – монда күтәрелдем...

Бу юлы тактик хатаны фән докторы ясады:

– Әбекәй, рәхмәт сезгә, миңа камыр ашы да, бәрәңге дә ярамый, шикәр авыруым көчле...

Әнисә апага шул сүз генә кирәк булгандай:

– Авылда шикәр авырусыз кеше юк, чамасын белеп ашарга кирәк, – диде.

– Әбекәй, мин үзем – биология фәннәре докторы. Бәрәңгедә ни барын, ни югын гына беләм.

Әнисә апага бу җаваптан «доктор» сүзе күнеленә сеңә:

– Доктор булуыңны яшермәвең өчен рәхмәт. Билем сызлап җәфаланам. Әрекмән яфрагы бәйләүдән дә, корт чактырудан да сихәтләнү юк. Мал врачы Хәдимулла әйтә, яңа туган бозау тизәге бәйләргә кирәк, ди. Сыер асраучы калмагач, ул бозауны каян табым? Шуны алыштырырга берәр дару әйтмәссеңме?

Кирәкмәгәндә Әсгать сүзгә катнашты.

– Әнисә апа, болар кеше докторы түгел – балыкның нинди чирдән үлгәннен белергә, күлне тикшерергә килгән белгечләр алар...

– Күлне тикшерәсе юк. Аңа колорадо коңгызын үтерә торган агу сипкәннәр. Юынырга дип алып кайткан судагы истән өйдәге чебеннәр дә кырыла. Шул агуны кем түккәнне тикшерергә кирәк.

Берәүләр әйтә: «Күлне арендага алучы үзе балыкның хакын өчләтә арттырып сатканга үч итеп түккән», – ди. Икенчеләр: «Аренда хакын киметеп түләү өчен хәйлә эше», – ди. Икесе дә дәрәс булуны расларга, агуның каян алынуын белергә кирәк. Кибеттә юк ул. Колхоз бәрәңге утыртканда, 50 литр сыешлы ун шешә агу кайтарылып, Мидхәт складына тапшырылган, жиденчесенен расходлануы кәгазьдә факт. Ә өчесен кем алып, кая куйган? Менә шуны ачыкларга иде. Аны ачыклар өчен балык докторлары түгел, милиция кирәк... Арендатор үзе жирле милиция начальнигы булгач...

Әнисә апаны бүлдереп, Әсгать тагын ялгыш сүз әйтә:

– Милиция начальнигы түгел, ә элекке «ГАИ» начальнигы ул...

Моңа каршы Әнисә апа:

– Кул кулны, ике кул битне юа, – дип кенә әйтергә өлгерә.

Әсгатьнең мобильный телефоны этәч булып кычкыра:

– Тыңлыйм, Локман абзый...әйе... шунда... утырабыз, сезне көтәбез... Алар интернатта калмадылар, гостиницага илтергә кушалар. Минем акчам да, бензиным да юк... Аңлыйм... Килә алмыйсыз, районга китәсез...

Телефонда: «Продюсер белән төзелгән шартнамәдә ачыккыйсы пунктларны республика рөхсәте белән генә хал итеп була», – дигән тавыш ишетелә. Бөтен мәсьәләләрне ачыклаган язуны «Әфганыч» аша җибәрәм. Бигайбә!..

Калган кыстыбыйларын кәржинендәге табакка салып каплагач, Әнисә апа хушлашу сүзен әйтә:

– Экологларны мин чакырттым. Чөнки сез «белгечләр» түгел, чираттагы «бөлдергечләр». Сөзгә күлнең терелүе дә, балык үрчү дә кирәкми. Сөзгә үгез үлсә – ит, арба ватылса – утын. Сөз килгәч тә, халыкны җыеп, күлегез белән ни булды дип, сорарга тиеш идегез. Ниндидер «кино төшерү» дигән сылтау белән, бабайларыбыз утыртып үстергән наратларны кырдыру, күлгә саф су биреп торган инешне буып, курчак тегермәне ясату кирәкме? Халык «юк» диячәк аңа. Сөзгә арендатор сөзе, колхозны бөлдергән рәис Апанай сөзе генә кирәк. Әмма ләкин халык үз сүзен барыбер әйтәчәк! Экологлар безнең яклы!

Әнисә апаны Әсгать бүлдерде:

– Кая соң халык? Бармы ул?

– Сайлаучылар исемлегендә алар.

– Исемлектә генә шул.

– Күлләрен, урманнарын саклайсылары килсә, тавыш бирергә кайтырлар. Барысы да синең сыман һәр төчкергәнгә «ярхәмикә» дип тормас...

Шулай китә Әнисә апа. Үзенә таба килүче «Әфғаныч» белән очрашкан, кулын селти-селти, аңа нидер аңлата, «Әфғаныч»ның кочагындагы чәчәк көлтәсен алмакчы була, тегесе бирми, кызу-кызу атлап, автобуска таба юнәлә.

Әсгать белгечләргә «Әфғаныч»ның кем булуын аңлатырга өлгәрсә дә, аның белән ничек аңлашырга кирәген өйрәтә алмый. Чөнки анысын ул үзе дә белми...

«Әфғаныч» туп-туры автобус ишегенә килеп, ачык ишекне шакый.

– О-һо – культурный дивана икән, ачык ишекне дә шакып керә, – ди фән докторы.

– Аңлаткан идем бит – дивана түгел ул, бик хәтәр контузиядән калган ниндидер чир аңда... Әйдә кер, яшты, кунаклар белән таныштыр үзеңне.

«Әфғаныч» керү белән Әсгатькә пакет белән чәчәк көлтәсен тапшыра.

– Кыр чәчәкләре алып кайткан сезгә, – ди Әсгать, көлтәне өчкә бүлөп, белгечләргә тапшырганда, – Локман абый жыеп жибәргәндер, тамырлары да өзәлмәгән.

– Чәчәкне ашап булмый. Шул хакта язуында ни дигәнән укып әйт: караңгы төшөп килә, термосларыбыз бушады, – ди фән кандидаты.

– Йокы алдыннан ашауның зыянын онытма! Иртән «Ролтон» токмачын суга болгатып... – ди аспирант.

– Син нәрсә? Шушында кундырырлар дисеңмени? Шартнамәгә кул куйганда, укыгансыңдыр – «гостиница» диелгән иде.

– Бәхәсләшмәгез, монда һәр сорауга җавап язылган, – дип, Әсгать пакеттагы язулы кәгазьләргә укуын дәвам итә...

Тынлыкны аспирантның гитара тавышы боза.

Кандидатның:

– Уйный белмәгәнәң дыңгырдатмачы шул нәмәстәкәеңне, – дигәнәң каршы доктор апай:

– Нәмәстәкәй түгел, ә алты кыллы гитара, – ди.

Яклаучы булгач, гитара көчләрәк «дыңгырдый», көен генә аңларлык түгел.

Гитарага һәм уйнаучысына карап «каткан» «Әфғаныч»ның йөзе дә, күзләре дә берни аңлатмый. Ул аптыраулы карашын белгечләрдән Әсгатькә күчереп, үзенә урын эзләгән кебек таптана.

Ниһаять, Әсгать, хөкем карары белән танышып чыккандай, шофёр урыныннан салонга күчеп:

– Кадерле кунаклар!.. – ди, «Әфғаныч»ны бер читкә этәрәп.

– «Белгечләрдән» кунакларга әверелдекмени? Икенче жөмлән «кунак булсаң – тыйнак бул!» дыр.

– Безнең арендатор фән кандидатлары белән генә сөйләшә белә, ханым-әфәнде, икенче жөмләсе: хуш килдегез!

– Беренчедән, мин «ханым» да, «әфәнде» дә түгел, ә туташ.

– Хуш килдегез, хөрмәтле туташ!.. Ягъни, хуш килдегез, хөрмәтле туташлар һәм Сәгыйть Алиев әфәнде.

– Миндә Гавай гитарасы түгел, гап-гади «шестиструнка».

– Уеныгыз гавайларча булгач, мин сезне Сәгыйть Алиевка охшаттым...

– Дальше?

– Арендатор да, рәис тә район гостиницасында урын булмау сәбәпле, монда гына төн чыгарга кушалар, ну үтенәләр...

– Тончыгырга?

– Кунарға яғъни.

– Дальше!

– Инешне буар өчен известь ташы чыгаруны экологлар килеп туктаткач, бульдозерчылар кайтып китәргә мәжбүр булганнар. Алар яшәп яткан чишмә буендагы шалаш Ленинның Разлив күле буендагы шалашыннан ким түгел, теләсәләр, шунда кунсыннар, ошатмасалар – «Беловежская пушча» вагончигында», – дигән.

– Белорусиядә?!

– Күл буенда. Азык-төлек вагондагы суыткычта бикле, дигән. Күседән саклап.

– Нәрсәләр барын язганмы?

– Тавык итеннән эзер шашлык, шалаш янында мангалы да, күмере дә бар – теләсәләр, үзләре кыздырырлар, дигән. Шылдымы?

– Мин тавык ите ашамыйм! – ди доктор.

– Безгә күбрәк калыр, – ди кандидат.

– Ихтиярыгыз, – ди Әсгать, кулындагы конверттан акча чыгарып. – Ө менә монда кулдан гына язылган ведомость жибәргәннәр. Аванс алыгыз. Бу сезнең оптимистик тойгыларыгыз сүрелмәсен өчен бирелә. Рәхим итеп, тамгагызны салып, тынычланыгыз!..

Әсгать белгечләргә тизрәк вагонга илтәп урнаштыруны мәгъкуль күрдә. Киттеләр.

Барып житеп, вагонга керү белән, суыткычны ачып, азык-төлекне чыгардылар. Анда колбаса да, сыр кисәкләре дә, тавык шашлыгы һәм шәраб шешәләре дә калдырылган иде, берсе башланган, икесе ачылмаган «сухойлар».

– Юынгычларда су бар, кулларыгызны чайкагыз да, тамак ялгап алыгыз, – диде доктор.

– Мин монда кемнәрдәндер калган калдык-постык ашарга дип килмәдем. Көйдәргән тавык итенә караганда, дуңгыз шашлыгы туклыклырак та, тәмлерәк тә булыр. Киттек, аспирант!

– Китәсең икән – үзең генә кит. Мин монда ялгыз кала алмыйм.

– Сезне сакларга «Әфганыч» кала, – диде Әсгать.

– Ә «Әфганыч»тан кем саклар?

Әсгать кандидатны ияртеп, шалаш янындагы мангалда шашлык куырырга китә, докторны «Әфганыч»тан сакларга аспирант кала.

Әсгатьнең кесә телефоны әтәч булып кычкыра.

– Тыңлыйм, Рәмилә, яхшы ишетеләсең.

– Сөз кайда хәзер?

– Без «Беловежская пушча» юлында. «Әфганыч» та безнең белән.

– «Кызымнан хәбәр килде. Икебез дә бер факультетка гариза бирдек, бүген булмаса, иртәгә кайтабыз, Илсәяр апа да безнең белән кайтачак», – диде.

– Минем өчен шатлыкмы соң бу?

– Минем шатлык сиңа да шатлык түгелмени? Гомер буена кеше шатлыклары белән юанып, кеше хәсрәтләрен үз итеп яшәгәч, бу шатлыгыңны да уртаклашам, юлчыларыңнан котылу белән өйгә кайт.

Шашлык кыздыру белән мәшгуль кандидат, баштарак Әсгать белән Рәмиләнең сөйләшүләрен ишетмәгәндәй кылана. Бераз вакыт көттергәч кенә:

– Син бит әсирлектә түгел, нәрсәдән котылу көтәсең? – ди.

– Эштән, юлдан, – диде Әсгать жавабында.

– Кешелекле кеше гомере буге юлда, гомере буге эштә, эзләнүдә. Юлында иптәшкә берәр юлчы эзләсә, эшеннән нәтижә кәтә.

– Мин бернәрсә кәтмим дә, эзләмим дә.

– Чөнки син аларны таптың инде... Хәер, син генә түгел, һәркайсыбыз эзләгәнәнә... юлыкты.

Вагонда калгач, доктор апа табын хәстәрәнә керешә, аспирант егет исә, гитарасын чирткәли. Аңа карап «Әфғаныч», ни өчендер, «Әфғаныч», «Әфғаныч» дип утыра.

– Кил, утыр! – диде доктор апа аспирантка.

– «Әфғаныч»ны утыртмыйбызмыни?

– Аның холкын кем белә? Утырган урынында утырсын. Әнә, тавык боты белән колбаса куй алдына. Ашагач, тизрәк йоклар.

– Каравылчының йокламавы хәерле.

Бик аз гына салып, ирен чылаткач, тавык шашлыгы кимерәләр. Чынлап та, бик ачыкканга охшыйлар. «Әфғаныч» кына, сөякләр салган тәлинкәсен сузып, «Әфғаныч» диде. Аны тагын сорый дип аңлап, шашлык бирәләр. «Әфғаныч», «Әфғаныч»ын әйтсә дә, шашлыкны алмый. Вагонның һавасы бөркү була. Тәрәзәнә ачкач, черки кереп тула.

– «Ачма тәрәзәнә мин килмичә, ятларны сөярсәң белмичә», – ди доктор, әллә кайчангы жыр сүзләрен хәтерләп. Аспирант тәрәзәнә япмый. Шәраб эчеп, тагын ашарга тотына.

– Гаеп итсәгез – итәрсез, әрәм калдырасым килми.

– Дөрөс эшлисез: һәр әрәм – хәрам. Ризык та, тойгы-хисләр дә...

Шунда сүз өзелде, ашау дәвам итте. Берәздән фән докторы әңгәмә башларга тәвәккәлләде. Аспирантның юраганы юш килде.

– Ни өчен мин экспедициягә сине алдыммы?..

– Чөнки безнең бүлектә миннән башка настоящий химиклар юк.

– Сәләтлеләр күп иде. Әмма мин быел сине сайладым. Чөнки син... син миңа якын.

– Нас сближает теснота комнаты.

– Безне бүлмә кысанлыгы түгел... уртақ киләчәк якынайта.

– Син – биохимик, мин – химик, ике арада – «био».

– «Био» тереклек ул, яшәү!

– Һәркем уйлары, үз өметләре, үз ниятләре белән яши. Әйдә, ял булсын! Эчеп куй!

– Читтән тәэсир итүче башка элементларның ролен исәпкә алмаган химик – начар химик ул. Жир шары массасының 20 процентын тимер тәшкил итә. Әмма кайсы рудниктан саф тимер табалар? Юк! Кайда да тутык хәлендә, тоз-селте белән бозылган хәлдә генә яши ул.

– Аңа карап проценты үзгәрми: егерме икән – егерме! Ә менә «цирконий» дигән элемент Жир шары массасының нибары ноль бөтен, меңнән егерме бер процентын гына тәшкил итсә дә – саф яши. Периодик таблицада үз урынын били! Шулаймы, «Әфғаныч?»

– Әфғаныч...

– Әнә, күрәсәңме, «Әфғаныч» та пичәт суга. Димәк, бернинди селте, тоз тәэсирәнә, тутыкларга да карамастан...

– Мин селтеме, тозмы, тутыкмы? Дөрөсен әйт!

– Син – безнең экспедициянең фәнни житәкчесе, ә мин – сезне сыйлаучы! Эчеп жибәр салганын, сорама каян алганын!

- Эх син, цирконий! Син үзең ноль бөтөн, меңнән егерме бер процентлы.
- ..Мин, бэлки, аннан да сирәгрәк очрый торган ачылмаган элементтыр?
- ...Язмыш миңа шул элементны ачу бурычын йөкләгән булса ни әйтерсең?
- «Әфганыч», ни әйтергә?
- «Әфганыч»...
- Ишетәсезме, юк белән маташмаска куша.
- Син әле үзеңнең кемлегенә белеп тә, аңлап та бетермисең...
- Кем икән мин? Беләсе иде.
- Даһи! Ягъни, әлегә ачылмаган кыйммәтле зат. Син... син... гади ташлар арасына кереп кысылган асылташ! Сине табып, алып, эшкәртеп йөзек кашы итеп.
- Яратмаганым йөзек кигән ирләр... Фу!..
- Сиңа йөзек кидерүче юк, пока...
- Муенчак кидерергә теләүчеләр бар.
- Шулаймы?
- Йөгәнләргә дә маташтылар. Авызлыклау өчен.
- Ничек котылдың?
- Әлегә тотылмадым.
- Яшәүнең үз кануннары. «Тотылмадым», дисең. Аспирантурага керәлмичә ничә ел йөрдөң? Өчмә? Ахыр чиктә мин сине алдым. Көрәшсез генә түгел. Миңа сине алмасам да, була иде. Аспирантлар, кандидатлар буенча да планым тулган, яклыым дисәм – докторлыкның икенчесе әзер. Әмма мин, тәвәккәлләп, сине алдым... Чөнки, чөнки... ничек йомшаграк итеп әйтим икән?.. Яшьлек уза, картлык килә. Әгәр картлыгыңда тәҗрибәләреңне мирас итеп калдырырга беркемең дә булмаса? Нишләргә?
- Китап язалар андыйлар.
- Язылган, басылганы өчәү.
- Шулай булгач үкенече юк.
- Кем үкенә?
- Аспирантурага мине алуыгызга үкенеп утырасыз түгелмени?
- Куй әле шул «сез» дип читләтүеңне.
- Үзеңнән олы кешегә «син» дип дәшү әллә ничек...
- Жиде яшь олымы? Син киләчәктә зур галим булачак талант, үзеңә тиң, акыл утырткан... сыңар кирәк сиңа. Боцман эзлә, көймәң комга терәлмәсен өчен!
- Акыл утырып житми шул, каһарең. Аннары, жебегәнлек тә бар. Кешегә өзеп кенә сүз әйтергә авырсынам.
- Димәк, акылың – алтын!
- Минем өчен сез – алтын. Сез! Нәрвакыт шулай чиста калыгыз, берни белән дә кушылмагыз!
- Чәркәсен күтәрә.
- Әгәр минем алтын буласым килмәсә?
- Бусы инде клиник очракка охшаган, тикшерелергә кирәк, диагноз куярга.
- Тикшерелергә түгел – яратырга кирәк! Бернинди оксидларсыз, беткәнче, ахыргача, моңарчы булмаганча... Онытылып, оныттырып, өзеп, өздерең... – Үпмәкче булып кочаклый.
- Шулай да бөтенләй онытылырга ярамас. Өнә, кеше гажәпләнәп карап тора! Әфганыч! Чү, күгәртәсең, житте.
- Миңа димәгәе, бөтен дөнья карап торсын! Мин – табигать баласы! Табигать кая дәшә, мин шунда!

Кофтасын салып ата, ул «ӘҒҒАНЫЧ»ның кулына килеп төшә.
– Нишләвегез бу сезнең? Килешми бит болай, ярамый!
– Сиңа килешәме? Табигатькә каршы бармакчы буласыңмы? Барып чыкмаячак!

Урман ышыгындагы автобус эчендә – Әсгать белән кандидат...
– Хатын-кыз кычкыруы ишетелде түгелме?
– Фән докторы үкерә.
– Холыксыз икән.
– Холкы шундый. Ел буге түзеп-жыеп килә дә экспедициягә чыккач, ычкынып ала шулай.
– Ычкынып, нишли?
– Кияүгә чыгалмаган кыз ни эшли ала соң?
– Белмим. Андыйлар туры килгәне юк.
– Мин сезне тотмыйм, барыгыз – китегез! Машинагызны иртән килеп алырсыз.
– Ялгызыгыз курыкмыйсызмы?
– Мин кайда да ялгыз.
– Ә мин хатын-кызны ялгыз калдырырга өйрәнмәгән.
– Казандагы хатыныгызны оныттыгызмы?
– Ул чакта, һәр мәсьәләне райком хәл итә иде, кая кушсалар – шунда киттем: күчтем, урнаштым, тагын күчтем, югалттым.
– Райком мәжбүр иткәнгә генә түгелдер, шәт, мәхәббәтең дә булгандыр...
– Мәхәббәт микән ул? Бер караватта «ӘҒҒАНЫЧ» карап ята, икенчесендә без... Дошманыңа күрсәтмәсен андый мәхәббәтне...
– Кинәт шунда айнып китсә, һушына килсә?
– Менә бу чәчләр шуңа агарып, коелып бетте дә инде.
– Димәк, сезнең гомер заяга узмаган.
– Аерыла да, кушыла да алмыйча яшәгән арада кызыбыз да үсеп житте.
– Соравыма һаман җавап алалмыйм: кинәт айныса, терелеп һушына килсә? Нишләр идең?

– Мәскәү врачлары да, Казанныкылар да өметләндермиләр. Бик хәтәр шок, нервный стресс хәлендә калса гына, ихтимал диләр. Тик бүген авыл жирендә аңа тәэсир итәрлек нинди стресс булсын? Янгын? Ул яшен сукканны күреп, «эх» тә итми, селкенми дә. Чана шуганда, бер баланы «молоковоз» таптап уза, ә бу шуны карап тора. Машинаның номерын түгел – сөт ташый торган икәннен дә әйтә алмый! Бар белгән сүзе – «ӘҒҒАНЫЧ». Юк инде, аның гади контузия генә түгел, врачлар телендә әллә нәрсә дигәне...

Шулчак кандидатның кесә телефоны тавыш бирә:

– Алло, тыңлыйбыз... Сезне... кем, дияргә? Ә-ә-ә, бу синмени? Нәрсә булды? Нигә бу вакытта? Тавышыңны үзгәрткән буласың... ..Сез анда рәхәттә йокыга китәлми интегәсез. Ә безне монда фатирга да урнаштырмадылар, вагончыкта калдык. Ужасно. Нинди ресторан? Термос чәе дә, «ролтон». Ни мендәр, ни юрган... Ятабыз, айга карап, йолдыз санап... ..Ярый монда йоклаучылар да бар. Дояркалар уяна күрмәсен, дим. Үзем шалтыратырмам. Пока!

– Влюбленный коллега. Доктор наук. По заказу кандидатлык диссертациясе яза, – дип акланды ул.

Шулчак, еракта йөрөк өзгөч тавыш белэн докторның ялварып кычкырууы ишетелә:

– Ышан, бәгърем, ихлас... Га-фу үтенәм!

– Автобус тәрәзәсеннән караңгылыкка карап: беркемнең дә гамь казаны буш түгел бу дөньяда! Энә бер бәхетсез мэхәббәт корбаны! Нихәл итәсез – шул малайга гашыйк! Өченче ел инде үзеннән калдырмый экспедициягә алып чыга. Ө тегесенә ник анда хур кызлары ялынмасын – сезнең «Әфганыч»тан ким түгел... Зәңгәрләрдән, ахры.

– Мэхәббәт юк...

– Ө мин сәбәбе башкададыр, дип беләм.

– Каршында гүзәл хатын булганда, нинди сәбәп, ди ул?

Доктор ханым вагонга кайтып керә. Өстендәге халатын салып ата. Ялангач кала. Наман да элекке хәлендә утырган «Әфганыч»ка жикеренә:

– Утыра! Нигә артымнан чыкмадың? Сине бит мине сакларга куеп калдырдылар. Әгәр мин шунда суга баткан булсам? Эх, сез, жансызлар! Мине, тәнәнә ирләр кулы тимәгән кызны, шулай мэхәббәт иткән өчен аңа рәнжешем төшмәс дисеңме?! Төшәчәк! Мин бит шул аспирант өчен...

Моңа кадәр тып-тын утырган «Әфганыч» урыныннан торып, сак кына атлап докторга таба килә. Аннары аны тотып, күтәрә дә кая куярга белмәгәндәй әйләнгәч, идәндәге үзе ташлаган бишмәтенә сузып сала.

– Мин аспирант түгел. Мин – лейтенант Әсфәндияров. Совет солдаты. Мин – танкист.

Күл ягыннан вагон-йортка таба аспирант килә, колагын куеп, андагы тавышларны тыңлый. Күзе баскычтагы сулы чиләккә төшә. Чиләктәге су чайкала. Ни булуын аңлап, ул куышка таба чаба. Туктап торган автобус тәрәзәләреннән карыйм дисә, аның да пәрделәре тартылган...

– Мин карбюратор эшләми дисәм – бензин беткән. Сиз инде тыныч кына көтегез. Мин тиз генә бензинга барып килим. Бу хәлне Әнисә апага әйтеп, районга да шалтыратымын. Уен эш түгел.

Вагонда «Әфганыч» белән доктор гитара уйнап, дусларча сөйләшеп утыралар.

– Мин гаебемне таныйм. Күнелле эш түгел... – ди Әхмәтзия.

– Сезне гаепләүче юк. Үзегезне битәрләмәгез.

– Кайсы жир бу? Амударья, дисәң – яшеллек күп.

– Безгә мәгълүм кадәр: бу сезнең авылның Урт күле. Без өчәү шушы күлнең авыруы сәбәпләрен ачыklarга килгән галимнәр. Иптәшләремне күрдең инде...

– Беркемне дә күрмәдем. Ө ни өчен мин монда?

– Сине Әфган сугышыннан гарипләнәп кайткан танкист, диделәр.

– Безнең часть кайда?

– Мин аларын белмим. Ул мәгънәсез сугыш тукталганга да инде... Ничә еллар. Бер кеше гомере кадәр вакыт узды.

– Сугыш беттемни?

– Сиз катнашканы бетте...

– Алайса, мин монда ничек эләктем?

– Безне сакларга каравылчы итеп жиберделәр...

– Полковник Рябовмы?

- Хужағыз татар. Безнең институтта үз кеше.
 - Вәгъдә иткән подкрепление вакытында килсә, үз авиациябез – үзебезне...
- Подкрепление килмәде шул. Миңа почта юкмы?
- Син әле һаман төшенеп житмисең. Нинди почта? Кемнән? Кемгә?
 - Хатынымнан, улымнан, бабайдан.
 - Хатыныгыз Казанда, улыгыз укырга урнашып йөри. Аңлавымча, сөйгән кызы белән бергә.
- Тындылар. Әхмәтзия тагын гитара уйнап ала.
- Алар минем хәлне белми алайса?
 - Ә сез үзегез беләсезме соң хәлегезне?
 - Беләсем килә. Сез особый отделдандыр? Мине алмаштыралармы?
 - Сорауларыгызны аңламыйм. Нинди алмашу? Нинди «особый отдел»? Әгәр мөмкин булса, сез үзегез, узган көннәрегезне исегезгә төшереп, хәтерегезне яңартсагыз иде. Барысын да булмаса – өлешләп. Әйтик, Әфганстанга аяк баскан көннән.
 - Без аны Әфган жиредер дип белмәдек тә. Безне алдадылар.
 - Безне һаман алдыйлар!
 - Ничек һәм кем мине әсирлектән коткаруын да, кайда һуштан язуымны да хәтерли алмыйм.
 - Сез хәзер үз авылыгызда.
 - Ә сез... кем?
 - Хәзер инде кем дип әйтергә дә белмим...
 - Дөрөсен әйтегез.
 - Дөрөсе – мин сезнең... хатыныгыз, дисәм – гажәпме?
 - Минем хатыным – Илсәяр.
 - Хәзер Рәмилә, ди.
 - Шулай үзгәрү мөмкинме?
 - Ил үзгәрде. Максатлар үзгәрде. Кешеләр үзгәрүне әйтәсе дә юк. Метаморфозалар заманы. Һәр заманның үз моңы, үз жыры.

«Әфғаныч» Әхмәтзияга әверелеп, сөтчеләр вагонында фән докторы белән узган гомерен, минутларын хәтерләргә тырышып, илдә булуын бәйрәм итеп ятканда, Әнисә апа, чаң сугып, «Беловежская пуца»га, үзе әйткәндәй, «амнистия» командасы жыеп килә. Кулларына көрәк тоткан әрмәннәр, яулык бәйләгән үзбәкләр башкалардан аерылып тора. «Команданың» составында район хәрби комиссариатыннан полковник Рәхимов, таркатылган колхоз рәисе Апанай, дүрт авылга бер хәзрәт Әүдәкин, арендатор-майор Апанәев Мидхәт белән аның хатыны, Әсгать, Әнисә апа чакыруы белән кайткан Илсәяр, «Әфғаныч»ны Әхмәтзия итүдә иң риясыз көч куйган Рәмилә һәм кирәге чыкса дип чакырылган яңгын машинасы кешеләре.

«Амнистия» мәжлесен башлап, Апанәев: «Чакырыгыз, ничек булганын аңлатсыннар!» – ди.

Тынлык урнаша. Шомлы тынлыкны фән кандидаты боза:

– Аны сүз белән ничек аңлатырга була соң? – ди ул бик житди кыяфәттә. Кемнәндер көлгәнә ишетелә, кемдер елый. Арендатор кушуы буенча яңгын машинасы сигнал бирә. Ишек ачылып, вагон баскычында фән докторы белән Әхмәтзия күренә. Бер төркем халык кул чаба. Бәйрәм рухындагы Әсфәндъяровка бу халык аны котлау өчен килгәндер кебек тоела:

– Рәхмәт сезгә, хөрмәтле авылдашлар, яшътәшләр, якташлар, сабакташлар, тугандаш үзбәк дуслар!

– Сораганга гына җавап бир, – ди арендатор, – ничек булды? Подробно сөйлә.

– Исеменне онытканмын, иптәш прапорщик, синең юмартлыгыңны, сораганны бирми калмаганыңны хәтерлим. Син дә әфганыч бит.

Халык пышылдашып ала. Әхмәтзия моны үзен хуплау дип аңлап, сүзен дәвам итә:

– Әйе, безгә якин бер кыштакта әфганнар сабынсыз тилмерә, ягарга утыннары юк, диделәр, синең юмартлыгың аркасында бер кило утынны бер кило сарык итенә алыштырып кайта идек.

– Совет солдатына тап төшереп маташма, диванага сабышып... «Прапорщик», имеш, – ди арендатор, генералларча. – Майор мин!

– Хокукны аңа без бирәбез, сөйлә, улым, сөйлә! – дип кычкыра Әнисә апа. Аны сакаллы үзбәкләр хуплый.

– Бер ящик кер сабынын бер капчык бөртекле чәйгә алыштыруыңны, «боржоми» суын чебен үтерә торган әфган шәрабына алыштырып кайтуларны оныттыңмыни?!

Жыелып килгән халыкның күбесе Әхмәтзияны яклап, сүз әйтергә омтыла, хатыны Илсәяр елый, аны Рәмилә юата, Әнисә апа Әсгатькә нидер аңлата, әйтергә кыстый.

Шул тынлыкта, беркем көтмәгән, уйламаган хәл булып ала: вагон баскычындагы Әхмәтзия кемнәргәдер нидер әйтмәкче булып селтәнгәндә, ялгыш атлапмы, башы әйләнүдәнме, егылып, жиргә каплана. Халык «ах» итә, шау-шу куба. Арендатор янгынчыларга «ым кага». Тегеләр, шуны гына көткәндәй, шаулашкан халык өстенә «яңгыр» яудыралар.

Әхмәтзияны «яңгырдан» саклап, фән докторы янгынчыга ташлана, аңа башкалар кушыла.

Шуннан соң ниләр булган авылның «Беловежская пуща»га килгән шаһитлары, төрлесе төрлечә сөйләп, фикеремне тәмам чуалтсалар да, провокация булуы факт. Тагын шуны ачык аңладым: Әхмәтзияның «әфганыч» дигән авыруы кире кайткан, тик хәзер ул башка исемнәрдә йори икән: Арсень, «Әүдәкин», «Апанай». Төрле очракта төрлечә, имеш.

Район больницасында күпмедер яткач, Әсгать белән Рәмилә Әхмәтзияны үзләренә алып кайталар. Тик әлегә аның элекке пенсиясе килүдән туктатылган, яңасы яңа елдан гына килә башлаячак икән. Илсәяр Казанга кайтып китсә дә, «Әфганыч»ны ташламам, дигән язү калдырган.

«Ташламам» сүзенәң гамәлгә ашуын көтеп, Яңа ел да житә, кыш та уза. Рәмилә кыз бала таба. Аңа «Рәмүзә» исеме кушалар. Әхмәтзияны үз йортына күчәрәләр. Хәзер инде ул һәр сорауга «Әфганыч» дими, тиешле җавап эзләп, уйланып тора икән. Аны район больницасыннан дәрәжәле докторлар килеп карыйлар да «эшкә яраклы» дигән 3 нче группа инвалидлык тәзкирәсе бирәләр. Әхмәтзия исә моңа шат та түгел, кайгырмый да икән. Илсәяр яңа комиссия китертә, инвалидлык группасын үзгәрттерә, Казанга алып китә...

Шулай яшәп яталар бишәүләр.

Лилия
Фәттахова

МӘСӘЛЛӘР БӘЙЛӘМЕ

Сынау

«Бу дөньяда барчасына акча кирәк,
Акча дуслы итә, акча итә түрә.
Ул булмаса, мин – тик сапсыз көрәк»,
Диеп яшәгән, ди, имеш жирдә Берәү.

«Бөтен бәләләрнең башы – акча, диеп,
Дусны дошман итә, мәлгунь нәрсә, диеп»,
Яшәгән, ди, жирдә тагын Икенчесе,
«Акча янчыклары»н өзми-куймый сүтеп.

Юллар кисешмәгән бер дә исән чакта:
Байлар юлын ярлы һич тә таптамаган,
Байлар арбасына ялгыш утырмаган,
Энәсенә хәтта жебен сапламаган.

Кисешкән, ди, юллар барыбер бер тапкыр –
Зират юлы булган шундый такыр-такыр.
Икесен дә: «Әйбәт иде», – дип күмгәннәр,
Бүз кәфеннән өч аршын жиргә иңгәннәр.

Өләшкәннәр сәдакага диеп акча,
Рухларына, диеп, дога укыганнар.
Икесе дә тигезләшеп китеп барган,
Яхшымы ул, яманмы ул – Акча калган.

...Аллаһ биргән сынауларның берсе – Акча.
Бәхетле шул: урталыкны әгәр тапса.
Кемдер аны «артык сөеп» – карак була,
Кемдер исә «сөймәенчә» харап була.

Сыналу

*Тагын мәсәл язып китим әле:
Тормыш үзе тоташ мәсәл бит.
Тормыштагы һәрбер хәл-вакыйга
Сабак алып өчен әсәр бит.*

«Мин кендеге шушы жирнең», – дигән берәү,
Тез чүгүен теләгән ул бүтәннәрнең.
Соңгы юлга китүченең юлын бүлгән:
«Күмәр өчен кәгазегез житми», – дигән.

Бер йөз чакрым булган юлны кире үтеп,
Хастаханә матавыгын тәмам итеп,
Соңгы юлга китүчене кайтарганнар,
Ике тәүлек юкны бушка аударганнар.

Ә «кендекнең» моңа бик тә кәефе килгән,
Вәкарь белән генә шунда: «Риза», – дигән.
...Шуннан соңра бер тәүлек тә үтмәгәндер,
Зуррак «кендек» аңа зуррак сабак биргән.

Ни булганын бик тәфсилләп язып тормыйм:
Дөнья бит ул баскыч сыман катлы-катлы.
Һәр өстәге «басма» үзен «кендек» саний,
Һәм оныта Ходайның да сынаганын,
Соңгы катта...

Алдану

Төп-төз Каен ышыгында Гөмбә үскән
Һәм масаеп әйтә икән күршесенә:
– Шушы каен – минем иң яхшы терәгем,
Лаек моңа гөмбәләрнең бик сирәге.

Дым да житә миңа монда, яктылык та,
Юрыйм шуңа һәр нәрсәне яхшылыкка.
Безнең дуслык мәңге бетмәс дуслыктыр ул,
Бездәй ышанычлы дуслар һич юктыр ул.

Тагын күпме масаер иде күршегә,
Көтмәгәндә килеп чыккан да кешеләр,
Бар гөмбәне тырысларга тутырганнар,
Сөенешеп, соңрак ялга утырганнар.

– Нинди шәп урынны таптык, – дигән берсе, –
Бу каенны калдырырга кирәк истә.
Ышанычлы булсын өчен тамга салыйк,
Ботагына берәр яулык-мазар тагыйк.

Берничә көн үтте микән, үтмәгәнме,
Бу урыннан юлы узган, ди, берәүнең.

Һәм тамгалы төз каенга күзе төшкән,
Өлгөргәнче башкалар дип, тизрәк кискән.

...Бу дөньяда бик күп төрлө алдану бар,
Төрлө сәбәпләрдән туа алданулар.
Хакыйкатыне кайбервакыт тану авыр:
«Минбеләмлек», «Минбелмимлек» күзне буар.

Хакыйкаты

Алты юлчы юлда филне очратканнар,
Ни хикмәттер, алтысы да сукур булган.
Берәм-берәм филне тотып караганнар,
Һәммәсе дә үзен хаклы санаганнар.

– Йомшак икән, – дигән берсе, сыйпап-сыйпап,
Йонлач колак йомшагына куйган битен.
– Багана күк туры, – дигән икенчесе,
Колачына алган да ул филнең ботын.

– Ни сөйләсез? – Сыгылмалы! Бу бит елан! –
Өченчесе танавына асылынган.
Берәм-берәм һәммәсе дә бая биргән.
Бәхәс купкан. Һәркем үзен хаклы күргән!

Ни бәядән алсам – саттым шушы хактан,
Морале дә ачык язылган китапта:
Барыбыз да сукур юлчы хәлендә без,
Хакыйкатыне өлешләп кенә беләбез.
(«Мин хаклы», «Сез хаклы түгел»гә бүләбез).

Мәгънәсез бәхәс

Кирәгрәк Авызлыкмы, йә Нуктамы? –
Бу бәхәскә кем куяр икән ноктаны?

Ята торгач чормадагы бер киштәдә,
Бәхәсләшеп киткән болар бер иртәдә.

– Хужам мине ныграк сөйдә, – дигән Нукта.
Алашаның һәрбарчасы миннән курка.

– Хужам жинде Айгырны да минем белән –
Тәкәбберләнеп, Авызлык шулай дигән.

– Миннән башка йөргәнеңне хәтерләмим,
Уйлап кара: кем «әлиф» тә, ә кем соң «мим»?!

...Ә чормадан читтә күптән бүтән заман:
Ат кешнәвен көтеп арган буп-буш аран.
Нукта белән Авызлыкны түгел, анда
Атның үзен дә күрмәгән яңа буын.

Сабак

Ни сәбәпле очраштырган Язмыш, белмим,
Мәңге Зарлы Мәңге Шатка тап булган, ди.
Мәңге Шатның көләч йөзен күрү белән
«Мин дә яшим инде жирдә», дип куйган, ди.

«Кая барсам, нишләсәм дә – юлым уңмый,
Туганда ук, ахры, кемдер күз тидергән.
Гомерем буге озата бара эт тормышы:
Кемдер майлы калжа ашый – мин... кимерәм.

Безгә дигән бәхеткәйне сыер сөзгән!
Гел ярага тырышасың – ярап булмый.
Кемнәргәдер бер елмаеп карау житә –
Майлагандай бара эше – блат полный!

Хөкүмәтен әйтер идем, күрми-белми, –
Безнең ишене яклый, ди, тот капчыгың!
Безгә дигән кара шөлне кем бәйләсен:
Кемдер балда-майда йөзә, без – ялчылар!»

Тезә торгач үзе чиккән «газаплар»ны
Маңгаенда тагын бер сыр артып киткән.
Әдәп саклап, аның зарын тыңлаган да
Мәңге Шат та жайлап кына тезеп киткән:

«Бу дөньяга килүең ул – үзе бәхет,
Дүрт саның сау-сәламәт бит, зиһенең ачык.
Аллаһ биргән ризык булыр өстәлендә,
Тик рәхмәтне ешрак әйт син, йөзең ачып».

...Ул – Мәңге Шат – бер иманлы карчык кына.
Узганында сөенечләр – тансык кына...
Булганына шөкерана кыла-кыла,
Яши икән шулай эчтән балкып кына.

КАРТ ШОМЫРТ ХАТИРӘСӘ

РОМАН*

* * *

Закиржан Нәфисәне үзләренең ишегалдында кечкенә генә, жыйнак кына йортта яшәп ятучы ялгыз Хәлимә карчыкка фатирга кертү турында алдан белешеп куйган иде.

Хәлимә карчыкның ире Гайнетдин күп еллар элек вафат булып, бердәнбер улы Габдулла Мәскәү маржасына өйләнде дә яшәргә шунда күчеп китте. Инде монда бик сирәк кайта. Әнисен күпме генә үз янына күчеп килергә үгетләсә дә, карчык сүзендә нык торды.

— Инде күпме яшисем калгандыр, анда үлеп калсам, минем жәсәдемне Казанга чаклы кем сөйрәп йөрсен?! Минем гомер иткән ирем янында, Яңа бистә зиратында ятасым килә. Алла сакласын, синең хатының, дуңгыз ите пешерә торган савыт-сабада ашарга пешереп, инде үләр вакыт житкәч, укыган намазларымны, тоткан уразаларымны юкка чыгартыр. Үзең генә тора күр Мәскәүдә, — дип кырт кисте. Малае, файдасы юклыгын аңлап, башка үгетләп маташмады, ләкин чәй-шикәрәннән, тәм-томыннан өзмәде. Һәрдаим посылкасын, йә булмаса Казанга кайтасы танышлары аркылы күчтәнәчен жибереп торды.

Закиржан, элек сөйләшеп куйганча, Хәлимә карчыкка кереп, фатир турында исенә төшерде. Инде сиксәннән шактый узган әби тыны-көне бетеп сөенде:

— И Закиржан балакаем, керсен, керә генә күрсен, миңа иптәш булып, идән-сәкеләрәмне юып торса, кибеттән ипи-сөтен алып кайтып бирсә, мин бик риза булырмын, — дип, Закиржанны ишек төбенә чаклы озатып куйды.

Нәфисә, өйдәгеләр уянып йөрәнә башлагач, акрын гына торды да юрганын төреп куеп, хужалар янына чыкты. Аның өстендә биш Нәфисә сыярлык халат иде, ул аны үзен уратып алып пута белән бәйләп куйган. Ләкин халат астыннан да зифа бие беленеп тора, кызның зифалыгын калын халат та боза алмаган. Ул кыяр-кыймас кына:

— Исәнмесез, — диде.

Закиржан диванда гәжит укып утыра иде, Нәфисәне күргәч, сөйкемле генә итеп елмайды:

— Тордыңмы, сөңлем, кичә чәй дә эчмичә йоклап киткәнсең. Үз киёмнәреңне киптереп куйдык, киен дә, ашап-эчеп алырбыз. Мәүлия апаң йомшак күмәчкә, сөткә дип чыгып киткән иде, — дип, кызга киёмнәрен китереп бирде дә аш бүлмәсенә кереп китте.

* Журнал варианты

Кыз юынып, киенеп, чәчләрен тарап чыкканда, ах-ух килеп, Мәүлия кайтып керде. Кулында өч литрлы әлүмин бидон, үргән жәтмә сеткада ап-ак күмәч. Нәфисәгә карап, салкын гына:

– Әйдә, чәй эчәбез, – диде. Тавышында котып бозлары салкынлыгы. «Тәмам туйдырдыгыз, чыгып китегез», – дип әйтми генә.

«Кешедән арыгандыр инде, килүчеләр күптер», – дип уйлап куйды кыз.

Икәүләп аш-су бүлмәсенә үттеләр. Закиржан кызга яратып карап алды да:

– Әйдә утыр, ашап-эчеп алгач, мин сине фатирга урнаштырам, аннан соң эш мәсәләсен хәл итәрбез, – дип, Нәфисә кырыена терәткеле йомшак урындык китереп куйды. Нәфисәнең, читтәге өстәл кырыенда өелеп торган юылмаган савыт-сабаны күрәп: «Мин башта табак-савытларны юып куйыйм», – диюенә, усал гына итеп: «Үзе юар», – диде.

Нәфисәгә әнисе:

– Кызым, ашаган табак-савытны вакытында юа торган бул. Юылмаган савыт-саба авыру, чир теләп тора ул. Бигрәк тә кичтән иртәнгә калган юылмаган савыт-сабаны жәннәр жыелышып ялылар икән, – дип әйтер иде.

Ә калада кызык икән. Нишләп кенә бетәргә кирәк бу дилбегә буге көн озынлыгында, шул тәлинка-кашыкларны да юып куймагач!

Ашап-эчеп алгач, алар киенеп, Хәлимә карчык фатирына керергә жыендылар. Нәфисә төенчегеннән әнисе теккән, гәүдәсенә килешеп, сыланып торган зәңгәрсү-кара пәлтәсен алып кигәч, кичәге сырмә өстеннән кожан элөп куйган карачкыдан менә дигән сылуга әйләнде дә куйды. Закиржанның йөрәге тагын кысып-кысып сулкылдап алды. Сөбханалла, кайларда гына үсеп буйга житкән бу кыз бала?! Ниндидер бер зыялылыгы, затлылыгы, садәлегә бар, әллә ниткән шунда, нур чәчеп, үзенә тартып тора.

Хәлимә карчык аларны гөр килеп каршы алды:

– Әйдүк, әйдүк, кызым, әйдә, түргә уз! Мактап йөрисең икән, әле чәем кайнап кына чыкты. Закиржан улым, әйдә, син дә өсләреңне сал. Менә аягыңа улымнан калган жылы башмак бар, шуны ки, беренче ятаж булгач, идәнебез салкын. Кызым, синең аягыңда йон оекбаш икән, анысы яхшы. Аякларны салкыннан сакларга кирәк, яшьли салкын тидерсәң, картайгач сызлап интектерә ул аяклар, – дип, аралашуга интеккән карчык бертуктаусыз сөйләнде.

Кыстый-кыстый чәй өстәленә утыртып, күпереп пешкән коймакларны кунаклар алдына этеп-этеп куйды.

– Әйдәгез әле, тартынмагыз, ашап-эчеп утырыгыз, – дип, туктаусыз кыстады.

Нәфисәгә шундый рәхәт булып китте. Хәлимә карчык Фәгыйлә әбисе кебек тәмле телле, тулы гәүдәле, яше сиксәннән артса да, хәйран житез иде. Тик аяклары сызлап, начаррак йөри икән.

Закиржанны озаткач, Нәфисәнең:

– Хәлимә түти, минем инде ике көн рәттән намаз укыганым юк, әгәр син рөхсәт итсәң, мин намаз укып алыр идем. Сездә кыйбла кай тарафта икән? – диюенә карчык язгы кояш кебек балкып елмайды.

– Әй балакаем гынадыр ла, рәхмәтләр яусын сиңа, алларыңа рәхмәт фәрештәләре чыгып, жиде буыннан житмеш буынга кадәр булган нәселәңне тәмуг утларыңнан саклап торсыннар! Нинди кызлар бар икән бит әле дөньяларда! Минем генә улым күзлә бүкән, Мәскәү маржасына өйләнеп хараплар булды. Ник соң син, кызым, безгә алданрак килмәдең, киләңкәем генә булган булыр идең, – дип каударланып, Нәфисәгә үзенәң инде тезләнеп

тора-тора сәждәгә китә торган урыннары тузып беткән намазлыгын, хөрмә төшеннән жепкә тезелгән, тарта-тарта шомарып беткән тәсбихен сузды.

– Кыйбла энә теге тарафта, – диде, Нәфисәгә ишеге алма бакчасы ягына карап торган кечкенә бүлмәне күрсәтеп. – Шушында торырсың, кызым. Улым бүлмәсе. Тәрәзәсе дә ачыла, алма бакчасына чыга торган кечкенә генә ишеге дә бар. И жаным, яз көне алма-чыяләр чәчәк атканда, мондагы матурлык, хуш ис! Улым шундый ярата торганые бу бакчамны, китеп барды шул, әллә кайларга китеп олакты. Инде картайдым, бакчабызны карар кеше дә калмады. Әйдә ярар, күп сөйлим бугай, иркенләп намазыңны укы, – дип, өсләре пыялалы ишекне ябып куйды.

Нәфисә, курка-курка гына кәргән бу йортта үзенә әбисен очраткан сыман булып, күңеленә рәхәт бер жылылык тулганын тойды.

Себер юлларына чыгып киткән эти-әнисенә, туачак кыз балага (нигәдер әнисе аны кыз дип уйлый, инде исемен дә Әминә дип уйлап куйдылар) нәни сабыйга, энеләренә, үзбәк якларында һәлак булган, бабасы әйтмешли, ата бәлшәвик Гыйниятулла абыйсының рухына, әби-бабасына, юлларында очраган Анна түти белән Жәкәү абыйга, Хәлимә түти белән Закиржан абыйга саулык теләп, бик озак итеп дога кылды. Намазын тәмамлап, олы якка чыгуын көтеп утырган Хәлимә карчыкның:

– Кызым, фаризын гына укымадың, ахрысы, озак укыдың. Юлда калган намазның фаризын гына укысаң да, Алла кабул итәрмен дигән, – дип әйтүенә:

– Эти-әниемә, туганнарга саулык теләп, озаклап дога кылдым, Хәлимә түти, аннары миңа булышкан урыс кешеләренә дә саулык теләп, дога кылдым. Алай ярыймы икән ул? – дип сорады.

– Әй кызым, нишләп ярамасын, ярый, бик ярый. Әйбәт кешеләргә нигә дога кылмаска? Барыбыз да – бер Алла бәндәләре, барыбыз өчен дә Алла бер, бары тик диннәребез генә төрле. Менә мин сине Коръән укырга да өйрәтермен әле, тик кешегә генә әйтә күрмә, үзем дә намаз укыйм дип ычкындыра күрмә, башкайларыңны өтермәндә черетерләр. Әллә ниткән болгавыр заманнарга калдык, кызым. Көн саен мин белгән кешеләр арасыннан да берәр кешене алып китеп юк итәләр. Сакланганны саклармын, дигән Аллаһы Тәгалә, сак була күр!

– Хәлимә түти, мин Коръән укый беләм, әтием өйрәттә. Ясинне ятган укыйм.

Хәлимә карчык бу сүзгә шаккатты.

– Сөбханалла, тик бу турыда кешегә сөйли күрмә, хараплар гына булырсың, кызым! Кемнәр генә үстергән мондый тәүфыйклы кызны?! Бәхетәң генә була күрсен! – Аннары Нәфисәгә мөдәр, юрган, ап-ак итеп юып үтүкләнгән жәймәләр бирде дә: – Кызым, миңа фатир өчен түләмәссең, идән-сәкеләремне юып, сөтен-маен, каймагын, күмәчен алып кайтып торсаң, шул житәр. Улым да булышып тора, Алла теләсә, икебез матур гына, ипле генә яшәп ятырбыз. Бер дә курыкма, минем ахирәтләремнең балалары бар, алар Казан тормышы белән таныштырырлар, кибетләренә кайда икәнән күрсәтерләр. Башта гына читен ул, Алла боерса, күнегерсең, – дип, үз бүлмәсенә кереп китте.

Нәфисә исә, күңеле күтәрелеп, чиләк белән жылы су, чүпрәк алды һәм сөенә-сөенә бүлмәсен жыештырырга тотынды. Иң башта тәрәзәләренә ялт иттереп ялтыратты. Күптән кеше кулы тимәгән сукур күзләр шикелле тоныкланып торган тәрәзә пыялалары сүрән генә көзгә кояш нуруларында гөлт итеп кабындылар. Кыз пәрделәренә салдырып, сабынлы суга жебетергә салды да шкафтагы чынаяк-тәлинкаләрне юды.

Әби:

– Әйдә, төшке аш ашап алыык, – дип чакыра кәргәндә, бүлмә эче ялт иткән,

бөтен нәрсә үз урынына куелган иде инде. – Сөбханалла! Кулларыңнан куан, кызым, бигрәкләр уңгансың-булгансың! Күзләрем генә тимәсен! – диде ул, сөенеп.

Хәлимә карчык белән Нәфисә шулай матур итеп, бер-берсенә иптәш, ярдәмче булып яши башладылар. Әнисе белән киткән жылы назны кыз үзенә чит-ят булган, ләкин таянырга, серен сөйләргә кеше таба алмый интеккән, Алансудан әллә ничә чакрым ераклыкта яшәп яткан Хәлимә карчыкта тапты.

* * *

Яз да житте, инде бәрәңге бакчаларындагы ызаннарда иң беренчеләрдән булып кояшның назлы жылысын тоеп, ачык яшел эрекмән, сукур кычытканнар уянып, борын төрттеләр. Кыш буге мыр-мыр килеп бөгәрләнеп, мич буендагы киез жәелгән эскәмиядә иркәләнгән йөнтәс койрыклы ак мәче дә, урамга чыгып, язгы кояшта жылынган иске нигез туфрагына сузылып ятты.

Күңелләрдә алда тормыш яхшырып, гел генә болай булып тормас дигән өмет уятып, һавада сабан тургайлары моң түгә. Һай, бу язның күңелләренә жылкетә торган гажәеп ямьле сихри иртәләре! Инде каядыр бөреләргә посып кышлаган күбәләкләр дә уянган. Мал абзарларында, азык житмәгәнгә түбәдән төшергән күгәргән саламны парландырып, аз гына көрпә салып болгаткан башак ашап жан асраган, тиздән сахрааларга, болыннарда чыгарбыз дип, сыерлар, сарыклар, Ялантау буена, яшел хәтфә үләннәргә борын төртүне өзелеп көтеп, тынгысызлана башлаган чак. Малайларны тиздән әниләре, иртән-иртүк йокыдан уятып, ипиләрен, кәгазь бөкеләр белән бөкеләнгән шешәдәге сөтләрен нәни капчыкларына салып, көтүгә чыгарга эзерлиләр. Күкне иңләп, каңгылдый-каңгылдый, кыр казлары кайта. Кыр казларының башта сагышлы, моңсу авазлары ишетелгән сыман була. Юк, бу авазларны әле кеше ишетми. Иң элек аларны сәке асларында ысылдап, үрелеп, малай-кызларның аяк балтырларын тешләп интектергән, йомырка басып, ояда утыручы ана казлар гына ишетә. Ерак кардәшләренә «Кыйгак-кыйгак! Менә без янә туган якларыбызга кайтып киләбез. Сагындык, бик сагындык!» дигән сөенечле-моңсу авазларын әллә нинди эчке бер сиземләү белән тоеп, утырган жирләреннән йөрәкләре алгысып, ерак туганнарын каршылап кыбырсыналар. Аларның, ниһаять, бәби чыгарып, тал песие шикелле яшыкелт-сары йомшак бәбкәләрен тезеп, мактанып, урамга чыгуларын түземсезлек белән көткән ата казлар, сагышлы-сагынулы авазлар чыгарып очкан кыр казларының, куанып исәнләшеп:

«Менә без дә сезне сагынып кайтып життек, кыйгак-кыйгак, аралар Һай ерак», – дигән сәламнәрен алып, күңелләрендә очу дәрте уянып, үзләренә дә һаваларда очкан чакларын сагынып, очмак булып, канатларын кагынып каңгылдашалар. Тик, күкне иңләп оча алмагач, нәүмизләнеп, кыр казлары күздән югалганчы, башларын кыегайта-кыегайта карап калалар да, йомырка өстендә утырган парларына, ярый әле дөньяда сез бар дигәндәй, тынычланып, хужалары ат тизәгенә кушып пешергән бәрәңге кабыгын болгатып салган тагаракка таба юнәләр.

Аларның өметләре зур: тиздән, бик тиздән, менә мин нинди уңган, кадеремне генә бел, мин сиңа яшыкелт-сары йомшак улар-кызлар алып кайттым дип, ай буге сәке астында караңгыда утырып тәмам алжыган ана каз, башын горур тотып, каңгылдап, ишегалдында күренер. Ә соңыннан балитәкләрен ыштан бөрмәсенә кыстырган, каз бәбкәләренә чыгуын дүрт күз белән көткән әби-ападар – йомыркалары чәберчек түгелме, бәбиле булса, томаланып үлмәгәнме дип, жылы суга салып типтереп карап, каз бәбкәләре барысы да бер көнне

чыкмаганга, чыккан берен, иске бүрек эченә салып, жылы мич башында тотып, күкәй эченнән борынлап чыга алмаганның булышып, томшыкларын чыгарганның авызларында жыелган төкерекне йоттыра-йоттыра көткән эби-апалар, хатыннар, дөнья бетереп пипелдәшкән каз бәбкәләрен, әле яңа гына борынлап баш төрткән бәбкә үләнле, қояшлы ишегалларына чыгарырлар. Аларны күргәч, эти-эниләренә сөенүе! Ай буге парын зарыгып көткән ата каз тик торганда тыпырдап биеп алыр. Ана каз исә үзенә бертөрле сагышлы һәм сөөнечле итеп қаңгылдап, канатларын шап-шоп итеп қагынып алыр да, куштан хатыннар сыман, ата каз тирәсендә бөтерелә башлар. Ел да шулай кабатлана. Ел да шулай казлар, көзләрен ялгыз калулары турында уйламыйча, уйлый белмәүләре белән бәхетле булып, бәбкә чыгарып үстәрәләр!

Инде гөрләвекләр кыш буге жыелган чүп-чарны үзләре белән ияртеп алып киттеләр. Басудагы кар, эреп, күч булып авылга төште дә Бичуралар абзары аркылы үзе белән сарай кырыларына терәп куйган көрәк-сәнәкләрне дә ияртеп алып китте һәм мулла Йосыфлар янындагы канау тулып ташыды. Кукан Шамилләренә ишегалды елга кебек тулды, кешеләр барасы жирләренә, агач басмаларга басып, сикерә-сикерә генә чыга алдылар. Жир сафланып, уянып, нәрсәдер көтеп, сагаеп-тынып калды. Инде тиздән чөчүгә төшәрләр. Ужымнар, туган якның назлы жилен тоеп, Аллага шөкер, исән-имин кышны чыктык дип сөөнөп, яшел хәтфә булып, күз күреме арада талгын гына тибрәләр. Тереклек яратылганнан бирле шулай булган һәм шулай булачак! Гасырлар алышынган, буыннар алышынган, кыш артыннан яз килмиң калмаган. Язгы қояштан уянган жирнең йөрәк тибешен тамырлары белән әллә кайчан тойган агачларның кәүсәләре буйлап аккан яшәү кодрәте, шифалы, бәрәкәтле сутлары ботакларына барып житеп, бөреләр шартлап ачылып, яшкелт яфрактар хасил булып. Әллә кайларга яланаяклап йөгәрәсе, әле жылынып та бетмәгән жирне аяк табаннары белән жылытып, аргамактар кебек чабасы килә! Их, кулларыңны канат ит иден дә, зәңгәр күкләргә күтәрелеп, болытларны телем-телем итеп телеп оч иден! Юк шул, очар кошларга, күбәләкләргә бирелгән канат адәм баласына бирелмәгән! Очу әмәле, канатлар юк!

Шамил әле яңа гына күренә башлаган эрекмән, кычитканнарны өзеп, уч төбенә салды да инде шактый исәйгән Йолдызга сузды. Тай төкле йомшак иреннәре белән малайның уч төбен кытыклап ялмап алды һәм, яшел, сусыл үләнгә ымсынып, күгелжем күзләрен тагын малайга төбәде.

– Юк шул әле, бер атнадан чиләкләп жыярмын, әлегә юк, – дип, малай тайның маңгаеннан сыйпап куйды да өйләренә кереп китте. Тиздән Сабантуй житә! Куканны әзерли башларга кирәк. Кыш буге мал абзарында ялыгып яткан чабышкының аякларын ныгытырга вакыт. Этисе кичә кичен әйтеп куйды:

– Улым, вакыт!

Малай үзәндә дә яз белән бергә очыш дәрте, кыш буге йокымсырап яткан ашкынып, томырылып чабасы килү хисен тоеп, өйгә кереп китте.

* * *

Чыраена төшкән яз жылысыннан Кукан, әле генә йокысыннан уянган кебек, хәтеренә узган еллардагы Сабантуйларны исенә төшердеме, мөкәммәл сылу, зифа гәүдәсен калтыратып, кешнәп жибәрде. Яз житкән ләбаса! Назлы жил аның қояш нурларында елкылдап торган карасу-жирән ялларын тарый. Чабыш дәртен тоеп, атның жаны үрсәләнә, алгысына. Тиздән, бик тиздән ул тояк асларында очкыннар уйнатып, өстендәгә үсмер малай Шамилнең жаны-тәне

белән бергә кушылып, бербөтенгә әйләнеп, суырылып, таш-тау әрәмәләре ягыннан, Нырсы урманнарын урап, үзе белән рәттән чапкан юртақларны узып, ярышта беренче булып килер. Ул тәнендәгә һәрбер төгә, һәрбер күзәнәгә, аяк астындагы жирнең тымызык жылысы аша сизә: бу яктагы чаптарларда гарәп илләренең комлы сахра, чүл жылларен Алансуга алып килгән Кукандагы кебек ыспайлык, нәзакәтлелек, дәрт юк. Менә шуны тоя Кукан. Һәм нәзек, ак «оекбаш» кигән аяқлары белән, түземсезләнеп, биегәндәй тыпырдап ала.

Күңелләрдә яшәү дәрте уятып, тургайлары, назлы жылләре белән Алансуга яз килә!

* * *

Ул көн матур башланган иде. Көн кояшлы, шундый рәхәт. Шамилгә унбер яшь тулган иде. Шул көнне Хәбибулла йортына Наһар, Шәрәфи, тагын берничә авыл куштаны килеп керделәр дә Шамилнең әтисенә ниндидер кәгазь тоттырдылар. Анда «Кукан белән Йолдызны колхозга алырга, конфисковать итәргә, ә Куканны сабанга жигәргә. Советка шулай кирәк» дип язылган иде. Хәбибулла карт карчыгы белән чәй эчеп утырган жирләреннән корт чаккан кебек сикереп торды:

– Мин калхузга кермәгән, ни өчен сез минем атымны аласыз? Ул – минем жаным, йөрәгем, ул – минем улым, балам ул минем, беләсегез килсә, бирмим! Теләсә нәрсәмне, әнә сыерымны алыгыз, тик Куканга тимәгез! Алланың әче каһәре төшкән бәндәләр! Ул бит, ул бит минем атым түгел, балам бит ул минем, газизем, – дип, янә кабатлады. – Миңа бит аны Сәвит блячы өчен һалак булган бәлшәвик Гыйниятем бүләк итте. Ул бит сезнең шушы блячыгыз өчен башын салды. Гарәп аргамагы бит ул, эш аты түгел. Шушы жәш кызлар кебек кочаклап кына торырдай чабышкыны сукага жигәләрме?! Бу атның бәһасе беләсезме күпме тора, мондагы йөз ат бәһасе тора ул, шуны да аңламыйсыз, наданнар! – Тагын әллә ниләр әйтәсе килде Хәбибулланың, Шәрәфине тотып яңаклайсы, айгыр хатын Наһарны буып ташлайсы килде, тик авызыннан рәнжешкә охшаган «Их!» дигән сүздән башка сүз чыкмады. – Минем Гыйниятуллам, сөлек кебек улым, шушы бляч өчен һалак булды, – дип кабатлап әйтеп карады.

Хәбибулланы тыңлап та тормадылар, аның: «Кагыласы булмагыз!» – дип әрнеп кычкыруына да карамадылар. Шунда ук Наһарның чәрелдек тавышы ишетелде:

– Әйдәгез, нәрсә карап каттыгыз, киттек арамага, йөгәннәре шундадыр. – Куштаннар абзарга юнәлделәр.

Шамил алдан элдерде. Әле йөгәннән дә салдырмаган Куканның муеныннан кочты да:

– Юк, юк! Тимәгез Куканга! Бирмим! Кукан, мин сине беркемгә дә бирмим! – дип, юртакны, йөгәннәннән тотып алып, урамга сөйрәде. – Әйдә, әйдә, жаным Кукан, әйдә качабыз! – Хәбибулла да, улына булышмакчы булып, абзар ишеген ачты. Нишләмәкче булды икән житмешкә чыккан карт? Бу каһәрләнгән дөньядан, кеше малын талап, күзләре тонган хәерче кавеменнән, гомер буге эш рәте белмәгән ялкаулардан, власть күрәп шашкан этрәк-әләннәрдән кая гына чыгып качарга жыенды икән гаярь акыллы, укымышлы ил карты Хәбибулла Муратов?! Дөньяны үзгәртмәкче булдымы? Жаны айкалды картның, башы әйләнеп, йөрәген тотып, имән төбенә барып утырды.

Кукан да, әллә аптырап, әллә аңлап, үзенә килеп ябышкан дивана кавемгә жирәнсу-кара керфекләр белән уратып алган, яшьләнеп торган күксел-көрән күзләре белән карап торды да, үзен сөйрәгән адәмнәрнең котларын алып, арт

аякларына үрә басты. Аның шулай, ыспай гәүдәсен горур тотып, арт аякларына кисәк басуыннан өркөп, авыл куштаннары төрлө якка чәчелделәр. Кукан исә, томырылып, ачык абзар капкасыннан суырылып кына килеп чыкты да әле генә үзе әйләнеп кайткан Кыйгасар буйларына, Кәвәл, Мәтәскә якларына ыргылды. Аның сылту, жиңел сөякле гәүдәсе, карасу-жирән ялларын жилфердәтеп, үзе туып үскән иркен гарәп чүлләрен, кайнар тыгыз жылларын исенә төшөрөп, жаны алгысып, күзләрәннән кыргый ут-ялкын чәчеп, тояк асларыннан әле кибеп тә житмәгән жирдә үзенәң эзен калдырып, офыкка таба ыргылды. Аның артыннан колыны Йолдыз, әнисенәң жиргә батып кергән чынаяк тәлинкәсә чаклы эзләре кырыенда үзенәң нәни тояк эзләрен калдырып, аткан уктай атылды. Әнә алар әнисе белән рәттән каядыр очалар. Әнисе, баласын коткарырга теләгән анадай:

– Әйдә, тизрәк китик бу каһәрләнгән жирдән! Бу теләсә нинди гүзәллекне, матурлыкны юк итәргә эзер жирдән. Офыкка таба суырылып чабык та шунда, шәфәкть аллыгына кушылып, күккә ашык, вәхшиләр күзеннән юк булык. Бу динсез, Алласыз, күзә тонган кавем озак яши алмас! Тик инде дөньялар үзгәрәп, татарның жаны, сулышы, яшәеше ат булган дәверләр мәңгелеккә югалып, кире әйләнеп кайтмас! – димәкчә булдымы икән Хәбибулла картның Сабантуялар саен беренчелекне бирмәгән игелекле юртагы Кукан? Соңыннан шушы игелекле нәселнең кушаматына әйләнгән юртак! Үзенәң затлы токымын саклап калып, газраилләрдән котыла алмаса да, аны Хәбибулла нәселе мәңгә онытмас! Әллә ничә буыннарға барып житәчәк аргамакның даны! Илнең затлы, укымышлы кешеләрен юк иткән заманда ат өстендә туган татарның жанына әверелгән чабышкыларын кем аяп торсын?! Алансуның уңган-булган жир кешеләренәң, зыялы, укымышлы дин әһелләренәң, галимнәренәң язмышын син дә кабатладың түгелме соң, аргамак Кукан?!

Шамил юртагы чабып киткән якка элдерде. Кыйгасар буйларын әйләнде. Жиргә ятып ауный-ауный елады малай, нәни йөрәге белән, жаны-тәне белән, тәнәңдәгә һәрбер күзәнәгә белән сизде: Куканны алачаклар. Аның ыспай, нәфис муенына камыт салачаклар да сукага жигәчәкләр. Шамилнең жаныннан да газизрәк тулпарын бетерәчәкләр. Аннан башка, колыны Йолдыздан башка яшәп тә торасы юк! Нәни йодрыклары белән, нәрсәдәндер үч алырга теләгәндәй, жирне төйдә Шамил. Жир әле жылынып та бетмәгән, салкынча. Малай, жаны алгысып торып утырды да күзләрен зәп-зәңгәр күккә төбәде. Болытның әсәре дә юк, күктән тургай моңы тама, юк, малайның жәрәхәтлө йөрәгенә, тургай моңына әйләнеп, Кукан белән Йолдызның күз яшьләре тама да тама.

Кинәт Шамил Кәвәл ягыннан ат кешнәгән тавыш ишетеп сискәнеп китте. Каяндыр урман ягыннан килә иде бу кешнәү өнө. Әллә малайның жанында гынамы бу таныш аваз? Таныды: бу – аның Куканы, малайның якында икәнән сизеп, үз янына чакыра! И-ха-ха! Бу – рәнжүлө кешнәү, ярдәм көтеп, гажизләнеп кешнәү! «Монда кил, мин монда! Коткар мине!» – дип чакырган кебек ишетелде бу аваз. Әллә малайның колагына гына ишетелдеме икән бу әрнүлө, газаплы, чакырулы аваз? Күз ачып йомган арада Шамил урман ягына, аны чакырып, аргамак кешнәгән якка ыргылды.

* * *

Куканны сукага жиктеләр!

Кичтән йөрәк өянәгә тотып, ап-ак итеп юылган баскыч идәнәңдә аптырап утырган, тәмам ашаудан калган Хәбибулла картка килеп әйттеләр:

– Иртәгә Куканны беренче мәртәбә сукага жигәчәкләр, Гарәфи сука башы

тотарга чыгачак, ди. Бик гайрәтләнеп, иртәгә чабышкыны буразнага бастырам дип, каравыл йортында сөйләнеп утырган. Аксөяк булып, эрәмгә ашап ятмасын әле, эшләп ашасын, дип әйтеп әйткән, ди.

Хәбибулла, күкрәк турысында нәрсәдер өзәлгәндәй булып, өйгә кереп китте һәм ухылдап, сәкегә, Фәгыйлә түти матурлап жыеп куйган түшәк-мендәрләр өстенә менеп, беркемгә бер сүз әйтмичә, стенага таба карап ауды. Ихтыярысыздан аккан күз яшьләрен беркемгә дә күрсәтәсе килми иде аның. Күз алдына, сөлөк кебек тулпарын нәфис, зифа, текә муенына камыт кидереп, ак «оекбаш» кигән нәзек бәкәлләре белән буразнада йөрергә өйрәтүләре килде. Хәбибулланың иркен далаларда жилләр белән ярышып үскән атының, бу күркәм мөкәммәл чаптарның бәрхәттәй сыртын чыбыркы белән ярырлар.

Ай-һай, тиз генә буй бирер микән, буразнага бастыра алырлар микән бу ярсуну?

Инде иртәнгә сәгать жиделәр тулып килә иде. Тыны-көне бетеп, Шамил кайтып керде. Малайның күзләреннән бертуктамый яшь ага, тузанлы куллары белән күз яшьләрен сөртә-сөртә, бите пычранып беткән.

– Эти, эти, Куканны сукага жиктеләр. Эт-и-и! Кыйнап ү-те-рә-ләр Куканымны, Гарәфи чыбыркы белән яра гына, тыңлата алмый. Эти, әйдә басуга, әйдә инде, эти! – Шамил, әтисе янына сәкегә ятып, тәгәри-тәгәри, үкси-үкси сулкылдап елады да «и-и-х!» дип сикереп торып, янадан басуга таба чапты.

* * *

Шамил басуга йөгереп килеп, Гарәфинең кулына ябышты. Тегесе этеп жибәргәч, буразна арасына килеп төште дә явызланып, ярысып, үзен-үзе белештермичә:

– Кыйнама Куканны, ул әле сукаларга өйрәнмәгән, тимә, тимә! – дип, Гарәфинең чыбыркылы кулына тешләрен батырды. Гарәфи яман сүгенеп, кулындагы чыбыркысы белән малайның жилкәсенә сызды. Малай авыртуга чыдый алмыйча, үзәкләре өзәлеп, кычкырып, буразнага егылды. Ул арада, күршесе Мәүлетгалинең атына утырып, Хәбибулла килеп житте. Күз ачып йомган арада Гарәфинең кулыннан чыбыркысын тартып алды да дөньяга булган бар ачуын Гарәфидән алуы булдымы, үзен-үзе белештермичә, буразна арасына барып төшкән егеткә берничә кат чыбыркысы белән сызды.

– Монысы – улым өчен, монысы – Кукан өчен, монысы бәлшәвик Гыйниятем өчен, монысы – Зөһрәм өчен, монысы – Нәфисәм өчен, монысы – синең кабахәтлеген өчен!

Сукачылар шашкандай күзләре аларган картка карап шаккатып торалар. Гарәфи жирдә ыңгырашып ята. Гомерендә беркемгә авыр сүз әйтмәгән, кул күтәрмәгән картны алыштырып куйганнар диярсен! Соңыннан буразна өстендә үксеп елап утырган улын кулыннан тартып торгызды да, чыбыркысын ташлап, Кукан янына килде, аның чыбыркы эзләре ярылып яткан гәүдәсен бирчәйгән куллары белән сыйпап:

– Мин сиңа берничек тә булыша алмыйм. Мин хатыныма да, улыма да, кызыма да, оныгыма да булыша алмадым, сиңа да булыша алмыйм. Шулай, малкай, нишләмәк кирәк, дөньясы шундый булгач, тормышның асты-өскә килгәч. Котырған этләр арасында яшәгәч. Син миңа рәнжи күрмә, малкай. Хуш, без синең белән башка беркайчан да очраша алмабыз, – дип, атның муеныннан акрын гына кочып алды да йөзен атның чыраена терәде. Ат гажизләнеп, башын

картның муенына салды да рәнжеп кешнәп жибәрде. Хәбибулла яшьле күзләре белән атның күзләренә карады. Атның көзгә кебек яшьле якты күзләрендә үзенң йөзән күрәп, эх, малкай, дип, күзләрен сөртте. Куканның күзләреннән дә мөлдәр-мөлдәр итеп яшь ага иде. Ир һәм ат! Алар бер-берсенә булыпша алмаудан гажиз...

Татар ире ат белән бергә туган. Бу горур жан ияләре бер-берсенә беркайчан да хыянәт итмәгәннәр, аларның жаннары бер-берсенә береккән. Шулар рәвешле карт белән ат, соңгы кабат елашып, мәңгелеккә аерылыштылар.

Сукачылар, күзләрен яшьләндереп, бу гажәп газәплә күренешкә исләре китеп, баскан урыннарыннан да кузгалмыйча тора бирәләр. Берсе шунда әрнеп әйтеп куйды: «Карагыз әле, ике Кукан елый».

– Хуш, Кукан! Инде мәңгелеккә хуш, бәхил бул! Рәнжемә безгә! – диде карт. – Улым, әйдә киттек, – дип, улын житәкләде дә авылга таба атлады. Кукан сукасын сөйрәп, карт артыннан иярмәкче булып, бер-ике адым атлаган иде, аны өлкәнрәк яшьтәге ир-ат туктатты. Аргамак тирә-юньне яңгыратып, әрнеп кешнәп жибәрде.

Сабанчылар, бу үзәк өзгеч күренешнең шаһитлары, тынып калганнар. Шунда яшь кенә бер егет карап-карап торды да күзендәге яшьләрен сөртеп:

– Ике Кукан елады! – дип, алдагы егетнең сүзләрен кабатлады һәм сукага жигелгән сыерына таба юнәлде. Сыерының ябагалары коелган, кабыргалары тырпаеп тора иде. Ул аның сыртыннан сыйпап алды. – Менә хәзер сине дә жигеп, сука сукалайбыз, аннан соң, өйгә кайткач, жилинәңнән кан акканчыга кадәр саварбыз. Без кешеләрнең дә, сез малларның да шулай каннарын эчәләр. Шулай, дускай, безнең хәлләр шулай! Нишлисез? Нинди малны харап иттеләр бит, нинди шәп аргамакны бетерделәр! Куканны гына түгел, нинди шәп нәселне бетерделәр! – диде дә эшенә тотынды. Шушы көннән Хәбибулла нәселенә «Кукан» дигән кушамат тактылар.

Хәбибулланың күршесе улын житәкләп, салмак адымнар белән авылга кайтып баручы карт янында атын туктатты. Шундый да сөяк тоталуче горур Хәбибулланың жылкылар салынып төшкән, аякларын сөйрәп кенә атлый. Инде күз яшьләре кипкән. Улы белән икәүләшеп, бер сүз сөйләшмичә, дөньясына рәнжеп кайтып баралар. Хәбибулла, улының кулын үзенң бирчәеп беткән учына алган да, жибәрсә, улын да югалтыр кебек булып, каты итеп кысып тоткан.

– Утыр, Хәбибулла абзый, әле кайтыр юл ерак, утырыгыз. Бергә-бергә, гәпләшә-гәпләшә кайтырбыз, – диде күршесе.

Карт рәхмәтле күзләрен күтәрәп, күршесенә карады да:

– Рәхмәт, Мәүлетгали, жәяү кайтыйм әле, Алансуның гомер буге иген иккән басуыннан соңгы тапкыр жәяүләп кайтыйм, дим. Минә бүген үк алып китчәкләр. Син үзең генә кайт инде. Улым белән икәү ипләп кенә кайтыйм, дим, – дип, арбага утырмады. Күршесе атына чөңгерде дә авылга таба юыртып чабып ките...

Фәгыйлә түти ире белән улын капка төбөндә каршы алды. Бөтенләй бетеренеп кайткан иренә дә, улына да бер сүз әйтмәде, әйтер сүзе юк иде. Алар өйгә керделәр. Өйдә мәет чыккан кебек тынлык.

Бераз вакыттан соң Хәбибулла телгә килде:

– Менә шуның белән шушы. Барысы да бетте, карчык. Гаиләмне тузгыттылар, атымны алдылар. Миңа монда калырга ярамый. Сиңа әйтәм, әйберләргә жый, мин бүген калага чыгып китәм. Төенчегеңне бик авыр итмә, берәр кат эчке киём-салым салсаң, азрак ризык, шулар житкән. Мин Гарәфине чыбыркы белән ярдым, буразна арасында аунап калды, мөртәт. Шуңа күрә, иманым камил,

тиздән минем арттан да килеп житәчәкләр. Минем кай тарафларга чыгып киткәнемне әйтмәгез. Дөньялар тынычлангач күрешербез. Шамил улым, әниңне сакла! Күрешә алмасак, бәхил булыгыз! – Ул карчыгы белән улын кочагына алды да хушлашып, басу капкасына таба атлады. Шамил, авылда карт әнисе белән икесе генә каласын, тормыш авырлыктары-мәшәкатләре бары тик үзенә арык жылкәсенә генә төшәсен аңлап, бу аерылышуның бик озакка буласын сизеп, әтисен озата китте.

* * *

Гарәфине кыйнаганнан соң, Хәбибулла картны авыл активын имгәткәнә өчен районнан килгән тикшерүче кантурга чакырды.

Яланаяклы йомышчы малай – кантурны карап торучы Гандәлиф малае Сәйфетдин – ишегалдында тавыктарга, агач калак белән көрпә болгатып торучы Фәгыйлә түтигә:

– Анда кантурга тикшерүче килгән, сручно Хәбибулла абзыйга килергә куштылар, үзе килмәсә, ваяннийлар килеп өтермәнгә ябачаклар, – дип, туктап та тормыйча бер тында тезде. Үзе тирләгән битен сөртеп, лышкылдатып борынын тартып куйды. – Сручны дип әйттеләр, – дип, янадан кабатлады.

– Әй улым, бабаң югые шул, үзем дә аптыраптар торам, кичә басудан кайтты да йөрәгә кәефсезләнеп, бүлнискә барам дип чыгып киткәние, шуннан жүк булды. Әллә жир йотты инде үзен. Үзем дә бик борчылып көтәм, – дип, йомышчы малайны озатып жибәрде Фәгыйлә түти.

Малай чыгып киткәч, альяпкыч итәгә белән күз яшьләрен сөртеп алды да хәле китеп, терәткеле кара урындыкка килеп утырды.

– Раббым, инде менә Хәбибулла да авылга керергә ярамый башлады. Шамилем белән үзем генә калыймы? Ничекләр гомер итәргә? Улым да бигрәк яшә, бала гына, аны бөтен кеше илләгә житкәндә бала табарые. Нәр нәрсәнен үз вакыты шул.

Әнә, Шамиле дә аптыраган, ашамый, эчми, беркем белән сөйләшми. Башын иеп, балтасы суга төшкән кебек тик йөри.

Фәгыйлә түти, кояш баегач, комганын тотып, кече йомышын үтәргә ишегалдына чыкса, арата ягыннан үксегән тавыш ишетеп, абзарга керде. Улы, Йолдызның муенсасын кулына алган да үксепме-үкси, кемнедер каргыймы, кемгәдер рәнжиме, белмәсәң. Әнисе акрын гына янына килде дә улының калтырап торган арык жылкәсенә кулын салды һәм үзе дә күзенә тыгылган күз яшьләрен көчкә тыеп, Шамилгә дәште:

– Елама, балам! Сабыр бул, улым! Килер шундый заман, сиңең әле Куканга караганда да затлырак чабышкыларың булыр. Бу дөньялар үзгәрер. Ир кеше бит син! Менә хәзер әтиң дә юк. Ярый әле кичә качып котылды. Калада әшнәләре күп, әшнәле кеше ул әтиң, югалып калмас. Бәлки әле, Ташкенга ук чыгып китәр. Аннары без дә атаң янына жимешле жылы якка күченербез. Бәлки, анда мондагы кебек гаделсезлекләр булмас, бәхетебезне дә шунда табарбыз. Анда, улым, сиңең энәкәшң белән сеңлең дә яши бит әле. Шундый да матур, акыллы балалар инде, үзең дә күрдөң бит, тик татарча белмәүләре генә начар. Мин эндәшкәч, кара күзләрен тутырып карап тордылар да әниләре янына йөгәрделәр. Алар мине танымыйлар шул. Үз әбиләрен танымасыннар инде! Елама, улым! Менә үсеп житәрсен, акыллы, зур егет булырсың. Үзеңнең гаиләң булыр. Гомеркәйләрен генә булсын, балам. Каммуннар юк итәргә тырышкан бу уңган-булган нәсел барыбер күтәрелер. Чөнки аның тамырлары нык, зәгыйфьләнмәгән. Ә агачның

тамыры нык булса, ул кайчан да бер күтәрелә. Аңа бары тик шифалы дым, жылы туфрак кына кирәк. Әле безнең нәсел дә югалып калмас, улым! Күккә, кояшка таба күтәрелер. Киләчәк буын безнең турыда, синен улларың, кызларың, оныкларың турында мактап, тел шартлатып сөйләрләр әле, балам! Әйдә, улым, кереп ашап-эчеп алайык та ятып йокларбыз. Иртәгә иртүк торасы бар. Хәзер бөтен эш синен жылкәндә булачак, мин дә бик картайдым. Һай, йончытты ла бу тормыш, Һай, талады ла! Инде хәтерем дә бетә башлады. Әйберләремне югалтып, таба алмый йөдәп бетәм, рәхмәт жаугыры! Урынында гына торсын дип жыеп куям да эзләп интегәм. – Фәгыйлә шул рәвешле улын тынычландырырга теләп, озаклап сөйләде-сөйләде дә ухылдап, болдырга менеп китте.

Шамил дә, Йолдызның муенсасын чалбар кесәсенә салып, әнисе артыннан өйгә керде. «Әйдә, ашарга жылытам», – дип җамыякка аш салып маташкан әнисенә:

– Юк, әни, ашыйсым килми, – диде дә чишенеп, тузанлы аякларын юып йокларга ятты. Төне буге йокыга китә алмыйча интекте, күз алдыннан Куканның гәүдәсендә ярылып яткан чыбыркы эзләре, ак «оекбаш»лы нәзек аяклары, тездән туфракка батып, черәшә-черәшә сука сөйрәгәнә китмәде. – Их, бетерделәр, бетерделәр чабышкыны, – дип өзгәленеп, таң атканда гына газаплы йокыга талды. Төшендә Куканны күрде. Юртак, сукасын сөйрәп, Хәбибуллар капка төбөндә буразна сызып, Шамилне чакыра, имеш.

* * *

Сызылып, моңсуланып, кояшы да әллә нинди кызгылт булып таң атты. Шамилне әнисе уятты.

– Улым, әйдә тор. Бозауны болынга төшереп арканлайсы бар. Кичә яшелчәләргә су сипмәдек, кояш күтәрелгәнчә сибеп ал. Коедан су алып, кисмәкләрне тутырып куй. Кояшта жылына торсын.

Шамил өстендә тавык та чүпләп бетерә алмаслык бетмәс-төкәнмәс эшләр. Ваемсыз балачак үтте, әле күзгә дә ачылып бетмәгән. Бу нәлэт төшкән чуар этәч читәнгә басып, карлыккан тавыш белән әллә ничә кат тамак ярып кычкырды. Аңа башка этәчләр дә кушылып, берсеннән-берсе уздырып, җиһанны яңгыраттылар.

– Бу этәчләр нәрсә дип тамак ерта суң, бозау арканлайсылары юк, печән чабасылары юк, бер эшләр дә юк... Тәмле таң йокыларын бүлеп, киртәгә кунып, тамак ертасылары гына кала! Шулай да торырга кирәк.

Әнисе дә һаман башым авырта дип зарлана. Йелсә, тора алмый интегә. Нишләсен, алтмышка житеп килә бит инде. Әй аның соңгы елларда күргәннәре, картаерсың да шул!

Шамил торды да аклы-каралы бозауны арканларга болынга яланаяк атлады. Чәй дә эчеп торасы итмәде. Авылны чыккач, салкынча чыклы үлән өстеннән атлавы шундый рәхәт иде. Аяк бармаклары арасына кысылып калган чәчәкләр аякны рәхәт кытыклап, өзәлөп-өзәлөп калалар. Күңелләренә күтәрөп, ниндидер кошлар сайрый. Әйтерсөң бер болыт әсәрә күрәнмәгән зәп-зәңгәр күк йөзәннән малайның йөрәгәнә тамчы-тамчы булып моң тама! Аның хәсрәтле уйлары таралып киткән сыман булды.

Шамил бозауны чылбырын озын итеп калдырып арканлады да, иртәнгә кояш нурыннан күзләре чагылып, акрын гына өйләренә таба атлады. Кәнүшни тирәсендә шактый гына ирләр кайнаша. Шамил анда таба борылып карыйсы килми, арткы урамнан гына узасы итте. Аның Кукан белән, Йолдыз белән очрашасы килми иде. Сукага жигелөп ватылган, эштән чыккан юртакның күзләренә караудан курыкты. Куканның «Саклай алмадыгыз, мин бит сезгә шундый ышанган идем...» дип,

Шамилгә караган рәнжүлө, яшьлө күзләрен күрүдән, бу караштан күнелө тулып, кешө алдында үксеп елап жибөрүеннән курыкты малай.

Ул өйгә кайтып кергәндә, әнисө казан астына ут төрткән дә кичәгедән калган ашны жылытып маташа. Өстәл өстендә жиз самавыр күнеллө генә жырлап утыра. Өй эчө ялт иткән кояш. Малай өстәл артына килеп утырып, агач кашык белән чайктан гына ашын ашады, чәен эчтө дә яшелчәләргә су сибәргә чыгып киттө. Аның коедан су чыгарып, кисмәкләргә тутырганы, ишегалдын себергәнө әнисәнө ишетелөп торды.

Төш вакытлары иде. Фәгыйлә карчык өйлә намазына утырды. Шамил кечкенә чалгы белән читән кырыендагы кычытканнарны чабып йөрө. Урамда Нураниянең дөнъя бетерөп кычыкырып, тузан туздырып чабып килгәнө күрендө. Кыз ут чыгып, янгыннан качкан кебек чаба. Тузгыган аксыл чәчләрө, колын яллары кебек, жылдә сибелөп-сибелөп калалар. Шамил аның сүзләрен ишетөп бетерә алмый, ләкин бөтен жаны-тәнө белән тоя: нидер булган!

– Шамил абый! Шамил абый! Йолдызның аягы сынган, ирләр жыелышканнар, Йолдызны суялар!

Шамил чалгысын ташлады да ук кебек ат абзары янына атылды. Ул килөп житкәндә, Йолдыз әнисенекө шикеллө ак бәкәллө ал аягын күтәрөп басып торө иде. Кырыенө жыелган ирләр сөйләшәләр:

– Әй, карө индө моның матурлыгын, хатын урынына кочаклап жатарлык, билләһи! Ничекләр итөп моның муенына пычак салмак кирәк?!

– Әйтмә дә индө, тач анасы, нәкъ анасы! Куканны да әрәм иттеләр, хараплар гына иттеләр юртакны!

– Әнә, Хәбибулла малаө Шамил килә, ул үстергән колын бит. Этисө дә юкка чыкты. Кәнсәдә Хәбибулланы авылга кертмәскә дип әйткәннәр, ди. Олы улы Гыйният бу бләч өчөн һәләк булмаган булсө, өтермәнгә утыртасы булганнар, Хәбибулланы һәләк булган улы гына коткарып калган өтермәннән.

– Аларга да килдө быел! Нинди гаиләнө бетерделәр, тузгыттылар, тәмам юкка чыгардылар, – дип аптырашты ир-ат.

Шамил йөгөрөп килдө дә Йолдызны муеныннан кочып алды. Күз яшьләрө белән колынның чыраен чылата-чылата:

– Йолдыз, Йолдыз, нишләттөң аягыңны, нишләттөң? Хәзөр синө суячаклар бит, синө дә бетерәчәкләр! – дип үкси-үкси елап, колынның күтәрөп торган ал аягына иелдө. Малай тайның бәкәленә кулын тидерүгә, колын авыртудан гажизләнөп, кешнәп жибәрдө. Шамил башын иөп басып торган тайның күзләренә тутырып карады да, колын күзләрендә үзөн күрөп:

– Нишлим суң, жаным, ниләр генә эшлим суң?! – дип, тагын колынны елый-елый кочып алды. Шунда ул үзенө йөрәк тибешө белән колын йөрәгенө бердәм булып типкәнөн ишеттө. Йолдызның йөрәгө малай йөрәгенө дөпөлдәвөн басып, дуылдап, дөп-дөп итөп тибә идө. Сугымчылар Шамилнө Йолдыздан көчкә аерып алдылар.

– Йолдыз, бәх-бәх! – Янында гына салам чәчләрө тузгып, күзләреннән туктаусыз яшө агып торган Нурания басып торө идө. Әнә, ул күлмәк кесәсеннән ипи кисәгө чыгарды да Йолдызга сузды. Колын кызны таныпмы, жирән-кара керфекләрен күтәрөп, Нураниягә карады һәм кызганыч итөп кешнәп куйды, ләкин учындагы ипигә үрөлмәдө.

– Йолдыз, Йолдыз, мә аша индө, шундый тәмлө. Бәх-бәх, Йолдыз. Мин сиңә хәзөр шикәр китерәм, – дидө кыз, гажизләнөп.

Колын әйләнөп тә карамады. Кукан ябылган кәнүшни ягына карап, үзәкләрнө

өзөрдэй итеп кешнэп жибәрде. Бу тилмереп кешнэү авазында: «Коткар мине, эни» дигән кебек елау, үксү тавышы ишетелэ иде.

Ирлэр Шамилгэ кайтып китэргэ куштылар:

– Бар, Шамил, өөңө кайт, ату авыр булыр. Аягы сынгач, рэтләнми инде ул. Каһәр төшкөсө, аның идәннен дә жүнлөп жәймәгәннәр. Бүгөн иртән тайларны көтүгә чыгарырга дип абзар ишеген ачсалар, аягы ике таш арасына кысылган, башка тайлар өөрлөсө белән көтүгә ыргылганда, Йолдыз аягын ала алмаган. Шуннан аягы сынган. Бар, балам, өөңө кайт.

Нурания үзөк өзөрдэй эрнүлө тавыш белән кычкырып елап жибәрде:

– Тимәгез, тимәгез Йолдызга, суймагыз Йолдызны, терелэ ул! – Һәм колынга ташланды. Аны тай яныннан көчкө куып жибәрделәр.

– Бар, кызым, бар! Кызлар эше түгел ул мал суйган жирдә йөрү.

Йолдыз эллә кайдан, жанының иң түрөннән айкалып чыккан бер сиземлөвө белән, жан ачысы белән тагын кешнөп жибәрде.

Ат абзарында Кукан бәргәләнде. Колынына ярдәм итә алмавына гажиз булып, сука сукалап, эштән чыккан аяклары белән тибенә-тибенә эрнеп кешнөдө Кукан. Аның иске ат абзарын жимереп, колыны белән иреккә, далаларга ыргыласы, бу вәхши дөньяны ташлап, күккә ашасы килә идеме, эллә үзө туып-үскән далалардагы кыргый атлар өөрөнө кушылып, туган якларына очасы, каядыр чабасы, юк буласымы – монысы билгесез.

Өнө колыны тагын кызганыч итеп кешнөдө:

– Иһа-һа! Кот-ка-а-ар! – Шул мәлдә ниндидер авыр әйбернең дөпөлдөп жиргә егылганы ишетелде. Куканның йөрөгө шартларга житешип типте. Ул, арт аякларына басып, иске абзар ишегенә ыргылды. Аның ишекне ватып чыгасы, колынны коткарасы килде. Әмма: «Иһа-һа, кичер, балам, кичер!» – дип кешнөүдән ары уза алмады. Аның бу кызганыч кешнөвө язмышы белән килешү иде. Берни эшләр хәл юк, ул акрын гына атлап, горур башын иеп, арата арасына кереп басты.

Шамил өйлөрөнә таба атлады. Аның артыннан үкси-үкси, Нурания теркелдәде. Малай кисәк кенә өлкәнәйде. Жанына бернәрсә белән дә тутыра алмаслык бушлык, өмөтсезлек инде.

...Көнүшни ишеге артындагы читәннең күгәргән кадагына Йолдызның кечкенә шөлдөр тагылган муенсасын салдырып элөп куйганнар. Ә икенче аркылы агачта колынның тиресе кояш нурларында елкылдап янып тора.

* * *

Закиржан абыйсы Нәфисәне үзлөрөннән ерак түгел Печән базары тирәсендәгә кибеткә танышы Камалыйга эшкә урнаштырырга дип килгәч, юан гәүдәле, авыр карашлы, алпан-тиллән атлап йөрүче кырык биш яшьләр тирәсендәгә бу ир-ат кызын бик теләп, жыештыручы итеп эшкә алды. Нәфисә дә, эш табылуга сөенеп, дэртләнөп, йөгөрә-йөгөрә эшкә барды. Кайтуына ашарга пешереп, чәен кайнатып, Хәлимә әбисе көтөп тора һәм, төпчөнә-төпчөнә, эштә булган хәлләр турында сораша.

– Кызым, ничек эшлөп кайттың? Бигрәкләр дә әйбәт булды әле кибеткә эшкә керүң. Сөтөн, маен, каймагын свежины гына алып кайтып торасың. Ату сөтлөсө кайнатырга куюга эрөп төшә торганые. Күмәчлөсө дә бигрәк күперөп пешкән, табадан гына төшкән кебек. Хужаң ниндирәк кеше сун, сиңа каты бәрелмиме?

– Юк, әбиөм, Камалый абый шундый әйбәт кеше, мине бик ярата.

Башкаларга да: «Әнә, Нәфисәдән үрнәк алыгыз», – дип кенә тора, шундый әйбәт кеше безнең хужабыз, – дип, тагын бер кат кабатлап куйды.

– Кызым, артык яратып ташламасын! Ир-ат матур хатын-кыз күрсә, тәмам акылыннан шаша ул. Сак була күр, олан, сак була күр!

– Юк, әби, хатыны, балалары бар бит аның. Инде малаена унтугыз яшь. Мин нигә кирәк аңа? Минә ул кибетчелеккә дә өйрәтәм, диде әле. Нәфисә, гомер буге пычрак жыеп йөрмәссең, зирәклегең, чисталыгың бар, уңганлыгың да житәрлек, мин синнән кибетче ясыим, диде.

– Аллага тапшырдык, кызым, жете кызыл тиз уна ул, бигрәк жетеләнә. Кибетчелеккә өйрәтү ару анысы. Яп-яшь кыз балага кеше пычрагын жыеп йөрү килешмәс. Әле матур итеп кияүгә чыгасың бар, ипле генә йөри күр. Ир-ат сүзенә бик ышанып бетмә! Елан авызына кергән кебек, хараплар гына була күрмә, балам!

Нәфисә бит урталарын чокырайтып елмая, чөнки әбинең бу сүзләрен инде мең кат ишеткән, ләкин шулай да, беренче генә кат ишеткән кебек, игътибар белән тыңлый.

– Юк, Хәлимә әби, минем Алансуда Солтангәрәем калды. Миңа аннан башка беркем дә кирәкми. Бәлки әле, ул минем янга күчеп тә килер, мин аны шундый көтәм! Аны уйламаган бер минутым юк. Син бер дә курыкма, барысы да әйбәт булыр, – дип, карчыкны юата.

Икәүләп тәмләп ашап-эчеп алалар да йокларга яталар.

Ә беркөнне аларның ишегалдына жигүле ат килеп туктады. Закиржан, тәрәздән карап, Нәфисәнең кайтканын көтеп тора иде. Ул шулай Нәфисәнең эштән кайтканын тәрәздән күзәтергә ярата. Аның житез адымнар белән Хәлимә түтиләр ишек төбенә килеп туктаганын, ишек кыңгыравына басуын, көч-хәл белән генә йөрүче карчыкның озаклап ишек ачарга килүен, ниһаять, әби ишекне ачкач, бик кадерле кешесе белән беренче тапкыр күрешкәндәй, икесенең дә шатланышуларын күреп сөенә.

Килгән ир-ат арбадан житез генә сикереп төште дә Закиржаннар капкасына таба атлады.

– Моңысы кем булыр тагын? – дип уйлады Закир. – Бүген көткән кешем дә юк.

Барып капканы ачса:

– Исән-сау гына торасызмы, Закиржан абый? Мин Алансудан килгән идем. Исемем – Солтангәрәй, Нәфисәнең туганы, – дип, бер егет басып тора.

– Әйдүк, әйдүк, әле Нәфисә эштән кайтмаган, менә-менә кайтырга тиеш. Ул, әнә теге ишектән кергәч, Хәлимә түтиләрдә яши. Әйдә озатып куям, – дип, егетне озата китте.

Туганы да үзе кебек чибәр кеше икән, – дип уйлап куйды Закиржан. Нәселләре матур кешеләрдер, күрәсәң. Аттан ат туа, беттән бет туа, матурдан-матур, ямьсездән-ямьсез туа. Арыш чәчеп, бодай жыеп алып булмый шул.

Хәлимә түти дә Нәфисәнең «туганын» бик яратып каршы алды:

– Әйдә уз, улым, юлда килеп арыгансыңдыр, туңгансыңдыр, – дип, чәен куеп жиберде. Өстәлгә хәзинәсендә барын, тәм-томнарын тезде.

– Нәрсә белән килдең, ат беләнме?

– Юк, Хәлимә түти, үзем ат белән килмәдем. Авылыбыздан Хәбир атлы берәү Печән базарына килгән иде, шуның белән килдем. Ул иртәгә иртүк китә. Миңа бүген төн катарга урын кирәк иде. Кай тирәдә табып булыр икән берәр урын? Печән базары тирәсендә фатирга кертердәй кеше юкмы икән?

– Кит, булмаганны! Әнә Нәфисә бүлмәсендә йокларсың, Нәфисә минем

янда ятар, минем караватым ике кешелек. Бер дә кайгырма, хәзер, кунагымны постоялый дворга жибәрәм, ди, булмаганны, тузга язмаганны! Сеңлең иллә дә мәгәр уңган, ипле, чибәр кыз икән! Әле дә ярый Закиржан аны миңа фатирга кертте, рәхмәт төшкере! Ялгызлыктан тәмам интеккән идем. Урамнарга чыгып йөри алмыйм, бәбкәм, аяклар бетте. Сызлау-сыкрауларына чыдар әмәлем юк. Нәфисә килгәч, шундый да рәхәт булды, бөтен өемә кот кунды. Сеңлең – бик нурлы кыз, бәхете генә булсын! Үзенә тиң ярын насыйп итсен Ходам.

Нәфисә кайтып кәргәндә, Солтангәрәй белән Хәлимә түти, әллә кайчангы танышлар кебек гәпләшәп, чәй эчеп утыралар иде. Солтангәрәй өстенә буй-буй зәңгәр сызыклы аклы күлмәк, кара камзул кигән. Кайнар чәй эчкәнлектән, йөзе кызарып янып тора. Хәлимә түти кызны ишек төбөндә:

– Кызым, туганың килгән, кара әле, хәйраннан утырабыз, атын да сорарга онытканмын, – дип балкып каршы алды.

– Кем генә булып икән, әбием, калада минем бер генә танышым да юк, белмим шул, – дип, Нәфисә аяк киемен салып эчкә узуга, авызыннан «Солтангәрәй!» дигән сүзнең чыгуын сизми дә калды. Егет тә торып басты, әмма кочагына атылырга торган кызның әби алдында уңайсызланып торуын абайлап:

– Исәнме, Нәфисә! – дип, кызга ике кулын сузды.

Хәлимә карчык аңлады: абый түгел, жаный булып чыкты түгелме соң бу озын буйлы, баһадир гәүдәле чибәр егет? Үзенә дә яшь чакларын искә алып, яшьләргә комачауламыйм дип, аш-су бүлмәсенә кереп китте. «Һай-һай, бигрәкләр дә пар килгәннәр, бәхетләре генә була күрсен, кеше күзә генә тимәсен! Эти-әниемне, энекәшләремне сөрделәр, үзем генә калдым, Хәлимә түти, тик кешегә сөйли күрмә, минем иң якин кешем авылда калды, Солтангәрәй исемле, дип сөйләгән иде ләбаса, ничек исәннән чыккан?!»

Нәфисәнең «Исәнме, Солтангәрәй!» диюеннән әби аңлап алды: Нәфисәнең авыз суларын корытып сөйли торган егетә шушы икән, егет солтаны икән. Өйләнергә калага күчеп килсә, алма бакчасына карап тора торган бүлмәдә торырлар иде, Алла теләсә. Минем үземнең оныклар монда кайтмаячак, оныклар күрәсем юк. Менә шушы кыска гына арада кызына, дустаны, сердәшенә, ярдәмчесенә әйләнгән кыз Солтангәрәйгә кияүгә чыкса, кеше белән аралашырга ярата торган Хәлимә түтиненң йортына да ямь керер иде. Әбинең инде бала бишеге эләргә тилмереп ямансулап торган, әле улы бишегеннән калган матчадагы ыргакка яңа туган сабый бишеге эленер иде. Менә шундый татлы уйлар килде Хәлимә түтиненң башына.

– Әй юләр, – дип, эченнән генә үзен-үзе орышып куйды. – Суга сәнәк белән язган хыялларыңны уйлап тилермәсенә. – Шулай да, коры куаныч булса да, әбинең күз тирәләренә мөлаем гына жыерчыклар жыелды, күптән төсен жуйган зәңгәр күзләренә елмаю кунды. – Мин дә мәңгелек түгел бит. Улым Казанга мәңгә әйләнеп кайтмаячак. Маржа килен оныкларымны да әллә кайчан чиркәүгә алып барып чукуындыргандыр инде. Оланнарга исемне дә берсенә Ибан, икенчесенә Чтапан дип кушканнар. Әзрәк татарныкына охшаган исем кушсалар, ни була иде инде? Үткән ел Казанга кунакка кайткач, улының балаларына «Ибан», «Чтапан» дип дәшүенә Хәлимә карчыкның йөрәгеннән каннар тамды, билләһи! Иске татар бистәсендә, күбесенчә татарлар яши торган бистәдә, ахирәтләре Хәлимә карчыкка: «Әй ахирәт, бу улыңны кеше төсле итеп тәрбияли алмадыңмы? Жаннарыбызны яралап, динебезне мыскыл итеп, әллә нинди маржага өйләнмәсә, үзебезнең калабызда мөселман беткәндер», – дип рәнжеп карыйлардыр сыман. Хәлимә карчыкның йөзенә бәрәп әйтмәсәләр

дә, оныкларын Асылбикә, Йөзембикә, Сәмигулла, Ямбикә дип чакырганда, карчыкның: «Ибан, Чтапан, айда чай пить», – дип дәшүе ахирәтләре өчен дә, Хәлимә түтинең үзе өчен дә авыр, бик авыр. Карчык андый минутларда үзен шундый өтек итеп сизә, йөрәге сулык-сулык килеп сызлый, өзгәләнә иде.

Инде менә өйләренә үз аяклары белән мөселман сылуы килеп керде дә карчыкның өен, өен генә түгел, инде коргаксый башлаган әрнүле йөрәген бетмәс-төкәнмәс нур белән тутырды. Әле шуның өстенә үзе кебек үк иргеге дә бар икән. Мин йорт-жиремне теге дөньяга үзем белән алып китмим, нигеземдә калырга менә дигән мөселман гаиләсе килер иде, дип хыялланды карчык.

Ул зур бүлмәгә кәргәндә, кыз белән егет, бер-берсенә каршына утырганнар да елмаешып нидер сөйләшәләр, аңлашалар иде. Нәфисә ишек төбенә килеп баскан Хәлимә карчыкка:

– Әбекәем, бу – Солтангәрәй, минем иң якын кешем. Мин сиңа сөйләгән идем инде, эти-әнием, мине калдырып, Себер киткәннән соң, таянычым да, яклаучым да ул булды. Солтангәрәй эти-әниемнең ризалыгын сорап калды. Без, миңа унжиде яшь тулгач, өйләнешергә сүз куештык. Солтангәрәй дә Казанга күчеп килмәкче була, – дип, әбине кочаклап ук алды. – Тик торыр урыны гына юк.

– Бигрәкләр яхшы булыр, кызым, миндә торырсыз. Күңеләң киң булсын, сыярбыз әле, Алла теләсә. Мин дә бит мәңгелеккә килмәгән, шушы Иске бистәдә матур гына гаилә корып яшәп ятарсыз. Бер дә кайгырма. Ә бүген, кызым, син минем янымда йокларсың, Солтангәрәй сиңең бүлмәдә кунар, – дип, кыз белән егеткә сүз әйтергә урын калдырмыйча, аш-су бүлмәсенә чыгып китте.

Солтангәрәй, ашкынып, кызны кочып алды:

– Бәгырькәем, мин шундый бәхетле, юк, без шундый бәхетле, – дип пышылдады, Нәфисәнең чигә турлары бөдрәләнеп торган кара чәчләреннән үбеп. – Тагын бер елдан сиңа унжиде тулыр. Ә аңынчы мин, Донбасска китеп, шахтада эшләп кайтырмын. Аннары сиңең янга, Казанга килеп, эшкә урнашырмын. Син, Нәфисә, бигрәк әйбәт әбидә яшисең икән, күз генә тимәсен. Закирҗан абыеңа рәхмәт инде. Эх, миңа да берәр эш табарга булышса, шундый шәп булыр иде дә бит... Беләсеме, Нәфисә, син киткәннән соң миңа Алансуда бер ямь калмады. Сине уйлый-уйлый тилерәм бугай инде. Эти-әниемнең ризалыгын алдым: «Ярар, үзең кара, Нәфисә югалганнан соң, ялгыз торна кебек йөрисең, үз-үзең урын таба алмыйсың. Төп йортта калырга эңен Хәкимулла бар. Үзең кара сун. Анда, бәлки, үзең берәр кыз табып өйләнеп тә куярсың», – диделәр. Акрынлап Казанга күчәсе иде. Аннары бар борчуларны онытып, мәңге бергә булыр идек, – дип, әллә үзен, әллә кызны юатты егет.

Хәлимә түти:

– Әйдәгез, ашым суына, ашап-эчеп алыгыз да, син, кызым, бик арымаган булсаң, Солтангәрәйгә Казанны күрсәтеп кайт. Әле аның калага беренче килүе икән. Жәһәт кенә чәйләп алыык, – дип, аш бүлмәсенә чакырды.

Нинди акыллы карчык син, Хәлимә түти, кайлардан беләсең Нәфисәнең Солтангәрәй белән ялгыз гына каласы килүен? Әллә күктән төшкән фәрештә инде син?! Әллә канатлары каерылып ялгыз калган яралы кош баласы кебек Нәфисәне якларга, сакларга күкләрдән индең инде?! Зинһар өчен, авырып кына китә күрмә! Озак яшәргә тырыш!

Зәңгәр чарлаклы йортның икенче катындагы кечкенә генә балконга чыгып

баскан Закиржан, кулга-кул тотынышып чыгып киткән Нәфисә белән абый-жаный артыннан уфтанып:

– Менә кем бәхетенә үскәнсең икән, сеңлем, – дип, балкон тәрәзәсен япты да кухняда савыт-саба юып азапланган хатыны – ишеленгән Мәүлиясенә, үзе айтмешли, өлешенә тигән көмешенә таба атлады.

* * *

Солтангәрәй Нәфисә яныннан кайткач, туры Фәгыйлә карчыкка китте. Нәфисә турында барысын да сөйләп бирде. Кешегә ишеттерә күрмә, дип, Көличтәгә Жәкәү агайның кызга ничек булышуы, Жәкәүнең эшнәсе Закиржанның кызы фатирга урнаштыруы, эшле итүе турында бәйнә-бәйнә сөйләде.

Карчык тыны-көне бетеп сөенде. Солтангәрәйнең киң жилкәсеннән әллә ничә кат шап-шоп итеп сөйде:

– Әй Аллам, рәхмәт сиңа! Инде өметем өзелгән иде. Оныгымны исән килеш күрә алмам дип елый-елый, күз нурларым түгелеп бетте. Яхшы хәбәрәң өчен Алланың олы рәхмәтләре яусын! Үзеңнең йөргән юлларыңа рәхмәт фәрештәләре чыгып торсыннар! Тормыш юлларыңда яхшы кыз очрап, матур гаилә корып яшәргә язсын!

– Миңа яхшы кыз очрады инде. Нәфисәгә өйләнем. Габдрахман абый белән Зөһрә түтидән аның кулын сорап калдым бит мин. Уңжидесе тулуга, никах укытырга булдык. Аңарчы, Донбасс якларына барып, шахтада берәз акча эшләп булмасмы дип торам. Тик син Нәфисәнең исән икәнлеген беркемгә дә белдерә күрмә, Фәгыйлә түти. Хараплар гына итәрсен.

– Кит аннан! – дип сөенде карчык. – Кара син тешләкләрне, миңа әйтмәгәннәр дә. Ничек жаннары түзгән, диген син. Мин бит инде өметемне өзгән идем, Нәфисәм суларга батып үлгәндер дип, әллә ничә кат ашын үткәрдем, тулы Коръән хәтем кылдым. Аллакаем ла, рәхмәт сиңа, сөенечләремнән йөрәккәем ярылмаса ярар иде.

Фәгыйлә түти кинәт аңына килгәндәй булды:

– Әй Аллакаем, бөтенләй онытканмын лабаса, миңа бит Үзбәкстанга улымны күмәргә барганда, кода бер жазу биргәние. Оныгыңны тапсаң, кулына шушы жазуны тоттыр, бу кәгазь белән аны беркем туктатып тормас, минем янга килер, үзем булышырмын дигәние, – диде һәм укалы чәй кәгазенә төреп, дүрткә бөкләнгән кәгазьне Солтангәрәйгә сузды. Зур зәңгәр пичәтле кәгазьгә «Йосыпова Нәфисә Габдрахман кызы Үзбәкстанга бернинди тоткарлыксыз барып житә ала» дип язылган иде.

– Ул бит Казанда бөтенләй башка фамилия белән йөри. Бу кәгазь ярар микән суң аңа? Аннары аның бит инде хәзер Үзбәкстанга китәсе юк. Без бергәләп Казанда калырга булдык. Ярар, алым әле, бәлки, кирәге чыгар, – дип, белешмәне һәм адрес язылган кәгазьне алып, түш кесәсенә тыгып куйды Солтангәрәй.

* * *

Газизжан кайчагында улына карап аптырый.

– Син, егет, Казаннан әллә нишләп кайттың бит әле. Әллә жөн алыштырып кайтарды инде үзеңне? Ашаган ашыңның, эшләгән эшенең рәте юк. Нәфисә югалгач, бер үзгәргән идең, инде Казаннан әллә нинди зимагурга әйләнеп кайттың. Әллә, Ходаем, берәр чәчбигә бәйләндең инде?! Нәфисәне дә бик тиз

оныттың. Ачуымны китерсәң, Мәтәскәгә кияүгә чыккан безнең авыл кызы Миңсырур кызына өйләндереп куярмын әле. Чибәрлеге дә бар, уңганлыгы да бар, дип сөйлиләр. Монда уттай эш өстендә авызың белән йолдыз чүпләп йөрисең. Әйтсәң, колагың ишетми, маңгай күзең дә ботак тишегенә әйләнде. Беркемне күрмисең, беркемне ишетмисең! Авылда кызлар дачурта!

– Әти, – диде Солтангәрәй. – Миңа ни эшкә синең авыл тулы кызларың? Казанда да кызлар артыннан йөрмәдем. Эш эзләп, кая да булса баш төртөргә урын булмасмы дип, көнә буга чаптым. Миндә кызлар кайгысы юк әле, әти. Миңа эш мәсьәләсен хәл итәргә кирәк, эш табылса, фатир мәсьәләсен. Мин авылда калмаячакмын! Әти, ачуланма берүк, миңа Миңсырур түти кызы да, авылдагы дачурта кызларың да кирәкми. Күземә беркем күрәнми. Нәфисә барысын да үзе белән алып китте. Миңа аннан башка беркем кирәкми. Менә, урап беткәч, Донбасска шахтага чыгып китәрмен дип торам.

* * *

Нәфисә инде бер ай кишетче булып эшли. Бөтен товары матур итеп шкафларга тезелгән. Иртүк килә дә, жыештыручыны да көтеп тормый, элек жыештыручы булып эшлөгәндә өйрәнгәнчә, тиз генә киштәләргә, идәннәргә юып чыгара, аннары кулларын сабынлап юа да эшкә тотына. Кибет хужасы – Кылый Камалый – Нәфисәнең очына-очына эшләвен, комачауламасын дип, альяпкыч бәйләвечә астына тыгып куйган тыгыз кара чәч толымнарын, сатып алуучылар белән сөйләшкәндә елмаюын, елмайганда, бит уртасында сөйкемле генә нәни чокырчыклар хасил булуын читтән генә күзәтә; кызның йөгәрә-атлый эшлөгәндә, чың-чың итеп куя торган чулпы жырын сокланып тыңлай.

«Бу кыз һичшиксез минеке булырга тиеш, һичшиксез. Мин аны икенче хатынлыкка алырмын. Әгәр шулай булса, мин аны балда-майда гына йөздәрәчәкмен, кулларымда гына күтәрәп йөртәчәкмен. Улым Ибраһим Нәфисәдән ике яшыкә өлкәнрәк анысы. Әле аннан кала Нәфисәдән бер яшь кенә кече Нуркамал, уника яшылек Сәлимгәрәй бар. Анысы куркыныч түгел, хатыннан ризалык кирәк. Әгәр «аерам» дисәм, анысы да әллә кая китмәс. Кыз гына риза булсын». Шундый уйлар белән көн саен үзенә бүлмәсендәгә кечкенә генә тәрәзәдән Нәфисәне күзләп Кылый Камалый. Үз сәгәте җитеп, бер юрган астында кызны кочаклап ятачак назлы, сәгадәтле сөю төннәрен көтә.

* * *

Пыскып яңгыр явып торган елак көзнә кыш алыштырды. Габдрахман хәлфәләренә өй каршындагы канәфер куагын ап-ак бәс сарып алган. Сыерчык оясы өстендә салкыннан йоннарын кабартып, томшыкларын канат асларына кыстырып, ике чыпчык утыра.

– Кара, болар да сыерчыклар оясына кереп оялаганнар. Габдрахманнар өенә кереп утырган килмешәк Галәүләр кебек! – ди йорт тирәсеннән үткән-барганнар.

Әйе, ятим бу йорт! Галәүләр гаиләсе үги шул ана. Йорт һаман чын хужаларын көтә. Тик Габдрахман хәлфә дә, Нәфисә дә, Зәйтүнә түти дә башка кайтмаячаклар! Аларның сандугач оясы шикелле гаиләләрен тузгыттылар, бетерделәр, юк ителәр. Инде бу канәфер куаклары да, күнәлләргә алгысытып торган зәңгәр чарлаклы йорт та үзләренә уңган-булган, шушында гомер кичерербез дип, жаннарындагы хыялларын куша-куша бизәкләп ясалган

тәрәзә йөзлекләрен үз куллары белән каеп-каеп ясап, ак-зәңгәр төсләргә буяган хужаларын күпме генә көтсә дә, кайтмаячаклар алар.

«Хужаларымны, үзегезгә белем биргән мөгаллимезне саклап кала алмадыгыз!» – дип рәнжи-рәнжи ыңгыраша кебек ябылмыйча калган жил капка. Ишегалларын, капка төпләрен Габдрахман ялт иттереп көрәп-себереп тора иде. Карны тип-тигез итеп көрәгә белән кисә дә өскә ата. Кыш урталарына житкәндә, кар таулары кеше буеннан да биегрәк булып өелә.

Галәү жүнләп сукмак та салмаган. Шуңа күрә жил капка да, ябылып бетә алмыйча, жилдә шыңгырдап, хужасына ялвара сыман.

Авыл халкы Галәү гаиләсе белән исәнләшмәс үк булды. Каравыл өенә жыелган ирләр дә, Галәү килеп керсә, шып туктап калалар. Сүзсез шомлы тынлык урнаша. Алай итеп, болай итеп сүз башлап карый Галәү. Үзенә игътибар итүче булмагач:

– Мин сезгә сөйлимме, каравыл өенә сөйлимме? Әллә барыгыз да авылыгыз белән телсез-чукрак калдыгызмы? – дип дулуй-дулуй да өенә кайтып китә.

Ул чыгып китүгә, ирләр, барысы бергә телгә килеп, Галәүне сүгәләр:

– Тыгылырсың әле, хәлфәнең рәнжеше төшми калмас!

Беркөнне кызы Гөлнәзирә дә:

– Мин моннан соң урамга да чыкмыйм, суга да үзегез барыгыз! Кеше арасында йөрерлегемне калдырмадыгыз. Мине хәзер кешегә дә санаучы юк! Бөтен кеше минем янымнан күрмәмешкә салышып үтеп китә. Элек миңа күзә төшөп йөргән Гыймран да кырыемнан башын читкә борып уза. Бетердегез шушы гужлыгыгыз, хөсетлегегез белән, бетердегез. Әле хәлфә рәнжеше генә түгел, торна рәнжеше дә төшәчәк сезгә, – дип, үкси-үкси елый. – Хәлфәләрне куган көнне йорт өстегездә өзгәләнеп-өзгәләнеп, ачыргаланып, сез атып алган парын эзләп очкан торнаны да икенче көнне үк атып алдыгыз. Суларга төшөп агыйм микән әллә? Кайларга гына китеп, башкайларымны бетерим икән, Раббым, бер Аллам? Зөһрә апайның ак шәлен ник алдыгыз аны, башка кеше алсын иде. Аның белән баербыз дип уйладыгызмы? Әнә, егетләр: «Бу шәл синең башыңда кәфенлек кебек», – диләр.

Аннары ул башындагы ак ефәк шәлен йолкып алды да казан кырыенда аш пешереп торган әнисенә атты. Әнисе кайнап торган казанга тары ярмасы салырга тора иде. Казан капкачын ачуга, жылыга елышкан кызгылт-сары тараканнар, куркынышып, керергә тишек эзләп чабыштылар.

Кыз сәке өстендәге корама юрганнарны, мөндәрләрне бәрәп төшерде һәм ауный-ауный елавын дәвам итте. Бар дөньясына ачу итеп, йөрәгенә эрнүенә түзә алмыйча, жыелган хәсрәтен ташулар итеп агызды. «Никләргә генә дөньяларга килдем соң мин? Без – авылда иң адәм рәтсез кешеләр, беләсегез килсә!»

Әнисе, кызы янына килеп:

– Йә, баш ярылып, күз чыкмаган, шулкадәр бетеренмә! Чиләгенә күрә капкачы, сиңа да табылыр әле. Матурлыгың, уңганлыгың бар. Менә миңа да атаң өйләнде бит. Сиңа да булыр, Ходайдан вәгъдә житмәгәндер, никах вакытың тулмагандыр, – дип, кызының чәчләреннән сыйпамакчы булды.

Кыз әнисенә кулларын этеп жибәрде дә гасабиланып:

– Менә эти сиңа өйләнмәгән булса, мин тумаган булыр идем. Бу хурлыклы дөньяларда яшәгәнче, тумый калуың аруагы. Китәм бу авылдан, бөтенләйгә чыгып китәм, әйтте, диярсез. Хәлфә йортын да таракан белән тутырдык. Әгәр Зөһрә апай кайтса, шаккатып егылып үләр иде. Әллә көн саен меңәрне балалыйлар инде, валлаһи?! Бөтен йортны гаскәр кебек бастылар. Катырып

та карадыгыз. Кешенең өендә салкыннан бетәләр, катып үләләр иде. Безнең тараканнарга салкын да нипачум. Алар беткәнче, без үзөбез бетәчәкбез. Хәер, болай да беттек инде. Хәлфәне куган көнне үк үлдек без! Безнең жирдә, кеше куркытып, өрәгөбез генә йөри. Күпме әйттем, күчмик, әни, хәлфә өенә, үз өөбездә генә калыйк, дидем, тыңламадыгыз! Менә яшәгез инде хәзер! – Кыз ишекне дөбөрдәтеп ябып чыгып китте.

Әнисе аптырап, сәке йөзлегенә килеп утырды да тирән уйга чумып, күз яшьләрен сөртә-сөртә: «Син аларга яхшы булсын дип тырышасың, яхшылыгың өчен жыен кирәкмәгән сүз ишетәсең», – дип зарлана-зарлана, казандагы боткасын болгатырга торып китте.

Төне буге йоклый алмады Гөлнәзирә. Ә иртән таң беленүгә, әти-әнисе йокыдан уянгач, авылдан чыгып китте кыз. Кеше рәнжетеп, кеше малына хужа булып яшәгән әти-әнисе янында башка бер генә көн дә торасы килми иде аның. Ул якты киләчәк, парлы матур тормыш турында хыялланды.

* * *

Ай-йй котырып та карый бу буран, бөтен дөньяны тузгыта. Бүрәнәләргә, тәрәзәләргә сыланып, әллә ниләр кылана. Карт-корыларның кечкенә йортларын бөтенләй күмеп китеп, өйләреннән казып чыгарган кешеләр дә бар. Әнә, түбән урамның Күркә Мәүлетгали хатыны Гыйззениса түтинең өй түбәсе дә күренми. Кар тавы астыннан сураеп, моржасы гына тырпаеп тора. Ул урам астарак булганга, карны гел шулар өстенә өя. Буран басылгач, бала-чага Гыйззениса түти түбәсеннән тау шуып рәхәтләнә. Гыйззи әбиләре аларны ачуланмый. Тау асты урамында кереп йөрер күршеләре дә калмаган. Барысы да буранлы кыштан, кар астында күмелеп калудан туеп күчеп киткәннәр. Әби, үзе генә яшәп, ялгызлыктан тәмам арыган, шау-шулы тормышны сагынган. Шуңа дәшми әбиегез. Авыл яшьләре, буранлы көннәрдә жыйнаулашып килеп, шаяра-шайра кар көрәп, Гыйззениса түтине әсирлектән азат ителәр. Аларга ишек ачканда, карчык, чәен кайнатып, коймагын пешереп куйган була. Балитәкле ак күлмәк итәкләрен ыштан бөрмәсенә кыстырып, тешсез авызын ерып, балкып каршы ала яшьләргә Гыйззениса түти. Урамнан кергән салкын һавага коймак исе кушылып, әллә нинди бәрәкәтле ис тудыра.

– Әйдүк, әйдүк, узыгыз әле! Менә кичә буран башлангач, әчегә коймак куеп жибәрдем. Иллә дә мәгәр уңды коймагым. Мин бит сезнең киләсегезне белдем. Жарый әле сез бар. Ату Гыйззи әбиегез язга кадәр плиндә ятар иде. Рәхмәтләр генә жаусын, оланнар, – дип, ыштан балакларын жылдырды, бик кадерле кунакларны сыйлаган кебек каударланып, ашъяулык жәйгән сәке өстенә ризык ташый. Яшьләргә дә бураннан соңгы бу көн бәйрәм кебек, буран тынуга, киез итәкләрен киеп, көрәкләр тотып, аскы урамга, карчыкны коткарырга ашыгалар.

* * *

Авылның урман итәгендә тыныч кына яшәп ятучы Каюм белән Асилә дә инде ике көн буге туктамыйча дулаган бу бураннан тәмам гарык булып, менә-менә бозауларга тиеш булган сыерларын сәгать саен чыгып карап, төннәрен йокысыз үткәрдәләр.

Габделкаюм:

– Буран булса, суыгы йомшый торган иде, бу нихал бу, бураны буран, жылнең әчеләгән генә күр син! Аллам сакласын, юлда берәр кеше калса, катыплар гына үләр. Мондый көнне кеше этен дә урамда тотмас, – дип сөйләнә-сөйләнә,

үзе белән бер көтү салкын сөйрәп килеп керде. Ишектән кергәч тә, ишеген яба алмыйча аптырап бетте. Жил ишекне каерып атардай булып дулый иде. – Озакламас инде, берәр сәгатътән бозаулар. Мин азрак ятып торам, чеметем генә күз йомып черем итеп алыйм әле. Асилә, син йоклап китә күрмә, бозавы катып үлә күрмәсен. Хараплар гына булырбыз. Этне дә мал абзарына керттем, биргәкләр суык, жәлләдем, – дип, ястыкка башын төртте.

Асилә, тавышка уянган нәни кызын бишектән алып, юеш астын алыштырды да, сөт белән тулышкан ап-ак күкрәкләрен чыгарып, бала имезергә утырды. Әле күзләрен дә ачмаган кызчык, иреннәрен очлайтып, кабалана-кабалана әнисенә күкрәген эзләп тапты да мес-мес итеп имә башлады. Мич кырыендагы корама киез ябылган эскәмиядә әллә нинди жан тынычлыгы, рәхәт бер гыжылдау тавышы чыгарып, соры мәче йоклап ята. Бу авазга баланың мес-мес итеп имгән тавышы да кушылып, Асиләдә шундый да матур хисләр уяттылар ки, ул:

– Йә Аллакаем, мине шушы бәхетемнән аерма! Менә дигән ирем, жылы өем, кочагыма алып сөярдәй балам бар. Йортсыз-жирсез булсаң, шундый салкын буранда жылынырга почмагың, күкрәгенә терәп кисәргә икмәген булмаса, нихәлләр итәр идең?! Аллага шөкер, Ходай миңа шундый матур тормыш биргән, Аллага шөкер, – дип, йоклап киткән баласын бишеккә салды да аяк-кулларын як-якка ташлап йоклаган кызының матур йөзөнә сокланып карап торды. – Сөбханалла, – диде Асилә, кызында иренә чалымнарын күрәп, – сөбханалла, әтисенә охшаган кыз бала бәхетле була, диләр, исән-сау гына үсәргә язсын!

Бәйләвен алып, аркасын жылы мичкә терәп утыруы булды, мәчесе уянып, йомгагы белән уйный башлады.

– Әй Ходаем, апамнар Себердә ничек түзәләр икән, аларның нихәлләре бар икән? Бер хәбәрләре дә килми. Шушы бураннарда аларның жылы өйләре дә юктыр. Анда куылганнар, жир казып, зимләнкәләрдә торалар икән дигән хәбәрләр генә ишетелгәли. – Асиләнең, апасын кызганып, күзләренә яшь жыелды. Ул бәйләвеннән туктап, кар каплаган тәрәзәләргә карап, уйга калды. Жил әллә нинди авазлар чыгарып улый, вакыт-вакыт тәрәзәне тырмаган тавышлар ишетелеп куя иде. Хатынның күңеленә бертөрле шом инде: әллә тәрәзәне кемдер шакый инде, әллә эт тырнаймы, алай дисәң, этне мал абзарына яптым, диде түгелме? Шуннан ул: – Тукта, сыер бозаулап, бозавы катып ята күрмәсен, – дип, ирен уятты. – Сиңа әйтәм, тор әле, сыер янына чыгып кер әле. Шактый вакыт авышты, бозауламады микән? Сарбайны да абзарга ябып куйдым, дисең, әллә ничек кенә тәрәзәне кемдер тырнаган кебек, буран шулай котырамы, колагыма гына ишетеләме?!

Габделкаюм сикереп торды да өстенә сырмасын киеп чыгып китте.

Асилә азрак йоклап булмасмы дип, сәкегә менеп ятуга, болдырда нидер аудымы, дөпелдәгән, ухылдап үксегән тавышлар ишетелде. Хатын эчке күлмәктән килеш кенә болдырга чыкса, ире әллә ниткән, кеше дисең, кеше түгел, бозау дисең, өстенә әллә ниләр япкан әйбер күтәрәп кереп килә. Асилә:

– Аллакаем, бу ни бу? – дип, иренә текәлде.

Каюм исә аяк киёмнәрен дә салмыйча, күтәрәп кергән әйберен сәкегә түшәлгән урын-жир өстенә салды. Ире теге әйбернең өстенә уралган искеләрен ачып жиберүгә, Асилә, аһ итеп, сәке кырыена лапылдап килеп утырды.

Бу – Нәфисә иде. Кызың бите өшеп, ап-ак булган, чәчләре тузгыган, баш түбәсеннән көмеш юл булып агарган чәчләре дүрткә бөкләнгән сукно астыннан бүселеп чыккан, кул бармаклары да өшеп агарып тора. Өстенә кигән иске

сырмасы астында, сулаганда, бер күтәрелеп, бер төшөп торган шактый зур корсагы күренеп тора.

Асилә нишләргә белмичә, кызның өстенә капланды:

– Балакаем, нишләдең, нәрсә булды? Кайлардан килешен, ничекләр генә килеп життең? – дип кабалана-кабалана, кызның өсләрен чишендерә башлады. – Каюм, дим, Каюм, тизрәк, тизрәк аякларын салдыр, аякларын жылыт! – диде дә Нәфисәнең кулларын тыны белән жылытып, акрын гына ышкый башлады.

Нәфисә, аяк-кулларының әрнүенә аңына килеп:

– Апам, мин төрмәдән качтым, мине эзлиләр, качыр мине, – дип, бер генә жөмлә әйтте дә йоклап китте. Керфегенә эленеп калган күз яшьләре, тәгәрәп төшөп, чәчәкле мөңдәр өстенә тамдылар.

Асилә аптыравыннан гажиз булып, иренә текәлде:

– Нинди өтермән турында сөйләшә ул, сиңа әйтәм, саташамы әллә? Ничекләр бу буранда килеп житә алган? Бу корсагы кемнән икән суң бу баланың, Каюм, аһ Аллакаем гынадыр ла. Кара әле, бәгырькәем, чәче агарган түгелме соң? Әллә бәс кенәме? – дип, Нәфисәнең чәчләрен сыпырып алды. – Бар әле, келәттән каз мае алып кер, битләрен, өшегән кул-аякларын майлап куйыйк. Чәче агарган лабаса, уналты яшендә чәче агарган. Тукта, уянуына чәй куеп жибәрим әле, мәтрүшкәле чәй эчерербез, – диде дә, самавырына шаулатып су салып, ут үрләтеп кенә жибәрде. Бераздан каз маена дип чыгып киткән жиреннән ала-кола бозау күтәрәп, Габделкаюм килеп керде.

– Менә, сиңа сыерыбыз бикәч бозау алып кайткан, мин чыкканда, инде ялап бетереп тора иде. Әле дә ярый вакытында чыкканмын! Суыгына чыдый торган түгел, иртән бозау имезергә сыерны өйгә кертмичә булмас, – дип, бозауны идәнгә бастырып куйды да янадан чоланга чыгып китте. Бозау, кара жимеш кебек күзләрен Асиләгә төбәп, нәзек, хәлсез аяклары белән таеп егылудан куркыпмы, әнисе дип белепме, алпан-тилпән атлап, Асиләгә юеш борынын төртте.

– И жаныкаем, дөньяларга килгәнсең икән, исән-сау үсәргә язсын, – дип, Асилә бозауның дымлы башыннан сыйпап куйды да «Бездә кеше ышанмаслык хәлләр бар бит әле, сиңең кайгың юк» дигән кыяфәт белән Нәфисә янына килде. Аннары ире алып кергән казны алып, аның майлы жиреннән бер калжа кисте һәм мул итеп кызның өшегән битләрен, кул-аякларын майлады.

Аның янына килеп утырган Каюм:

– Кара әле, Асилә, бу кызның төрмәдән качуы хак булса кирәк, әгәр шулай булса, иманым камил, иртәгә үк безгә килеп житәчәкләр, барыбызның да башын бетерерләр. Кигән киёмнәренә караганда, бу бала дәрәсән сөйләгәннә охшаган. Аны эзләп, монда килмичә кая барсыннар, син бит – аның якын туганы. Әллә таң атканчы түбән өйдә, бәрәңгеләрне читкәрәк этеп, йоклый торган урын эзерликме? Нигәдер жанымда тынгылык юк, син ни диярсең?

– Өтиләре Нәфисәне качырып калдырганнар дип ишетелгән иде, димәк, тотканнар, өтермәнгә япканнар. Әни бит аны үлгән дип, ашларын үткәрде. Әй Ходаем, Каюм, нишлик икән суң? Бар, түбән өйдә такталардан ни дә булса эмәлләп куй. Үзе уянмыйча, берни дә белә алмаячакбыз. Инде озаklamас, таң да атар. Иртә белән күрше-күлән керүе бар, Аллаһы Тәгалә сакланганны саклармын, дигән. Астына жәяргә иске толыпны төшер, – дип, каударлана-каударлана сөйләнде Асилә.

Асилэ белэн Габделкаюм төн буге бэрэңге, дымлы жир исе килеп торган түбэн өйдө Нәфисәгә яши торган бүлмә һәм ятак эзерләделәр. Агачтан өстөл дө ясап куйгач, хэйран гына бүлмәгә охшаган урын килеп чыкты.

– Ярар, бәлки төрмәдән дө качмагандыр, саташып кына сөйләнәдер, кирәге чыкмаса сүтәрбез, – диде Каюм Асиләгә, – әле аның булып торугы ару. Тиздән таң атар, күрше-күлән килеп кереп, төн буге утыгыз янды, дисәләр, сыерыбыз бозаулады, шуның белән матавыкландык, диярбез, сәбәбе бар. Дөнъясы бигрәк болганчык бит, әле бер кешене, әле икенчесен чүпләп кенә торалар. Өнә бер атна элек Сәхипжамалның малаен укырга дип алып киткәннәр иде, ФЗУга, диме. Качып кайткан Таһиржан. Артыннан килеп, ишекләрен ачмагач, тәрәзәләрен алып кергәннәр дө сөйрәп алып чыгып киткәннәр. Шул китүдән ул яшә малайны Сәхипжамал таба алмый икән. Малаен эзләп, әйберләр төяп, авылдашлары белән атка утырып юлга чыккан әнисен авыл куштаны чанадан тибеп төшөргән. «Монда дезертир үстөрөп яткан анага ат чанасында урын юк, энә, жәяү бар», – дип әйтеп әйтә, ди, оятсыз. Теге базар көн бик буранлы иде бит, Сәхипжамал түти адашып йөргән. «Кичкә хәтле йөрдем, инде кайтып життем дисәм, тагын шул ук урынга киләм дө чыгам, киләм дө чыгам. Аннары суң әллә кайда бүреләр улый башлады, сузып-сузып улыйлар, котым чыкты, караңгы төшкәч, өч яктан өч пар яшел ут булып янып тордылар, тәмам хәлдән тайдым. Инде бетәм икән, Таһиржанымны күрмичә үләм икән дигәндө, ат пошкырган аваз ишеттем. Бу Саба кешесе булып чыкты. Рәхмәт жаугыры, шундый игелекле кеше икән, авылга хәтле кайтарып куйды. Әле өстендәге толыбына хәтле салып бирде. «Апа, өшөп беткәнсең бит, мә, минем толыпны киеп жылын», – дип әйтә, ди. Ул бала ФЗУ дигән жирдән ачлыкка, жәфалауларга, сагынуга түзә алмыйча качкан бит инде, аннан соң мин аны берүзем үстөрдем. Ике кеше кереп, әй кыйнадылар бәгырь кисәгемне. Башы-бите кып-кызыл кан булды. Ике аягыннан сөйрәп алып чыгып киттеләр. Этне дө шулай кыйнамыйлар. «Әни жаным, бәхил бул, мине үтерәчәкләр, хуш, әни», – дип, үзәкләремне өзде. Кабахәтләр, соңгы терәгем бит ул минем, газизем! Өстенә дө жүнлөп киенмәгән. Чанага киеш итеге белән атасыннан калган тунны чыгарып аттым атуын. Миһербаннары килеп кигезсеннәр генә инде, кигезсеннәр генә», – дип өзгәлөндө Сәхипжамал.

– Әйе, бигрәк болганчык елларда яшибез... Шуңа күрә, Габделкаюм, урын эзерләп дөрөс иттек. Уянгач сорашырбыз, нәрсәләр генә булды икән, әтиләре белән китмәгән өчен өтөрмәнгә япканнардыр. Алай дисәң – корсаклы. Аптыраш!

Ир белән хатын озак итеп сүзсез генә караңгы тәрәзәгә карап утырдылар.

Нәфисә кургаш кебек авыр күз кабакларын акрын гына ачып, ыңгырашып куйды. Өшөгән кул-аяклары сулык-сулык килеп сызлылар. Башының авыртуына чыдар әмәле юк. Кайда икәнән һич аңлый алмый. Кырыенда утырган жинзәсә белән апасын күргәч, үзенә төрмәдә түгел, туганнары янында икәнән аңлагач, апасын кочаклап үкси-үкси елады. Үзе:

– Апам, жинзи, коткарыгыз, мине эзләчәкләр, сезгә киләчәкләр, зинһар, яшерегез, – дип ялынды.

Асилә апасы кызны куенына алып юатты да:

– Кызым, әйдә, мәтрүшкәле кайнар чәй эчеп ал да безгә барысын да сөйләп бирерсең, бернәрсәне дө яшермә. Жинзәнә булышыр, райунда соңгы кеше түгел, тик башта тынычлан. Аллаһы Тәгалә кешегә күтәрә алмаслык хәсрәт бирмәм дигән, барысы да үтәр. Нәфисә иске-москыларын салгач, апасы тагын

үксеп елап жибәрде: – Ай Аллакаем, син ничекләр итеп шулай кибендең соң? Кара инде, бер күзләрәң генә утырып калган, танырлыгың да юк! Аннары бу корсагың, әтисе кем бу туачак балаңның?

Нәфисәнең соңгы вакытта күргәннәрен апасы – туктый алмыйча елап, жизнәсе уртын чәйнәп, күзләрәндә дәншәтле утлар уйната-уйната тыңладылар.

* * *

Кылый Камалый беркөнне Нәфисәне үзенә эшли торган бүлмәсенә чакырды.

– Мин, Нәфисә, синең эшлэгәнәңне күзәтеп торам. Иллә дә мәгәр оста, житез кыз икәнсең. Ләкин торырга фатирың да юк, эти-эниң дә күптән вафат, дисең. Мин менә уйлап тордым да сиңа булышырга уйладым, кызым. Күреп торасың, мин әле яшъ, ир кешегә кырык биш яшъ күпмени ул?! Мин сиңа өйләнергә булдым, әгәр син риза булсаң, икенче хатын булып килергә дип әйтүем. Үзеңә аерым йорт булып. Син мине карт, димә, кырык биш яшъ күпмени ул?! – дип кабатлап, кырыенда аптырап басып торган Нәфисәне үзенә келәшчә кебек куллары белән кочаклап алды да аракы, сарымсак исе килеп торган авызы белән кызының иреннәренә сөлек шикелле ябышты. Нәфисә нәрсә булганын аңламыйча да калды. Үгез хәтле ир бер кулы белән кызының күлмәк изүләрендәгә төймәләрен өзеп, күкрәкләрен изде, икенче кулы белән күлмәк итәкләрен күтәрмәктә иде. Өстәл өстендәгә әйберләренә бәрәп төшерде дә Нәфисәне өстәлгә яткырып, бар гәүдәсе белән кыз өстенә атланды.

Нәфисә котылмакчы булып күпме генә талпынса да, көче житмәде, кычкырса да – кибеттә беркем юк. Менә ул бер кулын ычкындыра алды һәм өстәл өстендә идәнгә төшмичә калган карандашны алып, Кылыйның күзенә батырды.

– Ах с...! – дип, коточкыч тавыш белән акырып жибәрде Камалый. – Мин сине!.. Бетердең, күземне агыздың, – дип, Нәфисәнең яңагына китереп орды да, чәчләреннән идәнгә сөйрәп төшереп, тибә-тибә кыйнады. Озын толымнарыннан этне сөйрәгән кебек сөйрәп йөртте. Кызының чәч толымындагы зәңгәр ташлы чулпылары, өзелеп төшөп, үгез кадәр Камалыйның аяк астында шакырдап ватылдылар, изелделәр. Чәчләре учма-учма булып йолкынып чыгып, Кылыйның кулында калды. Соңга таба Нәфисә авыртуны да сизми башлады. Тик колагында Камалыйның дөнья бетереп сүгенүе, ботинкалары белән бар көченә тибүе, әллә нинди дөпелдәгән тавыш чыгарып, Нәфисәнең колагына әллә кайлардан саңгырау бер аваз булып ишетелде. Дөпә-дөпә, дөпә-дөпә... Нәфисә калганын хәтерләмәде.

Ул үзен инде әллә кайдан өстән карап тора, имеш. Камалый күбәләк кадәр генә бер кыз баланы кыйный, кай жиренә туры килсә, шунда тибә-тибә дә чәченнән сөйрәп йөри. Һәм сүгенә. Нәфисә инде ишетми дә башлый. Ул бары тик Камалыйның сул күзеннән агып торган кара канныгына күрә һәм күккә аша. Ә анда шундый рәхәт! Шундый да рәхәт инде менә! Нәфисә, имеш, кош каурыена әйләнгән. Талгын жил, каурийны үзенә ияртеп, каядыр алып китә. Аста Солтангәрәй каурийны тотмакчы була, ә каурий, жилгә иярәп, тагын да биеккәрәк, өскәрәк менә. Нәфисә кычкыра:

– Монда мен, Солтангәрәй! Минем янга мен! Монда рәхәт! Шундый да рәхәт монда.

* * *

Хәлимә карчыкның әлүмин чәйнегә әллә ничә кат кайнап чыгып, әллә ничә кат суынды. Нәфисә кайтышка жылы торсын дип, кечкенә мөндәр белән каплап куйган кыстыбыллары да суынып бетте. Тик кыз кайтмады да кайтмады. Тәмам караңгы төште.

– Кайда гына йөри икән бу бала? – дип аптырап, аягына киез каталарын киде дә, болдырга чыгып, озак кына торып та керде әби. Әмма кыз күренмәде. Аратирә «барабыз»лар дөбер-шатыр килеп узалар да, Закирның эте өргәләп ала. Ябалак-ябалак яуган кар бөртекләре, кунарга урын эзләгән күбәләкләр кебек, сүрән генә янган ут яктысында саргылт төскә кереп бөтереләләр. Карчыкның жанын әллә нинди шом, өстенә өелеп килгән котылгысыз куркынычлы хәвефне сизү өтеп алды.

– Тикмәгә генә түгел бу, нидер булган! Кая булса да керәсе булса: «Әбием, бүген азрак тоткарланам, кайгырып торма», – дип чыгып китә торган кыз инде өч сәгать буе бер хәбәрсез-нисез кая югалырга мөмкин? Хәлимә карчык ишеген япты да, өстенә киеп, Закирларга кереп китте.

Закир карчыкны:

– Әйдүк, әйдүк, Хәлимә түти, ничекләр керәсе иттең? Икенче ятажга авырткан аякларың белән ничек менеп житә алдың? – дип, гөрләп каршы алды. Аннары аш-су бүлмәсендә мыштырдап йөргән хатынына дәште:

– Мәүлия, кунак бар, әйдә самавырыңны жырлатып жибәр. Хәлимә түти безгә алай еш керми, рәхәтләнеп чәй эчеп алырбыз.

– Куй әле, Закиржан, нинди чәй ди, нинди чә-әй! Инде менә өч сәгать буе Нәфисәне көтәм, нәрсә генә булгандыр, һаман күренми. Моңарчы бер дә алай төнгә калганы юк иде, хәерле эш түгел бу, Закиржан. Мин кайдан эзләргә дә белмим. Син теге Камалыйга барып кайтмыйсыңмы? Печән базары янында гына бит. Үзем бара алмыйм, аякларым бетте. Һай, бер атлаулары да әжәлгә тиң. Үз хәлемне үзем белеп кенә йөрим.

– Әйтәм кайтканы күренмәде. Хәзер, хәзер өстемә генә киям дә барып кайтам, әллә кая түгелдер. Синең ахирәтеңнең кызлары беләндер. Нәфисә бер дә акылсыз кыз түгел. Хәзер барлап алып кайтам, Хәлимә түти. Сөз Мәүлия белән чәй эчә торыгыз, – дип чыгып китте Закиржан.

– Юк-юк, – диде карчык, – Нәфисә кайтып күземә күренмичә, чәй кайгысы юк әле миндә. Нәфисә белән икәү ашап-эчеп алырбыз дип, кайтышына кыстыбый пешереп куйган идем, инде ул да суынып-төчеләнеп бетте. Ярар, жылытып ашарбыз. Хәвеф-хәтәр генә булмасын, исән генә була күрсен балакаем. Минем кебек ялгызлыктан интеккән сиксән яшьлек карчыкка картлыгымда өемә килеп кергән бер куанычым бит ул минем. Аллаһы Тәгалә күктән фәрештәләр итеп индереп, караңгы төннәремне яктырткан, Мәскәүгә китеп олаккан улымны – өзелеп-өзелеп сагынган баламны оныттырып торучы фәрештәм бит ул минем! Ярар, Мәүлия, сау булып тор. Уф, уф, аякларым, ничекләр генә төшөп житим?! Баскычын да текә, аны кеше йөрерлек итеп ясап булмый микәнни, баскычны, дим. Әзрәк сөзәгрәк итеп ясасалар ни була? – дип зарлана-зарлана, аякларын лыштырдытып, көчкә сөйрәп чыгып китте Хәлимә карчык.

Тик Нәфисә төн уртасында да күренмәде. Стенада сәгатьнең эченнән күкесе чыгып, карлыккан тавыш белән күкелдәп, әллә ничә тапкыр Хәлимә карчыкның жәрәхәттән өзгәләнгән йөрәген талкыды. Кан басымы күтәрелеп, башы авыртуга түзә алмыйча, маңгаен зәңгәр яулык белән бәйләп куйган карчык эт өргән саен тәрәзгә елышты. Ике кулын тәрәзгә куеп, менә-менә ишегалдына жиңел адымнар белән Нәфисә килеп керер дип көттө. Кыз күренмәде.

– Һай Аллакаем, нәрсәләр генә булды икән? Бу Закиржаны да, рәхмәт төшкере, китеп олакты! Юкса белә бит инде карчыкның өзгәләнә-өзгәләнә кызны көткәнән! Таба алмадым дип кереп әйтсә, ни була?! Кешенеке –

кештәктә, үзеңке – үзәктә, диюләре хактыр инде, аягы калмас иде. Яхшы ата баласы үзе, – дип ухылдап, караватына барып ятты.

Менә күке, оясыннан башын тыгып, уника кат күкелдәде, карчык санап ятты. Башка вакытта карчыкның күңелен күтәрә торган бу сәгать тавышы да әллә нинди хәвефле, моңсу, шомлы иде.

Карчык, өметен өзеп, барып, йокы даруы эчеп килде. Әллә ничек кенә башы авыраеп, йокымсырап киткәндә, һау-һаулап эт өргән, кешеләр сөйләшкән авазларга ухылдап торып утырды. Кемдер дөбер-дөбер ишек кага.

– Тукта, акрын, ипләп кенә күтәр. – Моңысы – Закир тавышы.

– Хәзер, хәзер, Закир абый, булышам. – Моңысы күрше егетенең тавышы бугай.

Хәлимә көчкә сөйрәлеп ишек янына килде дә ут яндырып жибәрде. Калтыранган куллары белән ишек келәсен күтәрсә, Нәфисәнең канга баткан гәүдәсен күтәреп, Закиржан басып тора. Кызның йөзенә, чәчләренә кан оешып каралып тора, канлы чәчләре, таралып, укмашып-укмашып беткән, күзләре ачылмаслык булып шешкән. Иреннәре ярылып канаган, бияләй кебек шешеп, кап-кара булып катканнар.

Закиржан итекләрен дә салып тормыйча, Нәфисәне үз бүлмәсенә караватка алып барып салды да үзе аның кырыена барып утырды. Кыз акрын гына ыңгырашып куйды.

– Закиржан улым, бу ни хәл? Ай Аллакаем, нәрсә булган? Кем эше бу, нишләткәннәр балакаемны?! Муеннары асларына килгере! Закиржан, дуктыр чакырырга кирәк, – дип, Хәлимә түти нишләргә белмичә аптырап, кызның танылмаслык йөзенә текәлеп катып калды.

– Хәлимә түти, бар, су белән тастымал китер әле. Жәрәхәтләрен сөртеп алың та, таныш дуктырым бар, хәзер барып алып киләм. Монда эшләр хөрти, көчкә алып кайттым. Бирмиләр, кибеткә бикләп киткәннәр. Нәфисә, ручка белән төртеп, Камалыйның күзен агызган. Белмим, ни белән бетәр? Камалый бүлнестә. «Төрмәдә черетмәсәм, исемем Камалетдин булмасын, – ди. – Кибеттән туры төрмәгә алып китсеннәр, өйгә жибәрдем юк», – ди. Көчкә язу язып кына алып кайттым. Алда нәрсә буласын белмим, Аллага тапшырдык. Бу килеш ничек төрмәгә алып китәсез аны? Казаннан чыгып кача алмый бит ул. Аны башта бүлниккә салырга кирәк», – дидем.

– Нәфисә тик торганда акча сорап, миңа ташланды, – ди Кылый. – Әле ревизия ясатам, эшендә дә растратасы бар, мин генә каплап тора идем. Төрмә аңа, төрмә! – дип акыра. Хатынына: – Әгәр хатыныңны аерсаң, мин сиңа кияүгә чыгырым, дип бәйләнә, авыл гыйбаты, фәхишә. Мин сине аңа алыштыраммы соң, бәгърем?! Инде балаларыбыз буй житкән, аларны урнаштырырга вакыт. Ә ул сине аерырга куша, жир бит! Шуннан тик торганда яза торган каләм белән күземә төртте. Бетерде күземне, агызды, сукуыр калдырды. Инде бер күз белән нишләргән? – дип, акырып елый, ди.

Закиржан сөлгене жылы суга чылатып, Нәфисәнең күзләрен, битләрен сөртте. Канлы чәчләрен суга салып жебетте. Табактагы су кып-кызыл төскә керде.

– Йә Раббым, – диде Хәлимә түти, – кешеләрне кан жылату дигән сүз хак икән! Бу баланы кан жылаткан икән бит Камалый. Нәфисәмә инде Камалыйга – кырыктан узган иргә ябышучы? Үз күлэгәсеннән үзе куркып йөрүче Нәфисә тик торган кешенең күзен төртеп агызганмы? Син ни сөйләсәң, Закиржан?! Күңелем сизгән иде аны. Өйттем бит Нәфисәгә, сак бул, дидем, юкка гына сиңа яхшатлы булып кыланмый ул Камалый дигәнең, сиңа күзә төшкән. Шуңа күрә

ике ай эшлэгән кешене кибетче итеп куймас, дип кисәттем. Күнелкәйләрем генә сизгән икән. Инде харап итте микән? Ниләр генә эшлик соң, ничекләр итеп кенә булышыйм бәгырькәемә? – Хәлимә түти, буыннары шешеп, бармаклары кәкрәйгән, тамырлары бүртеп-бүртеп торган куллары белән Нәфисәнең чәчләреннән сыйпады.

Закиржан дуктыр артыннан чыгып китүгә, ишектә кыңгырау тавышы яңгырады, дулап, Мәүлия килеп керде дә:

– Үтерәм, бетерәм, жир бит, инде таң ата, кайларда гына йөри минеке? Бу кыз өебезгә килеп кәргәннән бирле тормышыбызның яме китте, башы-аягы белән шушы авыл гыйбатына гашыйк булды. Эшкә китүен-кайтуын тәрәзәдән күзәтеп тора. Мине сизми дип беләдер. Инде менә төнгә дә сезгә керә башлады. Әйтәм аны, кайта да, арыдым, тәмам тетелеп беттем дип, миңа артын куеп әйләнеп ята. Күз керфекләремне бер секунд та йоммыйча үткәрәм төннәремне. Башымның сызлавына чик-чама юк, – дип, акырып елап жибәрде. – Чык, Закиржан, әтигә әйтеп, иманыңны укытам! Өемнән үк кудыртып чыгартам. Әйтте диарсең!

Мәүлия юан гәүдәсенә хас булмаган житезлек белән зал ягына атылды, Хәлимә түтинең карават асларын айкады, тезлängән жиреннән тора алмыйча азапланды. Аннары Нәфисә йоклый торган якка очып керде дә, әллә нинди сүзләр очыртырга дип ачкан авызы соскы кебек ачылып калды.

– Минеке кая соң, Хәлимә түти? Нәфисәгә нәрсә булган? Мин... мин... – дип тотлыгып калды.

Хәлимә түти аптырап карап тора, Мәүлиянең кемне эзләгәнән дә аңлар хәлдә түгел иде.

– Нәрсә эзлисез, күрше, кемне югалттың? Нигә шулай төн уртасында кара тавыш чыгарасың? Әзрәк сабыррак булсаң да, ярар иде. Нәфисәгә синең ирең ниемә кирәк? Аның гөрнадирдай егете бар. Менә унжидесе тулгач, туй итәргә торалар. Кирәкмәгәнгә тавыш чыгарма. Синеке әле менә дуктырга дип чыгып китте. Ятим нарасыйны рәнжетеп, нахак гаеп такма! Болай да яралы каз бәбкәсе кебек бит ул бала. Ни әнисе, ни әтисе юк. Саф кыз балага әллә нинди гаепләр тагасыз. Теге дөнҗага баргач, җавап бирәсәңне онытма! – Хәлимә түти кызды, аны туктатырлык түгел иде: – Менә, Закиржан гына кайтсын, монда кереп кара тавыш чыгаруыңны әйтәм. Күршеләрдән оят, валлаһи, Хәлимә карчык нишләгән, акылыннан шашкан, диарләр. Мин бит гомерем буе күршеләрем белән тату, дус яшәдем. Безнең йортта кылт иткән тавыш та чыкмады. Раббым, бер Аллам, гомеремдә дә ишетмәгән әллә нинди ямьсез сүзләр әйтеп акырасың. Ата-анаң бер дә тәрбия бирмәгән, күрәсең, сина! Ничек сина Закиржан түзеп тора?! Дөнья бәһасе кеше ләбаса синең ирең!

– Хәлимә түтекәем, зинһар дип әйтәм, әйтә күрмә Закиржанга, үтерә! Болай да төн буе миңа артын куеп ята. Арыдым, тетелеп кайттым, бүген тыныч кына ятып тор, ди. Әле беркөнне, мендәрен кыстырып, зал ягына чыгып китте. Гырлыйсың, үзең мич кебек эссе, ди. Мин бит аны Нәфисә янына йөри дип беләм. Зинһар, әйтә күрмә! Тучны өч тапкыр талак әйтә дә аера! Хәзер әти белән дә куркытып булмый, хәерчеләр заманы килде. Әти сүзе дә нипачум. Ул аерса, мин кемгә кирәк? – Мәүлия акырып елап, Хәлимә карчыкны кочып алды.

– Ярар, әйтәм, – диде карчык. – Сезнең кайгы юк әле монда.

Ул арада Нәфисә: «Күңелем болгана, ай, башым», – дип ыңгырашып, күзләрен ачмакчы булып, шешенгән иреннәрен тибрәтте.

– Менә, кызым, монда гына табак бар, кирәге булса, табак монда гына, –

дип, карчык, кызның башын күтәрә төшөп, табакны карават кырыена этәрде. Нәфисә Хәлимә әбисенә кулы башына тиюгә кычкырып жибәрде:

– Ай, үләм, авырта, тимә, тимәгез миңа. Камалый абзый, тимә, зинһар! – Кыз саташа иде.

Доктор, килеп, кызны тыңлап карады. Барлык сөяк-санаclarын капшап чыкты.

– Кабыргалары сынган, үпкәсенә кадалмаган булса ярый. Әллә ничә жирдә башы тишелгән, баш мие селкенгән. Әлегә өйдә калдырыгыз, полный покой кирәк. Кайсы вәхшиә шушы хәлгә төшергән бу баланы? Сабый гына лабаса, ничек куллары барды икән?! Йә Ходеәм, син, Закирҗан, иртәгә мине килеп алырсың. Менә бу мазьлар белән яраларын майлап торырсың.

– Семён Семёнович, – диде Закирҗан, – әгәр мөмкин булса, бу кызның тән жәрәхәтләре турында миңа белешмә язып бирерсез әле. Кирәге чыгуы бар. Бу кызны көчлөгән булырга тиешләр. Ятим бала бу. Мин аны Печән базары янындагы кишеткә эшкә урнаштырган идем. Кишет хужасы – минем танышым Шәрәфетдин Камалетдине, Нәфисә шуның күзенә ручка кадап, күзен агызган. Больницада ята Камалый, төрмәгә утыртам, дип яный.

– Житешә алмаган кызга тияргә, житешә алмаган, сволочь! Утыртыр да, ул кабахәтләрдән барысын да көтәргә була. Язармын, Закир. Бу дөнья әллә нәрсәгә әйләнде бит әле, аңлап бетереп булмый. Кемнең кем икәнән дә белмәссез, аптыраш. Иртәгә яңадан килермен, менә бу даруларны эчертегез. Аңа хәзер тынычлык кирәк! Житешә алмаган, кабахәт, житешә алмаган, – дип кабатлый-кабатлый сабуллашып чыгып китте доктор.

Ул чыгып киткәч кенә, шкаф кырында мескен кыяфәттә утырган хатынын күрөп алды Закир һәм:

– Төн җене шикелле, син монда нишләп йөрисең? – дип, кырыс кына сорап куйды.

– Закирҗан, йөрәк маем, менә минем дә берәр ярдәмем тимәсә дип кенә кергән идем. Әгәр кергәнәмне яратмасаң, чыгам, хәзер үк чыгып китәм.

Хәлимә карчык та, Мәүлия яклы булып:

– Тукта әле, Закирҗан, бергә чыгарсың. Азрак Нәфисә аңына килеп йоклап киткәч, бергә чыгарсың. Әле үзем Мәүлияне чакырып алдым, үземә генә куркыныч булып китте. Мин әйтәм, йә йөрәгем ярылып үлеп китәрмен дә, бу бала нишләр, дим. Әле дә ярый Мәүлия керде, үземә генә бик читен булган булып иде. Әле аны йокысыннан уятып алып чыктым. Рәхмәт яугыры, тыңлады тагын.

– Алай дисәң генә, Хәлимә түти. Әллә мине каравыллап йөриме, дип торам, – дип, тавышын йомшарта төшөп җавап кайтарды Закир.

Закир белән Мәүлия, Нәфисә йоклап киткәч, таң атканда гына чыгып киттеләр.

– Хәлимә түти, уянгач, менә бу даруларны эчерерсең. Кайгырмасын, берәр җаен табарбыз. Әле, Аллага шөкер, кызны харап итәргә өлгермәгән, диде теге керәшен докторы Семён Семёнович.

– Шулай дисеңме, улым, Алланың рәхмәте яусын яхшы сүзенә, тән яралары төзәлер, намусының чиста калуы кирәк. Солтангәрәенә чиста кыз килеш кияүгә чыксын иде инде. Бәхеткәйләре генә була күрсен! Алдагы көннәре бәхетле булсын! Кылай Камалыйның бу вәхшилекләрен Аллаһы Хак Тәгалә гафу итмәс. Үзенә дә Нәфисәдән өлкәнрәк балалары бар бит югыйсә. Жир йотар әле үзен. Нәфисәгә аның ике күзен дә агызасы калган. Ул оятсыз, кара зина, кызлар бозып йөрмәс иде. – Хәлимә карчык шулай сөйләнә-сөйләнә ир белән

хатынны озатып калды. Аннары, Нәфисә кырыендагы иске кечкенә диванга ятып, озак кына итеп медер-медер дога укыды:

– Раббым, бер Аллам, шушы баланы рәхмәтләреннән ташлама! Як-ягындагы рәхмәт фәрештәләре үзен гел яклап йөрсеннәр! Хагыннан, нахагыннан дигәндәй, өтермәннәреннән сакла! Үзең генә яклаучы, үзең генә саклаучы! Синнән генә мәрхәмәт көтәбез.

* * *

Нәфисәнең яралары озак төзәлде. Башы авыртып, күңеле болганып азаплады, күп вакыт ятып кына торды. Хәлимә түти, даруларын биреп, жәрәхәтләрен майлап, аякка бастырды кызны. Закиржан көн саен хәлен белергә кереп йөрде. Ара-тирә Семён Семёнович та килеп, яңа дарулар биреп, кызның күңелен күтәреп чыгып китә иде. Тик кызның йөрәге телгәләнеп, Камалыйның оятсыз карашын, куллары белән кызның күкрәкләрен изүе, сарымсак, арагы исе килеп торган кабартмадай кабарынкы авызы белән иреннәренә ябышуы, күлмәк итәкләрен күтәреп, кеше тимәгән аяклары арасына үрелүе Нәфисәнең күңелен болгатып, тәнненә әллә нинди бер хәшәрәт кагылган кебек чиркандырып тора иде. Хәлимә түти белән ничә тапкырлар мунчага барып, кап-кайнар су белән мунчаланы кат-кат сабынлап бик каты ышкып юынып та карады, тик нигәдер тәнненең, жанының сафлыгы югалган сыман булып, күңел түрәндә әллә нинди рәнжеш, үпкә калды. Ник, ни өчен Нәфисә башына килде бу сынаулар? Әгәр бу хәл Солтангәрәйгә барып ишетелсә? Нәфисәнең беркемнең кулы түгел, күзә дә төшмәгән чиста, пакь тәнненә, ап-ак күкрәкләренә Кылый Камалыйның шакшы куллары кагылуын аның жаныннан да якын, тыны белән тартып китерерлек булып, йөрәгенә, бәгырьләренә кереп урнашкан Солтангәрәе белсә? Бу уйлар аның жанын телгәли иде. Яшәп тә торасы юк лабаса! Әти-әнисе кызларының бу хәлгә төшүенә ничек карар икән?! Әнисе үксеп-үксеп рәнжеп елар. Ә әтисе? Әтисеме? Шунда ук Камалыйны бүлнестән эзләп табып сөйрәп чыгарып да... Нишләтер икән? Бәреп үтерерме? Юк, авылда атлы гаскәрләр дәү әнисен үтергәнче кыйнаганда да булыша алмаган. Ике казак кулларын каерып тотып торганнар. Солтангәрәй бу турыда Нәфисәгә соңыннан, Казанга килгәч сөйләгән иде. Монда да Камалыйның эшнәләре аздыр, дисеңме? Үзе кебек ялтырап торган табак битле, тук йөзле, мин – дөньяның кендеге, нәрсә телим, шуны эшлим дип торучылар?

Өйләренә кайткан көннән бирле яныннан китмәгән Хәлимә түти:

– Әй кызым, терелерсең, Алла теләсә, тән ярасы төзәлә ул, жан ярасы гына гомерлек, жөйләнсә дә, шул жөе сызлап интектерә аның, жанга кадалган шырпы кебек, гомер буге әрнеп тора. Онытырсың, барысын да онытырсың. Менә Солтангәрәең Донбасстан кайтуга ук никах укытырбыз. Әле Закиржан абың белән дә шулай сөйләштек. Бу хәлләр азрак кына тына төшсән дә, Солтангәрәйгә кияүгә чыгарсың. Тик Камалый гына котыра, ди. «Судка бирәм, төрмәгә тыгам, өстеннән растратасы да чыкты, мине гарип калдырды», – дип дулый, ди. Аллага тапшырдык, кызым. Закиржан: «Хәлимә түти, үзем барып сөйләшеп карыйм, азрак акча төртеп булмасмы?» – дип әйтеп әйткән иде, нәрсә булып бетәр. Синең Казаннан чыгып китүең ару да бит кана. Тик кая барасың? Үзеңнән үзең качып булмый шул ул. Инде Жәкәү абый болай да фамилиямне үзгәртеп яздырды, дисең бит, тагын бер кат Аллага тапшырдык, кызым, – дип кабатлап куйды карчык һәм күз тирәләренә жылган яшьләрен бирчәйгән кулы белән жыерчыклы битеннән сыпырып төшерде.

Әкрәнләп тернәкләнде Нәфисә, акрын гына кузгалып, алма бакчасы ягына чыга торган ишекне ачып, урам якка чыкты. Битенә салкын саф һава килеп бәрелеп, сулышлары иркенәеп китте. Ничә көннәр инде бакчага чыкканы юк! Тышта әллә нинди авазлар чыгарып, жил дулый, Хәлимә түтинең бауга элөп куйган, ап-ак итеп кайнатып юган керләрен, бавыннан өзөп алып, каядыр очыртмакчы була. Әнә, карчыкның чигелгән батист баш яулыгы инде бер генә эләктергечкә эленеп калган.

Нәфисә өйгә кереп, Хәлимә түтинең киез каталарын киде дә бакчага кире чыкты. Очарга әзерләнгән яулыкны, инде тәмам кипкән, ләкин бәсләнгән керләрен селки-селки, бәстән арындырды. Керләрдән шундый да тәмле, күнелләрен алгысытып, Алансуын, бала чагын һәм Солтангәрәен искә төшереп, беренче кар исе, сафлык, чисталык, яшәү исе килә иде. Кыз үзалдына елмаеп куйды:

– И жүләр түлке мин, шундый матур дөньяны ташлап китәләр, димени! Адәм актыклары Камалыйларга үч итеп яшәргә кирәк ләбаса, вәт жүләр! – Ул, керләрен алып кереп төреп куйды да, йөзөнә ниндидер тынычлану кыяфәте чыгарып, Хәлимә түти янына чыгып утырды. – Бүген өйләренә жыештырып алырга кирәк, әбекәем, бигрәкләр тузанга баттык. Безнең өй түрәндәге канәфер агачы кәүсәсенә эти сыерчык оясы ясап элөп куйган иде. Әй жаным, сыерчыклар, килгәч, шунда оя корып, шатланышып, талпына-талпына сайрарлар иде, бәгырькәйләрем! Аннан соң бала чыгарырлар иде. Аларның кара-кучкыл, күк балалары, әниләре ризык алып кайтканны көтеп, сары томшыкларын ачалар да мәзәк итеп кортларны йотып жибәрерләр иде. Аннары, үсә төшкәч, балаларын очарга өйрәтерләр иде, нәкъ кешеләр кебек. Балаларын олы юлга озаткан эти-әниләр кебек... Шулар исемә төштә әле, Хәлимә түти, – диде ул. – Әбекәем, Закиржан абыйга әйitik әле, безгә дә сыерчык оясы ясап бирсен. Әнә теге алмагач кәүсәсенә беркетеп куярбыз да, яз житкәч, сыерчыклар алмагач ботагына басып сайрап рәхәтләнсеннәр әле. Безгә дә рәхәт булып, Алла боерса, рәхәтләнеп яшәрбез әле! Камалыйларга үч итеп яшәрбез, Хәлимә түти, шулай бит!

– Әй, шулай булмаган кая, балакаем, шулай булмаган кая! Әле менә, Аллага шөкер, күнелләрең ачыла төштә. Тиздән Солтангәрәй белән никах укытып, сез дә, сыерчыклар кебек, үз оягызны корырсыз. Сезнең дә балаларыгыз туар. Аларны тәрбияләп, хәсиятләп үстерерсез. Ислам дине кушканча, ипле итеп, Камалыйларга каршы торырлык итеп үстерерсез, Алла теләсә. Эти-әниегез, энеләрегез кайтуга, теге Себердә туасы кыз бала кайтуга, үз гаиләң булып. Балаларыгыз, үсеп житеп, әби-бабаларын каршылар. Бер дә кайгырма, кызым, бу дөньяда яхшы кешеләр күбрәк. Үзең бит күрөп торасың, кыска гына тормыш юлыңда күпме яхшы кешеләр очрады: Солтангәрәй, Жәкәү абыең, Анна түтиң, Закиржан абыең, әле менә теге дуктыр Семён Семёныч дигән керәшен картын гына күр син! Ничек итеп сине дөваларга килеп йөрдә. Иманлы бәндәләр бик күп бит, балакаем, нинди милләт кешеләре генә булмасын, бар халыкта да иманлы кешеләр күбрәк. Бер дә кайгырма, ул ямьсез хәлләренә онытырга тырыш. Аллага шөкер, намусыңны саклап кала алганың, булдыргансың, кызым!

Чәй эчеп, табак-савытларны юып матавыкланганда, Закиржан килеп керде. Нәфисәнең яктырып киткән йөзөн, турыдан ачып, ике толым итеп үрөп куйган чәчләрен, өзөлеп торган билләрен күрөп, тагын:

– Аллага шөкер, сөбханалла, Нәфисә, инде үз хәлеңә кайттың, синең

язмышың турында кайгыртыр вакыт житте. Чәчеңне ал тасма белән үрәп салгансың икән, чулпыларың Камалыйның итек табаннары астында тапталган шул, ярар, намусың чиста калган, чулпысы качмас! Булыр әле. Тик теге Кылыйга акча да биреп карадым, алмады. «Син ул акчаң белән минем күземне кайтара алсаң, алырмын акчаңны. Әйттем – бетте. Шәрәфетдин Камалые ике сөйләми – төрмә. Синең ул кызыңны төрмәгә тыкмасам, исемем Камалетдин булмасын дип, күкрәк кага-кага ямьсезләнә, хәшәп! Хәлимә түти, синең улың Мәскәүдә бит. Әллә Нәфисәне Мәскәүгә озатып микән? Яңа документ әзерли алсак, котылырые. Миңа адрес бирсәң, үзем озата барырыем. Нәфисә, Мәскәүгә китәргә син ризамы? Анда берәр фатир табылыр әле, Хәлимә түтинен улы булышыр, иманлы бала ул, бергәләшәп, бер ишегалдында үстек. Китәм дисәң, кәгазьләр әзерлим. Донбасстан кайткач, Солтангәрәең дә Мәскәүгә килер. Мәскәү Казан гына түгел, анда кешеләр салам эскертендәге энә кебек. Эзләп кара син эскерттән энәне. Монда калсаң, Камалый үч алмый калмас, әйбер-сәйберенә жыйна да, атна ахырына кәгазьләр әзер булса, кузгалырбыз, – дип, Хәлимә түтидән улының әдрисен алып, ашыгып чыгып китте. – Соңга кала күрмек, Алла сакласын, – дип, үз-үзе белән сөйләшкәнә генә ишетеләп калды.

Нәфисә аптырап катып калды. Тагын кая китәсе? Нинди Мәскәү? Нинди өтермән? Нишләде соң Нәфисә үзенәң уналты яшендә шулай качып йөрерлек, өтермәннәргә утырырлык? Кемнәргә зыян салды? Ул үзәкләре өзеләп, күзләренә яшьләре тыгылып, үксеп елап жибәрде. Әле иртән генә ак бураннарға уралып, дулкын-дулкын булып күңеленә кереп, жанын жылытып торган рәхәт тойгы тагын бозга әйләнәп жанын катырды.

– Нишлим, әбекәем, кайларга барыйм? Мин гомерем буена Алансудан ары чыккан кеше түгел. Кемнәргә барып, газиз башларымны салыйм? Бураннарға кереп югалыйммы? Авылга кайта алмыйм, Казан каласында торырга ярамый. Миңа Себер белән өтермән генә кала инде. Әтиләрем белән киткән булсам, зимләнкәдә торсам да, мине жаннарыннан артык күрәп яраткан эти-әнием анында жиңелрәк булыр иде. Әй, эти жаным, – дип, инде ничә кат жан ачылары белән әрнеп үкси-үкси елады Нәфисә.

* * *

Мәскәүгә китәргә житешә алмадылар! Инде әйберләрен жыйнап куйгач, кәгазьләре әзер булды да, кичкә Мәскәү поездына утырып чыгып китәбез дип торганда, Хәлимә әбинең ишеген дөбер-дөбер шақып, әллә нинди киёмдәге ике адәм килеп керде һәм кызга тиз киенәргә боердылар. Хәлимә карчык лап итеп корама киез жәеп куйган урындыкка барып утырды:

– Кудә забираеш, улым, ышто она такого сделала? – дип, ике арага кереп караса да, яшь кенә солдат:

– Әби, отойди. Она глаз выколола Шарафутдинову Камалетдину. И очень большую растрату сделала. Бу кыз куркыныч, тик торганда кешегә ташлана торган гадәте бар, ди. Туганың түгелдер бит? Әнә Камалыйның күзен төртеп агызган, оятсыз! Син дә сак була күр, ышана күрмә! – диде.

Нәфисә куркуыннан идәнгә кадкап куйгандай катып калган, ярдәм сорагандай гажизлек, ялвару белән тулы яшьле күзләрен Хәлимә карчыкка төбәгән.

– Кит, булмаганны, Камалый аны көчләмәкче булып ябышкан, аннан соң эт урынына кыйнаган. Ике ай бие дөваладык. Гаебе юк баланың, тия күрмәгез, – дип, Нәфисә белән бу адәмнәр арасына басты Хәлимә түти.

Тыңламадылар, кызны ике яктан култыклап алып чыгып киттеләр.

Нәфисә болдырдан төште дә:

– Әбекәем, бәхил бул! Солтангәрәй килсә әйт, бер генә гаебем дә юк, – дип өзгәләнде.

– Әйдә, әйдә атла, контра! Там докажут гаебеңне, – дип төрткәләде аны яшь солдат.

Кыз ярдәм көткәндәй, Закиржаннарның икенче катындагы балконнарына карады. Тик Закиржан күренмәде.

Ябалак-ябалак кар явып торган сихри көн! Аяк астындагы кар, кышның зәмһәрир салкыннарындагыча итеп, зарланып-сыктап шыгырдый. Күк күгәрченнәр, кыекларга кунып, күшеккән кызыл тәпиләрен түш асларына тыкканнар, шул рәвешле бер-берсеннән жылы эзләгәндәй сыенышып утыралар. Бу – көзнәң соңгы көннәре, беренче карның дөньяны аклыкка, сафлыкка төргән мәле!

Нәфисәнең аяк астыннан гына күршеләрнең ак йөнтәс мәчеләре йөгереп үтте дә кире килеп, кызның аяк араларына кереп сырпаланды. «Нәфисә, кая барасың, син киткәч, миңа калдык-постык ризыкларны кем чыгарып салыр? Китмә, китмә!» дигән кебек, Нәфисәгә яшкелт-зәңгәр күзләрен тутырып карап калды күрше Мәрәм әбиләрнең ак мәчесе. Нигәдер бу мәченең моңсу күз карашы Нәфисәнең йөрәк түрәндә мәңгелеккә уелып, жанына кереп урнашты.

– Бу пәси баласын адаштырып калдырганнар, Галләметдин бай кибете яныннан алып кайттым. Жаныкаем ишек төбәндә суыктан калтыранып утыра иде, – дип сөйләгән иде Мәрәмбикә әби.

Пәси баласы да дөньяларында адашып, кая барырга, ничек яшәргә белмичә, кибет ишеге төбәндә, кем дә булса бер миһербанлы бәндәсе булышмасмы дип, аптырап-йөдәп, ярдәм көтеп утыргандыр. Ярый әле Мәрәмбикә түти алып кайткан үзен. Ак пәси баласын Нәфисә шулай үзе белән чагыштырган иде.

Кызны этә-төртә тәрәзәсе тимерле кара машина янына алып килделәр. Нәфисә керәсе килмичә, ишеккә чытырдатып ябышты.

– Нет, нет, кирәкми, я не хочу өтермәнгә, я не виноват, – дип ничек кенә карышса да, кулларын каерып алып, тузып беткән, әллә нинди тимерләре чыгып торган кара утыргычлы иске машинага төртеп керттеләр.

– Әле син карышып торасыңмы, без сиңа күзен төртеп тишкән Камалый түгел! – дип ямьсез сүгенеп, әллә нинди каты әйбер белән жылкәсенә китереп орды яшь солдат.

Нәфисәнең сыны катты. Күпмедер вакыт тын ала алмыйча утырды. Берәздән үксүеннән туктап, язмышына буйсынды, ниндидер бер битарафлык белән тимер рәшәткәле машина тәрәзәсеннән күренеп калган йортларга карап барды, ул инде үзе белән нәрсә эшләсәләр дә, риза иде. Тизрәк үтерсәләр, бу мәсхәрәләрдән, газаплардан котылып идем дигән ваемсыз бер кыяфәт белән чыелдап, төрмә капкасы ачылганга чаклы барды.

Кара машина туктады да, кызга төшәргә боердылар.

Нәфисәне чиксез озын, тар коридор буйлап кара киёмнәр кигән ике сакчы озата барды. Коридорның ике башында тимер рәшәткәләр кадакланган ике тәрәзә бар. Алардан саркылып кына, тирә-юньгә әллә ниткән шом, курку таратып, саргылт яктылык керә. Ул төрмә коридорының кайчандыр кара-сары төскә буялган булып, хәзер бака кабырчыгы кебек кубып, шадраланып коелырга торган стеналарын яктырта.

Ишекләр, ишекләр... Аларны да тимер белән тышлаганнар һәм галәмәт

зур йозаклар элгәннәр. Түшәмдәге берничә лампочкадан сүрән генә яктылык төшеп, шакшыга катып беткән тимер ишекләргә тонык кына яктырта.

Нәфисә бу тамашаны аңларлык хәлдә түгел иде. Ул миңгерәүләнгән бер кыяфәттә аксыл чырайлы, шактый өлкән яштыгә үзен озата килүче ир-атка күз яшьләре мөлдерәп торган карашын төбәде. Тегесе исә, бер сүз дә дәшмичә, мылтык түтәсе белән аның жылкәсенә китереп төртте:

– Шагай, шагай, контра, чего встала, давай поднимайся на второй этаж, – дип, текә тар тимер баскычка төртеп күрсәтте. Кыз, жылкәсе үтереп авыртса да, куркуыннан бер өн дә чыгармыйча, гер таккан кебек авырайган аякларын сөйрәп, күгәргән кара баскычлардан өскә таба күтәрелде. Тимер баскычларның аяк баскан саен әллә нинди чыелдау авазлары чыгарып шыгырдавы аңа: «Тәмуг, тәмуг! Бу сиңа – мәңге чыга алмаслык тәмуг, аның да җиденче каты», – дип ишетелә. Кызның күзләренә жыелган күз яшьләре янагы буенча тәгәрәде дә, ул үксеп елап җибәрде.

– Заткнись, шагай спокойно!

Ниһаять, алар коридорның иң түрәндәге йозаксыз ишек төбенә килеп туктадылар.

– Проходи, контра! – дип, мылтык түтәсе белән тагын аркасына китереп төртте кара киёмле «колга». Нәфисәгә ул бәбкә алырга төшкән тилгәнне хәтерләгә иде.

«Ник миңа ул «кантур» дип әйтә икән? Әллә без кәнсәгә килдек микән? Авылда кызыл байрак элөп куйган кәнсәне «кантур» дип әйтәләр иде», – дип аптырады кыз.

Сакчы Нәфисәне алдан үткәреп җибәрде дә үзе, артыннан кереп: «Привёл Салахияеву», – дип сүзен башлауга, өстәл артында утыручы юан адәм: «Подождите за дверью», – дип, аларны кире чыгарды. «Колга» белән Нәфисә, кире чыгып, ишек төбенә бастылар. Шулар ара ике сакчы чәчләре тузгыган, канга баткан бер хатын-кызны ике култыгынан сөйрәп алып киттеләр. Нәфисәнең йөрәк түреннән «аһ» дигән өн чыкты. Сакчы, шунда гына аңына килеп:

– По сторонам не смотреть! Что стоишь, только на стену смотреть! – дип акырсан да, кыз, аңламагач, теге кара «колга», җилтерәтеп толымнарыннан умырып тотты да стенага каратып бастырып куйды. – Только на стену смотри! Чаплашка, ничего не понимает! А проткнуть человеку глаз и воровать мастер, – дип, катлы-катлы итеп сүгенеп куйды.

Нәфисәнең колагына күрше ишектән әрнеп кычкырган, акырган тавышлар ишетелде. Ниндидер хатын-кыз үзәкләргә өзәрлек итеп ыңгырашып, өзгәленеп кычкыра. Бу бөтен дөньясын каргап инрәгән тавыштан Нәфисәнең нервлары өзелерлек булып тартылды, йөрәгә өшеп китте. Әлегә хатын-кызны ник кыйныйлар икән? Бу нинди йорт соң? Ул да берәрсенә күзен төртеп тиште микән әллә? Ник монда тәрәзәләргә катлы-катлы тимер рәшәткә кадаклап куйдылар икән? Нәфисәнең башында бөтен нәрсә буталып, ул берни белмәс, аңламас хәлгә килгән иде. Сулар яктагы алар керәсе тимер ишектә чыелдап ачылуына да әһәмият бирмичә, аптырап, стенага карап басып торуын дәвам итте.

– Что стоишь как истукан, заходи, – дип, «кара колга» кулы белән ишеккә таба төртеп күрсәтте.

Бүлмә эчә ярым караңгы, кечкенә генә бер тәрәзәсә бар, ул да, кояш нуры кәрмәслек дәрәжәдә тузанланып, карындык тарткан кебек тоныкланып тора. Түшәмдә саргылт кына яктылык таратып, кечкенә сары нокта булып, ут яна. Нәфисә, керү белән, ишек янында туктап калды. Сакчы кемне алып килүе

турында хәбәр итте дә юк булды. Кыз, куркуыннан аклы-күкле булып, каршы өстәл артындагы үгез хәтле, чәче пәке белән кырып алынган, баш түбәсе пеләшләнеп ялтырап торган, муен тирәләрен, тамак асларын киртләч-киртләч май катламы каплаган, йөнтәс саргылт кашлары астында жәнлекнеке кебек кечкенә күзле адәмгә яшылә күзләрен төбәде. Тегесе дә керфексез күзләрен кызга таба төбәп, карашы белән тишәрдәй булып, бораулап, шактый гына вакыт карап торды да тиз генә алдындагы кәгазьгә күз төшереп, йомшак кына итеп, саф татарча:

– Кер, менә монда утыр, – дип, әмер бирде. Үзе авыр адымнар белән ишек артына чыгып, юк булды.

Нәфисә татар телендә дәшкәннәрен ишетеп: «Аллага шөкер, монысы мөселман кешесе икән, бу тәмуг базында безнең кардәшләр дә бар икән», – дип жиңел сулап, тикшерүче кушкан урынга килеп утырды. Аңа беренче күргәндә, дию пәрие кебек ямьсез булып тоелган бу адәм нигәдер коткаручысы, ярдәм итүчесе булып күренде. Соңгы вакытта күргәннәреннән тәмам өшегән, тупасланган жанына, өметлөндереп, жылылык тулды. Бу татар абыйсы аңа шундый якын туганы кебек булып, аңа күчеленә жыелган барлык моң-зарларын түкми-чәчми сөйләсе килде. Инде калай табак кадәрле зур, шешенке саргылт, керфексез йөздәге йөнтәс кашлар астында посып, эчкә батып торган кечкенә күзләр дә Нәфисәгә алай ук ямьсез булып күренми башладылар. «Алла боерса, бу кеше миңа булышыр, мөселман кешесе ләбаса. Теге кара козгын шикелле кычкырмый да, әнә, ипләп кенә, менә монда утыр, дип дәште, әле симез йөзөндә азрак елмаю әсәре дә чагылды бугай». Ярым караңгы бу бүлмә дә шактый яктырып киткән кебек тоелды. Тикшерүченең баш түбәсендәге пеләшенә кечкенә генә лампочкадан саргылт яктылык төшеп, аны тагын да яктыртып, ул, әллә ниткән, төнлә белән күктә йөзеп йөргән аш табагы кадәр кызгылт тулган ай кебек күренде. Менә хәзер ул Нәфисәнең хәленә керер, аның бер гаебе дә юк икәннен аңлар, аннан соң: «Гафу ит безне, сеңлем, Камалый үзе гаепле икән, саф кыз баланы мыскылларга теләгән, аның үзен өтермәнгә утыртырга кирәк», – дип, аны өенә кайтарып жиберер. Алла теләсә, шулай булыр. Теге ике култыгыннан сөйрәп, канлы бөдрә чәчләреннән тамчы-тамчы булып кан тамып барган хатын-кызның гаебе зурдыр, аны юкка гына шул тиклем кыйнамаганнардыр. Ул йә берәр кешене үтергәндер, йә карактыр, йә кеше әйберен урлагандыр. Нәфисәне кайтарырлар. Кайтарсалармы?! Ирекнең кадерен белер иде Нәфисә! Хәлимә түтинең ишеге алма бакчасына карап тора торган бүлмәсендә Солтангәрәй белән матур итеп тормыш корырлар, балалар үстерерләр иде. Ул бит, үзен сөйгәнәнә саф килеш саклыйм дип, Кылый Камалый белән жан тартышып сугышты. Әгәр өстәлдә теге онытылып калган каләм тормаса, Камалый үзенә кара эшенә ирешсә, нәрсә булыр иде икән? Солтангәрәй ник дип пычрак хатын янына килсен?! Нәфисәгә әйләнеп тә карамас иде. Ул вакытта Нәфисәгә жир йөзләрендә яшәп тә торасы юк. Солтангәрәйсез, инде сулар сулышына, жанына әйләнгән Солтангәрәйсез тормыш Нәфисәгә нигә?! Әгәр котылсам, уңжиде яшә тулганны да көтмичә өйләнешергә кирәк. Хәлимә түти әйтте бит: «Менә шушы алма бакчасына чыга торган бүлмәдә икәүләшеп, ипләп кенә, матур гына яшәп ятарсыз, менә бу божрага бала бишеге эләрсез, әле минем Габдуллажанымнан калган, ирем тал чыбыгыннан үргән бишек тә силәсе белән бакчадагы сарайда, миңа кайчан яңа сабий салырлар икән дип көтеп ята. Минем дә картлыктан, ялгызлыктан интеккән жаныма бер төрле рәхәтлек иңәр, шул сабийны тирбәтеп көнем узар иде. Йорт-жирем дә чит-ятларга калмас, нигеземнең закунлы хужасы

булырсыз, мин дә тынычлап үләр идем, каберемә килеп, дога кылучылар да булыр иде», – дип, тилмерепләр әйтте. Әй Хәлимә түти, үзем дә бу турыда аз хыялландыммы?! Инде әтиләр белән Себергә китмичә качып кала алдым. Ләкин аннан да яманрак хәлләргә дучар булдым.

Шулай да ник керми инде бу тикшерүче? Тизрәк керсен иде дә барысын да ачыкласын һәм кайтарып жиберсен иде инде дип, Нәфисә, тикшерүченең ишектән ишелеп килеп керүен күңелендә зур өметләр уятып көттө.

Менә, ниһаять, тикшерүче килеп керде дә урындыкка барып утырды. Күзе белән тишәрдәй булып озак итеп карап торганнан соң, әллә нинди сораулар биреп, кызның башын катырып бетерде:

– Ник Шәрәфетдинов Камалыйның күзен агыздың? Аңа кияүгә чыгасың килдеме? Йорты кирәк булдымы? Ник өстеңнән шундый зур сумма растрата ясадың? Акчаларыңны кая яшердең? Моңарчы ирләр белән йоклаганың бар идеме? Булса, кайда, ничек?

Нәфисә фамилиясен әйткәндә дә буталды. Башта Жәкәү абзый ясап биргән документтагы фамилиясен калтырана-калтырана әйтте: Сә-сә-хә-биева. Икенче тапкыр сораганда, теленнән «Йосыпова» (Жәкәү абзый кисәтә-кисәтә әйтте югыйсә: Йосыпова дигән фамилияңне зинһар, оныга күр, югыйсә башың бетәр диде.) фамилиясе ычкынды.

Тикшерүче күзләрен кызга текәде:

– Син нәрсә, кызый, бутапшырып утырасың? Сәхәбиевамы, Йосыповамы?

– Сәхәбиева, – диде кыз, акылына килеп.

– Моңарчы ирләр белән йоклаганың бар идеме?

– Юк, юк, абый, Алла сакласын, мин кыз кеше. Камалый абзый мине көчләмәкче булды. Мин, аннан котыла алмагач, ялгыш кулыма эләккән каләм белән... Мин үзем дә аңышмый калдым.

– Ул сине көчләдеме?

– Юк, күзенә каләм кергәч, ул мине үтергәнче кыйнады. Калганын мин белмим, аңымны жуйганмын. «Житешә алмаган» дип әйтте дуктыр.

– Ө недостатча? Акчаны кая куйдың?

– Юк, абый, бернинди дә акча алганым юк. Мин әле аз гына эшлим – бер генә ай. Ул бит мине гел мактап торды. Аннан суң шушы хәл килеп чыкты.

– Әти-әниң бармы, алар кая?

– Алар үлделәр, тиф белән авырып үлделәр. Абый жаным, минем беркемем дә юк. Туганнарым да юк, ятим мин. Жибәр инде мине, абый, өйгә кайтыйм инде, – дип, күз яшьләрен агыза-агыза ялынды кыз.

– Мин сине жибәрә алмыйм. Анда синең өстән Шәрәфетдинов Камалый язган гариза ята. Сина төрмәдә калырга туры килә. Бернинди туганың да юк инде алайса?

– Юк, абый жаным. Минем беркемем дә юк, жибәр инде, абый.

– Булмый, дидем ич. – Тикшерүче өстәл кырыендагы кнопкага басты. – Берәр хатын-кыз надзирательне чакырыгыз әле. Бу кызны кайсы камерага урнаштырырсыз икән?

– Камералар шылап тулган. Политическийлар янына урнаштырсак кына инде. Анда бүген бер хатын-кыз үлгән, икесен этап белән озатканнар.

Бүлмәгә ябык кына йөзле бер хатын-кыз килеп керде. Нәфисәгә чишенергә кушты. Кыз пәлтәсен, башындагы мамык шәлен салды да, киёмнәрен кая куярга белмичә, аптырап, кара какча йөзле хатынның йөзенә текәлдә. Тегесе дөшмәгәч, киёмнәрен хатынга сузды.

– Брось в угол, – диде хатын, бүлмәнең бер почмагына күрсәтеп. – А теперь догола раздевайся.

Нәфисә аңламыйча, күзләрен мөлдерәтеп карап тик тора. Карашын тикшерүчегә таба юнәлтте.

– Бөтенләй чишенергә кирәк, анадан тума калып. Сал өсләренне, төрмәдә шулай кирәк. Сине тентергә телибез, берәр жиреңә эйбер кыстырган булсаң...

Нәфисә:

– Юк, юк, не буду, оялам мин, абый, не надо! – дип, калтырана-калтырана кулларын күкрәк турысына кушырып, үксеп елап жибәрде.

– Быстро, мне что, больше делать нечего, тебя ещё ждать, – дип, ябык хатын Нәфисәнең альяпкычларын, күлмәкләрен өзә-тарта салдырды. Кулы белән кызның этисе бүләк иткән чын ташлардан тезелгән мәржәннәрен тартып өзде, эчке киемнәрен, күкрәкчәләрен салдырды да, мәрмәр сын шикелле зифа буена, кечкенә генә ап-ак шалкан шикелле күкрәкләренә карап:

– Хороша! – дип елмаеп куйды һәм, тикшерүчегә карап: – Статуя, – дип кабатлады.

Өстәл артында утыручы тикшерүче дә, жәнлекнеке шикелле кечкенә күзләренә мыскыллы елмая чыгарып, дер-дер килеп сулкылдап елап торучы, әле балалыктан чыгып кына килүче яшь тәнгә сихерләнгәндәй карап тора.

Ябык хатын кызга чәчләрен сүтәргә кушты, авызын ачтырып карады. Ике кулы белән кызның арт якларын тикшерде һәм аякларын аерып басарга боерды. Нәфисә тыңламагач, үзе аякларын аертып, кызның кеше кагылырга тиеш булмаган нечкә жиренә бармакларын батырды.

Нәфисә, үз-үзен белештермичә, «не надо» дип үксеп елап, куллары белән кара хатынның чәченә ябышты. Аның өчен хәзер барыбер иде: үтерсеннәр, кыйнасыннар! Жир йөзәндә яшәргә дә кирәкми. Юк, юк! Кара хатын кызны уңлы-суллы яңаклый башлаган иде, тикшерүче:

– Кагылма, бар чык! – дип, хатынны чыгарып жибәрде.

– Бала гына бит әле, киен, сеңлем. Мин сине политическийлар янына озатам, анда сиңа тимәсләр. Анда бик хәтәр тоткыннар ябылуда ята. Шуңа күрә мин сине политическийлар янына озатырга булдым. Ә уголовниклар янында... Анда эләксәң, тәмугның ни икәнән белерсәң, – дип, кнопкага басты.

Нәфисә үкси-үкси киенде. Яшь кенә бер сакчы кереп, аны камерага алып китте.

Тынчу камера ишеге чыелдап ачылды да Нәфисә кечкенә генә саргылт лампочка белән яктыртылган, ак-саргылт йөзле ябык хатын-кызлар белән шыплап тулган камерага керде. Стена буйларына катлы-катлы сәндәрәләр тезелгән. Нәфисә әле нәрсә икәнән дә аңламаган, косасыларны китерә торган яман ис борыннарны яра, күнелләренә болгата.

Озата килгән сакчы чыгып киткәч, Нәфисә өненә килә алмыйча, күргәннәренә шаккатып катып калды, камерада үлем тынлыгы урнашты. Бер якта – тавышсыз-тынсыз гына үксеп басып торучы, иңнәренә таралып төшөп, аннан тубыгына кадәр агып торган озын чәчле алиһәдәй яшь кыз бала. Кулларын кая куярга белмичә, аптырап, гаепле кешедәй башын иеп басып тора. Икенче якта – балаларыннан, эти-эниләреннән, сөйгән ярларыннан аерылып, Нәфисә күргәннәренә инде әллә кайчан күргән; кешелекләрен никадәр үтерергә тырышсалар да, кеше булып кала алган; кемнәндер яласы аркасында яисә ялгыш берәр сүз әйтеп, ирләрен гаепләп, ирләре артыннан хатыннарын, балаларын төрмәгә ябып, гаиләләре юкка чыгарылган; бер дә

булмаса, разнарядкага эләгеп, план тутырыр өчен кулга алынган; барысын да бер хәсрәт берләштергән ач-ялангач, киёмнәре керләнеп беткән, жаннары яралы, эчкә баткан күзләрендә хәсрәт, дәһшәтле ярсу, нәфрәт көйрәп торган иллеләп хатын-кыз.

Араларыннан берәү аерылып чыкты да:

– Доченька, давай авоську, – дип, кызны җитәкләп диярлек сәндерәнәң иң астагы ятагына китереп утыртты. Хатыннар, кысылышып, урын бирделәр.

– Син татар кызымы? – дип, саф татарча сорады таныш түгел хатын. – Мин Мария атлы булам, рус хатыны. Безнең авылда татарлар күп, шуңа татар телен беләм. Синең исеменчә ничек?

– Нәфисә, – диде кыз, үксеп елап җибәрәп.

Күбәләк кенә булып калган ябык хатын-кыз аны куенына алып юатты:

– Елама, кызым. Минем ирем дә төрмәдә, авылда ике кызым, бер улым калды. Аларны күрмәгәнә күптән инде, каенатам белән каенанам карый, исән генә булсыннар. Ирем колхоз председателе булып эшли иде. Атлары егылып үлгән, кемдер агу салган, күрәсәң. Корткычлыкта гаепләнеп алып киттеләр жанымны. Исәнме-юкмы икәннән белмим. Аннан соң атна-ун көннән мине алдылар, ирең белән икегез агулагансыз, диделәр. Балаларым акырып елап калдылар. Кызым Нинага унөч яшь, Верага ун яшь, кече улкаем Коляга биш яшь иде. «Мама, мамочка!» – дип, без күздән югалганчы, машина артыннан тузан туздырып, ачыргаланып, кычкырып чапты балакаем, аннары егылды. Тузан эчләрендә егылып, тәгәрәп-тәгәрәп елап калды балам. Син кайгырма, без монда барыбыз да бертөсле! Кешелегеңне сакла! Тик монда бөтен кешегә дә эч серләреңне сөйли күрмә, сатлык жаннар бар, сак бул! Кемнәр икәннән әйтермен. Син менә минем янымда идәнә ятарсың. Кызымны күргән кебек булдым. Аңа да тиздән уналты тула. Аларга гына тия күрмәсеннәр, Алла сакласын! Күрәселәрне монда күрәп бетерергә кирәк. Әле, Алла боерса, Сталин бу хәлләрне белер дә безне балаларыбыз, эти-эниләребез, ирләребез янына кайтарырлар. Корткычлык инде бу! Кемнәндер специально эшләгән этлегә! Моңы Сталин гына белми.

Нәфисә Маша түтинең ябык кочагында тынычлангандай булды. «Алла боерса, барысы да яхшы булып, – дип уйлап куйды. – Бер гаепсез кешене өтермәндә тотмаслар. Хәлимә түти Закирҗан абыйга әйтер. Берәр жаен табарбыз, диде бит. Җитешә алмадылар шул, Мәскәүгә чыгып китәргә өлгерә алмый калдылар».

Теге кара хатын-кыз ялантән калдырып чишендергәндә, тикшерүченә Нәфисәнәң ялангач гәүдәсенә бораулап кергән күзләрен исәнә төшереп, чирканып китте кыз.

– Алар, алар, – диде ул, – мине ирләр алдында ялангач калдырып чишендерделәр, бернәрсәсез калдырып, елмая-елмая чишендерделәр. Апа, минем яшисем дә килми, үләсем килә. Нишлим икән? Мария түти, ничекләр итеп үлим икән?

– Кит, булмаганны сөйләмә, кызым, аларга үч итеп яшәргә кирәк. Без барыбыз да бу хәлләрне үттек. Монда, кызым, төрле хәлләр бар, беркемне дә кызганып тормыйлар, әбиләрне дә, синең кебек балалыктан чыкмаган кызларны да. Бу – шундый куркыныч урын, кызым. Шуңа күрә дә «төрмә» диләр аны.

– Апа, минем бер генә гаебем дә юк бит, мине Камалый абый үзе көчләргә ябышты. Әгәр кул астына ул каләм эләкмәгән булса, мин исән кала алмый

идем. Көчлө куллы бит ул, мине бетерә иде. Әгәр ул мине көчлөсә, ничек яшарга, кеше күзләренә ничек күренергә иде соң?! Мин беркемгә дә кирәк булмайчакмын. Ятим бит мин, апа. Дөм ятим.

– Әй бер Аллакаем, ниләр эшләде соң бу дөнья, бар нәрсәнең асты-өскә килде, Ходаем! Туганнарың булмавы турында тикшерүчегә әйтә күрмә, кызым. Моңың яклаучысы юк икән дип, хараплар итәрләр үзеңне. Ишетсен колагың. Ул турыда әйтә күрмә.

Нәфисәнең бу хатынга эчендәге барлык серләрен, соңгы араларда ниләр күргәнән бик сөйләсе килсә дә дашмәде, Жәкәү абыйсының әйткән сүзләрен исенә төшереп:

– Юк, Мария түти, эти-энием тифтан үлделәр, башка туганнарым юк, ятим, ялгыз мин. Берүзем, – дип, Нәфисә тагын калтыранып елап жибәрде. – Минем барыбер яшисем килми, үләсем килә! Мин тикшерүчегә үземнең ятим булуым турында әйттем инде.

Мария түти берәз тынып торды да:

– Әй бала, бала! Әгәр торыр урының булмаса, исән-имин бу таш капчыктан чыга алсак, үземдә торырсың, минем кызым булырсың. Тик ятимлегенң турында әйтеп ялгышкансың. Һай, ялгышкансың.

Инде сәгать уникеләр тулып килә иде. Янә ишек артында ачкыч борган тавыш ишетелде. Ишек әллә нинди куркыныч аваз чыгарып ачылды да, сакчының тешкә тия торган нәзек тавышы яңгырады:

– Сәләхиева, на допрос!

Нәфисә, куркып, Маша түтәйнең куенына сыенды.

– Ты что, оглохла? – дип акырды сакчы.

– Бар, кызым, барыбер алып чыгачаклар. Допроска шулай башта еш чакыралар инде алар. Минә атна буге йоклатмадылар, бастырып тотып йөдәттеләр.

Тәүлекләр буге басып тордым, аякларым гөбедәй шеште, йоклап китә башласам, типкәли-типкәли кыйнадылар. Бар, кызым, мин сине йокламыйча көтеп торымын. Алла теләсә, барысы да яхшы булыр.

Нәфисәне тагын шул ук бүлмәгә китерделәр. Анда теге юлгы кызыл борынлы, кечкенә күзле, зур корсаклы бәндәдән башка тагын ике ир-ат бар иде. Кыз, аяклары таш идәнгә кадалган кебек, ишек төбөндә туктап калды.

– Кил бирегә, – диде йөнтәс кашлы жәнлек күз. – Менә без өчәүлөп синең эшене карап чыктык та, жинаятеннең бик зур булуын исәпкә алып, сине тагын допроска чакырттык. Илебез шундый авыр хәлдә вакытта син Шәрәфетдинов Камалыйның күзен агызып, аның өстенә тагын күпме дәүләт малын урлап, корткычлык эшләүдә гаепләнәсең. Син аның жәзасын алырга тиеш һәм, әлбәттә, илгә эшлэгән бу кабахәтлегенне меңе белән кайтарачаксың, меңе белән. Без синең кебек корткычларны юк итәргә тиеш. Син йә туры юлга басасың, йә төрмәдә чериячәксең. Кил, каршыма килеп бас!

Нәфисә ишеткәннәренә, бу кадәр нахак гаепләүләрнең чынлыгына ышанмыйча, мамыкка әйләнгән аяклары белән тикшерүче янына атлады.

– Син тик торганда кешенең күзен төртеп агыза алгансың икән, димәк, синдә кешегә зыян сала торган ни дә булса булырга тиеш. Теге тикшерә торган хатынга да үзеңне тентергә ирек бирмичә, чәченә ябыштың. Шуңа күрә пүнәтәйләр алдында мин сине үзем тентергә булдым.

– Юк, абый, бер әйберем дә юк минем. Беркемгә дә тимим. Мин бит кыз кеше, оялам мин, абый жаным, ирләр алдында чишенергә оялам мин, абый.

Билләһи, абый жаным, бернәрсәм дә юк. Тимә инде, абый жаным. Беркемгә дә тимим, абый, тимә, зинһар.

– Тик кенә тор, кулларыңны кузгатасы булма.

Нәфисә:

– Юк... Юк, – дип, киёмнәрен салдырырга тотынган тикшерүченең кулларына чытырдатып ябышты.

Жәнлек күз, кызның кулларын ычкындыра алмагач, бар көче белән кызның күкрәк астына китереп орды. Кыз тынсыз калды.

– Минем эшем беткәнмени синең белән озаклап маташырга?! – дип, тикшерүче Нәфисәне озаклап, тәмен белеп чишендерде. Күкрәкләрен каплыйм дип күтәрелгән кулларын икенчесе тотып торды. Һәм алар бергәләп, теге хатын тикшергән кебек, кызның бөтен жирен «тентеп» чыктылар.

Нәфисә:

– Кагылмагыз, тимәгез миңа, коткарыгыз! – дип кычкыра башлауга, берсе, килеп, авызын ачтырды да баш яулыгын дыңгычлый-дыңгычлый авызына тутырды. Аннары янә күкрәк астына йодрыгы белән китереп орды. Камалый бүлмәсендәге кебек, өстәл өстендәге папкалар идәнгә очты... Өчәүләшеп Нәфисәне ботарлап ташладылар, изделәр, бетерделәр.

– Кыз әле ул, башта мин, – диде беренче тикшерүче, – әле сезнең башыгыз яшъ. – Һәм кабарыңны иреннәре белән сөлек шикелле Нәфисәнең күкрәкләренә ябышты. Аннары икенчесе, өченчесе... Нәфисә аңын жуйды. Тагын әллә кайларга, Алансу, Ялантау өстеннән, Чакрактаулар, Мишә елгасы өстеннән каз каурыена әйләнеп очты да очты. Ө анда Солтангәрәй! Ул аста, томаннар эчендә.

– Солтангәрәй, әйдә мен монда, кулларыңны канат ит тә очып мен! Монда шундый рәхәт, жаным, шундый рәхәт инде менә, төшәсем дә килми. Жирдә гел гөһәкчәләр генә яши анда! – Тик Нәфисә күпме генә чакырса да, Солтангәрәй менми. Нәфисәгә әйләнеп тә карамыйча, каядыр томаннар эченә кереп югала бара... Өнә, кояш баешына таба, Кыйгасар елгасын, зиратны узып, киңәеп, Кәвәлгә таба барган жирендә эреде дә эңгергә кушылып юкка чыкты.

– Нәрсәгә дип миңа үпкәләдең соң син? – ди Нәфисә. – Мин бит сине шундый сагындым, жаным, өзәлеләр сагындым. Кайчан унжидем тулыр дип көтәм. Ө син нигәдер томаннар арасына, Кыйгасар елгасы буена китеп югала барасың! Китмә, Кыйгасар елгасы зират буенда бигрәк тирән бит ул, томанда адашырсың. Ө мин сине аннары кайлардан эзләп табармын, югалтырмын ич мин сине, Солтангәрәй, мен монда! Мен инде, – дип ялына Нәфисә. Кычкырмакчы була, тавышы чыкмый, авызына нәрсәдер тутырганнар. Ө Солтангәрәй томан эчендә эреде, бетте, юкка чыкты.

Нәфисә битенә тамган тамчыдан аңына килде. Мария түти, кызның башын алдына салган да ябык куллары белән Нәфисәнең чәчләреннән сыйпый. Үзенә күзләреннән туктаусыз яшъ ага.

– Балакаем, доченька, что делать, здесь мы ничего делать не можем. Сволочи, твари! Господи, накажи их! Как их земля носит?! Это же так не справедливо! – Аны тоткыннар уратып алганнар да, күзләрен канга баткан кызга текәп, мышык-мышык елыйлар. Кызның исә бер тотам чәче кара чәчләре арасында көмеш ак юл булып елкылдап-агарып тора. Гаҗизлек, курку, рәнжү тулы кап-кара күзләре утлы күмер кебек көйриләр.

Икенче көнне Нәфисә көне-төне урыныннан кузгалмады. Төн уртасында инде тоткыннар, кайсы ыңгырашып, кайсы төшләнеп, әллә нинди авыр йокыга талганда, төрмә ишеге тагын чыелдап ачылды. Нәфисәнең йөрәге дерт итеп

китте: тагын килделәр, тагын! Ул, Маша түтинен арык күкрәгенә башын төртеп, куллары белән сәңдрә тактасына чытырдатып ябышты.

– Сәләхияева, на допрос!

– Нет, нет, бармыйм, кирәкми, тимәгез миңа! – дип ачыргаланып кычкырды кыз.

Хатыннар, сикерешеп торып, Нәфисә белән сакчы арасына стена булып бастылар:

– Не трогайте, она же ещё ребёнок! – дип, Нәфисә янына жибәрмәскә тырыштылар. Тик тагын ике сакчы кереп, кулларындагы мылтык түтәләре белән кай жирләренә туры килсә, шунда бәрделәр, суктылар. Китте кычкырыш, әрнү, сыктау, ләгънәт яудыру.

– Кызым, барыбер алып китәләр, лучше үзең бар, язмышың шулдыр, түз! – Нәфисә, алпан-тилпән килеп, яшь солдат алдыннан атлады. Шул ук өч ир-ат утыра.

– Нихәлләрең бар? Ил алдында булган жинаятеңне жаның-тәнең белән түлүгә кирәк булачак. Төрмәдән чыкканда, чиста-саф намус белән чыгарсың, чыга алсаң. Үзең чишенәсәңме, булышыймы? – дип, кувалда кадәр йодрыгын күтәрде йөнтәс каш.

Нәфисә калтыранган куллары белән күлмәк изүләрен ычкындырды.

– Әгәр кычкырмасаң, авызыңа чүпрәк тә тыкмыйбыз. Кычкырмыйсыңмы?

Нәфисә, юк, дип, башын чайкады.

– Бүген мин беренче, – диде ябыграк, озын буйлы яшрәк солдат һәм алар, кичәге кебек мышный-мышный, Нәфисәнең жанын-тәнен изделәр.

Бу эшләрне эшләгәнче, үтерсеннәр иде. Мылтыктан атып үтерсәләр, бер секунд эчендә юклар булыр идең. Шундый рәхәт булыр иде. Ләкин юк, алар әле аның башта жанын үтерәләр.

Нәфисәгә барыбер иде. Нишләтсәләр дә барыбер, теләсә нишләтсеннәр.

Ул киёмнәрен кигәндә, почмакта әллә нинди пугага охшаган соры бауны күрдә дә, тиз генә алып, күкрәгенә яшерде. Тегеләр сизми дә калдылар. Бу кыз өчен котылу иде. Бүген төнлә ничек булса да...

Нәфисәне камерасына яшь кенә солдат озата барды. Үксеп елап барган кызга:

– Елама, Нәфисә, килер бер көн. Ул кабахәтләр барысы өчен дә җавап тотарлар. Синең гаебег юк. Үзеңне бетермә! Сиңа моннан ничек булса да качарга кирәк. Түз! – һәм кызының кулына кечкенә генә кәгазь кисәге тоттырды.

– Укы да чәйнәп йот! Тоткыннарда кәгазь кисәге, каләм булырга тиеш. Син Закиржан абыеңа әйтсә сүзләренне яз. Мин тапшырырмын. Тик сак бул! Нык бул! Чын жинаятчыеләр янына күчермәсеннәр. Иректә сиңа булышырлар.

Нәфисә, күз яшьләре аша елмаерга тырышып, егетнең аксыл, әле балалыгы да чыгып бетмәгән йөзенә текәлдә. Егетнең күзләрендә, зәңгәр якты күзләрендә, шулкадәр газап, сагыш иде. Әйтерсәң теге өчәү түгел, ул үзе кызын харап иткән.

– Рәхмәт, миңа берни дә кирәкми. Закиржан абыйга тапшыр, берәр төрле агу кертсен. Мин барыбер яшәим. Минем өчен тормыш бетте, шушында бетте. Рәхмәт сиңа, яме!

Камерада ыгы-зыгы бара. Бер яһүд кызы авыр хәлдә, канга батырганчы кыйнап кайтарганнар. Тырнак төпләренә энәләргә кадәр кадаганнар, йөзе-тәне күп-күмгәккә әйләнәп, аңына килә алмыйча ята. Хатын-кызлар, куллары белән кызының йөзенә суккалап, аңына китерергә тырышалар.

Аннан университетта укытучы бер профессорның Англия шпионы булуы

турында ялган язуларга кул куйдырмакчылар, ди. Бүген башка көннәргә караганда да ныграк кыйнаганнар, кул бармакларын ишеккә кыстырып сындырганнар. Беренче көнне тикшерүчегә алып килгәндә, ике култыгыннан сөйрәп, ике солдат алып барган кызны кигән киemenнән танып алган иде Нәфисә.

Камерада бу кара бөдрә чәчле, зур кара күзле унсигез-унтугыз яшьләр тирәсендәге, урыска да, татарга да охшамаган чибәр кызны күрәп сокланган иде. Бу яһүд кызының исеме Женя икән. Женя башка тоткыннардан ничектер аерылыбрак тора. Озын кара керфекләре арасыннан зур кара гажәеп якты күзләре искиткеч матур булып, бу дөньяга аптырап, гажизләнеп карыйлар кебек. Ул беркем белән дә аралашмыйча, үзе генә уйга чумып, камераның бер почмагында күзләрен бер ноктага төбәп тик утыра.

– Аны, көн саен допроска чакырып, үтергәнче газаплап кертәләр, – дигән иде Мария түти.

Бу кызны да, минем кебек, гаебен каны-тәне белән юып, намуслы тормышка шулай әзерлиләрдер, дип уйлады Нәфисә.

Беренче көнне тикшерүчедә булганда, аның күрше бүлмәдән ишетелгән әллә нинди кыргый кычкыруларны, газаплы сыктауларны ишетеп, коты чыккан иде. Менә инде теге яшь кенә кара бөдрә чәчле студент кызны, аны гына түгел, гаебен танымаган барлык хатын-кызларны да шулай жәзалыйлар. Мария түти елый-елый шешенеп бетеп, Женя янында утыра, әллә нинди дога дисәң, дога түгел, жыр дисәң, жыр түгел, Господи, помилуй, дип такмакый да такмакый. Женяның канга баткан башын итәгенә куйган да: «Боже, спаси, сохрани», – дип, дүрт почмагына төртә-төртә, калтыранган куллары белән Женяның канлы чәчләрен сыпыра.

Таң алдыннан Женя үлдә. Аның канлы гәүдәсен ике солдат алып чыгып киттеләр. Әле яши генә башлаган яшь жан, киләчәгем шундый матур булып дип хыялланып яшәгән яһүд кызы, унтугыз яшендә газапларга түзә алмыйча, якты дөньяны ташлап китте.

– Котылды мескенем, – диде Мария түти, – так и не подписала, не предала своего профессора, духом крепкая была. – А ты, Нафиса, держись! Я не знаю, как тебя успокоить, но ты не виновата в том, что они с тобой вытворяют, ты не виновата, тяжело, но терпи!

Тик Нәфисә дә инде үлгән иде. Ул да бу дөньяларда юк иде. Гәүдәсе бар, ә кыз үзе юк.

Нәфисә тикшерүче бүлмәсеннән урлап алып чыккан бауны үзен коткаручы дип карый. Бу хурлыклар, мәсхәрәләүләр бер минут эчендә юкка чыгачак. Ул тиздән, бик тиздән котылачак. Аның жаны бу юлы инде соңгы тапкыр күккә ашачак. Анда Солтангәрәй дә менә алмаячак. Ул инде калды. Нәфисә исән булса да, кыз Солтангәрәй өчен үлдә! Үзе түгел, жаны үлдә Нәфисәнең. Камалый үтерә алмаган жанын кечкенә жәнлек күзле, йөнтәс кашлы, кызыл борынлы, зур корсаклы тикшерүче һәм тагын икәү үтерделәр. Чиратлашып. «Мин беренче, ә бүген мин беренче...» Һәм көн саен. Нәфисәгә инде барыбер. Ул инде еламый да. Аның коткаручысы бар, ул аны яшереп тотта. Иң кадерле әйбере кебек, күз карасыдай саклый ул бауны Нәфисә. Жәе чыкканын гына көтәргә кирәк, тик ничек, кайчан? Тизрәк булсын иде. Бу йончыган, арыган ябык хатыннар тизрәк йокласыннар иде дә, Нәфисә, бу дөньяны ташлап, чисталыкка, зәңгәр күкләргә таба Ялантау, ак томаннар өстеннән биеккә очсын иде.

Ул бу адәмгә охшамаган жанварлардан да кабахәтрәк бәндәләрдән инде

оялмый да. Хайваннар мондый эшне мәңгә эшли алмый. Бүреләр дә ашарларына бар вакытта кешегә ташланмыйлар, кешенең кешелеген бетермиләр. Юк, кыз инде еламый. Ул уңайлы, жайлы вакыт көтә. Тоткыннарның газаплы авыр йокыга талуын көтә. Мария түти, үч иткәндәй, Нәфисәнең йөзен үзенә таба каратып куеп селкенгәнән дә тоеп ята. Ул Нәфисәне иректә калган үз кызы белән бер күрәме, һәрбер адымын күзәтеп кенә тора. Тирес түккәндә генә чыга торган ак корт кебек аш өстендә йөзеп йөргән дуңгыз салосын Нәфисәнең авызына көчләп тыга.

– Аша, Нәфисә, сирәк элэгә ул сало, аны ашаганның бер гөнаһысы да юк, – ди. Нәфисә йотып жибәргәнче тикшереп-карап тора. Теге соры төстәге путаны да куллана алмый ул. Инде йокладылар, тынычландылар, дисә, Мария түти селкенергә дә ирек бирми, аз гына кузгала башласа да, нәрсәдер сизгәндәй: «Что, Нафиса, унайсыз что ли?» – дип, кызга икенче якка борылып ятарга куша.

Ул төнне Нәфисә төне буге косты, ашаган баландасы бозылган булдымы, төне буге парашадан төшмәде.

– Юк, кызым, ашаудан түгел бу, сәбәбе башка, – дип, Мария түти елап жибәрде.

Әй Ходаем, монысы гына житмәгән иде. Инде нишләр?

Мария түти арып-талып, таң алдыннан гына газаплы йокыга талды. Нәфисә Мариянең куенынан шуып кына чыкты да, акрын гына адымнар белән барып, параша янындагы сәндерәнең почмагына путаның бер очын бәйләде һәм элмәккә башын тыгып, идәнгә тезләнде. Инде сулыш ала алмый башлаган иде, тиздән барысы да бетәсе иде. Нәфисәнең бу хурлыклы тормышны ташлап, мәңгегә саф чагына; канәфер чәчәкләренә күз нурларын кушып, альяпкыч күкрәкләренә каеп чигеп, печәнгә төшәсе көнне өзәлөп-өзәлөп көткән кыз чагына; Мишәнең иң саф, иң тирән, тыныч кына аккан, яр буйларын сары күзле моңсу төнбоеклар каплаган суында күзен зәңгәр күктәгә әллә нинди көймәләргә охшап агып барган болытларга төбәп чалкан ятып йөзгән вакытларына; Солтангәрәйле, әни-әтиле яшь чагына китәсе иде. Анда шундый рәхәт буласы иде дә бит! Ләкин... Ул болытлар, зәп-зәңгәр күк йөзен иңләп, иксез-чиксез киңлекләргә таба агыла калдылар. Чакрактауның өркәч иңендә үскән жир жиләкләре, мәтрүшкәләр, яңа чапкан печән исләре, печәнчеләргә Ялантау буенда казаннарда яшь бәрән итеннән пешергән шулпа исләре күктә эленеп калдылар. Нәфисә юынмаган тән исе, параша исе килеп торган тоткын тормышына, иллеләп хатын-кыз тилмереп яткан камерага янадан әйләнеп кайтты.

– Что творишь, Нафиса, что творишь, – дип, Мария апасының уңлы-суллы яңаклавыннан аңына килде кыз. Әле аннан соң да кайда икәнән аңламыйча, шактый вакыт ятты.

Астагы сәндерәдә ятучы хатын сәер гырлау, гыжлау тавышына уянып, баш очында эленеп торган кеше башын күреп сикереп торган да:

– Господи, кто это, что это? – дип, тавыш куптарган.

– Что творишь? Ладно, ты уйдёшь, а как ответишь на том свете? Знаешь, у ада, по вашему тәмуҗ, семь ступеней. На последней, на самом дне, будут самоубийцы и колдуны. Они будут вечно гореть в аду и никогда не выйдут из ада!

– Ә бу тәмуҗ түгелме, Мария түти?! Бу тәмуҗтан да яманрак! – дип үксәде кыз. – Ник кенә коткардыгыз мине, ә, ник?! – дип өзгәләнде.

– Нафиса, у тебя будет ребёнок!

Нәфисәнең йөрәге ярылгандай булды.

– Нинди бала, Мария түти, нинди бала? Юк-юк, миңа кирәкми, миңа бала кирәкми! Мария түти, нәрсәгә кирәк ул бала? Ул кабахәтләрдән бала табалармыни? Кемнеке ул бала? «Бүген мин беренче, юк кичә син булдың, бүген мин!» Ник кенә мине коткардыгыз соң сез? Инде киткән идем бит!

Кинәт теге аксыл чырайлы, якты йөзле яшъ солдат биргән кәгазь кызының исенә төште дә аны күлмәк кесәсеннән алып укып чыкты. «Нәфисә, бер дә кайгырма, мин сине ничек булса да качыру ягын карармын, нык бул!» дип язган Закиржан абыйсы. Кыз тиз генә кәгазьне авызына капты да, төкереге белән чылатып йотып жибәрде. Ничек кенә кеше кулына эләмәгән бу язу, теге яшъ солдатны харап иткән булыр идем, дип уйлады Нәфисә. Әйтте бит, кеше кулына эләгә күрмәсен, диде. Ә Нәфисә ул кәгазьне күлмәк кесәсенә тыгып куйды да онытты. Ничекләр генә теге диюләр табып алмаганнар, харапларгына итәрләр иде теге яшъ егетне. Ул бу диюләр арасына ничек килеп керде икән соң? Аны берәр кара кош эти-әнисеннән, сөйгән ярыннан аерып урлап алып киткәндер дә Каф таулары артына, өч башлы аждаһалар арасына, жиде кат йозаклы әлегә каһәрләнгән йортка китереп бикләп куйгандыр. Егетнең өендә эти-әнисе, сөйгән яры өзгәленеп-өзгәленеп, сагынып-сыктап, өч башлы аждаһаларны кармап, аны көтәләрдер.

Кызының күз алдына әбисенең, көйләп-көйләп, бәетләр, әкиятләр сөйләгән чаклары килеп басты. Бу яшъ егетне кыз үзенен сөйгәннен диюләрдән коткарып өчен юлга чыккан батыр итеп, әнисе сөйләгән жиде кат урман, кошлар да очып барып житә алмаган Каф таулары артындагы коточкыч караңгы таш базга килеп кергән бер якты нур итеп күз алдына китерде. Бу аның йөрәген жылытып, күз алларын яктыртып куйды.

Корсагы белән башлагач, Нәфисәне төнгә «допросларга» чакырмый башладылар. Көннәрдән бер көнне аны жәнлек күз янына китереп бастырдылар. Ул аның кулына кәгазь белән каләм тоттырды да:

– Яз, – диде, – мин әйтеп торам, ә син яз.

«Мин төрмәгә кергәндә үк корсаклы идем. Бу корсагым йөргән егетемнән», – дип язып, кул куйды Нәфисә.

– Бел аны, әгәр берәрсе безнең арада булган хәлне белсә, мин сине уголовниклар янына яптырам. Менә шунда сиңа чын тәмуг булачак, бел шуны! Балаңны табарсың да сдавать итәрсен, сиңа кирәк түгел ул. Зато, иреккә чыкканда, әгәр чыга алсаң, чиста күнел белән чыгарсың. Булган гаепләреңне юып, иреккә чыгарсың, – дип кабатлады йөнтәс каш.

Нәфисәне камерага теге яшъ егет озата барды. Кызга сакчының йөзөндә ниндидер тынычлану, сабырлык галәмәтләре бардыр сыман булды. Зәңгәр күзләрендә эзрәк кенә елмаю чалымнары да күренеп китмәдеме икән әле.

– Иртәгә теге Мария түтине иреккә чыгаралар, чын агулаучыны тапканнар. Закиржан агай кемнәр беләндер сөйләшкән, кемгәдер түлэгән, син иртәгә Мария түти белән бергә чыгып китәчәксең, эзер булып тор. Тик сак бул, Нәфисә, сак була күр! Кеше күрмәгәндә, әйберләреңне Мария түтинең төенчегенә тык.

– Рәхмәт сиңа! – диде Нәфисә. – Исемен ничек сиңең? Әле монда синдәйләр дә эшлимени? Аллаһы Тәгалә сакласын сине, бәхетен булсын!

– Гаделжан минем исемем. Минем эти – Закиржан агайның дустаны. Син дә бәхетле бул, Нәфисә! Монда күргәннәреңне оныт, яме, онытырга тырыш. Бәлки, очрашырбыз әле, кем белә, – дип пышылдады егет. – Мин дә гомер буге монда булмам. Сезнең интегүләрегезне күреп, мин дә газап чигәм лабаса!

Нәфисә камерага керде. Анда әллә нинди жанлылык, барысы да Мария түтине котлый, тәбрикли. Кайсы елый, кайсы көлә. Алла боерса, безгә дә килер мондый көн, дип өметләнеп сөенешәләр. Бәлки, Сталин бу хәлләрне ишеткәндер дә, бер гаепсезгә интегеп ятучыларны иреkkә чыгарырга әмер биргәндер.

Бу бәхет иң элек Мария түтигә эләккәндер. Шулай тиеш тә – кемгә аеруча авыр, кемнең йөрәге парә-парә телгәләнә, иң беренче булып, ул кеше янына Мария түти килеп житә, юата, күңелен күтәрә. Үзенә авыр дип тормый, башкаларга ярдәм итәр өчен үзәндә көч таба. Кайчан да булса бу мәхшәрнең бетәчәгенә өмет уята алган, күбәләк кебек жиңел Мария түти, камерадашларының күңелләрен жылытып торучы бер нәни генә кояш кебек иде бит! Якты кояш кебек иде.

– Нәфисә, – диде хатын, яшьле күзләрен кызга төбәп, – ант ит миңа, башка теге ямьсез эшне эшләмәм, дип, Алла белән ант ит! Мин христиан динен тотам. Үз динемдә Аллага табынам. Мин бит синең ул адымга барасыңны сиздем. Шуңа күрә үзегне төннәр бие кочаклап яттым. Ярый әле Нәчтүк сизгер йоклаган. Йоклап китүемне мәңге гафу итмәс идем. Аллага шөкер, өстәңә шундый зур гөнаһ алмадың. Алла боерса, син дә чыгарсың. Бу корсагындагы бала өчен дә кайгырма. Әгәр аны ярата алмасаң, уютка бирерсең. Тик үтермә, үтерә күрмә! Андый гөнаһ алма өстәңә!

– Мария түти, Алла бер бит инде ул, дин генә башка, дип өйрәтә иде әтием. Мин үз динемне тотам, ә син үз динендә. Барыбыз да шул бер Аллага табынабыз. Син миңа мең мөселман хатыныннан да якынак.

– Шулайдыр, Нәфисә. Менә шуны уйлыйм әле. Минем балаларым нинди икән инде хәзер? Колям зур үскәндер, жиденче яшенә чыкты бит, Аллага шөкер. Кызым синең белән бер чама, синнән бер генә яшкә кече. Исән-сау чыксаң, миңа килерсең, минем кызым булырсың. Иремне дә чыгарырлар, Алла боерса, аны да азат итәрләр.

– Мария түти, дөрестерме-юкмы, белмим, безне саклаучыларның берсе әйтә: «Нәфисә, сине иртәгә Мария түти белән бергә чыгаралар, сиңа побег оештыралар», – ди. Мин ышанмадым, әлбәттә. Бу ташкапчыктан үз аягың белән чыгып була микәнни?

– Барысы да Алла кулында, Нәфисә, өметегне өзмә, өметсез – шайтан, ди бит. Киләчәккә өмет белән яшәргә кирәк. Надежда умирает последней! – диләр.

Иртәгесен камераны Гаделжан ачты. Мария түтигә:

– С вещами на выход, Сәләхиева на допрос, – дип команда бирде. Камерадан чыгып ишекке япкач, Гаделжан Нәфисәнең колагына пышылдады: «Син, кулларыңны артка куеп, Мария түти артыннан бар, аның артыннан атла! Анда сөйләшкән, түләнкән, сине туктатмаслар, курыкма!»

Нәфисә, бик өметләнмичә генә, булмас, буш сүз генәдер, дип, күңелен алгысытмаган иде. Авыр төрмә капкалары, тешкә тия торган авазлар чыгарып, чыелдап ябылгач та, аны эчәндә әллә нинди шом, курку озата барды... Капка төбәндә астына печән түшәлгән, толыплар салынган чанага утыргач кына исенә килде ул.

Тукта, чынмы соң бу хәл, төрмә капкасы аның артыннан шыңгырдап ябылдымы? Бу кипкән болын печәнә исләре килеп торган чанада Нәфисә белән Мария түти ятамы? Шалтор-шолтыр йозаклар ачыла торган төрмә камераларының ишекләре чыелдап ачылып, бүген кемне алып китәрләр дип котлары алынган, сасы парашалы камераларда үзләрен допроска алып

китүләрен интегеп һәм котлары алынып көткән аксыл йөзле «күлэгәләр» – хатын-кызлар күгәргән тимер капка артында калдымы? Өч башлы диюләр дә, тешләрен ыржайтып, допроска Нәфисәне көтеп тормаслармы?

Әкият түгелме бу?

Алар икесе бер толып эченә кереп яттылар да, Мария түти, кызны күкрәгенә кысып, туйганчы үксәде.

– Менә бит, Нәфисә, бер жае чыга аның, инде тотмасыннар гына. Суконный бистәсендә чатта сине Закиржан дигән ир-ат көтәргә тиеш, диделәр. Мин үзем – Саба кешесе. Син кай тирәгә качарсың икән? Миңа кайта алмассың, эзләчәкләр.

– Мария түти, Сабадан ерак түгел минем әниемнең сөңдесе Асилә апа яши. Миңа шунда кайтырга кирәк булып. Жизни – колхоз председателе, бәлшәвик, бәлки, аңа тентү белән кермәсләр. Минем фамилиям дә башка бит, Сәләхиева түгел мин, Мария түти, Йосыпова. Шуларга таба кайтып карыйм әле, куып чыгармаслар.

Суконный базары чатында Нәфисәне чыннан да Закиржан абыйсы көтеп тора иде. Закиржан, кызның сөяккә генә калган гәүдәсен, бүлтәбрәк торган корсагын күреп, тирән итеп көрсенде. Күпме генә вакыт үтте, чәчәк атарга жыенган гөл кебек кызны нәрсә эшләткәннәр! Ничекләр яшәп бетерер бу бала? Апасына барып сыеныр урыны бар икән, Аллага шөкер! Бәлки, шулай котылып. Кинәт Нәфисәнең башыннан одеядан кисеп ясалган сукно кисәге шуып төште дә, кап-кара чәчләре өстеннән көмеш юл булып ап-ак чәчләре бүселеп чыкты. Закиржан сискәнеп китте. Уналты яшьлек кызның чәче агарган! Кызның кара карлыгач канатыдай кашлары, кашларына тиеп торган озын керфекләре астында өметсезлек, сагыш тулы күзләре, оялып, аяк очларына төбәлгәннәр.

– Саклый алмадым, кичер, саклый алмадым! – дип, дер-дер килеп калтыранган кызны куенына алды Закиржан, – кичер мине. Мин сиңа вәгъдә бирәм, Камалый үзенә жәзасын алып! Апаңнар кайсы авылда дисең әле? Сине анда эзләп килмәсләр, чөнки сиңең фамилияң икенче бит, апаңнар фамилиясе түгел. Шулай да кеше-кара күзенә чалына күрмә! Хәзер туган – туганны, күрше күршене сата торган әллә нинди болгавыр замана. Әгәр Солтангәрәең эзләп килсә, адресыңны бирермен. Мин үзем дә сине эзләп килеп чыгармын әле. Гомерең буге качып ятмассың бит! Берәр жаен табарбыз. Өлгәрә алмадык бит, соңга калдык, Нәфисә!

– Син нәрсә, Закиржан абый, адресыңны Солтангәрәйгә бирә күрмә, мин ана яраклымы инде хәзер?! Мине онытсын ул. Әгәр шахтадан кайтып, сезгә килсә, минем белән нәрсә булганын сөйләп бир, аңлар. Мин ничек итеп аның күзенә күреним, ди?! Юк-юк, Алла сакласын! Хәлимә түтигә дә әйт, үз әбием кебек яраткан идем. Инде бетте. Аңа да ялгызы читендер. Закиржан абый, син аңа сыерчык оясы ясап бир әле, яме. Алмагач ботагына элеп куй, яз жите бит. Тиздән сыерчыклар килер, әбиемнең күңелен күтәреп сайрашсыннар әле. Яз житкәндә, өй түренә кунып, сыерчыклар сайрап тору күңелгә рәхәтлек бирә бит ул. Хәлимә түтигә минем бу хәлем турында сөйләмә, зинһар. Өметен өзмәсен. «Гомерем буена сиңең белән яшәрмен, кызым. Солтангәрәй белән бергәләп алма бакчасына чыга торган Габдуллажаным бүлмәсендә торырсыз», – дигән иде, нишләмәк кирәк, Ходай насыйп итмәде. Аннан соң, Закиржан абый, Солтангәрәй килсә, аны берәр эшкә урнаштыр инде син, аңа да насыйбы табылып әле. Хәлимә түтине карап, шунда торырлар иде.

– Ярар, – диде Закиржан. – Ә сыерчык оясын иртәгә үк әмәлләп куярмын.

Әбигә сине искә төшереп, рәхәтләнөп, канатларын кага-кага сайрашсыннар. Бала чыгарсыннар. Дөрөс әйтәсең, Хәлимә түтигә ялгызына гына бик авыр шул. Сине фатир төшөргәч, һай, сөөнгән иде. «Рәхмәтләр яусын, Закиржан, Алланың рәхмәте яусын, дип», – күзенә чалынган саен кабатлап торды. Менә Хәлимә түти тагын ялгыз башы калды. Мәскәүгә дә китәсе килми. Берүзе ничек яшәр? Үзөбөз күз-колак булып торырбыз инде.

– Ярый, хуш, Закиржан абый жаным. Мәүлия апага да күп сәлам әйт. Бәхил бул, бәхетле бул, рәхмәт сиңа! – дип, елый-елый хушлашты Нәфисә аз гына арада йөрөгәнә туганыдай кереп урнашкан Закиржан абыйсы белән.

* * *

Габделкаюм белән Асилә Нәфисәнәң күргән газапларын исләре китеп тыңладылар. Аннан Асилә кызны кочагына алып юатты. Шифалы үләннәр кайнатып эчерде. Тәрәзә пәрделәрен кеше күрмәслек итеп тартып куйды да гажизләнөп, Габделкаюмга текәлдә. Анысы кара янып, караңгы тәрәзәгә карап, өнөнән чыгып утыра. Нәфисәнә кызганып, күзләренә яшь жыелган.

– Эх дөньясы, эт оясы! Кабахәт жаннар. Барып, буып үтерәселәрем килә. Тик ничек итеп?

– Нишлим инде хәзер? Камерада асылынып та карадым. Настя дигән керәшен хатыны, уянып, кара тавыш күтәрде, – дип, янә кабатлады Нәфисә. – Шунда киткән булсам соң! Сөзгә дә мәшәкатем тимәс иде, бу кадәр хурлыкларны да күтәрергә туры килмәс иде. Туачак баланы нишләтим, апам? Кайларга гына барыйм, сөзгә дә зыяным тимәсә ярап иде.

– Алансудагы хәлләр коточкыч. Монда да бер кешегә ышаныч калмады. Кешеләр күршеләрен, туганнарын сата. Үзләрен коткарып өчен, адәмнәр шушы хайвани хәлгә төштеләр. Сак булырга кирәк! – дип куйды Асилә апасы.

– Закиржан абый әйтте, алар анда сине эзләп бармалар, чөнки минем фамилиям хәзер Сәләхияева, Жәкәү абый Көличтә шул фамилия белән кәгазь ясап биргәнне. «Йосыпова дигән фамилияңне оныт!» – диде.

– Сеңлем, – диде Каюм, – син кайгырма, көндез идән астында торырсың, мин анда сиңа ятак ясап куйдым. Төнлә өйдә йокларсың. Тик сак булырга кирәк, Алла сакласын! Тычкан таяк белән йөргән заман. Ай-һай, сиңәң бу ярты ел эчендә күргәннәрең йөз кеше гомеренә житәрлек булган. Валлаһи йөз кеше гомеренә! Тик син бер дә кайгырма, балаңны исән-сау тап та, аннары күз күрер. Берәр нинди балалар йорты ишеге төбөндә калдырып китәрбөз. Тик үтермә! Жан иясе бит ул! Аның да жир йөзөндә яшәргә хақы бар. Ул балаңың бер гаебә дә юк бит. Сөттән ак, судан пакъ жан иясе бит сиңәң ул туасы сабыең. Син үзеңне пычраклыкта да гаепләмә, балдыз. Монда сиңәң бер гаебәң дә юк. Ышан миңа. Барысын да онытырга тырыш! Килер бер көн, ул адәм актыклары эшләгән вәхшилекләре өчен җавап тотарлар. Иманым камил, сеңлем, сине Алла ташламас, жаным каралды, димә. Ап-ак сиңәң жимерелгән хыялларың кебек ап-ак! Әле балаңны да, тугач, ташлап калдыра алуыңа ышанмыйм. Янында без бар бит. Күрәсеңме, юлыңда күпме якты кешеләр очраган! Син, шуларны уйлап, күргәннәреңне оныт! Ниндидер кабахәтләр мине харап ителәр дип, бу якты дөньяны калдырып китәләрем, булмаганны! Ахирәт бар, анда баргач, җавап бирәсе бар. Янында булса, әтиң дә нәкъ шул ук сүзләргә әйтер иде. Яшәргә тырышырга кирәк, балдыз! Шул сине харап иткән кара жаннарга үч итеп яшәргә тырышырга кирәк! Оныт андый кара уйларыңны, күңеләңнән сызып ташла! Ул хәлләр сиңәң белән булмады,

төшендә генә күрдем дип уйла. Әйдәгез, йоклап булса, ятып карыйк. Иртән түбән өйгә төшөп китәрсен. Анда лампа яндырып куярсын, чөнки түбән өйдә бакалар бар, югыйсә куркырсын.

Нәфисә елап шешенеп беткән бит-күзләрен юарга дип комган янына килсә, күксел-кара күзләрен ялтыратып торган аклы-каралы бозау янтыгына килеп бәрелде. Нәфисә сүрән генә елмаеп куйды: кара син моны, миннән башка тагын бер жан иясе бар икән әле монда, дип, юеш куллары белән бозауның дымлы башыннан сыйпады. Бозау Нәфисә яныннан алпан-тилпән атлап китеп барды. Аннан соң, чәптереп, үзенә хажәтен үти башлады. Ай Алла, тукта, туктап тор, хәзер савыт куям дип, апасы бозау янына йөгәрде.

– Апам, эти-әниемнән хәбәр юкмы, алар ни хәлдә икән, Ходаем? Әни баладан ничекләр котылды икән? Үзе, баласы исәнме икән?

– Белмим, балакаем, һай, белмим. Алансуга этиләргә барып килгән идек. Әни Гыйниятулла абыйны күмеп кайткач, чистый бетерешкән, синең дә, үлгән дип, ашларыңны үткәргәннәр, Коръән хәтем чыкканнар. Соңыннан Солтангәрәй дигән егет исәнлеген турында хәбәр иткәч, әй сөенгәннәр инде жан исәкләрем. Шундый сөенгәннәр. Ә эти-әниен турында бер хәбәр-хәтер дә жук. Исән генә булсыннар инде, Ходаем, бер Аллам, жаннарым, исән генә була күрсеннәр. Аларны догадан калдырмыйм инде. Намаз саен Тәңредән сорыйм. Төnnәр буге дога укып ятам. Ай-һай, урамдагы буранны гына күр син, чистый котыра, язга кердек инде югыйсә, ә салкыны... Апамнарның торыр йорт-жире дә юктыр, нәни бала белән ничекләр яшәп яталар икән? Әле Рәшит тә кечкенә. Әй жаным, тик торганда йортыңнан кусыннар инде. Туган-үскән жиреңнән кусыннар. Әниенң баласы да әгәр исән-сау туган булса, исәйгәндәр инде. Исән булуы икеле анысы. Анда яңа туган бала белән ничек яшәмәк кирәк?!

– Исәндәр, күңелем сизә, исәндәр, апай! Эти-әнием – бик уңган-булган кешеләр бит, анда да берәр жаен тапканнардыр. Минә генә алып китмәделәр, бу хәлләрне күрмәгән булыр идем, апам. Инде туктаусыз эти белән сөйләшәм, никләр генә аерып калдырдың мине, эти, ялгыз торналарга тиң иттең дип, эти белән әрепләшәм. Бергә киткән булсак соң? Бергәләшеп ничек тә яшәр идек әле. Сеңлемне бергәләшеп үстерер идек.

– Күрәчәгән шулай язылгандыр инде, балам. Күрәчәк күмер ашата, ди, күрәчәкне күрми, күргә кереп булмый. Бу шакшы киёмнәреңне салып, мә минекеләрне ки әле. Боларны мунча миченә ягарбыз, тетелеп беткәннәр ләбаса. Иртәгә бизнәң мунча ягар, төнлә рәхәтләнеп бер юынып чыгарбыз, тәненә генә түгел, жаның да мунча керер, ә бүген әйдә йокларга ятыйк.

Ястык-түшәкләрне кабарта-кабарта, сәке өстенә урын жәйде апасы. Нәфисә йомшак урын-жир өстенә менеп ятты да рәхәтләнеп күзләрен йомды. Туарга жыенган, вәхшиләктән, гөнаһтан яралган көннән башлап, кагылу-сугылуларда гына булган бала да тынычланды, әнисенә үзенә барлыгын гына белдереп тибенеп алды. «Бу ни бу – нинди рәхәт, жылы, йомшак, тыныч. Тукта, әниемне уятмыйм әле, рәхәтләнеп йокласын» дигән кебек, тынычланып-тынып калды. Нәфисә кап-кара дулкын-дулкын чәчләрен чисталык, сафлык, урамда кипкән кер исе килеп торган, ап-ак итеп агартып юылган урын-жир өстенә сибеп йоклап китте.

Апасы Нәфисәне иртүк уятты. Ул уянганда, сыерны бозау имезергә өйгә керткәннәр, алдына кайнар су белән пешекләп бодай саламы салганнар, өстенә көрпә, пешкән бәрәңге кабыклары сипкәннәр иде. Өйгә әллә нинди пешекләнгән салам исе, бәрәңге кабыгы исе – Нәфисәгә таныш абзар исе

килә, күнелләрен кытыклап, бала чагын, яшьлеген, эти-әнисен исенә төшөрөп, Алансудагы таныш ис таралган. Бозау инде бүген хайран гына тернәкләнгән, аякларына нык басып, әнисенәң имиенә борынын төрткән дә тырышып-тырышып имә. Сыерның керт-керт итеп башак ашаганы ишетеләп тора.

– Сыерны өйгә керттәк әле, урамда биргәк суык, кызым, әйдә, ашап-эчеп ал да түбән өйгә төшәрсен, ачык ишектән кем килеп кермәс, Алла сакласын, – дип, Асилә Нәфисәне өстәл янына чакырды. Нәфисә ялтырап торган жиз комгандагы жылы су белән юынды. Өйдә, әнисе белән бергә яшәгән чакларын искә төшөрөп, тәмле коймак исе таралган. Әнисенәң, яулыкларын артка бәйләп, жиңнәрән сызганып куеп, мич каршында табагач белән мичтән күпереп пешкән коймакларны май канаты белән майлап торган чагы күз алдына килде. Әнисенәң түгәрәк матур йөзәндә галибанә мөлаемлык, Ходай биргән гомеренә Аллаһы Тәгаләгә рәхмәте чагыла иде.

Һай, бу Асилә апасының уңганлыгы! Әнисе кебек, эшләгән бар эшен жиренә житкереп эшли. Кара син аны, кичә соң гына ятты лабаса, инде мич каршында тәлинкәсә белән тау хәтле итеп өеп, коймагын да пешереп куйган. Чатыр-чотыр утын янган мич яктысында алланып торган матур йөзә шундый да гүзәл, сихри әкиятләрдә генә языла торган гажәп бер тынычлык таратып, өйне яктыртып тора сыман. Бишәктә, аяк-кулларын як-якка ташлап, нәни кызы Сылу йоклап ята. Бәхет дигәнәң нәкъ менә шундый була торгандыр, нәкъ менә жизнәсә белән Асилә апасының өендәгә кебек буладыр бәхет! Ә мин менә бәхәтле була алмам, мин үтерер өчен йөрәк астымда бала үстереп ятам. Нәфисәненәң баласы, төшәндә төшсез авызын ерып, елмаеп, әтисе ясап биргән талбишәктә йоклап ятмас! Юк, үтермәс аны Нәфисә, кая булса да берәрсенәң ишек төбәндә калдырып китәр һәм онытыр. Мәңгелеккә онытыр, әгәр оныта алса!

Нәфисә коймак ашап, чәй эчеп алды да түбән өйгә төшөп китте. Борынына жир исе, бәрәңгә исе, янә бала чагын хәтерләтә торган әллә нинди таныш ис бәрелде.

Элек әнисе Нәфисәгә:

– Кызым, түбән өйгә төшөп, бәрәңгә алып бирсәңчә, – дип, кызы түбән өйгә төшөрә иде. Нәфисә тиз генә галошларын кия дә, баскычтан аска төшөп, курка-курка гына бәрәңгә чүпли. Чөнки бакадан курка кыз. Бер читтә «куа-куа» дип утырган жан ияләре Нәфисәненәң өстенә сикерер кебек. Тик әнисе әйткәч, төшми хәләң юк. Шул чакларны исенә төшәрдә кыз. Жизнәсә түбән өйдә ятарга бер кешелек кечкенә сәке, өстәл, кечкенә генә урындык кебек нәрсә эзәрләп куйган. Сәкегә толып жәелгән, мөндәр салынган. Өстәл өстендә жиделе лампа, кырыенда ут элендерер өчен шырпы тартмасы ята.

Нәфисә төшөп, лампа яндырды да:

– Апам, берәр бәйләү-мазарың яисә жерләсә йоның юкмы? Монда ничекләп итеп көн үткәргә кирәк? Эш белән матавыкланып, көнне үткәреп булмасмы? – дип, апасыннан оекбаш бәйләр өчен йомгак сорап алды. Кечкенә генә өстәл кырыена утырып, үз уйларына чумып, инде шактый вакыт кулына алмаган биш энәсә ялт-йолт итеп Нәфисәненәң нәфис кулларында ялтырадылар.

– Нәфисә, әгәр берәр кеше-мазар өйгә керсә, өч тапкыр идәнгә шакып алырмын, син, утыңны сүндереп, тын гына утырырсың, – дип, апасы идән такталарын ябып куйды.

Идән астында моңсу, шомлы булып тоелса да, бу барыбер төрмә түгел иде. Базда булса да, өстә апасының идән такталарын шыгырдатып йөргәнә, яңа туган бозауның хажәтен зәңгелдәтеп үтәгәнә, нәни кызчыкның елап

уянганы, апасының: «Балакаемдыр ла, асты юеш ич балакаемның, кая, кая, коры чүпрәккә төрим әле үзен, ә-ә, ашыйсы да килгән түгелме соң кызымның, болай да әнисенә эшләргә мөмкинлек биреп тыныч кына ятып торды бит ул», – дип, кызына сөт тулышкан күкрәкләрен каптырып, баласын тынычландыруы ишетелеп тора.

Бакалы баз булсын, түбән өй булсын, өстә тормыш-яшәеш барлыгын, кич житүгә, яраткан жизнәсе белән апасы янына менәчәген белеп-тоеп тору – әтисе әйтмешли, тәмугның жиденче катын күрәп кайткан кыз өчен иң зур бәхет! Ул хәтта кайчагында үзенең кайда икәнән дә оныта.

Күзен йомып, йокылы-уяулы ятканда, «Салахияева, на допрос!» дип кычкырырлар кебек. Аннан соң төрмә сәндрәсен сындырырлык итеп ябышкан кулларын көчкә ычкындырулары, теге өч башлы диюләр каршына бастырып... Кыз күзләрен чытырдатып йома. Онытырга, онытырга кирәк, тик ничек? Ничекләр итеп онытып була бу хәлләрне? Намусын үтергән адәм актыкларын онытып була, димени?! Бу хәлләр инде кызның гомере буена жанын әрнетеп, талкып торачак. Бу әрнү мәңгелек, мәңгелек!

Беренче көнне шулай уйланып үткәрдә кыз. Төн житте, ахрысы, бигрәк озын булып тоелды бу идән асты тормышының беренче көне. Апасы:

– Нәфисә, әйдә, мен, жизнәннең мунчасы өлгерде, иртән үк ягып киткән иде. Көне суык, мунчаның жылысын жил алып китеп бетермәсен.

Нәфисә урамга чыгуга, борынына тансык, күптән онытылган, жанга якин мунча исе, мәтрүшкәләр кыстырып бәйләгән, кайнар суда пешерелгән себерке, бөтнек исе килеп бәрелде. Жизнәсе мунчага бара торган сукмакны тап-такыр итеп көрәп куйган. Нинди аклык, иркенлек, киңлек! Жизнәсенен йорты авыл читендә, урман өсләренә үк ишелеп тора. Агачларны ап-ак бәс сарган. Тел белән генә әйтеп-сөйләп бетерә алмаслык әкияти матурлык!

Асилә башта сабыен юындырды. Ләгәндә су чәчрәтә-чәчрәтә, тибенә-тибенә юынган сабийга карап, Нәфисә елмаеп куйды. Бит алмалары янып торган бу бала курчак инде, тере курчак!

Ә минем балам ниндирәк булыр икән? Нинди генә булса да, ул баласын бер тапкыр да имезмәс, аны туган көнендә үк, жизнәсе белән районга барып, мәче баласын адаштырган кебек, балалар йорты ишеге төбөндә ташлап калдырырлар. Шулай килештеләр. Ничек инде кеше кадәр кешене үтерергә кулы барсын! Үссен, ул бит атасын-анасын белмәячәк. Бәлки әле, ул бала әйбәт күңелле, миһербанлы булып үсәр. Теге өч башлы диюләр дә, туганда, ләгәндә су чәчрәтә-чәчрәтә юынып яткан кызчык кебек, сөттән ак, судан пакь булганнардыр. Аларны да әнкәләре, тугыз ай буге йөрәк астында күтәрәп йөрәп, хәләл күкрәк сөтен имезеп: «Иманлы бул, балам», – дип, куенына алып, сөеп-назлап үстергәндер. Кайчан, ни арада бу адәмнәр дию пәриенә әйләнгәннәр икән соң – Нәфисә моны нич аңлый алмый.

Баланы башта – ак киндер жәймәгә, аннан соң корама юрганга төреп, әтисенә биреп чыгаргач, Асилә табакларга кайнар су тутырды да:

– Әйдәле, сеңлем, чәчләреңне әче су белән юып жибәрәик, элеккеге кебек ялтырап торсыннар, – дип, кызга чәчләрен юарга булышты. Күптән юылмаган кара чәчләрен кат-кат юдылар. Тәннәрен ышкый-ышкый, тиресе суелганчы, әллә ничә тапкыр юды кыз. Апасы каен себеркесе белән берничә кат озаклап чапты. Аның арыган, йончыган тәннән, тәннән генә түгел, керләнгән жанын да мунча кертәсе килде Асилә апасының. Нәфисәнең күңеле дә йомшап киткән кебек булды. Их, жанымны да мунча кертәп булса икән. Жанының бер

почмагына кереп оялаган, йөрәкне тырнап торган бу әрнү-рәнжүләрне онытасы иде, мәңгелеккә онытасы иде! Янадан элеккеге чагына кайтасы, сафланасы иде! Апасына шуны аңлатасы килде Нәфисәнен.

Нәфисә мунча алачыгыннан чыккач, инде ничә айлар су күрмәгән тәненен кош мамыгыдай жиңеләеп калуын, жанында да азмы-күпме жылылык, тынычлык урнашуын тоеп, үзалдына моңсу гына елмаеп куйды. Атна бue дулаган буран тынган, күктә сүрән генә берән-сәрән янган йолдызлар, болытлар арасыннан, күңелләргә өмет өстәп, кызның күңелен күтәрәп, ара-тирә генә жемелдәшәләр.

Өйгә кeргәч, Нәфисә Сылуны тирбәтеп утырган жизнәсенә дәште:

– Жизни, апа сине мунчага чакырды. Аннан суң, берәр чиләк салкын су да алып керсен, диде. Су калса, бала чүпрәкләрен чайкап эләм, дигәние. Сиңа мунча өчен зур рәхмәт! Кат-кат юындык, салкын су аз гына калды. Жизни, сиңа тагын бер кат рәхмәт, ярты елга якын кайнар су күрмәгән тәнем шундый жиңеләеп калды!

Жизнәсе чыгып киткәч, Нәфисә, чыра яндырып, самавыр торбасына ут үрләттe. Инде хан заманыннан калган, борын төбеннән су акканга эретеп кургаш ябыштырып ямый-ямый калынаеп беткән жиз самавыр, кызның бала чагын исенә төшереп, үзенә бер төрлe итеп жырлый ук башлады. Кыз казан астына да ут тергезеп жибәрде. Аннан соң бишек кырыена сәкегә килеп утырды да балага текәлдe.

Сылу таралып йоклый, алсу йөзeндә вак кына тир тамчылары жемелди. Аяк-кулларын төрлe якка ташлап ята. Вакыты-вакыты белән елмаеп куя. Рәшит ташбашның нәни чагында шулай елмая-елмая йоклавын күрeп, әнисе әйтeр иде: «Кызым, сабийлар төшләрeндә фәрештәләрнe күрeп, шулай елмаялар. Аларның жаннары шулкадәр чиста, өсләрeндә фәрештәләр, канатларын жәеп, аларны авырулардан, хәвeф-хәтәрдән саклап торалар. Сабийлар шуны күрeп, елмая-елмая йоклыйлар. Әнидән туганда, балалар чык тамчысы кебек саф, гөнаһсыз була».

– Әй балакаем, Сылукаем, сине дә фәрештәләрeң сакласыннаp иде инде! Авыру-сырхаулар урап узсыннаp! Бәхетлe бала була күр берүк, явызларның күзe тимәсен! Әти-әниeң бәхетeнә матур, таза булып үс!» – дип, сабийның өстeндәгe юрганын рәтләп япты Нәфисә. Үзe зур, идәннән түшәмгә житәрдәй аяклы көзгe янына килеп басты да тезләрeннән узып, итәгенә тиеп торган кап-кара чәчләрeн тарады. Башының нәкъ уртасындагы ап-ак чәчләрe, жиделe лампаның сүрән яктысында зәңгәрсу төскә кереп, тормышының иң газaплы, иң хурлыклы чакларын исенә төшeрeп, күзләрeнә яшыләр китереп, агарып-ялтырап торалар иде.

(Ахыры киләсe санда)

Руслан
Сөләйманов

КАЗАН УРАМЫНДА АДАШТЫМ МИН...

Бәхет дагасы

Дага гына бәхет китерәме? –
Чукуныплар китсен йоласы,
Яңа йортка дага каккан саен,
Үкерепләр килә еласы.

Дага гына бәхет китерәме?
Кая карый заман картлары?
Үзләре дә шул дагага багып,
Гомер буге бәхет тапмады.

Дага гына бәхет китерәме?
Йөрәгемне алып кисмәле.
Дага бит ул – кеше кулы бөккән
Нибары бер тимер кисәге.

Дага гына бәхет китерәме?
Кая карый заман мулласы?
Юкмы соң изге китапларда
Ятлап алып бәхет догасы?

Күпме йортның ишегалларында
Дога түгел, бәхет дагасы.
Әллә шуңа, дагалардай бөгелеп,
Нужа күрә адәм баласы.

Сөбханалла!

Төшкә кердең бүген, сөбханалла,
Сабый бала сыман куандым.
Ышанмаслык: тәмле йокылардан
Уянасы килми уяндым.

Шушы төшне көн дә күрсәм иде,
Мендәремә башны терәүгә,
Игътибар да итмәс идем мәңге
Жир йөзөндә башка берәүгә.

Шушы төшне көн дә күрсәм иде,
Коңгырт күзләремне ябуга,
Сөю ялкынына утын өстәп,
Торыр идем, уртак януга.

Шушы төшне көн дә күрсәм иде,
Мендәремә башны терәүгә,
Ала алмас иде сине миннән
Жир йөзөндә башка берәү дә.

Төшкә кердең бүген, сөбханалла,
Сабый бала сыман куандым.
Мулла безгә никах укыды бит! –
Уянасы килми уяндым.

Ностальгия

Яңа дулкын. Яңа дулкын, диләр,
Замананың яңа дулкыны.
Сәхнәләргә чыгып, берәү бүген
Сыктый-сыктый, шигырь укыды.

Укыды да, аннан кереп китте,
Ни үзгәрдә инде күңелдә?
Керле иде күңел, керле булып...
Керле булып калды бүген дә.

Сагыш тулы иде йөрәгемдә,
Шул халәттә калды йөрәгем.
Сагышымның ташып түгелгәнән,
Юкса ничек шашып теләдем!

Яралы жан иске яралардан
Арынмады, килми алдасы,
Иске яраларым өсләрендә
Яраларның туды яңасы.

Яңа дулкын. Яңа дулкын, диләр,
Нәрсәсе бар инде, уф, аның?
Сагындыра шигырь укыганы
Сәхнәләрдән Хәсән Туфанның...

Каләм сынды

Кара каләм сынды.
Очлар өчен пычак үткерләргә
Теләгем юк, язышасы килми.
Такмак тулы битләр
Мичтә дөрләп яна,
Янсыннар соң, ялгышасы килми.

Мөтәшагыйрьлекне
Куллар белән буам,
Үлсен әйдә, яшәтәсем килми.

Шәмдәлләрдә шәмнәр
Үксеп-үксеп елый,
Бер тынарлар, ишетәсем килми.

Ярый әле,
Мөтәшагыйрьләргә
Тик бер тия гомер, ике тими.

Адаштым

Казан урамында адаштым мин,
Сөюләрдән исәр күнелем,
Беләм инде: хәзер моннан соңра
Тыныч яшәү мөмкин түгелен.

Йөрәк елый, кан яшьләре түгеп,
Моңсу гына шаулый каеннар,
Сизәләрдер инде хәлләремне:
Башларымда бетмәс сагыш бар.

Уфаларга кайтасылар килми,
Каласылар килә Казанда.
Казаннарны яуласылар килә,
Казаннарда тик син булганга.

Бәргәләнә жаным, берөзлексез,
Ачы жилләр жилә каршыма.
Яратты дип, кемнәр язар икән,
Үлә калсам, кабер ташыма?

Уфаларда мине көтәләрдер,
Тәрәзәгә мең кат укталып,
«Менә хәзер кайтып керер», – диеп,
Сабырлыкны жуеп, уфтанып.

Сабуллашып юлга чыктым синнән,
Теләмичә алга атладым.
Казан урамында адаштым мин,
Уфаларга кире кайтмамын...

Айзилә Абдрахманова 2002 елның 12 ноябрендә Кайбыч районының Борындык авылында туган. Е.Г.Тутаев исемендәге Федоровск гомуми урта белем бирү мәктәбенең 10 сыйныфында укый. Хикәяләр, шигырьләр, әкиятләр яза, синтезаторда уйный. Район һәм республика күләмендә төрле фән олимпиадаларында, шахмат ярышларында, ижади бәйгеләрдә катнашып, әҗиңүләр яулый. 2019 елда «Глаголица» Халыкара әдәби бәйгесенең «Проза» номинациясендә Гран-при иясе; Бөтенроссия «Илһам» бәйгесенең «Проза» номинациясендә әҗиңүче; «Сәләт»кә нур булган йолдызлар» бәйгесенең «Балалар әдәбияты» һәм «Публицистика» номинацияләрендә I, II һәм III дәрәҗә дипломнары иясе. «Ялкын» журналының редколлегия әгъзасы һәм штаттан тыш хәбәрчесе.

Айзилә Абдрахманова

ЯЛГЫШ АТЫЛГАН ЙОЛДЫЗ

ХИКӘЯ

Сүлпәнстан йолдызлыгында яшәүче абыйлы-энеле ике Алып баласы, дөньяларын онытып, иксез-чиксез галәм киңлегендә уйнап йөри.

– Очты, очты, минем ташым ераграк китте...

– Кая, бу еракмы инде?! Хәзер мин күрсәтәм еракны. Карап тор, Сүлпән-Б-Ике.

– Һэй, масайма әле, Сүлпән-А-Бер. Күрәсеңме энә теге кызыл шарны? Мин хәзер шунда кадәр ыргытам.

– Шар түгел ул, планета. Марс дип атала.

– Ә-ә... Ә теге эшләпә киертелгәнә нәрсә?

– Анысы Юпитер.

– Ә теге яшелле-зәңгәрлесе?

– Анысы Жир.

– Ә мин хәзер бу ташны шунда кадәр ыргытам.

– Тукта! Ах! Нишләдең син?! Анда бит кешеләр яши!!!

* * *

Жир шарының иң матур бер почмагы булган Казан шәһәрендә галәм серләрен өйрәнүче Айзат исемле астроном яши. Аның бик матур, бик акыллы Азамат һәм Айсылу исемле игезәк балалары бар.

Ял көне. Бүлмәдә Азамат белән Айсылу уйнап утыра. Малай конструктордан гараж төзи, ә кыз курчак киендерә. Тәрәзәдән төшкән кояш нурлары бөтен бүлмәне нурга күмгән. Бер кояш нуры, шаярып, караваттан өстәлгә сикерде, өстәлдән идән уртасында уйнап утыручы кызга күчте, аның күзләрен чагылдырып, берәз биегәч, диварда эленеп торучы галәм картасын аллы-гөлле төсләргә күмеп җемелди башлады.

– Азамат, карале, нигә безнең уенчыкларыбыз жанлы түгел икән? Әгәр

дә алар шундый булса, мин үземнең иң кадерле уенчыгымны – яраткан курчагымны сөйләшәргә, тәпи йөрергә өйрәтер идем. Безгә бик күнелле булып иде. Ә син машинаңның жанлы булуын телисеңме?

– Юк. Иң яхшысы: ул уенчык түгел, ә чын булсын иде... һәм оча торган булсын иде...

– И, ничек кызык! Аннары безнең берәү дә белмәгән серле уенчыгыбыз булып иде, име! Без, икәү генә утырып, галәм буенча әйләнеп кайтыр идек...

Айсылу, уеныннан бүленеп, дивардагы Кояш системасы сурәтләнган картаны жентекләп карарга тотынды.

– Карале, Азамат, син ничек уйлыйсың, галәмдә кешеләр бармы икән?

– Юк. Анда акылга сәләтле бернинди жан иясе дә юк.

– Ничек инде?! Бәлки, Марста безнең кебек бертуган ике бала бүлмәләрендә уйнап утырадыр?

– Юк!!! Марста кеше яши алмый.

– Ә, бәлки, тагын да ерактарак... Бүтән йолдызлыкта... Шундый зур галәмдә кешеләр булмавы мөмкин түгел!

– Апытыратма инде, Айсылу. Галәмдә безнең кебек затлар бүтән юк.

Айсылу, бик кәефсезләнеп, бер читкә барып утырды да курчагын кулына алды.

– Эх, курчагым, жанлы булсаң иде син!

Сүлпән-А-Бер белән Сүлпән-Б-Ике, сулышлары кабып, өйләренә йөгереп кайттылар. Тик бер бәхетсез гел бәхетсез дигәндәй, эти-әниләре өйдә юк иде.

– Инде нишлибез?! – дип, кечкенә Сүлпән-Б-Ике еларга ук кереште.

– Тукта, балавыз сыкма әле, – дип кычкырды Сүлпән-А-Бер. – Хәзер елап кына эш чыкмый. Жирне тизрәк коткарырга кирәк. Син бар, тиз генә әнигә хат язып калдыр: Жиргә ялгыш метеорит ыргыттык, диген. Без, кешеләргә хәбәр итү өчен, Жиргә очабыз, диген. Ә мин Серле бүлмәнең ишеген ача торам.

Сүлпән-А-Бер, кулына бер бәйләм ачкычлар алып, ишекне ачарга кереште. Тик ачкычларның берсе дә туры килми иде. Ул арада, мышкылдап, Сүлпән-Б-Ике дә килеп житте.

– Булмый, бер ачкыч та ярамый! Инде нишлибез?! Жиргә метеорит бәреләргә тагын 24 сәгать кенә вакыт калды!!! – дип, ачыргаланып кычкырды Сүлпән-А-Бер.

– 24 сәгать?!

– Әйе, 24 сәгать!!!

– ???

– Сәгать... сәгать... ах... – ниндидер бер ачык фикергә килгәндәй, Сүлпән-А-Бер өйгә атылды.

Энесенә:

– Син кая? – дигән елак сорауы һавада эленеп калды.

Ул арада кулына нидер тотып, Сүлпән-А-Бер килеп чыкты:

– Әниләр бүлмәсендәгә сәгать астында бер ачкыч эленеп тора иде бит... Бәлки, ул ярылдыр?!

– Әни бит аны талисман, диде. Аңа тияргә ярамый.

– Бәлки, аңа шуның өчен тияргә ярамыйдыр да әле...

Шулай дип, Сүлпән-А-Бернең ачкычны тишәккә тыгуы булды – ишек ачылып та китте. Малайлар каршында гажәеп күренеш пәйда булды. Бүлмә эче гүя күк гөмбәзе: бөтен диварларга, түшмәнәргә галәм картасы ясалган,

бары тик ишектә генә бер язу эленгән иде. Анда: «Бик хәлиткеч очракта гына кулланырга! Картадагы планета яки йолдыз сурәтенә бармак белән кагылсаң, портал ачыла һәм мизгел эчендә шунда буласың», – дип язылган иде.

Алып-малайлар бик тырышып, картадан Жирне эзләргә тотындылар.

– Без анда барып нишли алабыз соң?! – диде Сүлпән-Б-Ике.

– Куркыныч турында кешеләргә хәбәр итәргә кирәк.

– Бигрәк кечкенә планета икән бит бу! – диде малай, картадан Жирне табып.

– Без бит – алыплар, без монда сыймыйбыз да... Аннары без бит газлардан гына торабыз – алар безне күрмәчәк.

Сүлпән-А-Бер тагын аптырап, ишеккә эленгән инструкция янына килеп басты:

– Монда язылган: «Кайсы күк жисеменен сурәтенә кагылсаң, шундагы кыяфәткә керәсең», – диелгән.

– Алайса без Жирдәгә кешеләр төсле булабыз?!

– Әйе... – диде Сүлпән-А-Бер һәм, тәвәккәләп, Жир планетасының бармак башы хәтле генә рәсеменә каты итеп басты...

* * *

Бүлмәдә Айсылу һаман да курчагы белән белән сөйләшеп утыра иде:

– Абый дөрөс сөйләми, курчагым... Галәмдә безнең кебек кешеләр бар... Мин бит бөтен күңелем белән анда тормыш барлыгын сизәм.. Эх, курчагым, син жанлы булсаң иде... Син шундый матур! Күзләрең шундый зур, шундый акыллы! Галәмдәгә затлар да сиңең кебектер әле...

– Әй, хыялый, житәр инде сиңа хисләнеп утырырга! Эти нинди зур галим-астроном булса да, галәмдә тормыш барлыгын раслый алганы юк әле, – диде Азамат.

– Мин сиңең белән сөйләшмим, – дип турсайды кыз һәм диварга таба борылып утырды. Андагы галәм картасына карап, ул тагын хыялга бирелде.

Кинәт дивардагы галәм картасы әллә нинди утлар чыгарып жемелди башлады.

– Абый! – дип кычкырып жибәрде Айсылу, картага күрсәтеп.

Карта утлар сирпеп-сирпеп торды да кинәт уртасы ачылып китте, һәм аннан кешегә охшаган, ләкин тәннәре зәңгәрсү төстөгә ике малай килеп чыкты.

Куркудан тораташ кебек катып калган Азамат:

– Сез к-к-к-кем? – диде, тотлыгып.

– Курыкмагыз, – диде Сүлпән-Б-Ике. – Без сезгә тимибез.

– Без – сүлпәнәлыплар. Бик ерак галәмнән – Сүлпәнстаннан килдек. Мин Сүлпән-А-Бер, ә бу – минем энем Сүлпән-Б-Ике, – дип, күрешергә кул сузды өлкән малай.

Бу көтелмәгән хәлгә шаккатып торучы Айсылуның гажәпләнүе шатлык белән алмашынды һәм ул бер дә курыкмыйча танышырга тотынды:

– Сәлам! Мин – Айсылу, ә бу минем игезәгем – Азамат. Мин сезнең килүегезне күптән көттем.

– Без начар хәбәрләр белән килдек. Сезнең планетагызга таба туп-туры бик зур метеорит оча. Ул, бәрелеп, Жирдәгә тормышны юкка чыгарырга мөмкин. Тагын 23 сәгать вакыт калды. Сездән ярдәм кирәк, – диде алар.

– Өйдә, этигә әйтәбез, – диде Айсылу, каушап.

– Эти өйдә юк бит әле. Аны әле генә ашыгыч рәвештә обсерваториягә чакыртып алдылар.

– Өйдә, алайса обсерваториягә барыйк, – дип каударланды Айсылу.

– Ләкин безнең турында берәү дә белергә тиеш түгел, – дип кисәтте Сүлпән-А-Бер.

Шулай диделәр дә алыпсүлпәннәр дивардагы карта эченә кереп, юкка чыктылар.

Сүлпәнстандагы Сүлпән-А-Бер белән Сүлпән-Б-Икенен әнисе эштән кайтып кәргәч, өстәлдәге язуны күрәп «ах» итте. «Жиргә очабыз» дигән юлларны укыгач ук, метеоритка охшаган ракетасына утырып, галәм буенча улларын эзләргә дип чыгып китте ул. Серле бүлмәгә керү юлын табарлар дип уена да китермәде Сүлпәнбикә. Һәрбер ана кебек ул да балаларының галәмдә адашуларынан курыкты.

Бераздан, арып-талып, гаилә башлыгы Сүлпәнбәк кайтып кәрде. Ни балаларының, ни хатынының өйдә юклыгына гажәпләнәп, аш бүлмәсенә узды ул. Өстәлдә яткан язуга гамьсез генә күз ташлап, урындыкка киләп утырды һәм кинәт корт чаккандай сикереп торды.

«Ялгыш кына Жиргә метеорит ыргыттык».

Ничек?! Ах, малай актыклары! Шулай шаярырга ярыймы соң?!

Сүлпәнбәк ашыга-ашыга остаханәсенә кәрде. Анда зур экран каршына киләп басты да галәмне күзәтергә кәреште... Ниһаять, үзе эзләгәнне тапты, ахры, ашыга-ашыга, тәймәләргә баскалый башлады. Бераздан, җиңел сулап, маңгаена бәрәп чыккан вак-вак тир тамчыларын сөртәп алды.

– Без әти янына килдек, – диделәр игезәкләр Азамат белән Айсылу.

– Юк, монда кәрергә ярамый, – диде сакчы, обсерваториянең ишегенә аркылы басып.

– Безнең ашыгыч хәбәрәбез бар. Тизрәк әти янына кәртегез, – диде Азамат, еларга җитешәп. Айсылу да мышык-мышык борынын тартырга кәреште.

Әллә кызганып, әллә ашыгыч хәбәр дигәннән шүрләп, сакчы бина эченнән икенче берәүне чакырып чыгарды һәм балаларны әтиләре янына озатырга кушты.

– Әти-и! – дип, еламсырап кычкырдылар Азамат белән Айсылу, телескоп артында утыручы әтиләрен күргәч. – Әти, Жиргә таба зур метеорит оча.

– Каян белдегез аны?! – диде Айзат, балаларының монда килүләренә гажәпләнәп һәм шундый мөһим эшеннән бүлдергәннәренә эче пошып.

– Өйдәге телескоптан карады-ы-ык, – дип суздылар балалар, бергәләшәп.

– Беләбез, балалар, беләбез. Кичә төне буе йолдыз атылды – метеорит яңгыры булды, шуңа күрә телескоптан бер дә күзнә алмадык. Инде бары да тынычланган кебек булгач, өйгә кайткан идек – иртәнге якта яңадан чакыртып алдылар: бер метеоритның Жиргә таба очып килүе ачыкланган. Әле менә хәзер дә шуны күзәтеп утыра идек. Метеоритның траекториясен үзгәртә торган ракетаны тиз арада каршы җибәрергә җыенабыз. Борчылмагыз, бары да әйбәт булып. Өйдә, утырыгыз әле минем янга. Менә шул экраннан карап торыгыз, хәзер метеоритка каршы ракета җибәреләчәк.

Балалар зур кызыксыну белән экранга текәлделәр.

Менә экранда бер ут шары күренде. Ул коточкыч зур тизлек белән Жиргә таба якыная иде. Балалар куркуларынан чатырдатып, күзләрен йомдылар. Алар, шүрли-шүрли, экран генә күзләрен ачканда, экранда инде берни дә юк иде.

– Менә булды да... – диде әтиләре, җиңел сулап. Метеоритны җир орбитасына кәргәнче үк шартлаттык.

...Өйлөрөнә кайткач, Азамат белән Айсылу, галәм картасы сурәтләнгән дивар каршына килеп бастылар да:

– Дусларыбыз Сүлпән-А-Бер һәм Сүлпән-Б-Ике! Ниһаять, булды! Этиләр метеоритны күктә үк шартлаттылар. Жир шары метеорит белән бәрелешүдән котылып калды. Бүтән болай шаярмагыз, яме, – диделәр.

Күк картасы, җавап итеп, төрле төсләргә кереп жемелдәде.

Сүлпән-А-Бер һәм Сүлпән-Б-Ике Сүлпәнстанга кайтып житкәч, остаханәдән чыгып килүче этиләрән күрәп алдылар. Ул бик талчыккан иде.

– Эти, – диделәр алар, гаепле тавыш белән. – Гафу ит безне. Бүтән болай шаярмабыз.

– Мин гаепле. Метеоритларны ыргытып уйнарга мин өйрәттем энемә, – диде Сүлпән-А-Бер.

– Юк, мин гаепле. Көчемне чамаламыйча еракка кадәр ыргытканмын. Өстәвенә галәмне дә юньләп өйрәнмәгәнмен. Кайда ни бар икәнән дә белми идем, – дип акланды Сүлпән-Б-Ике.

– Бу юлга гафу итәм, – диде этиләре кырыс тавыш белән. – Икенче юлы уйлап эш итегез!

Малайлар, кыенсынып, башларын түбән иделәр.

– Уеннан уймак чыгару менә шулай була инде ул... Ярый әле кайтып өлгердем, ярый әле метеоритны тотып алып икенче якка ыргыттым...

– Ничек?! – диделәр малайлар, икесе бертавыштан. – Метеоритны син тотып калдыңмы?! Ә Жир кешеләре метеорит дип нәрсәне шартлатканнар соң алайса?!

Этиләре, шаккатып, улларына текәлде.

– Эти, син дә, эни дә өйдә булмагач, без нишләргә дә белмәдек...

– Аннары серле бүлмәгә кердек...

– Аннан соң Жиргә бардык та кешеләргә метеорит турында сөйләдек...

... Этиләре сүзсез калды. Бераз башын чайкап торды да:

– Анагыз кайда? – дип сорады.

– Белмибез: без кайтканда, ул өйдә юк иде-е-е... – дип сузды Сүлпән-Б-Ике.

– Бая без киткәндә, аның ракетасы өйдә иде – үзе юк иде, – диде Сүлпән-А-Бер.

– Ә хәзер ракетасы да юк, – дип өстәде энесе.

Бу сүзләргә ишеткән этиләрәнең мизгел эчендә йөзә агарып чыкты.

– Ах!!! – диде ул, ыңгырашып. – Ракетасына утырып, анагыз сезне эзләргә киткән була түгелме соң?! Бик зур тизлеккә күчәргәч, аның ракетасы метеорит кыяфәтенә керә торган иде. Анагыз харап булган бит...

– Ничек?! Метеорит дип беләп, әниңең ракетасын шартлатканнармы?!

Сүлпәнстанда тормыш дәвам итте. Сүлпәнәлиплар үзләренчә яши бирделәр, тик абыйлы-энеле Сүлпән-А-Бер белән Сүлпән-Б-Икенәң генә әниләре кайтмады. Этиләре аларга беркөнне шундый бер риваять сөйләде.

Сүлпәнстанда Алыплар беркайчан да үлмиләр, аларның гәүдәләре генә юкка чыга, ә җаннары Күбекстан дигән планетага күчә икән. Бик борынгы заманда бер сүлпәнәлипның кызы, анасы шулай юкка чыккач, бик елаган, имеш. Аның елавына түзә алмыйча, Алыплар Жирдән бер әнине урларга мәжбүр булганнар. Шул әнигә теге сүлпәнәлип әниңең җаны күчкән дә, Алыпкыз янадан әниле булган, ди.

Бу риваятьне ишеткән көннән башлап, ике кечкенә сүлпәнәлыппның йокылары качты. Алар бик озаклап нидер сөйләштеләр, ниндидер планнар кордылар. Ә бер көнне, этиләре йолдызларны чистартырга дип эшкә чыгып киткәч, тагын теге Серле бүлмәгә юл тоттылар. Галәм картасыннан Жир планетасын табып, бармаклары белән шунда басулары булды – Сүлпән-А-Бер һәм Сүлпән-Б-Ике Азамат белән Айсылуның бүлмәсенә килеп тә керделәр.

– Сәлам, – диделәр алар, икесе бертавыштан.

Яраткан курчагын йоклатырга йөрүче Айсылу элекке дусларын күреп шулкадәр сөенде:

– Әйттем бит, әйттем бит!.. – дип, аларны кочып ук алды хәтта. – Мин абыйга сез тагын киләчәксез дип, әллә ничә тапкыр әйттем инде, – диде ул, кулларын чәбәкләп.

– Тагын берәр хәвеф-хәтәр юктыр бит?! – дип сорады Азамат, борчылып.

– Юк, бары да тыныч, – диделәр сүлпәнәлыпплар, боегып кына.

– Ә нишләп алайса сез шундый күнелсез?

– Без әниебезне югалттык, – диделәр алар һәм этиләреннән ишеткән риваятьне сөйләп күрсәттеләр.

– Бик кызганыч, – диделәр Азамат белән Айсылу. – Тик Жирдәге берәр әние алып китсәгез, аның баласы ятим калачак бит.

– Әйе... без анысын уйлап житкermәгәнбез икән... Әниләр – бөтен жан ияләре өчен дә иң яраткан, иң кадерле зат шул. Аларны бернәрсәгә дә алыштырып булмый, – диде Сүлпән-А-Бер, моңсу гына.

– Иң яраткан... Иң кадерле... иң кадерле... – Кинәт Айсылуның, нидер уйлап тапкандай, күзләре ялтырый башлады.

– Ә ул сары чәчле, зәңгәр күзле, зәңгәр күлмәкле, ләкин жансыз булса ярыймы?

– Жаны бармы, юкмы – анысы әһәмияткә ия түгел, – диде Сүлпән-А-Бер.

– Әйдәгез, мин сезгә үземнең иң яраткан кадерле курчагымны бүләк итәм, – диде Айсылу, сөенеп.

– Ул синең иң яраткан уенчыгың бит, – диде Азамат.

– Булсын! Мин күптәннән аның жанлы булуын тели идем. Сүлпәнстанга киткәч, аңа сезнең әниегезнең жаны керәчәк. Минем андый курчакларым күп булып әле. Ә әни – берәү генә! Әти-әни, дуслар, туганнар күпкә кадерлерәк. Сөз минем дусларым бит, – диде Айсылу, булыша алганына сөенеп.

Айсылу, караватта яткан матур курчагын алып, аның алсу битләреннән һәм озын керфекләреннән үпте, алтынсу чәчләреннән сыйпады да яраткан уенчыгын галәмнән килгән дусларына сузды. Гажәпләнүдән курчакның зәңгәр күзләре зур булып ачылган, шул ук вакытта анда ниндидер бер эчке сөенеч тә балкый кебек иде.

Сүлпәнәлыпплар курчакны бик кадерләп кенә кулларына алдылар.

– Кызык килеп чыкты. Сөз – безне, ә без сезне коткардык, – диде Азамат.

– Әйе, шулай килеп чыгар дип кем уйлаган. Инде менә әниебез дә кайтачак. Шуңа өстәп, яңа дуслар да таптык. Рәхмәт сезгә, – диделәр галәм кунаклары һәм, сабуулашып, дивардагы галәм картасына кереп югалдылар. Алар киткәч тә әле, картада аллы-гөлле төсләр шактый вакыт жемелдәп торды.

– Азамат, әйттем бит, галәмдә безнең кебек жан ияләре бар дип. Ә син ышанмадың. Хәзер алар – безнең дусларыбыз.

– Әйе шул, без – дуслар!.. Күршедә генәме ул, әллә галәмнең бер ерак ноктасындамы – мөһим түгел. Иң мөһиме: без – дуслар!

– Ә дуслар һәрвакыт ярдәмгә әзер.

– Дуслар авыр вакытта сынала шул...

АЙЗИЛӘ АБДРАХМАНОВА. «ЯЛГЫШ АТЫЛГАН ЙОЛДЫЗ»

Хикәя жанрындагы текст балалар әдәбиятына карый һәм ижат ысулы ягыннан авторы фантастиканы сайлаган. Бу очракта әсәрнең төп элементы булып гадәти тормышта була алмый торган күренеш, хәл, вакыйга торырга тиеш. Айзиләдә ул шулай, текст ике тормыш күренешен очраштыра: Жир шарындагы Казан шәһәрәндә Айзат исемле астрономның Азамат һәм Айсылу исемле игезәк балалары һәм Сүлпәнстан йолдызлыгында яшәүче абыллы-энеле ике Алып баласы, Сүлпән-А-Бер белән Сүлпән-Б-Ике.

Гомумән алганда, фантастика сүзе грек-юнан теленнән уйланма, күзаллау сәнгате дигән әңтәлеккә туры килә. Борынгы юнан мифологиясенә мөрәжәгать итсәк, имеш, йокы алласы Морфейның энесе Фантаз Олимпта иллюзияләр белән идарә итә! Фантастика, шуңа да, мифта, әкияттә һәм әдәбиятта иллюзия-уйланма элемент дигәнгә туры килә. Димәк, әдәбиятта фантастика, иң беренче чиратта, уйланманың гадәти булмавы, яңалыгы белән гажәпләндерергә тиеш.

Айзилә хикәясендә уйланманы өр-яңа дип булмас: әйдәгез, сюжетны аерып карыйк. Сүлпән-А-Бер белән Сүлпән-Б-Ике иксез-чиксез галәм кинлегендә таш ыргытып уйнап йөриләр. Ныграк селтәнеп ыргыткан метеоритлары Жиргә юнәлә! Аның планетаны жимерү мөмкинлеген фаразлап, алыпсүлпәннәр Жирне коткарырга ташлана. Бу хәлне белгәч тә, әтиләре Сүлпәнбәк метеоритны икенче якка тотып ыргыта, фажигане булдырмый кала. Азамат һәм Айсылуның әтиләре дә Жиргә якынлашкан метеоритны, каршысына ракета жибереп юк итә. Әмма жир кешеләре шартлаткан объект улларын эзләп юлга чыккан Сүлпәнбикәнең метеорит кыяфәтенә кәргән корабы булып чыга: гаилә әнисез кала. Әниләренәң жаны күчсәң өчен, Айсылу Сүлпәнстаннан килгән дусларына курчагын бүләк итә. Шул рәвешле, язучының фикере дуслык, үзара ярдәмләшеп яшәү мөһимлеге турында булып чыга. Хикәя ахырында бу турыдан-туры әйтелә дә.

Хикәя сюжетына балалар әдәбияты таләпләренә җавап бирә алмаган элемент килеп керә: Сүлпәнбикәнең һәлакәте ул. Уеннан уймак чыгу кисәтү кебек уйланылса да, бу фикер текстта ассызыкланмаган. Айсылуның курчагы гына малайларның әниләрен тулысынча алмаштыра алмас! Әгәр инде алмаштыра дип расласак – бу эхлак кануннарына каршы килер!

Айзилә хикәясә фәнни фантастикага карый. Фәнни фантастиканың тууын француз язучысы Жюль Вернның (1828-1905) романнары белән бәйләп карыйлар. Борынгы Шәрәкта оча торган келәмнәр кешенә бер дөньядан икенчесенә күчсә, фәнни фантастикада бу рольне фән казанышлары башкара. Әдәбиятта фәнни-галәми әсәрләрнең берничә сыйфаты-хасияте аерып күрсәтелә: 1) үзәккә фәнни проблема куелу; 2) фантастик образлар һәм ситуацияләр тудырылу; 3) көтелмәгән караш ноктасы; 4) фәнни фаразлау элементы катнашу; 5) психологик, ижтимагый фаразлар; 6) кешенә гадәти булмаган, фән алгачышы шартларында бәяләү – шундыйлардан.

Инде әлегә сыйфатларны Айзилә хикәясендә күзәтеп карыйк. Үзәккә куелган фәнни проблема – жиргә метеорит белән бәрелешү куркынычы янау. Актуаль, кызыклы проблема. Айзилә аны чишүнең нинди юлын күрсәтә соң? Сүлпәнбәк ташны юлыннан алып ыргыта, Айзат метеоритны шартлата. Әмма фәнни проблематика текстның авторына (бәлки, Фантазны ярдәмгә чакырып?!) аны чишүнең гадәти булмаган юлын, чарасын фаразлап карарга да мөмкинлек бирә бит! Тик Айзилә бу мөмкинлектән файдаланмаган...

Икенче сыйфатка килсәк, хикәядә фантастик образлар катнаша һәм ситуацияләр тудырыла, алар арасында, бигрәк тә Сүлпәнбәк йорты, андагы яшерен бүлмә, йолдыз-планеталар ясалган һәм алар өстенә басуга сурәтләнгән объектка күчәрә торган портал игътибарны җәлеп итә. Бер үк вакытта әлегә күренеш – өр-яңа түгел,

кино-мультфильмнардан таныш. Әмма Айзиләнең порталны – күчеш ноктасы итеп күзаллавы, галәм кунакларының күчеш вакытында юнәлгән планетада яшәүчеләр кыяфәтенә керү мөмкинлеген үзгәлткән килеп чыккан.

Өченче сыйфат – көтелмәгән караш ноктасы, минемчә, метеоритларның галәмдәге газ балалары уйнап жибәргән таш булуы дип аңлатылуыдадыр. Әгәр шулай икән, аны текстта калкытып кую мәслихәт булып иде.

Дүртенче сыйфат – фәнни фаразлау элементы катнашу, ул галәм кунаклары белән кешеләрнең очрашуын коләчлүүдир, мөгаен. Фәнни фаразлауны да яңалык дип булмас.

Бишенче сыйфат – психологик, ижтимагый фаразлардан бигрәк, хикәядә кешенең асыл сыйфатлары бер заманда да үзгәрмәү, тотрыклы саклану хакында әйтелә!

Алтынчы сыйфат – кешене гадәти булмаган, фән алгартышы шартларында бәяләү хикәядә шактый уңышлы башкарылган. Ул Айсылу белән Азаматның беренче сөйләшүендә үк күренә башлый. Кыз белән малай тере уенчыларга хужа булу, галәм кинәләрнең урап кайту турында хыяллалар, кинә күнәллелек, жаваплылык та хас аларга!

Текстның үзгәндә язучы фикерен итеп үстөрергә, кинәйтәргә, яңалыгы күренеп торган әсәр ижәт итәргә мөмкин булган идея сюжетка ук салынган, аны эзләп йөрисе дә юк! Минем фикеремчә, жир балаларының һәм галәм балаларының фикерләвендә, дөньяга карашында уртак якны һәм аерманы асызыклау юлы ул. Бәлки, Айзилә хикәяне, шушы мөмкинлекне файдаланып, яңадан язып карый алыр иде. Беренче карашка охшаш булган һәм фантастиканың тәүге үрнәкләреннән, аны формалаштыруга йогынты ясаган дип саналган Гомерның «Илиада» һәм «Одиссея»сы яки «Менә дә бер кичә», Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф»ы арасында никадәр зур менталь аерма ята бит! Шәрык һәм Гарәб фикерләве арасындагы аерма. Ә менә Жир һәм галәм затлары арасындагы аерма никадәр зур булырга тиеш!

Шул ук вакытта хикәядә үстөрергә мөмкин булган берничә мотив күзгә ташлана. Галимнәр фантастиканың чышмә башын борынгы мифологик фикерләүдә, төгәлрәк әйткәндә, тылсымлы әкиятләрдә табалар. Татар мифологиясендә Алыплар хакындагы миф соңгы еллар татар әдәбиятында гажәеп кызыклы әсәрләр язылуына китерде. Әйтик, бу очракта Ф.Бәйрәмөвәненең «Алыплар илендә»сен искә төшерү урынлы булып. Бу хикәядә дә алыплар мотивын милли мифология белән кушып кинәйтү мөмкинлеген бар, әмма ул файдаланылмаган. Файдаланылган очракта, ул нәрсә бирер? Милли мифологик фикерләү хакында мәгълүмат бирү, хәтта милли космологик күзаллауны укучыга күрсәтү мөмкинлеген...

Хикәядәге космологик күзаллау – Европа мәдәниятендәгечә. Татар әдәбиятында милли космологик күзаллауны тергезгән әсәрләр юк дәрәжәсендә. Чөнки фәнни фантастикада, галәм хакындагы әдәби барышта гарби авторларның текстлары шулкадәр көчле һәм йогынтылы була ки, алар әдәби фикерләүне үзгәртә буйсындыра. Ә менә борынгы төрки-татар мәдәни күзаллавында галәм фәлсәфә нинди булган һәм бүгенге көнгә кадәр ничек үзгәргән соң? Алыплар образы моны аерып чыгарырга ярдәм итә алыр иде.

Тагын бер фикергә игътибар итик әле! Ольга Фрейденберг, мондый әсәрләрне өйрәнә, гаять кызыклы бер нәтижә ясый: аның фикеренчә, фантастика үзгә романтизмнан юл алса да, реализмның барлыкка килүе нәкъ менә әдәбиятның фольклордан аерылуы, текстта гадәти булмаган күренешләрнең гадәти тормыш күренешләрен белән янәшә түгел, чиратлашып урнаша башлавы белән бәйле була! Шуңа күрә дә фантаст-язучылар үз текстларында моңа кадәр беркем дә сүрәтләмәгән, әлегә кеше хыялы барып ирешмәгән күренешләр, детальләр тәкъдим итүне – осталык билгесе дип саныйлар. Айзилә һәм фантастикага мөрәжәгать иткән башка яшьләр колагына бу...

Татар әдәбиятында фантастик әсәрләрнең бармак белән генә санарлык булуы – бүген татар телендәге яшүсмерләр әдәбияты үсмәүнең бер сәбәбе булып тоела миңа. Бигрәк тә бөтен дөньяда яшүсмерләр фәнтези белән мавыккан XXI гасырда, Гарри Поттер турындагы китаплар һәм фильмнар иң зур укучы һәм тамашачы аудиторияләргә жыйган бер вакытта яшә каләмнәрнең аңа мөрәжәгать итүе шатландыра. Уңышлар, Айзилә.

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА

Әдип Чыңгыз Айтматов бер төркем язучылар белән. 1972 ел.

*Язучы-прозаик, шагыйрь,
мөхәррир Фәиз Зөлкарнәй.
1995 ел.*

*Язучылар
Лена Шагыйрьҗан,
Данил Салихов,
Шаһинур Мостафин,
Әхәт Гаффар
Арча юлында.
2000 ел.*

Татар язучылары партия һәм совет эшчеләре арасында. Икенче рәттә (сулдан уңга): Г.Ибраһимов, Ш.Сүннәләй, Г.Ильясов. Уңа, 1920 ел.

«ХӘЕРЛЕ БУЛСЫН ЖИҢАН!»

Журналыбыз укучыларына Рим Идиятуллин исеме яхшы таныш дип беләм. Моннан илле еллар элек аның шигырьләре, зур бәйләм булып, «Казан утлары»нда басылып чыккан иде. Уфада яшәүче яшь шагыйрь бу шигырьләргә кереш сүзен: «Мәхәббәтле Казан! Мәрхәмәтле бул!» дип тәмамлый. Читтә яшәүче шагыйрьләребезгә бу мәрхәмәтнең кимеп торган чаклары да булгандыр, әмма Рим Идиятуллин исеме онытылмады: даими рәвештә журналыбызда басыла килде. Ул Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы иде, «Үз гомеремдә дүрт кенә китап чыгарачакмын», дип башлаган шагыйрьнең соңгы икесе – «Хәерле кич», «Хәерле төн» исемле күләмле, матур вакыйга булган китаплары Казанда басылды. Беренче ике китабы – «Хәерле иртә», «Хәерле көн» исемләре исә башкорт һәм татар телләрендә Уфада дөнья күргән иде. Шул дүрт китабы аны күренекле татар шагыйре итте, киң жәмәгатьчелеккә танытты. Ул Хади Такташ исемендәге мәртәбәле әдәби премия иясе, Башкортстанның атказанган мәдәният хезмәткәре иде. Вафатына (2018 елның 13 сентябре) кадәр шагыйрь үзенең «Хәерле булсын Жиһан!» исемле тулы сайланмасын әзерләгән иде. Бу санда без шуннан укучыга таныш булмаган яңа шигырьләренә тәкъдим итәбез.

Рәдиф ГАТАШ,

Татарстанның халык шагыйре.

Рим

Идиятуллин

БАРЫСЫ ДА КЕШЕЛӘРГӘ КАЛА...

Шул бер гомер эчендә

Килер буын сүз кузгата калса,
Мин яшәгән дәвер хакында,
Белегез сез, кайгы күлен кичеп,
Күрсәтмәдем зарның затын да, –
Шул бер гомер эчендә.

Атсагыз да, ассагыз да риза,
Мин гөнаһлы Вакыт каршында:
Жаһил булып тумасам да жиргә,
Життем жиде патша башына, –
Шул бер гомер эчендә.

Кояшларың сүнсә, хәсрәтләрең
Сүрәнәйми икән кичен дә:
Мин яшәдем яуда янган әткәм,
Суга баткан улым өчен дә, –
Шул бер гомер эчендә.

Шул бер гомер эчендә, –
Тәүдә – дәһри, сонра диндар итте,
Кертте заман төрле сурәткә,
Фанилыкта тәмуг утын татып,
Юл яралмый калдым жәннәткә.

Әрвахларым, һәммә жирдәшләрем! –
Дәшеп сезне, кордым шау табын;
Рухыгызга атап яздым менә
Ач гасырның ачы китабын, –
Шул бер гомер эчендә.

Сөенче

Котла кояшлы көн белән,
Булса да күршен көнче;
Ат бирмәсә дә шат калыр,
Алсаң иртүк сөенче.

Парлы гомер – жырлы гомер,
Гөрлик гүргә кергәнче.
«Сүнсен шәмнәр бер көндә», – дип,
Әйтсен тиң сөенче!

Кайгы кичкәннәрдән мин дә,
Син дә түгел беренче;
Ташса йөрәк, ак каенны
Коч та, көйлә сөенче!

Якты күздә кешеләргә
Житкерсәң гел сөенче,
Булыр күпләр илдә сине
Сагыныплар сөйләүче.

Фрагмент

...Ялан аяклары бозда,
Кемнәр ачар диеп көтә
Апуш ишек катында...
Күз яшьләребез төелгән,
Класс бүлмәсе күмелгән
Күшегеп чыккан тынга.

...Зәмһәрир елларны кичеп,
Үлмәгәнмен үксез үсеп,
Мин – туң гасыр баласы;
Әйтәм үбеп яшел жирне:
Озайта безнең гомерне
Тукайның жан жылысы.

Чыксын дөрескә!

Могжизалар көткән минутлар бу,
Тирбәлә жан сиртмә бишектә;
Томса йөз дә, купшы чыршы төсле,
Сирпеп тора балкыш бу кичтә.

Туй көненә кергән кыздай, Жир дә
Киеп алган алсу күлмәген;
Ат башыдай алтын тапканнардан
Йөз кат бәхетләрәк без бүген.

Таш яуса да, боз яуса да башка,
Беркем өрмәс салкын беркемгә;
Гомер кыска, кешеләргә жылы
Сибәрләргә ашык һәр көндә.

Заманнарның заңын югалтма һич,
Мең бормалы юллар кичеп тә;

Өйләнгәнче салкын күмерләргә,
Кеше булып калыйк ничек тә.

Туар таңның ал пәрдәсен ачып,
Өметләргә маныйк ак төскә;
Кылам дога! – Изге теләкләрнең
Барчасы да чыгар дәрәскә.

Тишек таш

*Диңгез ярында йөрүчеләр
тишек таш эзләр. Тапкан кеше –
бәхетле, имен.*

Эзли торгач, мин дә таптым аны,
Миннән соң да күпләр таптылар;
Биш кат бәхетлеләр «бәхетләрен»
Дулкын кочагына аттылар.

Бер уйласаң, бу тормышта безнең
Иң зур байлык – өмет, ышаныч.
Кайгы-сагыш – чакырганны көтми
Килә торган әрсез бер таныш.

Карадым да ташка, узган гомер
Өллә ничек монсу күренде:
Бәхетем дә минем үзем тапкан
Чурташтай тишек түгелме?

Үткәннәрдән урап кайткан күңел
Кабат-кабат шуны тукады:
Дулкыннар бит, энә, ташны тишә,
Ниләр тишмәс
еллар дулкыны!

Дулкын тынмый – һаман ярны ялый.
Еллар туймый – ялый гомерне;
Их, син, язмыш! – Бер ягыннан корсам,
Ул икенче баштан жимерде.

Ә шулай да тормыш гажәп матур,
Барысын да барлап карасаң;
Диңгезнең дә менә
биткә бәргән
Салкын тамчысын да яратам.

Ялтыр ташны, тере тавышларны,
Кул жылысын тойган чагында
Кем санасын үзен бәхетсезгә! –
Кит син, сагыш, –
якын йогынма!

Марат Әмирханов

АЛМАН МОРДАРЫ

БӘЯН

Айназар – чын мәгънәсендә сугыш чоры баласы. Немец яу чапкан көнне, ягъни 1941 елның 22 июнендә аңа нәкъ унбер яшь тулган иде.

Малайның кендек каны тамган Күзкәй авылы Татарстанның иң читендә, Урал тау итәгендә, ике гүзәл елга – Сөн белән Агыйдел кушылган искиткеч матур төбәктә урнашкан.

Сугыш башланганга инде айдан артык вакыт үттә, тик монда дары исә әллә ни сизелми. Ул кайдадыр еракта, бик еракта булса кирәк, андагы хәлләр турындагы хәбәрләр дә ифрат дәрәжәдә соңарып килә.

Әтисе Әбелгас та:

– Борчылмагыз, ике-өч айдан урап кайтырмын, дөньяда Кызыл Армиягә тиң гаскәр юк, – дип, күршегә йомышка кергән кебек кенә чыгып киткән иде.

Ә көннәрдән бер көнне, өй борынча йөрөп, ут алуға тәрәзәләрне капларга боердылар. Дошман самолётлары шуларга карап, бомбага тотарга мөмкин икән.

Менә шунда авыл чын-чынлап пошаманга төште дә инде. Сугыш дигән каһәрле сүз шушы көннән ныклап телгә керде.

Самолёт дигәннән, бу жәһәттән бер шау-шу да булып алды. Оятына, аны кузгатып жибәрүче Айназар иде.

Әлегә хәл кырга башак жыярга чыккач булды.

Көзгә күркәм көн. Тыныч. Яфрак селкетерлек тә жил исми. Жиганны гүя алтынсу төскә манып алганнар, тирә-як гөлт итеп тора. Күк кенә үз дөньясында хозурлана, көзмә-жәймә-язмы – ул һаман зәңгәрлеген жуймый. Бүген ашлырак та, пакъ күренә иде.

Бервакыт бал корты безелдәвенә охшаш гүелдек тавыш ишетелгәндәй булды. Башта игътибарга алмаганнар иде дә, тора-бара безелдәү көчәеп, ниндидер хәвефле төсмергә керде.

Айназар шомланып, күккә күтәрелеп карады. Анда исә чиксез зәңгәр галәм бушлығы, таяныр урын юк. Ә гүләү көчәйгәннән-көчәя, шуңа бәрәбәр шом да арта...

Шунда ул Имәнлек тавы ягында көймә шикеллерәк очлы борынлы бер жисемне күрөп алды. Самавырдай ялтырый үзе, артыннан ак тасма сузылып кала. Аннан төтендәй таралып, түбәнгә жәелә...

Ул үзен-үзе белештермичә:

– Газ! Га-а-аз! – дип сөрән салды.

Сугыш психозына төрөнгән балаларга шул житә калды. Капчык-чиләкләрен жиргә томырдылар да кычкырыша-кычкырыша, салам эскертенә таба йөгәрешә башладылар.

– Газ! Газ! Газ!

Озын сүзнен кыскасы, бу – яңа төр реактив самолётларның сынау очышлары икән.

Алай да, Айназарга тел-теш тигезүче булмады, военрук хәтта уяулыгы өчен мактады да.

Фронт – еракта, ә фажигасе авылны инде баштанаяк чорнап алды. Һәр сулыш сугыш сөрәме белән тулышкан. Дөньяда Кызыл Армиягә каршы торырлык көч юк, ике-өч айдан сугыш тәмамланачак, дип шапырынулар да онытылды. Немец, энә, Мәскәү капкасын кага. Кайгы – һәр өйдә. Ул Айназарларны да уратып узмады.

Әбелгас солдатның үле хәбәре теркәлгән пичәтле конвертны аның үз хаты белән бергә китерделәр. Айназар өйдә үзе генә иде. Әнисе – эштә, сеңлесе – мәктәптә.

Почтальон улы Шәмси озын-озак юанып тормады, ниндидер кәгазьгә имза салдырды да ишекне киереп ачып чыгып та китте. Артыннан бөтерелеп калган бер көлтә салкын һава эченнән: «Пичәтлесенә тимә, әнкәң ачар», – дигән кисәтүе генә яңгырап калды.

Айназар шуңа күрә анысын кучкарга куеп, моңарчы килеп тора торган таныш өчпочмак рәвешендәге хатны сүтте.

Гадәти хат. Әлбәттә, элеккечә үк башта сәлам сүзләре тезелешкән. Әбелгас аларны һәркемгә атап, исемләп яза, кардәш-ыруга, кода-кодагыйларга, күрше-күләнгә, таныш-белешләргә, барысына-барысына да өлеш чыгара – ярты авыл. Жор телле, уен-көлкөгә маһир, бик тә аралашучан аның әтисе. Моннан алдагы хатында кәгазьгә кул сурәтен төшереп жибәрүен сораган иде. Инде шуңа җавап та язган.

«Сөендердең, улым, – дигән, – унбер яшьтә үк өй хужасы булгансың лабаса, маладис, йодрыгың минеке сынар, түмәрдәй. Борынгылар хак әйткән – атадан ул туса иге, ата юлын куса иге, биленә садак буса иге; битенә килер оятны үзе белеп юса иге. Бозауны кышлатырга да эмәлен табарсың, шәт».

Соңгы жөмлә әнисенен, азык чамалы, бозауны сатарга туры килер, ахры, дигән зарына читләтеп кенә белдергән мөнәсәбәте иде. Янә дә, кар базын иртә ачмагыз, баллы бәрәңгедән саруым кайный дип тә өстәгән.

Үзенен хәле турында ләм-мим, фәкать жыры гына фронтка ишарәле:

Алмачуар бизәк төшкән
Мәскәү батисларына;
Бирмәбез Совет властен
Герман фашистларына.

Авылда хәбәр җилдән дә тизрәк йөри бит ул. Йөгәрә-атлый әнисе дә кайтып җитте. Калтырана-калтырана пичәтле конвертны ачты да андагы уч төбе чаклы гына кызгылт кәгазь кисәгенә текәлде.

Шул килеш, каккан казыктай, селкенмичә дә бик озак утырды. Яшьләре тып-тып кәгазьгә тама, тавышсыз гына, бәгыре белән генә елый, ара-тирә генә тыны кысылып, үкештереп алгалый иде. Аннан айнып китеп, өннәре качкан балаларын кочагына кертте дә:

– Җан кисәкләрем, мин сезне ятим итәргә тырышмам, – диде. – Әтиегез...

Ишек уемында Шәмсебәдәр карчык пәйда булды. Ул шулай өй борынча кереп, шәһид киткән авылдаш солдатлар рухына дога укып йөри.

– Аллаһу ләә иләһә илләә һүвәл...

Нәкъ шушы көнне, ягъни 1941 елның 25 декабрендә, Айназар шикелле 1930 елның 22 июнendә дөньяга аваз салган Адольф исемле алман малаен ялык-йолык килеп торучы затлы лимузинда Берлинның иң мәшһүр бинасында урнашкан рейхстагга алып килделәр.

Каршы алучы офицер – мәһабәт гәүдәле яшь обер-лейтенант – машинаның ишеген ачып, аны төзгә каткан хәлдә сәламләде.

Малай да:

– Һайл Һитлер! – дип җаваплады.

Адольфның тавышы көр, йөрәге, капкынга эләккән кош кебек талпынып-талпынып тибә иде. Әмма йөзә җитди, болай да юка иреннәре җептәй кысылган. Шулай булмыйча, ул бүген фюрерга чакырулы.

Фюрер энә шулай һәр елны Раштуа бәйрәме уңаеннан рейхның югары катлам түрәләре балаларын кабул итә, бүләкләр өләшә, алар белән фотога төшә.

Адъютант ым кагып кына келәмгә ишарә итте. Артык дулкынланудан булса кирәк, ул читкәрәк тайпылган иде. Алай да сер бирмәде.

– Беләм, өйрәтмә, – дип ысылдады.

Зал күз явын алырдай купшы һәм матур итеп жиһазландырылган. Тузан бөртеге дә посып кала алмастай якты. Чөнки фюрер, барлык үтә шикчел кешеләргә хас булганча, тирә-юньне, үз чолганышындагы кешеләрне генә түгел, хәтта утырган урындыгын да үтәдән-үтә күрергә күнеккән, шул чакта гына үзен тыныч һәм ышанычлы хис итә иде.

Балаларның да, ата-аналарның да күзә түр ишек өстендәге сәгатькә төбәлгән. Һәммәсе тирән бер дулкынлану белән сәгать телен күзәтә, кулларыннан килсә, тын өреп тизләтерләр дә иде, шәт.

Фюрер төгәллекне дә яктылык кебек үк бик мөһим фал дип саный иде.

Ниһаять, сәгать телләре уника саны өстендә очрашты.

– Зең-зең...

Шул ук мизгелдә ишекләр ачылды һәм пружинадан ычкынган шардай атылып, фюрер килеп чыкты да кунакларны сәламләде...

– Һайл!

Зал бер тында кубарылды һәм диварларны яңгыратып, җавап кайтарды.

– Һайл Һитлер! Һайл Һитлер! Һайл Һитлер!

Фюрер әүвәл нотык тотты.

– Безне, немецларны, Тәңре иң югары раса вәкилләре итеп яраткан, – диде, меңәрләгән теләктәшләре алдында чыгыш ясагандай төкерекләрен чәчә-чәчә. – Безнең тамырларда саф зәңгәр кан ургыла. Димәк, дөнья белән без, аксыл йөзле ариецлар идарә итәргә тиеш. Шул максаттан бу көннәрдә жиңүле орышлар алып барабыз. Русия инде табада. Килер бер көн, без бу дәрәжәле эстафетаны сезнең кулларга тапшырырбыз. Шуңа лаек булып үсегез! Һайл!

– Һайл Һитлер!

Табын янында фюрер һәр бала янына килеп, әңгәмә корды, башларыннан сыйпады, бүләкләр тапшырды. Аны Адольфның этисе, Һитлер оештырган национал-социалистлар фиркасенң канцелярия җитәкчесе, Мартин Борман озатып йөрде. Чират кече Борманга да җитте.

– Жә, ничек, адаш, яна исеменә күнегәсеңме инде? – дип сорады фюрер.

– Ничек кенә әле, бу аның өчен горурлык кына түгел, фюрер, зур жаваплылык та, – дип, улыннан алда әтисе жавап тотты.

Малаена әүвәл ул үз исемен – Мартин дип куштырган иде. Һитлер даирәсенә кергәч, үзеннән рөхсәт алып, фюрер исеменә – Адольфка рәсмиләштерде.

Борман үзе дин тотмый, динне, гомумән, кире кага иде. Бервакыт кызы Маргаританың уен барышында башына тәре сурәте төшерелгән яулык бәйләгәнән күргәч, шашар хәлгә житеп:

– Бу тәрелә яулыгыңны күземә күрсәтәсе булма, – дип акырды.

Шулай да аның Алласы бар иде. Бу Алла – Һитлер! Ул Һитлерга табынып, һәр кылган гамәлен хуплап, нинди генә хәлдә дә аның хаклыгына ышаныч белдереп яши иде.

Улының: «Национал-социализм ни ул?» – дигән сорауына да дәрәсән ятлаган укучыдай:

– Национал-социализм фюрер теләкләренә тормышка ашырылуы ул, – дип жавап бирде.

Бәйрәм ура-патриотизм, фюрерга мәдхия жырлау, югары арий расасын күккә чөй шаукумында узды. Очрашу соңында Борман, хужасы кушуы буенча, чакырылган балаларга «Һитлер-югенд» оешмасы таныклыкларын тапшырды.

Фюрерның бу бүлгә аны чиксез дәрәжәдә канатландырган иде. Мәһабәт буйсыны тагын да тураабрак китте, чибәр йөзе нурланып балкыды. Үзе погонсыз булса да, энәдән-жептән генә чыккан хәрби киёмнән, тузан да кунарга өлгермәгән итекларе шоп-шома, китель төймәләренә чаклы ялык-йолык килеп тора.

Сүз дә юк, әлегә затлы залның бизгәге иде Борман. Кипкән балыктай юка гәүдәлә кәтәнә фюрер аның янында хаста чебеш кенә булып күренә. Әмма хикмәт буй-сында түгел шул, хикмәт – хакимлектә. Хаким алдында боргаланасың да, сыргаланасың да.

– Һитлер оныклары, сез фюрер өчен корбан булырга әзерме? – диде ул, балаларга карап.

Югендлар һәрвакыттагыча, яшелле-зәңгәрле тавышлары белән беравыздан тәрәзә пыялаларын зәңгелдәтеп.

– Һайл Һитлер! Без һәрвакыт эзер! – дип жавап бирделәр.

Шунда Борманның үзен дә шаккатырып, Һитлер алдына СС гаскәрләре башлыгы, гестапо шефы генерал Һиммлерның улы Гудрун килеп ауды.

– Фюрер, шушы минутта ук алыгыз жанымны! – дип оран салды.

Һитлергә бу ошады булса кирәк, малайны кочаклап, урыныннан торгызды да:

— Рәхмәт, югенд, мин сиңа ышанам, – дип, башыннан сыйпады. Аннан әтисенә мөрәжәгать итте: «Молодец, Генрих, Германиягә тиң малай үстерәсең», – диде.

Борманның чырае, күзгә күренеп көл төсенә керде. Соңыннан: «Ул малай урынында син булырга тиеш идең», – дип, улын да битәрләде.

Бу хәл Адольфның күнеленә тиде, билгеле. Ул, һичшиксез, хатасын төзәтәчәк, фюрер теленә барыбер керәчәк. Әтисенә дә вәгдәсен житкерде:

– Борчылма, этием, – диде бәбәкләрен очкынландырып, – улың коры сүз белән түгел, кылган гамәлләре аша фюрерга тугрылыгын исбат итәчәк.

Һитлер хакимиятне үз кулына алгач та, башкаланы яһүдләрдән, коммунистлардан арындырып, аны саф алман шәһәре, арийлар бишегенә әверелдерү бурычын куйган иде. Нигездә, бу бурыч үтәлдә инде, ләкин

идән ярыгына поскан кандалалардай берән-сэрән генә булса да, әле барыбер табылгалап торалар. Адольф таныш югендлардан махсус «Үч» төркеме оештырып, игътибарын шул өлкәгә юнәлдерергә карар итте.

Шәһәр ишегалларына таралып, югендлар балаларны күзәтү астына алдылар. Чөнки кемнең кем икәнлеген нәкъ менә балалар аша ачыклау күпкә отышлырак.

Тик ничек кенә өзгәләнмәсеннәр, яһүдләргә юлыгу бәхете тәтемәде. Күрәсен, аларның тамырын, чыннан да корытып өлгергәннәр иде инде.

Ә бер көнне эшчеләр бистәсендә бер малай этиң кем, дип сорагач, Маркс, дип жавап бирде. Дөрөс, ата коммунист үзе күптән вафат, тик иярченнәре әле күп, рейхстагга шулар ут төрттә ич. Әлегә адәм Маркс исемнән баш тартмаган икән, димәк, ул аның жанатары.

Адольф табышын ашыгыч рәвештә гестапога житкерде.

Инвалид слесарьны шул ук төнне кулга да алдылар.

Борманның да авызы ерылды.

– Уяулыгыңны фюрер да хуп күрә, – дип, улының башыннан сыйпады, – рәхмәт.

– һайл Гитлер!

Айназарның хәлләре дә әлегә алман слесаре хәлләренә тиң иде. Дөрөс, бюргер агай бернинди гаеп гамәлләр дә кылмаган. Фәкать ата-анасы кушкан сансыз исеме өчен генә төрмә кошына әверелгән бәндә.

Ә Айназар баштанаяк гаепле. Әле ничек кенә?!

Тәнәфес вакытында кәгазь йомарламнары атышып уйнаганда, аныкы Сталин портретына барып тимәсенме! Нәкъ күз төбенә. Кылыйланды да калды юлбашчы. Кашы да киселде.

Класс аһ итте. Барысы да шомга калды. Дусты Илгиз генә:

– Исең китмәсен иске чикмәнгә, кәгазь портрет ертыла инде ул, – дип пышылдады.

Ул арада укытучы керде. Артыннан ишек ябылырга да өлгөрмәде, иң алгы партада утыручы кычыткан чыпчыгыдай тиктормас Мияссәмә яналыкны очыртып та жибәрде.

– Апа, Айназар Ысталинның күзен чыгарды, – диде.

Ошбу хәвәфле хәбәрдән мөгаллимәнең дә аяклары атламас булды, ахры, ярты юлда туктап калды.

– Пәртриткә кара, апа, – дип ярдәмгә ашыкты әләкче бетчә. – Иптәш Ысталин югары оч Әбелмәлих исәргә охшап калды бит, ыстырам...

– Әйдә, директорга! – диде мөгаллимә үтә бер кискенлек белән, жаваплылыкны үз өстенә алырга курыкты.

Юлбашчы аларны исән күзә белән сөзеп карап озатып калды.

Директор кечерәк кенә буйлы, мул гәүдәле ирдәүкә ханым иде. Башында һәрвакыт – кубанка. Кавалерист булган дип сөйлиләр иде аның турында. Булса булгандыр, теле кылычтан да үткен. Мәктәпне генә түгел, бөтен авылны дер селкетеп тота.

Ул укытучының аңлатып бетерүен дә көтмәде, кыска кулын һавада уйнатып алды да өстәлгә китереп сукты. Бу шулай көтелмәгәндә булды ки, хәтта кара савытлары да сикерешеп, идәнгә тәгәрәште.

– Аһ, син, кулак көчеге!

Директор кабат йодрыгын йомарлады. Тик бу юлы өстәлне тынычлыкта калдырды, кулын авырттырган иде булса кирәк.

– Син бит, көчек, бу жинаятыңа Әкрәм кулак коткысы буенча башкардың, шулаймы?

Ул яшькелт күзләреннән ут чәчеп, Айназарга текәлде.

Бу зәһәрле карашны күтәрү мөмкин түгел иде, башы үзеннән-үзе күкрәгенә салынып төште.

– Әкрәм кулак – әле хак жәзасын алачак, бу минем сүз, парторг сүзе, төшендеңме, көчек?

Әкрәм кулак – Айназарның картәтисе. Аның башка колхозчылардан бер генә аермасы бар – авылда алардан ары берәү дә мунчада яшәми. Элек бай булган анысы, әнә, капма-каршы салынган алты почмаклы ике зур өендә «Яңа тормыш» күмәк хужалыгы идарәсе, авыл Советы, агроүзәк урнашкан. Ләфкәсе дә исән-сау, тик ул хәзер совет карамагында.

Директор дошманга чыгарса да, халык Әкрәм картны үз итә. «Юмарт, хөсетсез, ярдәмчел ул, – ди картыйсы, – бөтен авылны бөтәйтеп яшәде».

Шуна күрә булса кирәк, халык Әкрәм кулакны сөргенгә сөрүдән саклап калган, дәррәү яклаган.

Өстәвенә, фронтка гөрнәдирдәй дүрт улын биргән ата да әле ул.

Әлегә хәлләрнең шаукумы шактый озакка барды.

– Үзеңне түгел, ил өстендә абруйлы әткәңнең данлы Заһретдиннар ыруын хур итәсең бит, шунлык та акылың юкмыни соң синен? – дип орышты әнисе Айназарны.

Ул ирен һаман исән итеп күрә иде, хәлбуки, кара язуны былтыр ук алган булса да.

Кара язучылар Әкрәм кулакның башка улларына да килде. Үзе дә, директор әйткәнчә, жәзасын алды, төрмәдә вафат булды. Заготзернога ашлык тапшырганда, жилләткәннән соң, кило ярым бодае өстенә чыккан, имеш. Хакимияткә, шулай итеп, теге вакытта жибәргән хатасын төзәтергә жай чыкты.

Кайгы багана башыннан йөрми, кеше башыннан йөри. Ә Ходай, шөкер, бәндәгә түземлек вә сабырлык насып иткән. Әйтәләр бит, газәпны әүвәл тауга биргәннәр – күтәрә алмаган, ишелгән, аннары кешегә чиратлаганнар – күтәргән, сыгылмаган адәми зат.

Сугыш чоры кайгысы күмәк кайгы иде. Ул бер капканы да урап узмады. Кайгыны да кайгы баса иде. Шуна күрә аны хәл кадәр жиңелрәк үткәргәннәр.

Сталинга бәйле теге хәвәфле гамәлнең фәйдасы да тиде, шуннан соң, мәктәптә барлык портретларны да пыялалы рамкаларга куйдылар.

Тормыш елгасы бернигә карамый, ага бирә. Аңа кайгы-хәсрәт тә, шатлык-куанычлар да киртә куя алмый. Көннәр көннәргә санып, атналар – атналарны, айларга айлар алмашка килә, елларга – еллар...

Менә 1945 елның 9 нчы май таңы да атты. Көн искиткеч матур, нәкъ оҗмах көне. Кояш жиһанны жылы, мәрхәмәтле, илаһи нурлары белән иркә кочагына алган, балкышмы-балкый!

Быел яз иртәрәк аваз салды шул. Әнә, инде алмагачлар да шау чәчәктә куанышып утыра. Тирә-як хуш искә төренгән, гүя табигать балга манчылган.

Дәрәс башлануына күптән вакыт, тик нигәдер кыңгырау һаман шалтырамый.

– Күрегез дә торыгыз, эшкә алып китәчәкләр, – диде Илгиз белдекле кыяфәттә. – Директорның идарәгә кереп киткәнән үз күзләрем белән күрдем, атлы эш булмаса, ике аягымның берсен дә атламыйм.

– Мактанчык, эле дэ телең бар...

– Малайлар, карагыз эле: директор апа, – дип әңгәмәне өзде Харис. – Ни булган аңа, әллә?..

Башлар урам якка борылды.

Чыннан да, директорның кыска юантык гәүдәсе тук ана үрдәк сыны шикелле як-якка чайкала, үзе ашыга да кебек, тик алдыра гына алмый.

Шулай да жаен тапты, тавышы үзеннән алданрак килеп иреште.

– Сугыш беткән, сугыш бет-кә-ә-н!

Бу куанычлы вакыйга уңаеннан укучылар, укытучылар сафларга тезелеп, әләннәр күтәреп, быргылар кычкыртып, барабаннар кагып, урам әйләнделәр.

Уттай эш өсте, шуңа күрә авыл буп-буш иде, ашкын колоннаны урам тузанында хозурланган тавыклардан, ишегалларындагы бәйле этләрдән гайре күрүче булмаса да, директор әледән-эле карлыккан тавышын өзгәли-өзгәли өндәмә-лозунглар очырды:

– Иптәш Сталинга дан!

– Ура-а-а!

– Кызыл Армиягә дан!

– Ура-а-а!

Кичен болында сыер суеп, бөтен авылны итле аш белән сыйладылар.

Адольф тыны чыгарылган куыкка охшап калган иде. Унбиш яшьлек үсмер егет, димәссең, жылкәләре салынып төшкән, йөрүе дә атлар-атламас кына, әйтерсең лә, зәгыйфь бер карт адәм. Чыраена да карарлык түгел, саргаеп каткан. Күзләре генә, ниндидер дуамал курку катыш шөбһәлек шаукымы эчендә тозакка әләккән әрлән сыман, үз орбитасында бәргәләнә иде.

Чынында ул үзен кулга алуларын көтә иде. Тик, советлардан аермалы буларак, янкилар нигәдер ашыкмыйлар, автоматларын аркаларына асканнар да, хәрәбәле Берлин урамнарын таптап-изеп йөриләр.

Берлинга Америка кул астындагы союздаш илләр һәм Россия хужа. Алманның кояшы сүнде. 8нче май көнне Германия жиңелүен танып, капитуляция договорына имза салды. Гитлер үзе казыган базга мәтәлде, немец халкының ышанычын акламады, ярык тагарак алдында калдырып, дөньядан китеп барды.

Адольфның әтисе Мартин Борман да эзсез-хәбәрсез, мөгаен, тотып япканнардыр. Әнисе белән сөңлесе ниндидер авылда качып яталар булса кирәк, шундыйрак сүз ишеттерделәр.

Хәзер аның ЗАГСтан кайтып килүе. Ни гажәп, шәһәр дошман кулында, ә ЗАГС эшли. Бу инде немец төгәлләге.

– Мин Адольф исеменнән баш тартам, – диде ул, – шуны рәсмиләштерергә килдем.

– Гариза языгыз, – диде хезмәткәр калын күзлегә аша текәлеп, – менә ручка.

– Минем үземнеке бар.

– Гариза кара төстәге кара белән язылган очракта гына кабул ителә, – диде хезмәткәр, – пошлина да түләргә кирәк булачак.

Бу шартлар да үтәлде.

Ул хәзер Мартин Борман. Яңа паспортка шулай теркәлдә.

Ниндидер сәер көч аны чиркәү янына тартып китерде. Пастор да, гүя көтеп кенә торган, ишекне киереп ачып каршы алды.

– Рәхим ит, лютеран кавемем, хәзер немецларның бөтен юанычы Аллаһыга табыну, – диде, чал сакалын сыпыргалый-сыпыргалый. – Нишләмәк кирәк, алгарышыбызны тәүбәдән башларга мәжбүрбез, чөнки гөнаһларыбыз хәттин ашкан.

Дөрестән дә, Мартин чиркәүдә үзенә таяныч тапты, житди рәвештә дин тәғлиматын өйрәнә башлады. Шулай да, аның дине үз мәнфәгатьләрен генә күздә тотучы шәхси дин иде. Гыйбадәтләр дулкынында ул үз эченә бикләнде, йомырка сарысы хәленә калып, дөнья мәшәкәтләрәннән тәмам читләште. Тик ил өстенә төшкән кара афәт сөрәменнән тәвә кошы кебек башыңны комга чумдырып кына котылып буламы соң?

Көннәрдән бер көнне чиркәүгә озын торыклы, аксыл йөзле, кисек кашлы, чәче коела башлаган бер кеше килеп керде. Шәүлә дә – шәүлә, ул да – шәүлә, яныңнан китүгә онытыла торган төссез кемсә.

Мартинның карашы да аның өслегендә тукталып тормады, йөгереп кенә узды, чөнки чиркәү – ул жыен гарип-гораба, тормышта таянычларын югалткан мескен вә бәхетсез бәндәләренң, Ходай акыл өләшкәндә, читтә калган исәр затларның сыену урыны. Алар монда шактыйга жыела.

Ул аның килеш-килбәтен дә үзе сүз кушкач кына абайлап алды.

– Мин элекке вермахт солдаты Курт Мейер буламын, – дип тәкъдим итте керүче үзен, – сезнең ярдәм кирәк, яклауга мохтажмын.

Мартин: «Үзем дә сезнең хәлдә», – дияргә авызын ачкан иде дә, тегенен шакаюлы эфә карашы әлегә ниятеннән көчләрәк булып чыкты. Һәм ошбу караш тора-бара аның язмыш карашына әверелде. Ә хәзерендә:

– Сәбәбе нинди, шәрехләгез! – дип әйтергә мәжбүр булды.

– Польшадагы Варшава восстаниесе вакытында безгә бункерларны дошманнан чистарту бурычы йөкләнде, – дип сөйләп китте Курт. – Шунда сыену урыныннан биш-алты яшьләр тирәсендәгә бер кыз бала атылып чыкты. Тик ерак китә алмады, абынып егылды.

– Штыгың белән чәнче, нәрсә катып калдың, – дип акырды ефрейтор. – Һәм мин әмерне үтәдем.

Ул баланың коңгырт-кара күзләрендәгә ялварулы карашы әле дә күз алдымда. Көнә-төнә тынгы бирми. Яшәвем яшәү түгел, өйләнмәдем дә, чөнки балаларга күтәрелеп тә карый алмыйм. Бу явызлыгымны Ходай кичермәстер, мөгаен, ярдәм итегез...

Мартин солдатны юатырдай сүз әйтә алмады. Ә атна узгач, Куртның үле гәүдәсен ул асылынган агач ботагынан кисеп төшерделәр.

Солдатның фажигәсе Мартинга авыр тәәсир итте, әмма бу немец халкы үзе сайлаган язмыш иде. Фюрер булып фюрер да үзенә кул салган. Әтисе өлкән Борман да ут булды да су булды.

Беркөнне Курт аның төшенә керде. Ниндидер шыксыз болытлы көн. Күктә сөңге башлы очлы болытлар йөзә, жир жебешкәктәй сазланган, гүя боламык, аяк атлармын, димә. Алар ашъяулык кадәрле генә таш өстендә басып торалар.

– Менә бу алман халкының хак язмышы инде, – диде ул нигәдер хихылдап, – һәр күсе үз койрыгын үзе сөйри, без дә кылган гамәлләребезгә бәрабәр жәза алырга тиеш...

– Бар халык турында сөйләү урынсыз, – дип бүлдә аны Мартин, – мин, шәхсән, сугышта катнашмадым...

– Ха-ха, ә атаң, наци-№2?

– Атам Борман партбосс...

– Ха-ха, канлы куллы партбосс, – дип бүлде аны үз чиратында Курт, – атаң жинаяте – синең дә жинаяты!

Мартин тирлөп-пешеп, шушы урында уянып китте. Аннан эле ярый төш кенә дип, тынычланып, дога укыды да, янә йокыга талды.

Элеге төш очраклы гына кермәгән иде, күрәсен. Чөнки шуннан соң күп тә үтми, аның кулына бер журнал тоттырдылар. Анда Берген – Бельзен концлагереннан нацистлар үзләре төшергән фотосурәтләр басылган иде.

Коточкыч күренеш. Күренеш кенәме, иң куркыныч әкиятләргә дә керә алмастай афәтле үлем утравы, зобанилар туге. Газ миченнән чыгарылган биниһая күп мәет скелетларын утын әрдәнәсе шикелле эскертлөп өйгәннәр. Немецларга гына хас төгәллек белән, тип-тигез итеп, жентеклөп, тәртиплөп... Зурлар аерым, балалар аерым...

Йа Ходай!

Аңлатмасы да бар. Анда: «Түбән раса» дип мөһер сугылган бу әсирләр партгеноссе Мартин Борман фәрманы нигезендә һәм үзенә күзәтчелеге белән яндырылды», диелгән.

Ошбу мәгълүматтан Мартинның йөрәге козгын томшыгына элэккән кошчыкныкы сыман санаусыз тәртиптә өзгәленеп алды да аяк табанына төшөп чатнады. Шул халәттә мәрткә киткән кебек каккан баганадай кымшанмыйча да төн чыкты.

Кешелеге калмаган Мартинны күргәч, пастор да куркуга төште.

– Бер-бер зур кайгыга юлыктыңмы әллә? – дип, кулларыннан тотып алды. – Уртаклаш кайгыңны, жиңелрәк булып.

Ир көченнән килгәнчә хәлен аңлатты. Сүзен: «Мин монда яши алмыйм, монда миңа бик авыр, киңәш бирегез», – дип төгәлләде.

– Ходайның рәхмәте киң, юлы да табылырга тора, – диде пастор. – Африкага миссионерлар жыно бара, бәлкем, сиңа да тәвәккәлләргәдер?

Өч айдан Мартин Конго дигән экзотик ил жиренә аяк басты. Биниһая зур Африка юрганы картасында Конго дип исемләнгән бу ил кечкенә генә бер ямаулыкны хәтерләтә иде. Халкы нибары миллион ярым чамасы кеше тәшкит итә, әлеге кыйтга өчен бик аз, әлбәттә. Әмма урыны, табигате, байлыгы – искиткеч. Аңлашыладыр, теш кайраучылары да шул байлыкка тиң булган. Алай да, французлар алданрак житешкән. Шуңа күрә Мартин ана теле дәрәжәсендә белгән француз теле – монда дәүләт һәм дә аралашу теле дә иде.

Дин касәфәтендә исә вазгыять катлаулырак икән. Халкының күбесе жирле горейф-гадәтләр нигезендә яшәүне өстен күрә. Динне күнегелгән рухи кыйммәтләрдән тыелу, үз-үзенә тышау салу ысулы рәвешендә кабул ителәр. Шуңа күрә дин камыты кияргә атлыгып тормыйлар. Бу жөмлөдән Мартинның хәле кулайрак иде. Ник дисәң, ул – протестант. Католиклар, православлар белән чагыштырганда, протестантизм күпкә либералрак. Ул катлаулы чиркәү иерархиясен танымый. Шулай ук дин әһелләрен никахтан тыю да юк. Тылсымлы йола – фәкәть чукуына гына.

Мартин Африка кояшына гына авырлык белән ияләште. Ул туган Алман илендә кояш – романтик символ. Игелеклеке, мөкатдәс биеклеке, эчкерсез мәрхәмәтлелек билгесе. Ә Африка кояшы – иләмсез казалы вә котсыз һәм дә искиткеч мәрхәмәтсез жисем.

Тәүге сәфәрәндә үк бу жисем үзенә тәмуғ кисәве икәнән күрсәтте. Ихтималдан ихтираз халәтендә эссе сугып, аңын югалтты.

Күпме яткандыр, монысы мәгълүм түгел, айнып киткәндә, аңа таш җамыяктай түгәрәк, корым шүреседәй чем-кара ике күз төбәлгән иде.

– Кай жиреңе аттылар? – дип сорады күз иясе саф француз телендә. Ул сигез-тугыз яшыләрдәге туптай тыгыз гәүдәле, табак битле, шома иренле негр малае иде.

– Башым...

– Башыңда жәрәхәт юк, – диде малай аны жентекле карашы аша үткәреп, – каны күренми.

– Авырта, косасы килә...

– Акчаң бармы? – дип малай сүзне икенче юнәлешкә борып жибәрде.

– Бар...

– Алайса, әйдә, киттек, безнең маман фельдшер, – диде. – Яралылар аңа килеп тезләнә. Мин үзем Мугаба булам, синең исеменчә ничек?

– Мартин.

Мартин шулай да әлегә халәтеннән риза иде. Шөкер, Ходай минем мөрәжәгатемне ишетте, менә тәүге сынавын да ирештерде дип, күчеленнән догага оеды. Африкага ул Тәңренең сынаулары аша әтисенең гөнаһларын ярлыкау өчен килде бит.

Конгоны да шушы мәсләктән сайлады. Бу илдә менә ничәнче ел инде гражданныр сугышы бара иде, сыналуларга мәйдан киң.

Мугаба аны өйләренә алып кайтты. Тик әнисе якты чырай күрсәтмәде.

– Йомби кайтты, вакытым юк, – диде.

– Аның кесәсе калын, европеец...

– Кем ул калын кесәле европеец?

Ишек уемында алып гәүдәле, нык бәдәнле, типсә, тимер өзәрдәй баһадир негр күренде.

– Аның исеме Мартин, – диде малай. – Башы авырта.

– Миссионер, димәк ки?

– Әйе, миссионер, – диде Мартин. – Кояш сукты, хәлем начар...

Баһадир аның зарын колак очыннан гына үткәреп жибәрде, игътибарга алмады.

– Менә нәрсә, миссионер, – дип якасыннан тотып, үзенә таба тартып китерде дә хәмер исе аңкыган тынын өрде. – Мин командир Йомби буламын, ферштейн? Без сатлык жан Нгуабиның марксистик революциясен кире кагабыз. Шуңа күрә үзен дөмектердек тә. Тиздән, бик тиздән хакимиятен дә туздырып ташлаячакбыз. Безгә алданган халыкны үз ягыбызга аудару кирәк. Менә бу эштә миссионерларга да өмет тоталар. Чөнки бер Аллалы дин халыкны берләштерү, аны дәүләт кысаларына тарту максатында сыналган алым, үтемле гамәл.

Командир ат башыдай алагаем зур йодрыгын Мартинның борын төбенә китереп терәде.

– Тик шуны колагыңа киртлә, вәгазыләрен без кушканча алып барган миссионерлар гына исән калачак. Ферштейн?

– Ферштейн.

– Алайса, әйдә, уз, кунак булырсың.

– Рәхмәт, командор, сезнең үз юлыгыз, минем үз юлым, рөхсәт итсәгез, китәр идем, – дип, Мартин тизрәк бу йорттан таю ягын карады. – Башым да рәтләнеп килә...

– Ихтиярын, тик мин әйткәнне генә исеңнән чыгарма, безнең куллар озын, бик озын!

Хак, баш күтәрүчеләрнең куллары озын иде.

Шулай бервакыт хәтта үзләренә теләктәш миссионерларны да кулга алдылар. Аякларына тышау салдылар да эштән чыгарганчы тукмый-тукмый ундүрт чакрымдагы жыелу урынына бездәй очлы вак таш өстеннән ялантәпи кудылар.

Сүгенү, кычкырыш-бакырыш, ахылдау, ялвару, күз яшьләре...

Бәгъзеләр бу газапларга чыдый алмыйча тузан эчендә аунап калды. Мартин да егылып хэлгә житте. Жэза менә кайда сагалап торган икән аны. Ул күнеленнән туктаусыз догада иде.

– Ходаем, мин синең тугрылыклы вә эчкерсез холыклы колың, атамның кылган гөнаһлары өчен саф һәм пакъ жанымны ал...

Ходай Мартинның жанын кабул итмәде, иртәрәк иде әле, күрәсең. Нәкъ шушы вакытта саф каршына үзенәң отряды белән командор Йомби килеп басты.

– Миссионерларның гаебе юк, араларындагы бер провокатор агент өсләреннән торган, – диде, – ул сатлык жанны без тотып алдык, хәзер барыгызның да күз алдында жэзасын да күрер.

Өлеге коткы таратучы яшерен агентны читкә тибеп чыгардылар да маңгаена пула чәпеделәр.

Исәннәр исән калды.

Бу хәлләрдән соң бик күп сулар акты, бик күп жыллар исте, бик күп фажигаләр булып узды. Тик инсаният кенә үткәннәрдән сабак алырга ашыкмый, галәм белән чагыштырганда, тузан бөртеге кадәр генә Жир дигән илаһи йортыбызда әле һаман туплар шартлый, гомерләр өзәләр.

Ә дөнъяны Ходай шулай яраткан ки, ул бернинди хәвеф-хәтәрләргә карамый, яшәвен дәвам итә, аны Раббәнәбездән гайре туктап алырдай көч юк.

Сәнәи милади ел хисабы белән исәпләгәндә, менә тарих ике мең дә үнөченче ел сәгате дә сукты. Ошбу бәяныбызның әһле каһарманнары, шөкер, сиксән өчнә ваклап, әле дә көн күрәп киләләр. Айназар да, Мартин да. Тиздән, мөгаен, очрашырлар да. Чөнки язмыш жиле Айназар мөгаллимне очыртып кына Алман иленә, Хердекке шәһәренә китереп төшерде. Өлеге шәһәрдә аның Айдар атлы оныгы яши. Ул тумыштан йөрәк хасталы иде. Буй житкергәндә, хәле бик авырлашты, операция зарурлыгы туды. Андый операцияне исә Германиядә генә ясыйлар иде. Көч-хәл белән акча жыеп, Айдарны Германиягә озаттылар. Шул китүдән ул инде әйләнәп кайтмады. Шунда медицина институтында укыды. Хәзер үзе танылган кардиолог.

Бабасын ул: «Күрәп тә китәрсен, дәваланырсың да», – дип, күптәннән чакыра иде. Айназарның исә Германиягә күңеле ятмый. Бу юлы, ниһаять, уртак тел таптылар.

Хердекке зур түгел, әмма бик күркәм, яшеллеккә чумып утыра. Диварлары да төзек, уңайлы, матур. Айдар клиникасы урнашкан бина да игътибарны жалеп итеп тора. Нәфис шәфталу төсенә буялган. Балконы тәүге кардай ап-ак. Читтән караганда, ул жылкәнле корабны хәтерләтә иде, менә жил кузгалыр да йөзеп китәр төсле.

Хэлбуки, 1945 елда Англия самолётлары шәһәргә өч көн бие бомба койган. Тернәкләнгәннәр.

Германиядә татарлар да күп яши икән. Муса Жәлил исемендәге Татар милли үзәген оештырганнар. Айдар өлеге Үзәкнең житәкчесе вазифасын да алып бара.

– Күптән түгел генә Казаннан килгән яшь галим, тарихчы Искәндәр Аяз улы белән очрашу кичәсе уздырдык, – диде. – Бик мәгънәле, эчкерсез очрашу булды.

– Чакырдыгызмы, үзе килдеме? – дип кызыксынды Айназар.

– Искәндәр әфәнде монда киң күләмле гыйльми эшләр алып бара. Ул Беренче бөтендөнъя сугышы вакытында әсир төшкән татар солдатларының яшәү рәвешен өйрәнә.

– Әсир әсир инде, – дип кулын селтәде Айназар. – Аларда нинди рәвеш булсын?

– Алай кистереп әйтмә, мөгаллим, – диде Айдар. – Алар тулы иректә яшәгән, үзләренәң театры булган, газет-журналлар чыгарганнар, гаилә дә корганнар. Немецлар миһербанлы халык.

– Немецның миһербанлыгы сугыш инде аның, айты-два!

Айдарның фикерен тәфсилләбрәк аңлатасы килде, күрәсен, сөйләп китте:

– Сугыш-орышларны, бабакай, сәясәтчеләр башлый, – диде. – Син әйткән айты-двалар фәрман гына үти. Гомумән, сәясәт – бөөк алман философы Иммануил Кант билгеләп үткәнчә – кешелек уйлап тапкан иң шакшы, иң сатлык гамәл ул. Билгеле, бу гаделсезлекләрдә халыкның да гаебе бар. Күпләр сарык бәрәннәре мисалында алны-артны уйламыйча шуларга иярәләр, шулар сүзен сөйлиләр. Аңга киләләр, анысы хак, ләкин бу акыл бик соңлап килә. Немецлар хәзер менә шул халәттә. Безнең үзебезнең дә хәлләр ташка үлчим. Сталинны, энә, Һитлер белән тәңгәл куя башладылар...

– Болар чәйнәлгән хакыйкат инде, оныккай, – дип бүлдерде аны бабасы. – мине бөтенләй башка нәрсә борчий. Хәтерендәдер, без синең белән мин килүгә үк Кормашлар, Жәлиләр, Алишлар эзеннән аларның гомере өзәлгән Плетцензее төрмәсенә барырга сүз куешкан идек...

– Хәтеремдә, хәтеремдә, – дип, бабасының сүз арасына керде Айдар. – Тик аңа кадәр анализлар ясап, кирәге чыкса, дөваланып та алырга кирәк булып, дигән фикердә торам.

– Мин риза, – диде Айназар. – Шулай кулайрак булып, мөгаен.

– Клиникада сине бер сюрприз да көтә, – дип дәвам итте Айдар. – Яшьтәшен алманлы Мартин Борман белән бер палатада булачаксың. Сөз икегез дә 1930 елның 22 июнендә дөнъяга аваз салган кешеләр.

– Мартин Борман?

– Һитлерның уң кулы рейхсляйтер Борманның улы, кече Мартин.

Усал яхшы булмас, тычкан мөгезле булмас дигәндәй, Айназар бу очрашуны зур кызыксыну, шул ук вакытта ниндидер дуамал жирәнгеч шом һәм нәфрәт хисе белән көттә. Немец – фашист. Бу аның канына балачактан сеңеп, артта калган дистәләгән еллар да, дәүләтара мөнәсәбәтләр өлкәсендә барлыкка килгән глобаль тәрәккый яңалыклар да әллә ни үзгәртә алмаган тотрыклы тойгысы иде.

Борман – ата фашист, әһле хәйләкәр бәндә. Нюрнберг халыкара суды аны үлем жәзасына хөкем иткән иде бит. Дөнъя матбугаты Латин Америкасында яши дип шауласа да, койрыгын барыбер тоттырмады. Улы да шул каннан оешкан бит инде аның.

Ә үзе жил дә очырып алып китәрдәй салам торыклы, ябык йөзендә ыргаклы зур борыны гына эленеп торган килбәтсез дин әһелен күргәч, аптырабрак калды.

Тегесе дә «русиш» бүлмәдәше турында хәбәрдар иде, әлбәттә. Беренче булып:

– Сдрастфуйте, – дип сәлам бирде.

Күр, урысча да пупалый бу, дип уйлап куйды Айназар, әмма сәламенә жавап кайтарырга ашыкмады. Паузаны үзенчә шәрехләде булса кирәк: «Йа снай русиш плуха, – дип акланды тегесе, – франке карошо, а вый как?»

Мартин тутыклы зур зәңгәр күзләре белән бүлмәдәшенә текәлде. Карашы әсәрүле, сүрән һәм юаш иде.

Бу Айназарның туңын берәз эретеп жибәрде. Институтта француз телен өйрәнгән иде ул. Шуна күрә яңа танышы алдында ким-хур түгеллеген күрсәтәсе килеп:

– Бонжур, мсье, – диде.

Мартинның качка ябык чыраенда елмаюга тартым чаткылар күренеп куйды.

Айназарның сугыш еллары хәтерә барыбер ташыган сөттәй өскә кабарып чыкты.

– Безнең авылда сугышка киткән ике йөз утыз кешенең йөз туксаны фронтта һәлак булды, – диде. – Шәхсэн үземнең дә әткәем, аның өч туганы сугыш кырында ятып калды... фашист...

Ярым-йорты французча-урысча гәп шушы урында өзелде, динамикта Мартинны процедурага чакырган тавыш яңгырады.

Аның артынан ук ишек уемында Айдар пәйда булды.

– Фашист пубын чеметеп алырга иде исәп, бүлделәр, – дип зарланды Айназар. – Канына тоз салам әле мин аның...

Оныгы керфек очлары белән генә көлемсерәп, кунагына күз тегеп торды да әйтте:

– Бабакай, пасторга кара да, сиңа кара, жир белән күк аермасы бит, ул үз яшеннән дә картрак күренә, ә сиңең, тьфү-тьфү, күз тимәсен, битен тавык йомыркасыдай шоп-шома, чәчләрең дә үз урынында, көмеш төс нәзыйг күркәмлек, зыялылык кына өсти. Тот та кәләш катына керт, һич тә ким-хур булмассың.

Мартин исә – үлем эзләп, шул хәлгә төшкән инсан. Алай гынамы, ул Өченче рейхның Гесс, Геринг, Гиммлер кебек вәхши лидерлары токымнарыннан аермалы буларак, атасын акламый, киресенчә, ачыктан-ачык фаш итә.

– Ничек?

Айдар бабасын партайгеноссе улының тәржемәи хәле белән таныштырды.

Айназар аны зур, якты тәрзә янына басып тыңлады. Тынып калгач та, сүз әйтергә ашыкмады, үз уена батып, тышкы якка күз салды.

Анда төтен алкалары сибә-сибә машиналар тыз-быз чаба иде. Урам тулы халык, йөзләре кояштай балкый, әйтерсең лә, дөнья шатлык-куанычлардан гына үрелгән. Сугышлар да үтмәгән баштан, миллионлаган кешеләр дә кырылмаган, ач-ялангач ятимнәр дә булмаган.

Менә мин – шундый үксезләренә берсе – фашист илбасарларының оясында, Германиядә кәеф-сафа корып йөрәм. Оныгым шушында яши, эшли. Һәм тормышыннан бик канәгать.

Яу кырында гомерләре өзелгән утызы да тулмаган әткәем Әбелгас, Әмиржан, Галимжан, Әбелхан абыйларым хуплар иде микән бу хәлләрне? Мөгаен, хупламаслар иде. Чөнки алар – немецлар белән бугазга-бугаз килгән иң авыр чакта фашист зобанилары кулыннан шәһид киткән гаскәриләр. Моны гафу итеп була, димени?

Ә ул үзе якыннары хәтеренә хыянәт итмиме соң?

– Йә, нигә авызыңны йомдың? – дип шаярткандай итте оныгы. Ул бабасының күңелендә нинди тойгы бураннары уйнаганын белми иде, әлбәттә.

– Бик үлем эзли торгач, ни пычагыма сырхауханәдә дәваланып ята соң ул Мартин дигән поп фәрештәсе? – диде Айназар.

– Мартин дәваланмый, дару эчми, укол кадатмый, физтерапияләргә дә йөрми, – диде Айдар. – Бердәнбер процедура – массаж. Анысы да форма өчен генә.

– Алай, юкәдә икән чикләвек...

– Шулай, бабакай, – дип, оныгы кулын Айназарның жилкәсенә салды, –

кешеләр генә түгел, дөньясы да бөтенләй башка хәзер, глобальләштерү бара, дөүләтләр, милләтләр шуна ярашып, зур үзгәрешләр кичерә. Көн тәртибендә – толерантлык.

– Толерантлык?!

Айназар ачу белән оныгының кулын читкә этәрде дә йодрыкларын төйнәде.

– Тартар илен: Алтын Урда мәмләкәтен, соңыннан Казан, Әстерхан, Касыйм, Себер, Кырым ханлыкларын шул син телгә алган толерантлык харап иткән дә инде. Татар – беркатлы, ышанучан, гадел халык. Ул вакытлы дан белән мавыгып, үзенә үткәндәге жиңүләрен мәңгеләштерү турында уйламаган, толерантлык күрсәткән. Башкалар шуннан бик оста файдаланган...

– Бабакай, бу бит...

– Бүлдермә, тыңла! – дип, кулы белән һаваны ярды Айназар, – Сарай, Кырым, Дэште Кыпчак кануни ханы Олуг Мөхәммәд, Казанны башкала ясап, аның мөстәкыйльлеген һәм татарлар, һәм фин-угор халыклары, һәм урыслар, вә дә Ауropa, Азия кыйтгалары таныган дөүләт үзәгенә әверелдергән.

Әлеге дә баягы, модага кергән толерантлык шаукымы белән саташып, тарихны яңадан язучы омтылышлары белән яшәүче бәгъзе кайнар башлар инде хәзер үк Казан ханлыгының яулануын уңай күренеш дип санып башладылар, энәтрәк, прогресс, янәсе.

– Бабакай...

– Үзәң башладың, инде тыңлап бетер!

Айназар яңа алгарыш белән дәвам итте.

– Ләкин мөстәкыйль дөүләтен югалтса да, татар милләт буларак барыбер сакланып калачак. Ул Феникс кошы кебек үз көленнән дә ярала ала торган халык. Татарның үз-үзен саклау инстинкты – канында. Әле сез үзегез дә, чит илдә яшәсәгез дә, энә, ни-нәрсәләр майтарып куандырасыз...

– Болар турында иркенләп гәпләшербез әле, – диде Айдар, – шуны гына исенә төшерәм, татар дөүләте дигәндә, аның четерекле яклары да шактый, әйтик, немецлар Идел-Урал штатын яклаганнар бит...

Айназар туп шикелле тәгәрәп, оныгы өстенә килде.

– Фашист ирегеме?!

– Гаяз Исхакый фашист түгел...

– Тукта, тукта...

– Дөрәс, бабакай, – дип кәнәфиеннән кузгалды Айдар, – шушы урында туктыйбыз, безне процедурныйда көтәләр.

Адәм белән адәм бер түгел инде анысы, дип уйланып ятты Айназар процедурадан соң, һәркемнең үз тараканы. Хәтта бүлмәдәшенә киңәш бирүдән дә тартынмады.

– Мсье, – диде белдекле кыяфәттә, – безнең Ислам динендә шулай ассызыкланган: әгәр бәндә зур гөнаһ кылган икән, үзе тәүбәгә килергә тиеш. Вафат икән инде, аның дөньялыктагы белеп тә, белмичә дә кылган гөнаһлары өчен якын кешесе гафу сорарга бурычлы.

– Христиан динендә дә шундый ук кагыйдә, – диде Мартин. – Истигъфар-тәүбә – фарыз гамәл. Тик моның өчен әүвәл Ходайдан гафу үтенү зарур.

– Хак, ак тәүбә барысыннан да өстен.

– Менә-менә, – дип элөп алды Мартин, – атамның гаебе белән үлемгә дучар ителгән яһүдләр, урыслар, полякларның рухы өчен мин, фаразан, һәр көнне гыйбадәткә ойыйм. Беләм, бу гамәл генә аз...

Система куярга дип, шәфкать туташы килеп керде. Бал кашыгына гына

салып йотардай чибэр, кылгандай аксыл-сары чэчле бу чын алман сылуы, өстөвөнө, шук-шаян, авызына саескан төкөргөн такылдык та иде.

– Господин чакырылмаган кунак, рэхим итеп, урыныгызга ятыгыз, – дип, Айназар алдында артистларча тез чүгөп алды.

Мартинның чырае сытылды.

– Ай-һай, телегез, туташ, нинди чакырылмаган кунак ул, – дип кызны битэрлөп алды, – хэзер үк гафу үтөнегез.

Тегесе иреннәрен турсайтып, жилкәләрен жыерып куйды да әйтте:

– Бу минем жөмлө түгел, мөхтәрәм пастор. Пушкин атлы урыс әдибенен «Капитан кызы» әсәрендә акка кара белән «чакырылмаган кунак татардан хәтәттә» дип куйган эпиграф бар. Аннан болай, мөхтәрәм пастор, шаярмагач та көлмәгәч, бу дөнья нәмәрсәгә? Шулай бит, фон Айназар?

Айназар шәфкать туташына күз очтан гына карап алды да кылын тартмак итте.

– Сеңлем, синен Икенче бөтөндөнья сугышы сабакларына мөнәсәбәттен нинди? – дип сорады.

Кызның рәвешә дә, үз-үзен тотышы да үзгәрмәде.

– Карагыз, фон Айназар, көн нинди матур, жылы, якты, кояшлы, – дип күз атты, – ә сезнең телдә сугыш, сабак, бр-р-р, аларны онытыгыз, зинһар, яшәү нинди күңелле!

Ул арада Мартинга табиб язучыларын керттеләр.

– Машина сезне көтөп тора, – диде администратор. – Киләсе елга да көтөп калабыз. Хушыгыз.

Мартин тиз-тиз генә жыенды да, бүлмәдәшенең ятагы янына килеп басты.

– Айназар фон Әбелгас, сезнең белән аралашу миңа әйтеп бетергесез дәрәжәдә файдалы булды, – диде. – Ни өчен Ходай минем жанымны кабул итмәгән, ниһаят, аңладым. Совет халкынан гафу үтенми торып, Хак Тәгалә үз катында мин фәкыйренә урын бирмәчәк. Шуңа күрә миңа ашыгыч рәвештә Мәскәүгә барып, Кызыл майданда догага оерга, атамның гөнаһлары өчен халык алдында гафу үтенергә, истигъфар-тәүбәгә килергә кирәк.

– Ля лихөб-би Гали – ин биллибогзый Могавия¹, – дип пышылдады Айназар.

Айназар уяну белән тәрәзәгә карады. Әле таң атып кына килә. Жһан эңгер-меңгер кочагында назлана. Көн матур булырга охшый. Болытлар, энә, кыйбла тарафына шуыша. Димәк, явым-төшем көтелми. Яхшыгамы-начаргамы, быел үктәбер коры килде. Халык әле һаман жәй жылысын тоеп яши.

Шушы галижәнап манзарага илаһи азан тавышы килеп ялганды.

– Алла-а-а-һу әкбәр! Алла-а-а-һу әкбәр!

Айназар тәһарәтләнеп, намазга басты. Аннан соң динебез вә мәмләкәтебез хакын хаклап, 1552 елда шәһид киткән милләттәшләребез рухына озаклап һәм тәфсилләп, дога кылды.

– Раббым Аллах, бу эчкерсез каһарманнарыбызның рухларын рәхмәт дәрҗәсына шәфәгать белән хөрмәтлә!..

Бүгөн Хәтер көне. Ул шунда жыена. «Жигули»ен кичтән үк карап-чистартып куйган иде инде. Юл шактый ерак, шуңа күрә машинаның ышанычлы булуы шарт.

¹ Галине яратудан түгел, бәлки, Могавиягә дошманлыктан.

Китәргә жыенганда гына, хат ташучы килеп керде.

– Рәхмәт, Айназар абый, синең аркада гына Муса Жәлил дан жырлаган почтальоннар арасында районда бер мин «Хат ташучы» дигән онытылып барган исемне аклап йөрүм, – дип жорланып алды.

Тимербулат хат ташучы,
Бригадир кыз Фәйрүзә...

Аннан: «Хәзер бит смска жибәреп кенә аралашалар», – дип сөйләнә-сөйләнә хужага зәңгәр тышлы конверт тоттырды.

– Смска дигәннәре – мәгълүмат ул, ә хат – документ, – диде Айназар, – аерма бик зур.

Әйе, алар оныгы Айдар белән хат алышып яшиләр.

Бу хаты шактый озын иде. Ул иң әүвәл: «Пастор Мартин Борман иртәгә Россиягә сәфәргә чыгасы төнне ишегалларындагы олы ябалдашлы агач ботагына асылынып, жан тәслим кылган», – дигән хәбәргә килеп төртелде.

Бу хәбәр шактый уйландырды аны. Моңарчы Мартин аның өчен фашист көчеге генә иде. Югыйсә бөтен гомерен атасының гөнаһларын ярлыкауга багышлаган кеше башка, йомшаграк мөнәсәбәткә лаек лабаса. Аннан соң, пасторның үз-үзенә кул салуы да бик үк ышандырмый. Ник дисәң, бер әңгәмә вакытында Мартин: «Бәндәгә гомерне Ходай бирә, алуын да ул үзе ала, инсанның бу вазифага катнашуы зур гөнаһ», – дигән иде.

Тик нишләмәк кирәк, адәм сөйли, язмыш көйли, ди. Ул да, һич көтмәгәндә, шушындый гайре табигый хәлгә дучар булды.

Бу ант оруы идеме, атасы кул салган шәһидләр бәддогасы идеме – билгесез. Ә тарихы болай.

Мартинны гомере буге бала үтерү хәсрәт-фажигасен күтәрә алмыйча асылынып үлгән солдат эзәрлекләде. Йокага китүгә, каршысына шул солдат килеп баса. Башта акай күзләрен жәядәй киереп, керфекләрен дә жылпемичә бик озак сөзеп карап тора. Аннан сөрән сала:

– Кайчан минем үчнә кайтарасың?

– Тиздән, – ди Мартин, – тиздән!

– Иисус Христос белән ант ит!

Мартин бу таләпне дә үти. Ләкин нинди үч, аны кемнән кайтарырга – ул аны белми, тегесе әйтми.

Фажига буласы төнне, антыңны бозасың дип, солдат аны буа башлады...

Мартин боргаланды-сыргаланды, бастырылды, саташты. Шулай шактый ара азапланганнан соң, үзен-үзе белешмичә, күптәннән омтылган бакый дөньяга аяк басты.

Айназар Казанга килеп житкәндә, кала читендә Хәтер көненә багышланган митинг башланырга тора иде. Елдагыча шул ук таныш йөзләр, күбесе үзе кебек пенсия яшендәге өлкәннәр.

Ерак та түгел, төркем-төркем булып, тук йөзле, нык бәдәнле ОМОН гаскәриләре тезелешкән. Бер катнашучыга – ике-өч гаскәри.

Менә ярым буш майданда туксанынчы еллардан ук күңелгә якын таныш өндәмә яңгырады:

– Азатлык! Азатлык! Азатлык!

27.11.2019.

ШАКИР КАРТ

Африкадагы бер кыргый кабилә турында тапшыру карап утырганда, уйга калдым. Тормышлары моннан йөзәр ел элек ничек булган, хәзер дә шулай калган, берни дә үзгәрмәгән. Иң кызыгы шул тоелды: алар бик тирәндә, жир астында яткан еланны эзлиләр. Күз алдына китерегез: еланның озынлыгы ун метрдан артык, авырлыгы центнер ярымга якин. Шул еланны тоткач, бергә жыйналып, гомергә онытылмаслык бәйрәм ясап ашыйлар. Аннан да зуррак тантаналары юк. Тагын шуны әйтергә кирәк, өйләре безнең авыл өйләрен хәтерләтә, үзле балчыкка сыер тизәген кушып, читәнне сылыйлар да, өй түбәсен камыштан ябалар, ә безнең авылларда саламнан иде. Гомумән, мин үзебезнең тормыш белән аларныкы арасында ниндидер уртаклык тойдым, хәтта кешеләре дә безгә охшаган шикелле.

Без үскәндә, шулай ук егерме йортлы бәләкәй генә бер авыл иде, «Уфалла» белән утын, печән ташу, урак белән урак уру, агач таяклар белән көне бие икмәк сугу, читәннән эшләнгән абзарларны кышка әзерләү өчен сыер тизәгенә кызыл балчык кушып, акбур белән агартып, кеше карарлык төскә китерү... Ә бит моның өчен яшь кенә хатын-кызлар яланаяк көне бие измә изә, көянтә-чиләк белән су ташып жәфаланалар иде. Хәтта ут кабызырга шырпы юк, күршеләренә учагыннан ут алып ашарга пешергәннәре әле һаман истә. Нәкъ шундый хәл кыргый кабиләләрдә бүген дә дәвам итә. Ә бит болар – ничә йөз елларга артта калган халыклар.

Аларны карагач, авыл искә төште дә инде. Сугыштан соңгы елларда безнең авылда өлкән яшәтгә әбиләр, бабайлар шактый күп иде, хәер, бәлки, миңа гына шулай тоелгандыр, чөнки ул вакытта мин бик яшь.

Миңа уникаль яшәләр чамасы. Урманнан жиләктән кайтып киләм. Безгә урман бик якин, булса, бер-ике чакрым чамасы ераклыкта булгандыр. Минем алдан Шакир бабай белән Фатыйма әби кул арбасында утын алып кайтып киләләр. Шакир бабай көч-хәл белән бара, Фатыйма әби алдан атлап, нәрсәдер сөйли, күрсәтә. Мин аптырадым, нишләп Фатыйма әби алдан бара, нигә арбаны бергә тартмыйлар. Менә яннарына ук килеп життем. Шакир бабайның әллә ничек атлавына карап, ни уйларга белмим, чокырга да баса, юлдан да чыга, суык кеше төсле.

– Фатыйма түти, мә, жиләкне тот әле, Шакир бабайга булышыйм.

– Юк, балакаем, үзе генә тартсын, аңа шулай жиңелрәк.

– Ничек инде, энә бит манма су, шул кадәр арган, кая басарга белми.

Болар берәз ял итәргә булдылар. Шул чагында Фатыйма әби мине читкәрәк алып китте дә:

– Шакир бабаң суырайды, хәзер инде берни күрми. Мин алдан юл күрсәтеп барам, ул арбаны тарта. Менә шулай интегә, бичаракаем.

Нишләргә белми аптырап калдым, кызгандан күзләремнән яшь бәрәп чыкты.

– Нигә ат сорамайсыз?

– Колхоз рәисе Салихка барган идем, әле ат юк, берничә көннән килерсез, дип кайтарды. Бабаң беркайчан да кешегә ялынмаска кушты. Шуннан бирле Салихка барган юк, үзенә кергәнә булмады.

Кузгалып киттек, менә бер заман таудан түбән таба төшә башлагач, Шакир бабайның аягы таеп китте, чак егылмады. Түзмәдем, бер кулым белән арбага тотындым, жиләкне Фатыйма түтигә бирдем. Икебез көчкә арбаны аска таба алып төштек. Чыбык-чабык, кепкән агачлар булса да, арба миңа бик авыр сыман тоелды. Нишләп шул кадәр күп төягәндер, без дә утынны, печәнне бәләкәй арба белән ташыйбыз, ул хәтле күп салган юк. Күрсен, суык булгач, бер барганда, утынны мөмкин кадәр күбрәк

салырга уйлаган. Авылга көчкә кайтып життек. Фатыйма түти рәхмәт әйтте, Шакир бабай бер сүз дә эндәшмәде.

Өйдә бу хәлне әнигә сөйләдем.

– Алар Шакир картның сукурайганын кешегә сөйләмәделәр, ничек авыр яшәгәннәрен бервакытта да кешегә белдерәселәре килмәде. Шакир карт гомере буге горур булды, беркемгә дә баш имәде, ялынмады, хәзер дә ул үзен шулай тотта, әйтерсен сукуыр түгел. Күрше-тирә белән дә аралашмый, – дип аңлатты әни.

– Барып, утыннарын кисешим әле?

– Белмим инде, улым, алар синең ярдәм итүеңне бик теләмәсләр шул, холкын яңа сөйләдем.

– Әни, аларның балалары юкмыни?

– Уллары армиядән кайткач, ике генә көн торган, түзмәгән, чыгып киткән. Кайда, нишләп йөри торгандыр, хәзер инде беркем дә белми, хат-хәбәрә юк.

Шулай да мин түзмәдем, Шакир бабайларга киттем. Капкалары бикле иде, кычкыргач, Фатыйма әби ачты. Килеп керсәм, Шакир бабай бәләкәй пычкы белән юангына агачларны кисеп утыра. Исем китеп, озак кына карап тордым, чөнки мондый хәлне күргәнем юк иде. Мин исәнләштем дә:

– Шакир бабай, балта бирсәң, утыныңны ярып идем, балтаң кая, – дип сорадым.

– Кирәкми, бер әйбергә дә кагыласы булма, урынында торсын, – дип кычкырды ул.

Нәрсә әйтергә белмичә, карап тордым-тордым да әкрен генә чыгып киттем. Бик авыр булды, ник кәргәнемә үкендем. Менә сиңа сукуыр кеше! Мин бит малайларга Шакир бабайга ярдәм иткәнемне сөйләп, көнләштерермен дип уйлаган идем. Хәзер инде бу турыда беркемгә дә, беркайчан да сөйләмәскә үз-үземә сүз бирдем. Кайткач та, әнигә әйттем:

– Шакир бабай мине куып чыгарды, әллә әйберләрен урлармын дип курыкты, әллә утынын жүнләп яра алмам дип уйлады. Нишләргә белмәдем, шул кадәр гарьләндем, мин бит аңа ярдәм итмәкче генә идем.

– Әй, балакаем, мин бит сиңа кереп йөрмә дип әйттем, бик каты холыклы кеше, югысә малае да ике генә көн өйләрендә торган дип сөйләмәсләр иде. Зинһар, бу турыда беркемгә дә сөйләп йөрмә.

Бу хәлгә нәтижә ясап, шуныгына әйтә алам: гадәттә, гарип кешеләр ярдәмгә мохтаж булалар. Шакир бабай боларның капма-каршысы, үлсә үләр, үзенчә эшләр иде. Каян килә торгандыр мондый көчле рухлы кешеләр. Әле дә булса күз алдымда: ак сакаллы, ап-ак чөчлө, үзе озын, үзе ябык, уклау йоткан кеше кебек гел туры басып йөрер, кеше белән сөйләшмәс, исәнләшсәң дә, башынгына ияр, бер сүз белән әйткәндә, башка кешеләрдән аерылып тора иде. Фатыйма әби аның белән ничек яшәгәндер, әйтә алмыйм, чөнки ул вакытта мин әле бик яшь идем. Мин бит хәзер генә Шакир бабайның кем икәнен аңлыйм. Шушы егерме өйлә авылда (хәзер инде ул авыл күптән юк) мондый кешенәң булуы, бүгенгә көндә минем күңлемдә ниндидер горурлык хисләре уята. Ә теге Африкадагы кыргый кабилә турындагы тапшыруны нигә искә төшердң, дип сорасагыз, шундагы бер карт нәкъ Шакир бабайны хәтерләтте, үзөбезнең авыл кешеләрен күргәндәй булдым. Түзмәдем, язарга утырдым...

Әзһәр ШАКИРОВ,

*Татарстанның һәм Россиянең халык артисты,
Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты*

Редакциядән:

Бу айда яраткан артистыбыз, журналыбызның даими авторы үзенең 80 яшьлек юбилеен билгели. Без аңа илһамлы озын гомер, ныклы сәламәтлек, яңадан-яңа иҗат уңышлары телибез.

МӘҢГЕЛЕККӘ КИТЕП БАРАМ...

*Узган ел без татар моңының падишаһы, сөекле жырчыбыз Илһам Шакировны мәңгелеккә озаттык. Ул безгә: «Бер алманы бишкә, һай, бүләк!» – дип, бер-беребезне кадерләп яшәргә өйрәтеп китте. Бүген рухи агабызны искә алырбыз. Аның белән озак еллар якыннан аралашкан иҗатташы, Татарстанның халык шагыйре **Разил Вәлиев** белән шушы хакта әңгәмә корырбыз.*

– Без шактый болгавыр заманда яшибез. Әле шуның өстенә тагын зур югалтуларыбыз да бар. Илһам аганы соңгы юлга озату исә һәммәбезне дә моңсу халәткә куйды. Ни өчен дигәндә, безнең халыкның моң дөньясындагы алтын баганасы иде бит ул.

– Әйе, Илһам ага якты дөньядан китеп барды. Күңелем белән аның китәсен сиземли дә идем. Атна саен диярлек янына барып йөрдем, хәл-әхвәлен белештем, йомышларын үтәргә тырыштым. Ләкин барыбер рухым аның китүен кабул итми. Илһам аганың жыр-моңнары калды, диләр. Әйе, шулай, Илһам ага беркайчан да безнең күңелләрдән китәргә тиеш түгел һәм китмәячәк тә. Шулай да үзе исән вакытта ул әле рухи символ шикелле иде. Илһам ага янына барырга кирәк дип искә төшереп тору да үзе бер таяныч булды. Бер миңа гына түгел, бөтен кешегә дә Илһам ага исән, ул якты дөньяда бар иде. Иҗат әһелләре үзләренең язымышларын, тормышларын, иҗатларын аның белән чагыштыралар иде.

Соңгы берничә елда ул бик нык авырды. Йөрерлек тә хәле юк иде. Сәхнәгә чыгарга да атлыгып торганы сизелмәде. Халык күңелендә матур, яшә булып каласы килә иде кебек. Чыннан да, ул бит искиткеч чибәр, олпат кеше. Анда мәнәпәтлек тә, зыялылык та бар иде. Өйтерсен, ул гап-гади тимерче баласы түгел, татар авылында фәкыйрьлектә дә үсмәгән, ә ниндидер бер затлы нәселдән чыккан кеше. Аның белән сөйләшә башлагач, бу хакыйкаткә тагын да ныграк төшенә идең.

Илһам ага инде ул – Габдулла Тукай, Бакый Урманче, Салих Сәйдәшевләр белән бер рәттән торган алтын баганаларыбызның берсе. Менә шушындый шәхесләр милләтнең терәге була да.

Бервакыт миңа: «500 елга якин дәүләтсез, хөкүмәтсез яшәп, татар халкы ничек юкка чыкмады икән?» – дигән сорау бирделәр, мин болай дип җавап биргән идем: «Татар халкын гасырлар буена бөек шәхесләр тотып торган. Аларга карап, милләт үзенең кыйбласын билгеләгән, алар тирәсенә жыелган, оешкан. Һәм менә шушы хәл халыкның рухын саклап калган да». Соңгы елларда ул шәхесләренең тулы бер буыны китеп барды. Киләчәктә дә татарда андый шәхесләр булмас дип әйтә алмыйм. Халкыбызның гасырлар буена жыелган рухи байлыгы искиткеч зур. Һичшиксез, андый бөек шәхесләр булып. Озак көтәргә генә язмасын иде.

– Разил абый, нәкъ шулай булып дип уйларга кирәк. Ни өчен дигәндә, 90 нчы елларда яшьләр әдәбиятка килми дип, зар еладык. XXI гасырга чыгу белән яшьләр арасынан дистәләгән талантлы каләмнәренә каршы алдык. Шушы яшьләр арасынан сан сыйфатка әйләнер дигән өмет бар.

Сез беркадәр әйтә дә башладыгыз инде, шулай да, тарихи күзлектән караганда, кем иде ул Илһам Шакиров?

– Илһам кем иде дигәнгә, Илһам – милләтнең символы дип әйтер идем. Татар халкының бөтен гасырлар буена жыелып килгән аһ-зарын, борчуларын, афәтләрен –

бөтенесен күнеленә жыйган шәхес ул! Һәм күнеленә жыелган шушы ташкын бәрәп чыгып, жыр-моңнары белән халыкка барып ирешкән. Тукайдагы шикелле. Тукайны без ни өчен зурлайбыз? Тукай ни өчен бөек? Чөнки Тукай язмышы белән милләт язмышы аерылгасыз. Татар нинди, Тукай да шундый. Безнең төрле жырчыларыбыз бар, бигрәк тә яшә жырчыларга кагыла инде бу, аларның күбесе бөтенләй милләт язмышы белән кызыксынмый. Аларга иң беренче чиратта сүзләрен, көен отып алырга да, сәхнәгә чыгып жырларга кирәк. Ө милләт язмышын кайгыртмаган әдип, жырчы, музыкант, сәнгать остасы бер вакытта да биеклеке ирешә алмый. Туфан ага Миңнуллин да һәрчак: «Язучының, сәнгать кешесенең төп темасы милләт язмышы булырга тиеш», – дип әйтә иде. Бөек жырчыбыз Илһам Шакиров – нәкъ шундый шәхес. Аның бөтен ижаты милләт язмышына кагылган борчулар белән тулы.

Илһам ага язмышы да милләт язмышына бәрәбәр. Ул ике яштың әтисеннән ятим калган.

«Әтиемне алып киткәндә, мин аны күрмичә калдым. Аны атып үтергәннәр. Шуннан бик авыр еллар башланды. Чабата үрәп тукланырга, үземә ризык табарга туры килде. Авылдан авылга бер сынык ипи өчен хәер сораштым. Хәерчеләр бик күп иде ул елларда, бер мин генә түгел. Авылдан авылга бәләкәй генә капчык күтәрәп теләнеп йөрибезд. Олыларга бирәләр, мине ничектер кыерсыталар. Шуннан соң аптырап, елый-елый, үкси-үкси жырлай башлайым. Жырлагач, миңа да хәер бирәләр. Йә бер пешкән бәрәңге, йә бер сынык ипи була ул», – дип сөйли иде Илһам ага. Шушы авырлыкларны, кыенлыкларны күргән кешенең, билгеле инде, йөрәге дә яралы булган.

Бер тапкыр аңа: «Илһам ага, сез бөтен дөньяга танылган жырчы, халык сезне хөрмәт итә. Сез бәхетлеләр инде?» – дигәч, ул: «Юк, мин үземне бәхетле кешегә санамыйм. Халкым бәхетсез булган вакытта мин берүзем генә бәхетле була алмыйм. Халкым бәхетле булса, мин дә бәхетле булырмын», – дип җавап биргән иде.

– Аның нәсел тарихы да халык тарихы белән үреләп бара. Сарманда яшәүче галимбез Дамир ага Гарифуллин язып чыкканча, ул бит – борынгы морзалар нәселеннән килеп, чабаталы морзалар булып, яшәшән дәвам иткән нәселдән. Тарихи каршылыклар кешеләрне нинди генә сынаулар алдына куймый. Әмма затлы нәселдән килгән генетик хәтер югалмый, Илһам агага күчеп, шундый бер вулкан кебек, моңнар аша, аһ-зар булып бәрәп чыккандыр инде.

– Дөрес, генетик хәтер ул беркайчан да юкка чыкмый. Юктан бар булмый, бардан юк булмый. Монда да шулай ук. Аның борынгы затлы нәселеннән килгән, күнеленә, жанына салынган зыялылык жырларында чагылды.

Ул үзе турында бик күп сөйләргә яратмый иде. Без аның белән 1968 елда Мәскәүдә таныштык. Мин аның соравы буенча «Дулкын» дигән жырның сүзләрен яздым. Аннан соң «Бер алманы бишкә бүләек»не, аннары «Таң жыры»н. Ул миңа һәрвакытта «Разил туганым» – дип әйтә иде. «Нишләп миңа «туганым» дип эндәшә бу?» – дип уйлый идем. Бервакытны: «Разил, беләсезме, без бит синең белән чыбык очы туганнар», – диде. Шунысы гажәп: озак еллар «Ялкын» журналында бергә эшләгән хезмәттәшем, язучы Хәйдәр Гайнетдиновның әнисе минем өч буын аркылы туганым булып чыкты. Ө ул Илһам аганың әнисенең апасы бит. Илһам ага вафат булгач, аны жирләргә килгән туганнары да бу турыда әйттеләр. «Безгә инде, бигрәк тә менә хәзер, Илһам ага киткәннән соң, бергәләп жыелышып, сөйләшеп-серләшеп утырырга, ешрак аралашырга кирәк», – диделәр.

Гомумән, Илһам аганы үзенең туганы дип санаган кешеләр күп булырга тиеш. Чөнки бөтен кеше аны үзенең туганы шикелле итеп күз алдына китерә. Ул милләт турында кайгырткан һәркемгә бик якин. Аның сөйләгән сүзендә, фикерләрендә, укыган китапларында төп тема – милләт язмышы, татар язмышы, татар тарихы иде.

Мин, беренче чиратта, аның жырларына, моңына шакката идем. Аннан соң укумышлылыгына. Кайчан гына барып кермә, аның өстәлендә китап иде. Күбрәк татар тарихына кагылган китапларны укыды. Газета-журналларны һәрдаим алдырып барды. «Казан утлары»нда яки башка газета-журналда берәр яхшы шигырь, хикәя укуга, шунда ук шалтырата: «Разил, укыдыңмы син, шундый эсәр чыккан бит», – дип шатлыгы белән уртаклаша. Яхшы эсәрләрне шулай сөенеп кабул итә белде.

Гомумән, әдәбиятка, сәнгатькә, жәмгыять торышына читтән генә карап йөрмәде ул. Әгәр яштың үк яза башлаган булса, аннан менә дигән әдип, язучы чыккан булыр

иде. Аның сурәтләү чаралары бай, сөйләшкәндә, теле дә бик образлы, мәкаләләрендә язучылык тылсымы сизелеп тора.

Чыннан да, әгәр жырчының жырлаучы гына буласы килми икән, ул инде Илһам агадан үрнәк алырга тиештер дип исәплим. Үзенә тавышын гына түгел, аның шикелле үзенә аңын, зиһенен, күңелен дә багъсын иде чын жырчы булырга теләгән яшьләр.

– Аннан ул жырлаган жырлар да нинди бит. «Карурман», «Туган тел», «Бер алманы бишкә бүләек», «Син сазыңны уйнадың»... Бу жырларның эчтәлегә үк уланырга мәжбүр итә. Илһам ага беркайчан да уенчак жырларга мөрәжғәт итмәгән. Разил абый, Илһам Шакиров башкарган беренче жырым «Дулкын» дип искә алдыгыз. Бу жырның язылу тарихы ничек булды?

– «Дулкын» – ул татар халык көенә язылган жыр. Аны Илһам Шакиров бик күп еллар бие жырлады... Мин Мәскәүдә Әдәбият институтында беренче курста укыйм. Мондагы бер кешене дә белмим. Шулай тулай торакта моңаеп утырганда, ишек шақыдылар. Ачып жибәрсәм – Илһам Шакиров басып тора.

– Сөз аны таный идегезме инде?

– Билгеле. Ә ул мине танымый инде. «Разил дигән егет син буласыңмы?» – ди. Мин әйтәм: «Әйе. Керегез, Илһам ага, керегез». «Керергә вакытым юк, Мәскәүгә килеп, көне бие сине эзли, такси белән. Мин монда пластинка яздырырга килгән идем. Анда сигез жыр була. Шуның жидесен яздырдым. Сигезенчесенә музыкасы әйбәт. Сүзләре күңелемә ятмый, ошамый. Ни сюжеты, ни образлылыгы юк. Менә шуңа шигырь кирәк иде. Тиз генә сүзләр язып бирә алмасың микән?» – ди. Мин әйтәм: «Илһам ага, минем жыр язганым юк бит». «Күптән түгел генә «Казан утлары»нда шигырьләрең басылып чыкты. Бик ошатып укыдым, шуңа күрә сине эзләп таптым», – ди. «Ярар, сез әйткәч, язмый булмас. Күпме вакыт бирәсез миңа – бер аймы, ике аймы, өч аймы?» – дим. «Кит аннан, нинди ике ай. Аста мине такси көтеп тора. Бер жиргә барып киләм хәзер. Сәгать ярымнан әйләнеп кайтам. Шул вакытка син язып бетереп, машинкада бастырып, аста көтеп торысың», – ди. Мин ничек язганны хәтерләмим инде. Сәгать ярымнан чыннан да, шигырьне язып, машинкада бастырып, Илһам аганы урамда көтеп тора идем.

Иң беренче язылган жыр, шулай итеп, «Дулкын» булды. Аннан соң «Бер алманы бишкә бүләек»не сорап яздырды ул. Аннары «Таң жыры»... Мин шуннан жыр дөньясына кереп чумдым. Илһам ага – кулымнан житәкләп, жыр дөньясына алып кергән кеше дә. Аның өчен мең рәхмәтлемен. Һәм бер мине генә түгел, күп музыкантларны, композиторларны, жырчыларны, шагыйрьләрен дә шулай өйрәтеп, аңлатып, жыр дөньясына алып керде ул.

Аның кешеләргә ихтирамлы, игътибарлы булуы турында бер кечкенә генә вакыйга да сөйләп үтәсем килә. 1968 елны татар жырчыларын, сәнгать осталарын тарихта беренче мәртәбә Финляндиягә гастрольгә чакырдылар. Анда Айрат Арсланов, Венера Шәрипова, Римма Ибраһимова һәм, билгеле инде, Илһам Шакиров барды. Алар Финляндия президенты белән дә очраштылар, шаккатып кайттылар инде аннан.

Кайтышлы минем тулай торакка килеп керде бөек жырчы, кулына бер төенчек тоткан. «Разил, менә сиңа күчтәнәч алып кайттым», – ди. Ул вакытта безнең илдә товар юк иде бит. Миңа шулхәтле матур ап-ак күлмәк һәм кып-кызыл махровый оекбаш алып кайткан икән. Мин әйтәм: «Илһам абый, нәрсә булды, нәрсәгә бу?» – дим. «Минем сиңа гонорарым», – ди ул. Жырларым өчен беренче гонорарым миңа менә шулай Илһам ага тарафыннан бирелде. Мин аңа кем инде? Егерме яшьлек гап-гади бер студент. Жырлары өчен берничә шигырь язганым икән, зур эш кырган дип тә санамыйм үземне. Бу гамәлдә – аның киң күңелле, игътибарлы булуы, кечегә кече, олыга олы итеп карый белүе чагыла...

Илһам ага белән аралашу миңа бик күп нәрсә бирде. Жыр язганда, аеруча игътибарлы булды ул. Китергән шигырьне тиз генә кабул итми иде. Мәсәлән, «Бер алманы бишкә бүләек» шигырен язгач, аның фатирына бардым. Ул Тукай һәйкәле артында Николаев урамындагы йортта яши иде. Тик аны өйдә туры китерә алмадым, шуңа кәгазьләремне ишеккә кыстырдым да китеп бардым. Икенче көнне телефоннан

Илһам ага шалтырата. «Разил энекәш, шигырең ошады. Мин моны жырлаячакмын. Әмма ләкин бер жирен үзгәртәргә кирәк», – ди. «Илһам абый, нәрсәсә ошамады?» – дим. «Анда синең шундый юлларың бар: «Кар аклыгы гөлгә күчкән», – дип язгансың. Шигырь өчен матур яңгырый, карның аклыгы гөлгә күчә. Ләкин мин аны жырлаганда, ике сүзгә бергәләп кушып, «караклыгы» дип жырлыйм бит. Син аны үзгәрт әле», – ди. Шуннан соң мин аны «Кыш аклыгы гөлгә күчкән» дип яздым. Андый нәрсәләргә ул шулхәтле сизгер иде. Ул бик күп шагыйрьләргә, композиторларга ижатташ кына түгел, хәлфә дә, укытучы да булды.

– Кызыксынып кына сорыйм әле. Илһам абый кайбер жырларны гомер буге халык жыры дип жырлап йөрдө. Мәсәлән, «Син сазыңны уйнадың»ны. Шактый олыгайгач кына, соңгы елларда гына үзенә көе икәнлеген әйтергә жорьят итте. Нишләп алай яшереп йөрдө микән?

– Ул бик тыйнак кеше иде. Беркайчан да «Мин шундый, мин мондый», – дип, күкрәк сугып йөреп, үзен кугайтып күрсәтергә теләмәде. Аның бөтен максаты – жыры аша милләтне күрсәтү, милләтне күтәрү, милләтне уяту иде.

Ул халык жырын да шул килеш кенә жырламады. Вокализмнар, төрле мелизмнар белән баета, бөтенләй башка, югары бер дәрәжәгә күтәрә белде. «Бер алманы бишкә бүлгәк» жыры халык вариантында башкачарак иде. Ул аны үзгәртте, бөтенләй яңа аһәңнәр өстәде. Аның вафатыннан соң яңгыраган «Мәңгелеккә китеп барам» да – аның көе бит.

Илһам аганың башка жырчылардан аерылып торган сыйфаты да шулдыр – ул югары дәрәжәдәге профессиональ осталькка ия иде.

Беренчедән, Аллаһы Тәгалә биргән талант. Аннан соң ул – укымышлы жырчы. Музыка көллиятендә укыган, консерватория тәмамлаган. Аның өстенә гомере буге укыды. Аннары, кайчан гына барып керсәң дә, ул жырлый. Үзенә остальгын камилләштерер өченме яисә гадәтенә кердеме икән инде. Вафатына күпмедер вакыт калгач, ул инде сөйләшерлек хәлдә түгел иде, кайчак кешеләрне дә танымый, әмма эчтән генә жырлап-көйләп утыра иде.

– Разил абый, әңгәмәбездә җаваплы мизгелгә килеп җиттек. Бу инде – Илһам аганың исемең мәңгеләштерү, аның ижатын халыкка тарату мәсәләсе. Илһам аганың ижатына багышлап чыгарылган китаплар, альбомнар бар. Ә нигә мондый китапларны һәр мәктәптә, һәр китапханәдә булдырмаска?! Нигә аны кеше алырлык бәя белән кибетләргә чыгармаска, дигән сорау туа.

– Бик дөрес әйтәсез. Илһам аганың вафатыннан соң ук, без аның исемең, ижатын, эшчәнлеген мәңгеләштерү турында уйлана башладык. Моңы мин генә түгел, бик күпләр уйлагандыр. Мәсәлән, элеккеге Сарман, хәзерге Тукай районы Яңа Бүләк авылында (аның туган авылы) ике катлы Илһам Шакиров музей төзелде. «Жыен» фондында аңа багышланган бик затлы дүрт китап-альбом бастырып чыгардык. Галимнәребезне, әдипләребезне, рәссамнарыбызны да бу эшкә җәлеп иттек. Болар – шулай ук аның исемең мәңгеләштерү.

«Жыен» фонды гына түгел, безнең хөкүмәтебез, дәүләтебез, республикабыз да аның исемең мәңгеләштерү буенча эш башлады. Минтимер Шәймиев: «Илһам Шакиров исемеңдәге жыр фестивале булырга тиеш», – дип әйтте. Киләчәктә «Татар моңы» дигән жыр фестивале Илһам Шакиров исеме белән барса, аның дәрәжәсә бермә-бер артыр дип уйлыйм. Чынлыкта, татар моңы бит ул – Илһам моңы дигән сүз. Аннары... Казанда, ничиксез, Илһам Шакиров музей ачылырга һәм аңа һәйкәл куелырга тиеш. Сөз әйтмешли, Илһам ага жырлары һәрдаим радио-телевидениедән яңгырап торырга, аңа багышланган китаплар һәр китапханәдә, һәр мәктәптә, балалар бакчаларында булырга тиеш. Билгеле, боларны хөкүмәт ярдәменнән башка эшләп булмый. Ә иң мөһиме, иң кирәкле – аның жыр-моңнарын яшьләребез күнеленә индерү, балаларыбызны бишкәтән үк аның рухында – милли рухта тәрбияләү, Илһам Шакиров исемең һәм ижатын кадерләп саклап, дөньяга таныту.

Әңгәмәдәш – Нәсим АҚМАЛ

Зинаида
Захарова

ГАЛӘМ СЕРЛӘРЕН АЧАМ...

Санарга өйрәнгәч

Биш яшь тулды ич миңа,
Сүз әйтмәгез һич миңа.

Теләсәң санап бирәм,
Дус яшим саннар белән.

Санийм хәзер йөзгә дә,
Санийм хәтта меңгә дә.

Саний белә Әмир дә,
Саний белә Рамил дә.

Чиратка баскан саннар:
Кем житезрәк санар?

Иң житезе мин инде,
Санап күрсәтимме инде?

Өйрәнгән дип санарга,
Шатлансыннар саннар да.

Дуслар

Көчегем белән пәси
Һич дуслаша алмыйлар.
Икесен дә яратам:
Шуны һич аңламыйлар.

Бергәләп уйнамыйлар,
Бер-берсен санламыйлар.

Әллә инде дус булу
Кирәк дип санамыйлар?

Пәсием Мыраубикә
Көн-төн диванда ята.
Ялкауның да ялкавы,
Ул йокларга ярата.

Зинаида ЗАХАРОВА (1955) — шагыйрә; «Сине генә сөям», «Нурлы җиһан», «Кем бәхетле» исемле китаплар авторы. Әлмәт районында яши.

Юлдаш, имеш, сакчыбыз,
Урыны ишек төбөндө.
Өрөп тә куя үзе,
Карак күрсә төшөндө.

Хәзер генә төшөндөм:
Тормышлары түгәрәк.
Икесе дә бер өйдә
Ял итәләр бергәләп.

Хыял белән

Без дуслар икәү, беләм,
Яшим мин хыял белән.

Хыялны канат итәм,
Әллә кайларга житәм.

Кояшка кадәр очам,
Галәм серләрен ачам.

Тирән диңгездә йөзәм,
Океаннарны гизәм.

Биек тауларга менәм,
Жирнең серләрен беләм.

Очам ерак илләргә,
Житә алмый жыллар дә.

Менеп китәм күкләргә,
Тулган айны күзләргә.

Булсагыз бик хыялый,
Бернигә дә карамый,

Бергәләшеп китәрбез,
Йолдызларга житәрбез.

Айдарның сере

Бар серләрдән серлерәк
Сере булган Айдарның.
Озак саклап йөргәчтен
Теле кычыткан аның.

Шуңа күрә серен ул
Чишкән Булат дустына.
Уйлый: серне сер итеп
Саклар бары ул гына.

Булат серне сер итеп
Сөйли Айрат дустына.
Белә: серне яшереп
Саклый алып ул гына.

Сер шулай йөри торгач,
Житә әллә кайларга.
«Сер» булып кына беркөн
Кайтып керә Айдарга.

Ашап карыйк

Бик күп төрле жимеш алып,
Әни кайтты базардан.
Әфлисуннар, груша, банан,
Алманы да күп алган.

Әни юды жимешләрене,
Ә без юдык кулларны.

Энем белән без – әниң
Бик тәртипле уллары.

Әни сорап куйды шунда:
– Кайсы жимеш тәмлерәк?
– Белмибез, – дим, – әле башта
Ашап карарга кирәк.

Ак жылкән

*Балачак белән яшьлек арасындагы
гүзәл дөньяда яшәүчеләр, бу – безнең сәхифә!*

Бәләкәйләр

БӘЛӘКӘЙ СӘЙДӘШ

Абыем өйләнде

Минем хәтердә калган беренче вакыйга – абыйның туенда булган хәл. Абый 1925нче елгы. Сәгыйть исемле. Гаиләбездә тугыз бала үстек, мин – төпчекләре. Әнием – Сафура, гарәп теле буенча мөгаллимә. Әтиемнең исеме Фәтхелислам. Ул 1899 елгы. Революциягә кадәр читек-кәвеш сатып, дөнья алып барганнар. Нәселемнең тамырлары Буа районының Казма авылына тоташа.

Шул егерме бишенче елгы абыем Бөек Ватан сугышында катнашкан. Унынчы классны тәмамлаганда, буе метр да иллә чамасы булганга аны армиягә алу мәсьәләсендә кыенлык туган. Бер сүз белән әйткәндә, андыйларны хәрби хезмәткә чакырмыйлар, кечкенә бит. Абыемны шофёрлыкка укытканнар, кабинага менәр өчен ул үзе белән тартма йөрткән. һәм... кырык өченче елда сугышка алынган – анда буйның озын булуы кирәкми, окоптан башың чыгып тормагач, пуля тими. Шулай сугыша-сугыша Германиягә хәтле барып житеп, жиңу шатлыкларын кичереп, армия хезмәтен озынайтып, илленче елны Буага кайтып төште ул. Биштәрәндә бәләкәй генә аккордеон да бар!

Абыем өйләнгәндәге кызык хәлне сөйләмәкче булган идем бит. Ул чакта миңа алты яшь чамасы. Шуннан башлана үз-үземне искә төшерүләрем. Аның туена барлык туганнар жыелды. Күп икән – бала-чагалар, олылар. Без – вак-төякләр бер бүлмәдә кайнашабыз, олылар – зур якта. Сыерлар тегендә, бозаулар монда дигәндәй... Шунда әче бал дигән нәрсә бар. Без шунда буталып йөрибез. Абыйлар эчкән шул нәрсәне кабып карыйбыз – тәмле, тәмле булгач, эчәбез дә эчәбез. Тора-бара мин басып торалмый башладым, ятам гына. Яткач, тәгәрим дә тәгәрим. Аннан йоклап киткәнбез. Олылар безнең янга кереп карыйлар да икән, аптырыйлар, барыбыз да идәндә ятабыз. Калганын хәтерләмим...

Хәтеремнең башы шушыннан ачылып китүе сәер, әлбәттә, ләкин бу хакыйкать... Матур булып күренү өчен, бәлки, әлеге вакыйганы искә төшерергә кирәк тә булмагандыр, нишлим соң, ялганлый белмим. Алга китеп шунысын әйтәм: минем үз гомеремдә андый эчемлекләргә исем киткәне булмады.

Кулыма гармун алдым

Абый аккордеон алып кайтканчы, мин гармунда уйный идем инде. Тальян иде ул. Өйдәгеләр барысы да шуны уйнап үстеләр. Халык көйләренең яңгырашы безнең өйдә беркайчан да тынмады.

Алты яшем туларак, әти мине, туган көнеңә бүләк булыр дип, урындыкка утыртып:

*«Ал да булырбыз әле,
Гөл дә булырбыз әле,
Алдагы матур көннәрдә
Бергә булырбыз әле»,*

дигән жырны өйрәтте.

Икенче көнне әти әйтә:

– Өйдә берәү дә юк бит, алгы якта кем яңа көй уйнап утыра дип керсәм, син сыздырып утырасың икән, шаккаттым.

Аннан соң апа-абыйлар минем үжәтлекне күреп, гармун тоттырып, урындыкка утырталар иде дә уйнавыма сынау ясап, билге куялар. Кем ниндине куя инде: дүртлеме, бишлеме?.. Соңрак ничә көй уйнавыма карап та имтихан тота башладым: егерме, утыз, кырыкнымы? Көн саен арттырам. Радиодан нинди жыр ишетәм – шуны... Әни жырлап йөргәннәрен дә кушам. Ваһапов репертуары да кереп китә, Гөлсем Сөләйманованыкы да, Зифа Басыйрованыкы да... Күп инде алар. Салих Сәйдәшев көйләре дә... Әти-әни аның жырларын да белә бит.

Алар яшь чакта артистлар авылга килеп, Салих Сәйдәш жырларыннан концерт куеп китәләр. Менә шунда Сәйдәш көйләрен ишетеп, миңа бөек композитор исемен кушалар да инде. Алдан туган улларының да исеме шулай булган, ләкин ул озак яши алмаган. Аннан соң бу исем миңа күчкән.

Исемем матур икәнлеген яшерә алмыйм, ләкин «Сәйдәш» дигән исем миңа зур җаваплылык өсти. Бу исемне гомерем буге акларга тырыштым.

Аkkордеон җене кагылгач...

Абый өйләнде – килең килде. Әгерҗенеке. Бик алдынгы карашлы җиңги булып чыкты ул. Мине музыка мәктәбенең баян классына укырга бирергә йөриләр. Миңа ул чакта 7 яшь. Дустым Ирек Галимов та шул класста укыячак икән. Ә фортепианога уйнарга теләүче бер малай да юк, барысы да кызлар гына. Шунда безнең килең:

– Баянда күпләр уйный. Ә менә рояль, пианино – культура! – ди.

Һәм мине елатып, юатып, җитәкләп фортепиано классына алып бардылар. Өйдә уйнарга ул инструмент юк. Аккордеон бар, ярый инде клавиатура шул ук – бертөсле. Менә шуннан соң пианист булып киттем. Буада пианинога уйнаган башка кешене күргәнем булмады. Сольфеджионы соңрак өйрәндем. Дәресең әйткәндә, рәтләп укымадым. Хәзер, үкенеп куйгалыйм шуңа. Ләкин җиңгәм Гүзәл апага зур рәхмәтләр укыйм. Сәнгатьә нинди юлдан барасынмы алдан күрә белгән ул... Дәресең тоемлаган!

Рояльнең педаленә бастыңмы – берьюлы ун тавыш яңгырый бит! Шуның өстенә тагын ун бармагың белән бас әле клавишка – йөз тавыш ишетәсең! Яңгырый, оча аһәң!.. Менә шунда гармоник ишетү сәләте барлыкка килә. Ә гармунчы, баянчы ул – мелодик, ягъни көйле сәләттәге музыкант. Яманлап әйтүем түгел – миндә аның икесе дә җитәрлек дәрәҗәдә үсеш алган. Андыйлар татар музыка сәнгатендә хәзер байтак пәйда булды – зур куанычлы хәл! Шул исәптән дустым, якташым Ирек Галимов исемен аерып әйтеп үтәсем килә.

Чамалап шаяртырга кирәк икән

Бу Сәйдәш бәләкәй чакта гел музыка белән генә саташкан дип уйламагыз. Чытлыклар булгалады...

Жиденче класста укыганда, 1нче апрельдә күршәдә яшәүче әбине салкын мунчага чакырдым. Аларның мунчасы юк. Буада Роальд Сәгъдиев исемдәге әкәмәт абруйлы мәктәп бар, шуның нәкъ каршысында безнең дүрт тәрәзәле өй. Бер якта – чат. Ул вакытларда күршәбездә Кәкреле авылыннан килгән кешеләр яши иде. Исемен дә белмим, күршә әби дип кенә йөрдек. Шуларга мин 1нче апрель көнне кердем дә (кемнеләр алдарга кирәк бит):

– Күршә әби, – мәйтәм, – мунча яккан идек, сине чакырырга куштылар, – дидем.

Әй, әбекәй шатланып, комганнарын тотып, сөлгеләрен иңенә салып, алмашка киёмнәрен тәйнәп, миңа рәхмәт әйтә-әйтә, мунчага китте.

Мунча безнең бакчаның очында, барырга да барырга кирәк. Мин качтым.

Соңыннан апалар мөлдәрәп еларга тора, дип сөйләделәр күршә әби турында. Наман бер сүзгә: «Алдадылар, алдадылар», – дип кабатлаган да кабатлаган. Соңыннан миңа бик күчелле булмады, әлбәттә. Кызык ясармын диюем кызганычка әйләнде. Әби алдында гафу үтенергә оялып, озак еллар бие күзәнә күренмичә йөрдем. Гомерлек сабак булды бу шаярту.

Тагын бер истә калган мажара

Сигезенче классны тәмамлагач, күршә малае белән велосипедта Казанга бардык. 120 чакрым. Иртән, әни сыер сауган вакытта, сәгать дүрттә чыгып киттек. Юнәлеш – Югары Ослан. Күршә миннән ике яшькә олы. Ул аттестат алган иде, мәктәп директоры малае. Ни максат белән баруыбыз истә түгел, Казанны күрәп кайтасы килү булгандыр инде, каникул вакытлары бит. Директор малаеның, бәлки, институтлар карап кайтасы килгәндер, кем белгән...

40 чакрым саен туктап ял итәбез, берәз тамак ялгап алабыз да тагын кузгалабыз. Сәгать берләрдә Югары Осланда идек. Аннан кичү аша Казан ягына чыктык. Анда бертуганым Хөррия апалар яши. Жизнәм күренекле галим – Вахит Хаков. Әле ул вакытта аспирант. Велосипедларны апаларда калдырдык та Үзәк паркка юл тоттык. Казансуга төшәп су коендык. Яр буйлары бик матур иде. Коендык, инде кайтабыз. Аяк ял итсен дигән уй белән яланаяк килеш кенә тәпилим. Миңа борылып-борылып карыйлар. Казанда яланаяк йөрүче бер кеше дә юк икән. Апам белән жизни рәхәтләнеп көлдә инде: «Казан бит бу!» – диләр.

Мин Буада тугызынчы класска хәтле яланаяк йөргән кеше. Сәламәтлек шуннан калган мирастыр инде.

Әти сөйләгәннәрдән...

Казанга велосипед белән бару, дөнья белән күзгә-күз карашып танышуымда беренче адым булды. Әтием дә бабай белән гел Казандагы Печән базарына барып йөргән. Казан аша дөнья белән таныша башлаган. Кәвеш тегеп сату иткәннәр. Татар дөньясында танылган дирижёр, скрипкачы Рөстәм Үтәй: «Беләсеңме, без бит Рөстәм Яхин белән туганнар», – диде берсендә. Париж Коммунасы белән Киров урамнары чатында аларның йорты булган – хәзер

Сәүдә үзәге ул. Кәвешчеләр шул Яхин йортында сату иткәннәр. Бабай алардан күн алып кайтып, монда кәвеш тегеп, Мәләкәс, Түбән Новгородларга хәтле барып житкән, икешәр ат белән йөргәннәр. Бабайның хәтта ике пистолеты да булган.

Әтиңең Урта Азиядә гражданнар сугышында катнашканын әйтеп узган идем. Аларның мәселман батальоны Бишкәккә алган. Теге вакытта ул Пишпеккә дип аталган икән.

Әтиемнең ике туган абыйсы Бакый ага Урманче белән дус булып үскән. Алар – Черкеннеке. Безнең авылдан ерак түгел ул авыл. Мәнә шул Габдулла абый белән бергәләп, Тәтеш аша парашутка утырып, Урта Азиягә чыгып киткәннәр. Бакый ага күп еллар шунда яши. Монда кайткан чакта әти дә Бакый ага янына барып, бик озак сөйләшеп утыра иде. Бер кайтуларында әтине дә үзләре белән иярергә чакырганнар. Әмма әти соңрак юлга кузгала. Барганда, Төркестан станциясендә төшөп, салкын сулы елга аша чыккач, бик озак берни аңламыйча, тиф белән авырып ятканнар. Берничә көннән әти хәлгә килеп уянса, күрсесе – жан биргән икән инде. Шуннан соң әти кире кайтырга уйлаган. «Алтын балдак һәрвакыт кирәк ул», – дип әйтә торган иде әти. Шуны Самарада поездга утырганда, бер капчык онга алмаштырган. Шул бер капчык он белән өйгә кайтып, әнкәйне дә алып китәргә тагын бер омтылыш ясарга уйлаган да бит – әби авырып ята икән. Кире уйлап китми кала... Юлларда күп йөргән әтием яш чыгында. Шуңадырмы, карталар карап утырырга ярата иде. Карталар бик сирәк ул елларда, ә бездә бар. Әти аларны чоланга да, кухняга да обой урынына ябыштырып куйды. Мин Скандинавияны озаклап карап утырырга ярата идем, ул бит инде ат башына охшаган. Дөньяда әллә нинди илләр, шәһәрләр, таулар, елгалар бар икән... Могжиза!..

Эш чыныктырды

Безнең ат бар иде – эш аты. Әти Шәйморза янындагы заготскот пунктында эшләде. Юл бик начар булса, атланып йөрдә, болай чана, арба белән бара иде. Ат булгач, безнең абзар ферманы хәтерлэтә. Анда мин эшли-эшли эт була идем. Чөнки анда тәе да бар, сыеры, бозавы да. Әлбәттә, сарык дисеңме, үрдәк, каз, тавык... Этне әйткән дә юк инде. Ә мин шунда берүзем кайнашам: абый-апалар инде үсеп житеп, төп йорттан китеп бардылар, әти-әни эштә, мондагы эш тулысы белән миңа. Тирес белән мәш киләм, абзар чистартам, атнасына бер олау жыела. Аны төяп Буа кырыена китәм ат белән арба өстендә. Миңа оят инде. Безнең бакча кечкенә, тирес күп кирәкми. Кайбер кешеләр: «Әйдә, миңа аудар», – дип әйтәләр әйтүен. Сораучы булмаса, берәр чүплеккә генә бушатып калдыра идем. Миңа байтак эләкте андый авыр эш.

Ул вакытларда Буада икешәр-өчәр көтү бар иде. Миңа көтүне каршы алу да йөкләнде. Сыер адаша бит ул, әллә кайларга китә. Аны башкалар алып китәргә мөмкин. Аларның кайту сәгәте дә төгәл түгел: әллә ул сәгәт жидегә кала, әллә биштә кайта.

Кар көрәү, дисеңме?.. Ишегалды чисталыгы да минем өстә. Эш җаен белү, аны жиренә житкереп башкару беркайчан да артык булмады дип әйтә алам, киресенчә хезмәт кешесенә ихтирамымны һәм хөрмәтемне генә уятты.

Зур музыка дөньясына беренче адым

Буада эстрада ансамбле бар иде. Аның житәкчесе Владивостоктан кайткан Македонский фамилияле кеше. Тулы клавишлы, регисторлы аккордеон белән, кларнетта, трубада, барабанда, гитараларның барысында уйный торган оста. Ләкин аккордеоны нигәдер ватылган, уйнамый – шуңа күрә минекен файдалана.

Мин пианинода да уйный беләм бит инде. Мине концертта уйнарга чакыргач, әти:

– Ярар, йөрсен. Танцыларга уйнар, әгәр авызыннан тәмәке исе чыкса – мин аны башка жибәрмәчәкмен, – ди.

Болар салгалылар, тарталар... Мине үгетләмиләр. Әти әйтте бит. Әле үземнең дә андый кызыктыргыч шөгильләргә исем китми...

Унынчы классны шулай тәртипле генә тәмамладым.

Һөнәр эзлим

Менә мәктәп еллары үтте дә китте. Алга таба кайда укырга? Нинди һөнәр сайларга? Кайсы югары уку йортына керергә? Мине шундый сораулар борчып башлады. Әтинең Урта Азияне гизеп эшләп йөрүләре, стенада карталарның эленеп торулары зур йогынты ясады булса кирәк, өченче классны тәмамлаганда ук «Робинзон Крузо»ны да укып чыккан идем. Шундагы мажараларга кызыгып, сәяхәтләрдә йөрисем килү кечкенәдән көчле иде. Ә шундый ерак сәяхәтләрдә йөрү өчен нәрсә кирәк? Инглиз телен су кебек эчәргә кирәк. Шуңа мәктәптә укыганда ук:

– Алып кайт әле миңа англиз сүзлеген, – дип, апага үтендем.

– Нәрсәгә ул сиңа? – ди.

– Тел өйрәнергә!

Тиздән сүзлекле булдым. Бәхеткә каршы, мәктәптә дә англиз телен өйрәтә башладылар. Мин инде аны үзлегемнән өйрәнеп, «бишле»дән югарыракка белә идем. Буада ул чакта ике мәктәп бар иде. Горький мәктәбе – жидееллык һәм аннан соң, Луначарский мәктәбе – унъеллык. Без Горькийдан Луначарскийга күчтек. Тегесендә немец телен өйрәтәләр иде, ә монда күчкәч, без сигез укучы англиз теленә язылдык. Укытучы шушы сигез кешене генә укытты.

Мәктәптән соң уйлангач, Казан университетына укырга керәм дип, төпле фикергә килдем. Анда минем жизни Вахит Хаков та укыта. Университетта инфак юк икән, ләкин физфакта англиз юнәлешендә укыта торган бүлек бар. Алты ел укырга кирәк. Физиканы бик яхшы белергә кирәк, англизчә дә. Менә дигән нәрсә дә бит... Ләкин физика мине кызыксындырмый. Шуңа күрә, өч семестр өчлегә генә укып йөрдем. Нич көтмәгәндә, университетта англиз телен укыта торган кичке бүлек барлыгын белдем. Ә анда керер өчен кайдадыр эшләү мәжбүри икән. Эшләмәгәннәрне алмыйлар. Кич белән шунда укучыларны күрдем дә: «Сезгә күчәргә ярый микән?» – дип сорадым. «Ярый бугай...» – диделәр. Минем бәхеткә кемдер төшөп калган, урын бушаган булган. Икенче курста укыган чак бит минем. «Жибәрсәләр алабыз», – диделәр. Университетның эчке эше бит инде бу. Физика факультетының деканы бик авторитетлы профессор, астроном Шәүкәт Хәбибуллин иде. Ул карышып тормады, жибәрде.

Университетны тәмамлагач, ИЯЛИга эшкә урнаштым. Беренче хезмәтем – 400 битлек татарча-инглизчә сүзлекне редакцияләү булды. Менә шуннан башлап, олы, мавыктыргыч тормышка атлап кердем.

Гомерем буге миңа музыка һәм фән дөньясы юлдаш булды. Үземне бәхетле дип саныйм.

Сәйдәш ГАРИФУЛЛИН,

филология фәннәре кандидаты,

популяр музыкаль-инструменталь аранжировкалар авторы.

«... ГӘР ТУГАН СҮЗ ЯТМАСА ҮЗ ИБЕНӘ»

21 февраль – Халыкара Туган тел көне. Димәк, февраль – Халыкара Туган тел ае. Шул уңайдан балалар бакчаларында, мәктәп-гимназия, мәгариф үзәкләрендә атналыклар үтә, газиз телебезгә сакчыл караш тәрбияләү, аны үстерү мәсьәләләре көн тәртибенә куела, дөньяда гаип булган һәм үлемгә дучар ителгән телләрнең баш саны исәпләнә. Кечерәк милләтләр әлеге афәткә җитәргә ничә адым калганын саный. Жәмәгәтчелек берәз сискәнәп, тетрәнәп ала...

Тел – тере организм. Ул һәрвакыт үсештә, үзгәрештә, хәрәкәттә. Халык: «Хәрәкәттә – бәрәкәт», – ди. Туган телнең саулыгы, иминлеге милләтнең сәламәтлегенә бәйле. Милләт кай тарафка таба ни рәвешле хәрәкәт итсә, телебезгә насыйп бәрәкәтне дә шул яктан көтәргә кирәк. Төп максат – бәрәкәт китерердәй кыйбланы дөрес билгеләү.

Теоремалар дәлиллесе юк. Халык язучысы Марсель Галиев тел организмында барган процессны гади генә аңлата: «Үз байлыгыннан үзе сыгылып торган тел тирәгенен эшчән тамырлары жир тирәнлегендәге чишмәләргә тоташкан да, яшәү сутын гасырлар төпкеләннән ала-ала, өскә, яктыга чөеп, һәммә яфрак-сүз кадеренә микъдарлап тараткан».

Күрәбез ки, язма һәм сөйләм телебезнең сафлыгы хакында сүз йөрткәндә, «жир тирәнлегендәге чишмәләргә тоташкан эшчән тамырлар» кәлиәмсен онытмау зарур. Ягъни хәзинәбез бай, тиешлесен юллап ала белергә генә кирәк. Кызганыч, юллау күп вакыт сарыф иткәнгәме, үзгә тел сүзләрен файдаланып юанучылар нур тизлегә белән көннән-көн арта бара.

Әдәби телгә хәрәкәтчәнлек, жанлылык өстәргә теләүме – сүз сәнгатенә гади сөйләм лексикасы мулдан үтеп керде. Аеруча да чит телләрдән алынган кыска, яңгыравык, «ата торган» сүзләргә баеп барабыз. Алар матур әдәбиятны да шактый чуарлылар. «Тәки» (так и) кәлиәмәсе инде калыплашып урнашып килә, «кәнишне», «зерә», «жәлкә»ләр әкрәнләп үз урынын дөгъвалый, «патамушты», «тучны», «пака-пака»лар чиратка тезелгән. Заманында оялып кына «ишек шакыган» «бит» (ведь) сүзенә безнеке түгеллеген хәтерләүче дә сирәктер бүген...

Шул рәвешле, туган телебезнең сүзләрен читкә тибәрәп, башкалардан эңгәткә кәлиәмләп жыябыз. Без моңа мохтажмы? Бәхәсле сорау.

«Утта тотылып, сандалда чүкелгәннән соң, үз телебезнең яңгырашына ягымлыланып күчкән» алынма сүзләргә ихтирам, олы хөрмәт белән якын килергә чакыра Марсель Галиев «Рух» поэмасында. Ә без шулай итәбез дә. Әби-бабайлар, телләрен сындыра-сындыра, аларны әйтергә юкка өйрәнгәнмени?!

Бөек шагыйребез Дәрдемәнд исә заманында болай ди:

*Канча ¹ тартсаң, и мөхәррир, сүзне чит тел сибенә,
Тел ясалмас, гәр туган сүз ятмаса үз ибенә.*

Үз ибенә яткыручы, әлбәттә – халык, чөнки тел берәр сүзне син яисә мин ялгыш әйтүдән генә бозылмый. Хак хөкемне халык чыгара. Һәм... вакыт. Шулай да алама гадәт жилем кебек бик тиз ябышкан заманда сак кылану, итәк-жиннәрне жыеп йөрү мәслихәт.

Алда искәртелгән алынма сүзләр мәсьәләсенә эһәмияте зур булган кебек, сәхифәбезнең узган санда чыкканында әйтелгәнчә, туган телдәге үз сүзләребезне, аеруча да аларның мәгънәләрен тәгаенләмәү очракларының ишәюе көн кадагында тора.

Әдәби әсәрләрдә каләм ияләре еш бутаган синонимик рәтләрнең чираттагысы «дәвер», «чор», «заман», «вакыт», «чак», «мәл» исемнәре белән бәйле.

«Университетта (мәктәптә, мәдрәсәдә һ.б.) уку дәверендә», дип язуны гадәткә керттек. Кешегә карата әйтелгәнән баштан ук искәртеп куйыйк. «Татар теленең аңлатмалы сүзлегә» (алга таба – сүзлек) «дәвер» сүзен түбәндәгечә шәрехли. *Дәвер – чор, заман.*

¹ Канча (иск.) – күпме, никадәр.

*Вакыт. Берәр процессның үсешендәге бер баскыч, стадия. Күргәнебезчә, дәвер шактый зур вакыт аралыгын үз эченә сыйдыра. «Университетта уку чоры», дию дә телебезгә туры килеп бетми. «Чор» сүзе, гомумән, фигыльләр янәшәсендә кулланылмый диярлек, чөнки кешенең эш-гамәлләрен төгәл билгеләгән фигыльләр аның төсмерен тарайта: «бару чоры», «ашау чоры», «уку чоры», «эшләү чоры», дип сөйләшми татар. Сүзлектә «чор»ның биш мәгънәсе тәкъдим ителә. **Чор** – 1. Нәрсә белән дә булса (мәсәлән, иҗтимагый шартлар белән) чикләнган вакыт аралыгы, бер процесс, вакыйга барган вакыт. 2. Ниндидер күренекле вакыйгаларны үз эченә алган, үзенә нинди дә булса үзенчәлекләр хас зур вакыт аралыгы. 3. Үсешнең, берәр эшчәнлекнең бер стадиясе, аерым бер моменты. 4. Хәзерге заман, хәзерге вакыт. 5. Геологик система катлауларының утырмалары барлыкка килгән вакыт аралыгы, эраның бер өлеше.*

Күргәнебезчә, «дәвер» һәм «чор» сүzlәре башлыча киңрәк, глобаль; төгәен бер кешенең эш-гамәле белән генә чикләнмәгән вакыт аралыгын билгеләгәндә кулланылалар. Аларга мәгънәдәш «заман» сүзе бар. Сүзлек аны түбәндәгечә аңлата: **заман** – *жәмгыять яшәвенең бер вакыты, чоры; вакыт.*

«Университетта укыган заманда», дип язсак, тагын кешегә мөнәсәбәте булмаган билгесезлектә яшеренеп калган борынгы чор мәгънәсе килеп чыга, әкият башламына охшаш (борын-борын заманда), еллары төгәл ачыкланмаган калып формалаша.

Ә менә «университетта укыган чакта», «университетта укыган вакытта», дисәк, кешегә карата әйтелүе белән дә, мәгънә ягыннан да дөрөс янгырый. Сүзлектә «чак»ның – ике (**чак** – 1. Кеше билгеле бер урында яшәгән, булган яисә яшә аралыгына туры килгән вакыт. 2. Нинди дә булса эш-хәрәкәт башкара торган, берәр күренеш бара торган вакыт), «вакыт»ның унбер мәгънәсе бирелә. Безнең очракка туры килгәннәрен генә алыыйк. **Вакыт** – 1. Нәрсәнең дә булса секундлар, минутлар, сәгатьләр, еллар, сасырлар һ.б. шундыйлар белән исәпләнә торган яшәеш арасы, дәвамлылыгы. Яшәеш дәвамлылыгын үлчәү берәмлеге. 2. Берәр эш, вакыйга барган чак. 3. Берәр эш өчен билгеләнгән срок. Билгеләнгән срокның чиге.

Вакыт аралыгын белдергән «мәл» сүзе дә бар (сүзлектә: **мәл** – чак, вакыт), тик таррак мәгънәле булу сәбәпле, ул безнең очракка туры килми.

Шулай итеп, «университетта укыган чакта», «университетта укыган вакытта» дип язу мәслихәт.

Әсәрләрдә логик басымнар, мәгънә төсмерләре, фикер әйтелеп бетмәү, риторик сораулар һ.б. үзләренә генә хас тыныш билгеләре куелуны таләп итә. Авторларыбыз шуларга нисбәтле күп хаталар жибәрә. Мәсәлән, сорау һәм өндәү билгесе бергә кулланылганда, әүвәл һәрвакыт сорау билгесе килә, аннан соң – өндәү. Ә инде аларга фикерне әйтеп бетермәү дә өстәлә икән – сорау+өндәү+нокта (бары тик бер генә нокта, өч яки дүрт-биш түгел!) куела. Сорау йә тойгылы жөмлә әйтеп бетерелмәгән төсмер алса, сорау (яки өндәү)+нокта+нокта (күңел теләгән кадәр нокталар түгел!) куела, ягъни тыныш билгеләре өч символдан артмый.

Бу санда жөмлә ахырында **янәшә ике билге** килү очракларына тукталабыз. Алар дүртәү:

1. Риторик сораулардан соң сорау һәм өндәү билгесе куела (?!).

2. Аптырау, икеләнү, шаккату сүзсез белдерелгән очракта, сорау һәм өндәү билгесе куела (?!).

3. Сорау жөмлә әйтеп бетерелмәгән төсмер алса, жөмлә ахырында сорау билгесе һәм күпнокта куела (?..).

4. Тойгылы жөмләгә әйтеп бетерелмәү төсмере өстәлсә, жөмлә беткәч, өндәү билгесе һәм күпнокта куела (!..).

Жәяләр эчендә бирелгән вариантлар – пунктуациянең «жөмлә ахырында янәшә ике билге» кагыйдәсен белдереп килгән какшамас тыныш билгеләре. Алар фәндә кабул ителгән һәм күп еллар буена сыналган. Шуңа күрә, башбаштаклыктар кылып төрлөндермичә, расланган әлегә вариантлар белән санлашу – каләм әһелләренең бурычы.

Рамил ХАННАНОВ,
филология фәннәре кандидаты

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Мәгъсүм ГӘРӘЕВ

Балаларыбыз юк

Камал театрында бер төркем яшь артистлар эшли башлый. Арадан берсе баш режиссёр Марсель Сәлимжановның үзләрен артистлык остальгына ничек өйрәтүен аеруча игътибар белән карап йөри. Марсель абыйсыннан театр турында күбрәк беләсе килә моның.

Көннәрнең берендә теге актриса:

– Марсель абый, мине фатирга кертмәссез микән? Бер эш тә табылмаса, балаларыгызны гына булса да, карап торыр идем. Борынгы заманда зур, талантлы артистларда шундый гадәт булган ич! – ди.

Сәлимжанов моңа аптырап кала.

– Гөлнара апагыз белән безнең балаларыбыз юк бит, – ди.

Яшь актриса да югалып калмый:

– Мин сездә яши башласам, бәбиләр бер-бер артлы туып кына торыр!.. – дип, Марсельне шаккатыра.

Каймакны кем ашаган?

Композитор Мирсәет Яруллинга ияреп, аның туган якларына кайттык. Илдар Юзеев һәм мин сөйлибез, Мирсәет уйный. Шулай ике көн Мамадыш районында халык белән очрашып йөргәч, китәр вакыт житте. Машинага утыра башладык. Безгә таба бер ханым йөгәрә:

– Туктагыз, туктап торыгыз! Авыл каймагыннан авыз иттерми калдым. Казанга кайткач, гаиләләрегез белән сыйланырсыз...

Безнең машина янында килендәше басып тора икән:

– Вәсиләкәем, банкалар белән вакланма, сыерыңны гына тагып жибәр машиналарына...

Бер-ике көннән Мамадыш тәэсирләрен яңартырга Илдар «Чаян»га килә. Әмма мин эштә юк. Урыныма утыра да куен дәфтәре битенә менә шушы дүрт юлны язып калдыра:

*Бәйрәм саен булып
Колбасаң һәм сырың.
Мәгъсүм Гәрәев булса –
Синең спонсорың.*

Сөяксез тел ни сөйләмәс

Педагогия институты студентларыннан имтихан ала икән Латыф Жәләй. Бер кызның теле телгә йокмый, сиптерә генә борчакны. Профессор туктата моны.

– Синең тел тегермәнең шәп тарта тартуын, әмма оны чыкмый. Күп сөйлисез, кыскарт телеңне, – ди студентка.

Тегесе дә үткен, теленә шайтан төкергән. Бөрмә жиңеннән шпаргалкасын тартып чыгара һәм тагын да жәһәтрәк укырга тотына:

– Болар бит Сезнең сүзләр, Латыйф агай!..

– Соң, кызыккай, сөяксез тел ни сөйләмәс. Мин ни әйтмәм ул. Ә син миңа дөресен генә сөйлә, чын дөресен!..

Профессор сүзләренең хикмәте булган икән. 1964 елның октябрь ахырында КПСС Үзәк Комитетының беренче секретаре Никита Хрущёвны эшеннән алдылар. Аның урынына Леонид Ильич Брежнев утырды. Профессор лекциясен сентябрь аенда укыган булган. Жөмлә саен Хрущёв та, Хрущёв. Студент кыз шпаргалкасына шул лекцияне сүзен сүзгә күчереп язган булган.

Лохматова, кер!

Үткән гасырның алтмышынчы еллары уртасы. Шагыйрь Зәки Нури «Совет әдәбияты» (хәзерге «Казан утлары») журналының баш редакторы булып эшли. Ленинградта йомышлары бар моның. Китә ул аларны йомышларга. Шәһәрнең язучылар оешмасында Зәки абыйга ярдәм итү бурычын яшә шагыйрь Евгений Рейнга йөкләләр.

– Башта шагыйрә Анна Ахматова (чын фамилиясе Горенко) янына кереп чыгыйк. Ул Татарстан язучыларын ярата. Бераз авырып тора. Аннан иркенләп йөрербез.

Анна Андреевна егетләрдән үзен поликлиникага алып барып кайтуларын үтенә. Таксига утырып китәләр. Тегендә халык мәш килә. Кардиологка чират бигрәк тә озын. Зәки абый үткен. Фронтта да булган, партизан, дөньяны таныган.

– Женя, Анна Андреевнаның хәле начарланганнан начарлана. Аны бөтен Ленинградта белмәгән кеше юктыр. Чиратсыз гына доктор янына кертсәк, берәү дә каршы килмәс.

Рейн кабул итү бүлмәсендәге врачка мөрәжәгать итә:

– Зинһар, Ахматованы чакырып алсагыз иде.

Доктор ык-мык итә:

– Кешеләрдән әйбәт түгел. Алар да авыру, тавыш чыгарулары бар, – ди.

– Фамилиясен генә әйтегез. Аны Ленинград халкы ярата, – дип чыгып китә. Бераздан шәфкать туташы, ишекне ачып, башын коридорга суза һәм бөтен көченә кычкыра:

– Лохматова, кереgez!..

Жиһанов тосты

Композитор Исмай абый Шәмсетдиновның да, минем дә радиода эшләгән еллар. Өлкән абыебыз мине композиторларның зур бер мәжлесеңә чакыра. Урынны Мансур абый Мозаффаров һәм Заһит абый Хәбибуллин яныннан сайладым. Бүген монда туй башы – Композиторлар союзы председателе, СССРның халык артисты Нәжип Жиһанов. Юморлы кеше ул. Бераз кәгеп алгач, үтә ачылып китә. Тост әйтергә басты да:

– Моцарт нәрсә эчте икән? – дип мөрәжәгать итте табындашларына.

Һәм озак уйлап тормыйча жавабын да үзе үк әйтте:

– Хәер, Сальери ни салса, шуны эчкәндер, әйе бит, – дип, безне көлдереп алды.

Кеше күп иде

Мәскәүгә баргач, шагыйрь һәм драматург, Тукай исемендәге Дәүләт бүләгенен беренче лауреаты Әхмәт Фәйзи белән сөйләшеп утыра идек. Берсендә:

– Түрәләргә яруга тырыша журналистлар, – ди ул, – эйтик, жылышны иптәш Фәләнев ачты дип язарга яратасыз. Алай булгач, нигә «жыештыручы Камилә апа утырыш беткәч, залны себереп чыгарды, ишекне япты һәм бикләп кайтып китте», – дип тәмамламыйсыз? Камилә апаның да күңеле булыр иде. Күп вакытта жылышлар кечкенә бүлмәдә үткәрелә. Ә сез, журналистлар, ялагайланып: «Кеше күп иде, урын житмәде», дип шапырынасыз.

Төн буге укырлык

Татарстанның халык язучысы Гариф Ахунов дэваханэдэ ята икэн. Бер таныш ханым хэлэн белергэ килгэн. Өстендэгэ чэчэкле күлмэгэ ситсадан тегелгэн һәм биниһая рәсемнәр белән бизэлгән: шәһәр, тау, елгалар, атаклы клоуннар, кинотеатрлар, жырчылар исемнәре...

Гариф абый күзлеген алып кия һәм үзенә хас юмор белән елмаеп, күлмәктәге рәсемнәрне карый, сүзләрен укый.

– Нигә көләсез? Әллә минем күлмәгемне ошатмадыгызмы? – ди ханым.

– Киресенчә, аларга карап таң калам: сезне төне буге укырга мөмкин икән бит!

Акча нинди төстә

Татарстан китап нәшриятында гонорар биргән көн. Язучыларның бер төркеме шунда. Шагыйрь Мөдәррис Әгъләмов та алар арасында. Әмма аның бер тиен дә гонорар аласы юк икән. Ул акчага килгән каләмдәшләренә карап торган да болай дигән:

– Күптән инде акча күргәнем юк. Бүген нинди төстә икән ул дип йөрүем иде.

Кире тәржемә итәм

Шагыйрь Кави Латыповка гонорар тиеш булса да, бирми аптыраталар. Чуваш шагыйрьләренә эсәрләрен татарчага тәржемә итеп бастырган икән. Ачуы чыга моның.

– Әгәр бүген түләмәсегез, теге шигырьләренә киредән чувашчага тәржемә итәм...

Кемне күрәм мин!

Зәки Нуриның юмористик шигырьләренә гашыйк бер ханым шагыйрьнең үзен күргәнә булмаган. Бауман урамындагы Матбугат йортында очраклы рәвештә очраша болар. Теге хатын үткен, сүзгә юмарт:

– Йа, Ходам, каршында жанлы классик басып тора бит! – дип шатланып, Зәки Нуриның кочагына ташлана.

– Саграк булыгыз, сөңлем! Әлегә ярты жаным гына эчемдә...

Жәфа чигә

Шагыйрь шигырендә бертуктаусыз яулык чигә, сөлге чигә, аяк чолгаулары, тагын әллә нәрсәләр чигә. Аннары укучы, шуларны укып, жәфа чигә.

Рәнжемәче

Кайбер тәржемәчеләр текст ахырына шундый искәrmә язып куйсалар, мин моны оригинал авторына карата итагательлек күрсәтү дип бәяләр идем:

Авторым, жаным, рәнжемәче!

Кичерүеңне үтенеп, тәржемәче.

Алмыйлар

Татарстан Язучылар союзы идарәсендә яңа әгъзалар алалар. Исемлеккә бер агач шагыйрь дә язылган. Фронтвик шагыйрь Мәхмүт Хөсәен аны алуға каршы.

Кемдер шагыйрь кисәген яклай.

– Аның шигырьләре бик мөһим темаға багышланган, солдат тормышыннан, – ди.

– Мин Бөек Ватан сугышы турында искиткеч шигырьләр укыйм һәм бернәрсәне яхшы күрәм: солдат түше белән шуышып алға бара икән, димәк, туган илен, халкын саклай. Ә монда ниндидер бер кандидат Язучылар союзына шуыша, – ди Мәхмүт Хөсәен.

Сарыкның йоны эчкә үсми

Каюм Насыйри бик сәер яши. Бервакыт мәдрәсә шәкертләре аның өенә киләләр. Ул подвал сыман ярым караңгы бүлмәдә тора икән. Идәндә үзе язып бастырган китаплар өелеп ята. Тегеләр килгәндә, Каюм абый тунының йонлы ягын тышка әйләндереп киеп утырган булган. Гәпләшә торгач, шәкертләренә бер кынорагы батыраеп китеп, остазыннан тунны әйләндереп киюенә сәбәбен сорый:

– Тунның йонлы ягын эчкә кию яхшы булса, сарыкларның йоны тышта үсмәс, эчтә булыр иде, – дип шаярткан Каюм абый.

Арыслан тотарлык...

1996 елда Гомәр Бәшировның «Туган тел мәзәкләре» дигән китабы чыкты. Анда кермәгән бер мәзәген ул якин дусларына гына сөйли иде.

Иран шаһы аракы эчүне тыя торган указ чыгарган, ди: сәрхушларның башын кисәргә. Көннәрнең берендә вәзирләренә иң якыны килеп әйтә:

– Падишаһым, зоопарктан арыслан качкан. Шәһәрдәге бар халыкны кырып йөри.

– Тотарга! – дип боера падишаһ.

– Тоттылар инде.

– Кем тотты? Китергез...

Менә шаһ алдында фәкыйрь генә киенгән исерек кеше калтыранып басып тора, ди.

– Сөйлә, ничек тоттың?

– Падишаһым, хәтерлим, мин эчкән идем.

– Күпме?

– Арыслан тотарлык...

Шуннан соң шаһ янә бер указ чыгара: аракы эчү катгый тыела, әмма кайвакыт арыслан тотарлык кына ярый.

Редакциядән:

Бу көннәрдә журналист һәм язучы, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе Мәгъсүм Гәрәевкә 85 яшь тулды. Без аңа сәламәтлек, озын-озак иҗади гомер, гаилә иминлеге һәм бөтмәс-төкәнмәс күңел көрлеге теләп калабыз.

В.ПУТИН ЮЛЛАМАСЫ ҺӘМ РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСЕНЕҢ ЯҢА ХӨКҮМӘТЕ

Россия Федерациясе Президенты Владимир Путин Федерация Советына еллык юлламасын ирештерде. Аның чыгышы был тәгаен социаль проблемалар куелган булуы белән игътибарга лаек.

Шул ук көнне РФ Министрлар Кабинеты отставкага китте. Яңа Хөкүмәтнең Рәисе – Федераль салым хезмәте башлыгы булып эшләгән Михаил Мишустин. Аның тугыз урынбасары билгеләнде. Алар арасында якташыбыз, моңарчы Мәскәү мэры урынбасары булып эшләгән Марат Хөснуллин да бар.

РӨСТӘМ МИҢНЕХАНОВ АБАЙ КУНАНБАЕВКА БАҖЫШЛАНГАН ФЛЕШМОБТА КАТНАШТЫ

Татарстан Президенты Рөстәм Миңнеханов казакъ язма әдәбиятына нигез салучы, шагыйрь һәм фикер иясе Абай Кунанбаевның тууына 175 ел тулу уңаеннан флешмобта катнашты. ТР Президентының видеоязмасы Instagram социаль челтәрәндә үз битендә чыкты. «Мин дуслым – Көнчыгыш Казакъстан өлкәсе хакиме Даниал Кенжетәевич Әхмәтовтан эстафетаны бик теләп кабул итеп алам һәм аны Казакъстан Республикасында яшәүче татар диаспорасына тапшырам», – диде ул.

КАЛӘМ ӘҖЕЛЛӘРЕ МӨХӘММӘТШИН ХОЗУРЫНДА

Татарстан Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин Россия Матбугаты көне уңаеннан республиканың Милли музееда республика, федераль гаммәви мәгълүмат чаралары житәкчеләре һәм журналистлары белән очрашты. Парламент башлыгы каләм әҗелләрен һөнәри бәйрәмнәре белән тәбрик итте, башкарган хезмәтләре өчен рәхмәт белдерде.

Ф.Мөхәммәтшин үз чыгышында матбугат өлкәсендәгә күп кенә көнүзәк мәсьәләләргә кагылды. Район-шәһәрләрдә жәмгыять сулышын тоярга ярдәм итүче язмалар кирәклегенә ишарәләде. Парламент рәисе быел авыл, шәһәр жирлекләрендә муниципаль депутатларны, Татарстан Президентын сайлау көтелгәнә игътибар юнәлтәп, журналистлардан сайлау кампаниясен хәзер үк яктырта башлауларын сорады. Парламент башлыгы Татарстан рай-

он-шәһәрләре жирле үзидарәләрендә аеруча талантлы депутатларның эшен күрсәтү кирәклегенә дә басым ясады. Ул ил күләм проектларны яктыртуга журналистлар арасында бәйге игълан итү тәкъдими белән чыкты.

Ф.Мөхәммәтшин ТАССРның 100 еллыгы уңаеннан журналистларга мәгълүмат күп булуын, нәтиҗәле эш кирәклеген билгеләп үтте. Шулай ук, Бөек Ватан сугышында Жигүннең 75 еллыгы, халык санын исәпкә алу кебек чараларга тиешле игътибар таләп ителгәнә телгә алды. Очрашу кысаларында Дәүләт Советы Рәисе матбугат өлкәсендә хезмәт куючыларга дәүләт бүләкләре тапшырды.

ЯҢА ӘДӘБИ БҮЛӘК

Татарстан Язучылар берлеге, «Көмеш кыңгырау» газетасы редакциясе Шәүкәт Галиев исемендәгә әдәби-иҗтимағый премия игълан итте. Бәйге матбугат органның рухи тормышыбыздагы ролен күтәрү, яшь авторларның активлыгын арттыру, газетада басылган язмаларның әдәби сыйфатын камилләштерү максатыннан оештырыла. Ш.Галиев исемендәгә премия идея-эчтәлегә, жанры, формасы белән кызыклы һәм уңышлы дип бәяләнгән әдәби, публицистик язмаларның авторларына биреләчәк.

Ел саен дүрт премия тапшырылачак. Аны шигырь, әкият-хикәяләре, язмалары иң уңышлы дип табылган өч балага һәм газетада балалар өчен кызыклы, әдәби сыйфаты югары булган әсәрләрен тәкъдим иткән даими авторга биреләр.

Ш.Галиев исемендәгә премияне ел саен март аенда тантаналы шартларда спонсорлар үзләре тапшырыр дип планлаштырыла.

Премия лауреатларын редакция Советы тәкъдим итәчәк, исемлек Язучылар берлеге тарафыннан расланып, иганәчеләр белән киештереләчәк.

ШӘЙХИ МАННУР ПРЕМИЯСЕ ИЯЛӘРЕ

Мамадыш районында күренекле язучы Шәйхи Маннурның тууына 115 ел тулуга багышланган истәлекле чаралар узды. Бу көнне Мамадышта Шәйхи Маннур премияләре тапшырылды. Шәһәр үзәгендәгә һәйкәле янында әдипне тантаналы төстә искә алдылар, чәчәкләр салдылар. Бәйрәм тантаналарының иң олысы район мәдәният йортында үтте.

Фойеда Шәйхи Маннур ижатына багышланган стендлар әзерләнде.

Район башлыгы Анатолий Иванов Шәйхи Маннурны онытмаган өчен Татарстан Язу-чылар берлеге житәкчеләренә рәхмәтен белдерде. Премиягә быел Рәдиф Сәгъди, Рәкит Әбделманов, Хужиехмәт Мәхмүтов, Марат Локманов, Людмила Селиванова, Олыяз лицее лаек булды.

Бай эчтәлекле кичә бер сулышта узып ките. Бер төркем кунаклар Шәйхи Маннурның туган авылы Тулбайдагы музей-китапханәсенә юл тоттылар, язучының эш бүлмәсен, үз акасына төзеткән китапханәгә бүләк иткән китапларын кызыксынып карадылар. Аннан Шәйхи Маннурның каберенә зиярәт кылып, чәчәкләр салдылар.

ОЧРАШУ

«Татмедиа» акционерлык жәмгыяте генераль директоры Шамил Садыков «Казан утлары» журналы редакциясе коллективы белән очрашты. Анда сүз журналны тагын да камилләштерү, эсәрләрнең сәнгать дәрәжәсен тагын да күтәрү турында барды.

КҮРГЭЗМӘ

«Татмедиа» бинасындагы галереяда Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Марсель Галиевның «Бабамның борынгы бишеге – Алтай» дип аталган күргәзмәсе ачылды. Анда язучының соңгы ике елда Идел-Урал, Алтай, Кырым, Төркия буйлап сәяхәт иткәндә төшергән фотосурәтләре урнаштырылган. Аларны автор шигырьләре, уйланулар, тарихи белешмәләр белән тулыландыра. Ул чарада М.Галиевның 295 битле татар, рус, инглиз телләрендә чыккан китабы да тәкъдим ителде. Күргәзмәне ачу тантанасында «Татмедиа» акционерлык жәмгыяте генераль директоры Шамил Садыков, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов, Татарстанның халык шагыйре Разил Вәлиев, Татарстанның халык язучылары Рабит Батулла, Гәрәй Рәхим, шагыйрь Газинур Морат, сәясәтче, жәмәгәт эшлеклесе Фәндәс Сафиуллин, автор-башкаручы Алмаз Хәмзин һ.б. чыгыш ясады.

ГОМӘР БӘШИРОВ НИГЕЗЕНДӘ – МЕМОРИАЛЬ ЭКСПОЗИЦИЯ

Арча районы Яңасала авылында Татарстанның халык язучысы Гомәр Бәшировның туган нигезендә мемориаль экспозиция ачылды. Аны ачу тантанасында шушы эшнән башында торган ТР Дәүләт Советы депутаты

Лотфулла Шәфигуллин, Арча муниципаль районы башлыгы Илшат Нуриев, Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Рәмиш Аймәт, Яңасала жирле үзидарә башлыгы Айрат Сафин, Гомәр Бәшировның оныгы, язучы-тәржемәче Гәүһәр Хәсенова-Мәһдиева һ.б. чыгыш ясады. Надир хәзрәт нигезгә Коръән укыды. Аннары авыл мәктәбендә әдәби-музыкаль кичә булды.

МӘСКӘҮДӘ ДӘРДЕМӘНД КИЧӘСЕ

Мәскәүдә татар морзалары жәмгыяте жылышы булды. Ул Россия Дәүләт китапханәсенең Көнчыгыш халыклары әдәбияты бүлегендә оештырылды. Жылышыны бүлек мөдире Т.Миронова ачып жибәрде. Көн тәртибенен беренче өлеше татарның олуг шәхесе, морза Закир Рәмиев-Дәрдемәнднең тууына 160 ел тулуга багышланган иде. Жылыш алдыннан быел ике телдә нәшер ителгән «Дәрдемәнд» китабы өлешенде. Кичәне язучы-прозаик, Татарстан Республикасының Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт бүләге иясе Ринат Мөхәмәдиев алып барды. Ул кичәдә Казаннан Дәрдемәнд ижатын һәм тормышын барлауга үз өлешләрен керткән язучылардан Розалина Шаһиева, Лирон һәм Булат Хәмидуллиннар да катнашты. Китап таратуны һәм кичәне оештыручылар олуг шагыйрәбезнең әнисе Хәнифә нәселенә бәйле шәхесләр – Мәскәү төбәге татар морзалары оешмасы житәкчесе Тимур Дашкин һәм аның ярдәмчесе Рим Дашкин иде.

Кичәнең икенче өлеше байтак еллар әлеге жәмгыятегә житәкләгән мәрхүм Альберт Дашкинны искә алуга багышланды.

КИТАП ТӘКЪДИМ ИТҮ

Г.Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясенең концерт залында шагыйрь, прозаик, драматург Рафис Корбаннның «Ватан» китабын тәкъдим итү кичәсе булып узды. Анда галимнәр, әдәбият белгечләре, тәнкыйтьчеләр, чит төбәкләрдән килгән кунаклар, Муса Жәлиленең туганнары, оныклары чыгыш ясады. Алар эсәрнең патриотик рухта язылуын, Жәлил һәм жәлилчеләрнең образлары киң планда яктыртылуын билгеләп үттеләр. Залда гажәеп жылылык, ихласлык тантана итте. Кичәнең икенче өлешендә Р.Корбан сүзләренә азылган жырлар ынгырады.

2020 елның 27 гыйнварында 70нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, журналист, галим, Татарстанның атка-занган мәдәният хезмәткәре **Хөсәен Хәсән улы Вәлиәхмәтов** вафат булды.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: роман-хроника Р.КУРБАНА «Ахмеров», роман Р.ШАЙДУЛЛИНОЙ-МУРАТ «Монолог старой черёмухи», повесть А.ЗАРИПОВА «Афганец», басни Л.ФАТТАХОВОЙ; стихи А.СУФИЯНОВА, Р.НИЗАМИ, Р.СУЛЕЙМАНОВА.

«Новые имена»: рассказ А.АБДРАХМАНОВОЙ «Случайно упавшая звезда».

«Актуальная критика»: рубрику ведёт Д.ЗАГИДУЛЛИНА.

«80 лет со дня рождения Рима Идиятуллина»: стихи Р.ИДИЯТУЛЛИНА (с предисловием Р.ГАТАША).

Литературный конкурс «Помни о Родине»: повесть М.АМИРХАНА.

«Воспоминания»: А.ШАКИРОВ. «Старик Шакир».

«Искусство»: «Ухожу в вечность...» (интервью Н.АКМАЛА с народным поэтом Республики Татарстан Р.ВАЛЕЕВЫМ).

«Детская библиотека»: стихи З.ЗАХАРОВОЙ.

«Белый парус»: С.ГАРИФУЛЛИН. «Маленький Сайдаш».

«Красными чернилами»: рубрику ведёт Р.ХАННАНОВ.

«Страницы юмора»: подготовил М.ГАРАЕВ.

Из фотоархива журнала.

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: Зима на Голубом озере (г. Казань). Фото Т.Шафигуллина; писательница Равиля Шайдуллина-Мурат.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: novel-chronicle by R.KURBAN «Akhmerov»,

novel by R.SHAIDULLINA-MURAT «Monologue of an old bird cherry», novel by A.ZARIPOV

«Afghan», fables by L.FATTAKHOVA; poems by A.SUFIYANOV, R.NIZAMI, R.SULEYMANOV.

«New names»: story by A.ABDRAKHMANOVA «Fortuitously fallen star».

«Actual criticism»: heading is conducted by D.ZAGIDULLINA.

«80th Anniversary of Rim Idiyatullin»: poems by R.IDIYATULLIN.

(with a foreword by R.GATASH).

Literary contest «Remember Homeland»: story by M.AMIRKHAN.

«Memoirs»: A.SHAKIROV. «Gaffer Shakir».

«Art»: «I am going to eternity...» (interview by N.AKMAL with the People's poet of the Republic of Tatarstan R.VALEEV).

«Children's Library»: poems by Z.ZAKHAROVA.

«White Sail»: S.GARIFULLIN. «Little Saidash.»

«In red ink»: section is conducted by R.KHANNANOV.

«Pages of humor»: prepared by M.GARAEV.

From the photo archive of the magazine.

Diary of social and cultural life.

On our covers: Winter on Blue Lake (Kazan). Photo by T.Shafigullin; writer Ravilya Shaydullina-Murat.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның беренче битендә: Зәңгәр күлдә кыш. (Казан шәһәре)
Т.Шәфигуллин фотосы.

Тышлыкның дүртенче битендә: язучы Равилә Шәйдуллина-Мурат.